ఆనందాశ్రమగ్రంథరత్నమాల.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ద్విపదకావ్యము.

గౌరనమంత్రి ప్రణీతము

తంజనగరము - తేవప్పెరుమాళ్ళయ్యగారిచే

లఘుటీకాయుక్తముగా

బరిశోధితము.

మొదటికూర్పు.

ఆనందముద్రాయంత్రాలయమున

ముద్రితము.

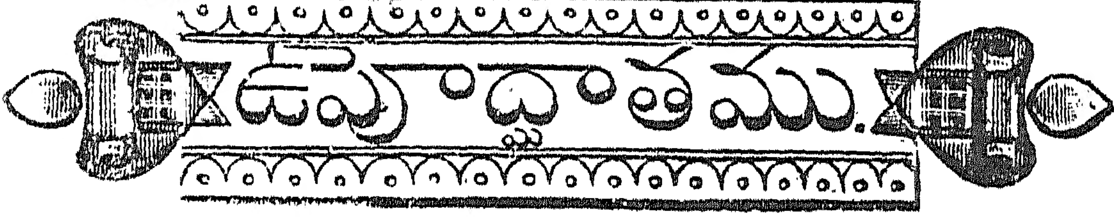
వేమూరు వేంకటకృష్ణమశాస్త్రి అండ్ సన్సు చే

ప్రకటితము.

1911.

 [Price Re. 1.

శ్రీరామచన్ద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

ఈ ద్విపదకావ్యమును రచించినకవి గౌరనమంత్రి. ఇతనితండ్రి యెల్లమంత్రి; తల్లి పోచాంబ. కూర్మపురాణమును రచించిన రాజలింగకవి

'రంగనాథుని రామలింగకవిని, సూరపరాజును గౌరనామాత్యుని'

అని చెప్పియున్నాఁడుగాన యతఁడు రామకృష్ణునికిఁ దరువాతను, కూర్మపురాణమునుండి యప్పకవిపద్యము నొకదాని నుదాహరించియుండుటచేత నప్పకవికిఁ బూర్వుఁడనను, అనఁగా ౧౬౩౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున నున్నవాఁడగుచున్నాఁడు. ఆకవి గౌరనను బేర్కొనియుండుటచే గౌరన యతనికిఁ బూర్వుఁడుగా నుండవలయుననియూహ నేర్పడుచున్నది. అనఁగా గౌరన పదునాఱవశతాబ్దమునడుమ నుండవచ్చునని తోఁచుచున్నది. మఱియు గౌరనద్విపదం జూచి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును బద్యకావ్యముగ రచించిన శంకరకవియు

'అలఘుప్రతాపకుతుబన
మలకేంద్రకృపాసముద్రమహిమాన్విత కా
ర్కొలనుగ్రామనికేతన
జలనీమారతక్షకైకచాతుర్యనిధీ.

అని కుతుబనమలకనిఁ జెప్పియున్నాఁడు. కుతుబనమలకఁ డనఁగా మహమ్మద్ కుతుబ్షా. ఈకుతుబ్షా క్రీస్తుశతకము ౧౫౮౧-౧౬౧౧

సంవత్సరము లందున్న వాఁడు. కనుక నితని కాలము వాఁడైన శంకరకవికిఁ బూర్వమందే, యనఁగాఁ బదునాలవశతాబ్దమునడుమనే, గౌరన యుండఁగూడును.

ఇవి యిట్లుండ గ్రంథస్థనిదర్శనములంటట్టి కాలము నిర్ణయించుట కాధార మంతఁగా గానరాదు. ఇతని పెదతండ్రి పెద్దనపోతరాజు,

'సింగినమాధవక్షితిపాలమణికి
మంగళమూర్తికి. మంత్రియై జగతిఁ
బొగడొందు పెద్దన పోతరాజు'

అన్నట్లు సింగనమాధవరాజునొద్ద మంత్రిగా నుండెనఁట. కాని యా రాజెవ్వఁడో, యే కాలము వాఁడే, యేరాజ్యమేలెనో తెలియరాదు.

ఇతఁడు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున మల్లికార్జునదేవుని భ్రమరాంబికను మున్నుపొగడి, పిదప విఘ్నేశ్వరునిని, సరస్వతినిని, నన్నయఁ గాళిదాసాదులనను స్తుతించియుండుటంబట్టి వీరశైవుఁడని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు రచించిననవనాథోపాఖ్యానమును వీరశైవప్రబంధము గాన యితఁడు వీరశైవుఁడనుటకుఁ బ్రబల నిదర్శనముగా నున్నది.

గౌరనశైలి మిక్కిలియుఁ బ్రౌఢము. కొన్ని యెడల లక్షణదోషములు గానిపించుచున్నను మొత్తమున కితని శైలి మిక్కిలి రసవంతమై వర్ణనాచమత్కృతియుఁ బాకవైలక్షణ్యమునుగలిగి ముద్దులుగులుకుచుఁ దద్దయు మృదువై యుండును. తిక్కనవలెఁ దఱుచుగా నచ్చ తెనుంగుపదములనుగాని, దగుకొలందిని విడిపలుకులనే బెడఁగుగా నల్లి, భావమంతయుఁ జిత్రించి,రసంబుఁ జిప్పిలం

జేయుచాతురి యీకవియందును జాలఁగలదు. ఆయారసముల కనురూపముగాఁ బదము లలవరించి మిక్కిలియు స్వభావానుగుణముగా వర్ణనములు సేయుటయం దీకవి యసమానుఁడు. సొబగైన స్వభావోక్తులును, జాతీయములును, లోకోక్తులును నందంద నెరసి బెరసి యీతనికవిత కెంతయు మురువు గూర్చుచుండును.

'అని యిట్లు దేవేంద్రుఁ డాడినమాట
వినియును విననట్లు విస్మయంబంది
చ్యవనుఁ డూరకయుండె శార్ఙ్గరవుండు
నవుడుకొట్టెను నీళ్లు నములెఁ గశ్యపుఁడు
వామదేవుఁడు నేల వ్రాసె మరీచి
సోమరి యై మీఁదు సూచుచునుండె
గౌతముఁ డత్రికిఁ గనుగీఁటె నతఁడు
శాతాత్మకునిఁ బల్కసన్నఁ గావించె
నాతఁ డగస్త్యుని నల్లన గోఁకె
నీవిధి నుత్తరం బీక యొండొరులు
నీవు నీ వని చూపి నిఖిలసన్మునులు
గుజగుజలాడ'

(ప్రథమభాగ. 119-131)

విద్వద్గోష్ఠి మొదలుగా వెంగలి ముచ్చటవఱకును, సార్వభౌముఁడాదిగా సేవకుని పర్యంతమును, స్వర్గము మున్నుగా శ్మశానవాటిదనుకను నిట్లయ్యైవిషయముల యుచ్చనీచ కార్యములును దదవాంతరదశలును గలుగు పాత్రములకుఁ గథాసందర్భమున కనుగుణముగా వేషములను బొందుపఱిచి. తత్తదుచితాకారికోపాది పరికరము కొఱవడనట్లు రచించురచనలు మిక్కిలి పోఁకములును ప్రౌఢములును రమణీయములునై కవిరసజ్ఞతాపటిమను, లౌకికపరిజ్ఞానగౌరవమును వర్ణనాప్రాగల్భ్యమును నెంతయుఁ బ్రక

టించుచున్నవి. ఏది చెప్పినను, ఏపాత్రమును జిత్రించినను, బదాడంబరమును సమాసారభటియు లేక సరసములైన తేటపదముల సొగసుగాఁ గూర్చి కోరినంతను లాలిక్కించుచున్నాఁడు. మఱియు శబ్దవిస్తరమునకును వర్ణనాబాహుళ్యమునకుఁ జోరక యొకకొన్ని బంతులలోఁ దలఁచినవర్ణనమును, నర్థగౌరవము నంజేసి మెచ్చులుగులుక, రసము చిప్పిలునంతరంజకముగాను, మోమున వ్రేలునంత విశదముగాను, మనస్సున నచ్చొత్తినంత గాఢముగాను, వర్ణనముసేయుటయం దితఁడు దిట్ట. ఉదాహరణము.

'కొలఁదె హరిశ్చంద్రుగుణములు వొగడఁ
దనువెల్ల సత్యంబు తలఁపెల్లఁ గరుణ
పనులెల్లధర్మంబు పలుకెల్లఁ బ్రియము
బొంకు నాలుకకుఁ జేర్చుట కానివాని
యింక నన్నియుఁ జెప్ప నేమి కారణము'
'జడలుగట్టుట వృథాశాంతి యాతనికి
నుడుగక మున్కున నుండుఁ గోపంబు'

ఈ కవిపదసందర్భమును మిక్కిలి ప్రగల్భముగా నుండును. సందర్భోచితమగుపదప్రయోగ మతిచతురమై కవికిం గలయట్టిభాషాప్రవేశవైశిష్ట్యమును విశదీకరించుచున్నది. చంద్రమతీవర్ణనమున

'సుందరి గా దది సొబగురాయంచ
యంచ గా దది నడపాఱుక్రొమ్మించు
మించు గా దది రాచ మెచ్చులప్రతిమ
ప్రతిమ గా దది పచ్చిపగడంపులతిక
లతిక గా దది నవలావణ్యసరసి'

యని సౌందర్యాతిశయమును వర్ణించి కలహాకంఠికకు

'మెదుకపట్టైనతల మెడగండమాల
నుదుటిమీఁదిటెసుడి నులిగొన్న బొమలు
బుజ్జముక్కును లొట్టపోయినకన్ను
వెజ్జిచూపును దెగ వ్రేలాడుచన్నులు
మిడిపండ్లు చెక్కిలిమీఁది పుల్పిరియు
బచ్చ వ్రేలుచన్నులు బడబాకినోరుఁ
గలుసనల్లని మేను గలిగి దాస్యంబు
మఱపింపఁ దగునుచ్చమల్లి సంపనము'

నని వికారవైభవమును రూపించినాఁడు.
మఱియుఁ జంద్రమతిని వెనుకొని కాలకౌశికునితోడం బోవులో
హితాస్యునిం జూచి జనులు

'వెన్నముద్దకు రూపు వెట్టినమాడ్కి
నున్న మెత్తని మేన నొప్పెడువాఁడు
ఎన్నఁడు నెండఁ గన్నెఱుఁగనిసువు
కన్నుల ముత్యాలు గాఱ నేడ్చెసి
నెచెల్ల నో యమ్మ యూరక నన్న
రాచతేజము గలరత్నాల పెట్టె
నడువ నెట్లోర్చునో నాముద్దుఁజిలుక
కడుపు చుఱుకుకానఁ గన్నవారికని'

ని వర్ణించువర్ణన మత్యంతరసోద్దీపకమై తద్దయుఁ బ్రౌఢముగా
న్నది 'వెన్నముద్దకురూపు వెట్టుట' 'కన్నులముత్యాలుగాఱు
' యను రెండొక పలుకుల వర్ణితములైన సౌకుమార్యమనో
త్వాదులు, నిరతిశయములై నిరవధికచమత్కారకారులుగా
న్నవి. మఱియుఁ జంద్రమతిని గొనితెచ్చినమగనిం జూచి కల
కంఠిక

'కటకటా! కాటికిఁ గాళ్లు సాఁచియును
విటతనంబులజాడ విడువఁ డీబడుగు
కొండంగి వీనివెక్కురుతలఁ దఱుఁగ
ముండగోష్ఠికి ముక్కు మొగ మేడ తనకు'

ననుట యెంతయు స్వభావానుగుణమై సునిపుణముగా నున్నది

ఇక్కవియే మొట్టమొదట హరిశ్చంద్రకథను ప్రత్యేకముగా రచించినవాఁడుగాఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు. ఇతనినిజూచియే శంకరకవియు కంచి శరభకవియుఁ బెక్కువర్ణములను గయికొనియున్నారు.

'సకలదీవులు నేలుజనపతిపుత్రుఁ
డకట! చేరెఁడు నేల కర్హుండుగాఁడె.' గౌరన.

'అకటా! చేరెఁడు నేలకుం దగఁడె సప్తాంభోధివేష్టీభవ
త్సకలద్వీపకలాపభూపమకుటాంచత్పద్మరాగోజ్జ్వల
ప్రకటానర్ఘశిఖానిర్ఘృణి నిర్ఘళత్కిరణ శుంభత్పాదుఁడై నట్టిరా
జకుమారుండు.' శంకరకవి.

'సప్తద్వీపసముద్రముద్రితమహా సర్వంసహాచక్రమం
ప్రాప్తశ్రీకమనీయలక్షణజగత్ప్రావీణ్యసత్యవ్రతో
ద్దీప్తప్రాభవుఁడైనరాజసుతుఁ డక్షీణదైన్యభావోదయా
వ్యాప్తిన్ బెత్తెఁడు నేల కైనఁ దగఁడే.' శరభకవి.

ఇత్యాదులు పెక్కింటిఁ జూపవచ్చును. మఱియు

'ప్రజకండములు బరాబరిసేయ మత్త
గజములు నీవెంటఁ గదిసి రావేల ?
తాజితోఁ బడివాగె నొప్పుసాంబ్రాణి
తేజీలు నీవెంటఁదిగిచి రావేల' గౌరన.

యున్న యీవర్ణమునకు సాటిగా రామరాజభూషణుని హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమున

రావేల మదనిర్ఝరావేలపరిమళలోభలుబ్ధాళిభద్రేభఘటలు
తగవేలచూడఁ గ్రొత్తగ వేలసంఖ్యలై పడివాగెఁ బఱతెంచు ప్రౌఢహరులు

ని కానిపించుచున్నది. రామరాజభూషణుఁడును బదునాఱవశతాబ్దమునడుమ నుండినవాఁడు. ఇట్టీకవు లిరువురు సమకాలికులుగాఁ దోఁచుటచే నెవరిని జూచి యెవ రనుకరించినదియు నిర్ణయింప నయితి కాకున్నది.

ఇందుఁ గలలోకోక్తులు పెక్కులాంధ్రజనగృహములం దెల్లప్పటికిని వాడంబడుచున్నవి. కొన్ని యుదాహరించెద.

'లెక్కింప నపకీర్తి లేనిజీవనము
సిక్కంబుగా నొకక్షణమైనం జాలు'
'పనుపడ మొగిలులోపలినీళ్లు నమ్మి
దోననీళ్లు చల్లువేఁదురు నెందుఁగలఁడె'
'అంతుగా నాఁబోతు అంకె వేసినను
గంతులు పక్కనే కంఠీరవంబు'
'కులము ప్రధానమే గుణము లేకున్నఁ
గలశాబ్ధిఁ బుట్టదే కాలకూటంబు'
'పంద నందఱు బాధపఱుతురుగాని
యెందు సాహసునిది కెవ్వరుఁ బోరు'

ఇట్టివి పెక్కులున్నవి. మఱియిందలి దృష్టాంతాదులు నిరుపమానములు. పెక్కువాక్యములచే సమర్థింపవలసిన యర్థమొక్కదృష్టాంతముచేతనే, యొక్కలోకోక్తిచేతనే, సాధితమై సంవాదమునకు శబ్దసంగ్రహప్రయుక్తమైన యర్థసంపదసొంపు గూర్చుచున్నది.

'నీఱువట్టాఱునే నెయిఁద్రావికొనిన'
'తమ్ము మాలిన యట్టిధర్మంబుఁ గలదె'
'.......... తల్లి దెగనమ్మి దాసిఁ
బిలిచి పాలిచ్చిన ప్రియము చింతింప'
'కాదని ముకుఁదాటఁ గాలు దూయుకుము.'

మఱియు నిందు నందంద నిడుద యగునొక్కొక సమాసంపు దాటి యెంతయు నీటు గులుకుచుండును.

'మందారమంజరీ మంజుమరంద
నందన డిండిమ నందనారామ
కమనీయ [illegible] కనకారవింద
కమలినీ [illegible] లతాంతి
... ...
[illegible] చింతామణి సౌధపాళికల'

'హాటకకరవాలధారాహతారి
[illegible] మాణిక్య
[illegible]
[illegible] రమాకర [illegible]
[illegible] మౌని
[illegible] కృషికి'

ఇందు సంస్కృతపదములయినయచ్చతెనుఁగు పదము లనేకవ లు [illegible]చున్నవి. పెక్కు పదములకుఁ బ్రయోగాంతరప [illegible] శ్రీమాన్ బ. సీతారామా[illegible] [illegible] ప్రయోగములనే యుదాహరించియున్నవాఁ [illegible] మొట్టమొదట బ్రౌణ్ దొరగారు ముద్రితము [illegible] యందు దప్పులు పెక్కు లుండుటంబట్టి తాళ పత్రములఁ గొన్నింటిఁ గొని యథామతి దీనిని సవరించినాఁడను. [illegible] ప్రతులు వలయు నన్ని నాకు ల[illegible] [illegible] కలిగిన కఠినపదముల కర్థములును, గొ[illegible] [illegible], గొన్నిచోట్లఁ దాత్పర్యవివరణ[illegible] [illegible]యున్నాఁడను.

తం. - తేవప్పెరుమాళ్ళయ్య.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ద్విపద

దేవతాప్రార్థనాదులు.

శ్రీగిరిజాధీశు శ్రీగిరినాథు
నాగచర్మాంబరు నాగకేయూరు
బాణవత్సలుఁ బంచబాణసంహారు
వాణీశవినుతు గీర్వాణేశవంద్యు
గంధర్వకిన్నరగాంధర్వలోలుఁ
గంధరశ్యామలకంధరోదారు

టీ. మొదటఁ గవి తనయిష్టదైవమగు శివుని స్తుతించుచున్నాఁడు.—శ్రీగిరిజానాథున్=పార్వతికి పతియైనవానిని, శ్రీగిరినాథున్=కైలాసపర్వతమునకు అధిపతియైనవానిని, నాగచర్మ+అంబరున్=ఏనుఁగుతోలు వస్త్రముగాఁగలవానిని, నాగకేయూరున్=సర్పములు బాహుపురులుగాఁ గలవానిని, బాణవత్సలున్=బాణాసురునియందు ప్రీతిగలవానిని, పంచబాణసంహారున్=మన్మథుని సంహరించినవానిని, వాణీశవినుతున్=సరస్వతికి పెనిమిటియైన బ్రహ్మచేత స్తుతింపఁబడినవానిని, గీర్వాణఈశవంద్యున్=దేవతలకు ప్రభుఁడైన యింద్రునికి వందనము సేయఁదగినవానిని, గంధర్వకిన్నరగాంధర్వలోలున్=గంధర్వులయొక్కయు కిన్నరులయొక్కయు సంగీతమునందు ఆసక్తుఁడైనవానిని, కంధర...దారు—కంధర=మేఘమువలె, శ్యామల=నల్లనైన, కంధర=కంఠముచేత, ఉదారున్=గొప్పవాఁ

దారుణాంధకదర్ప దళనప్రచారుఁ
జారుజాంబూనదశైలకోదండుఁ
గారుణ్యజలధి గంగాధరు నభవు
శారదాచందనశారదాంభోద
మల్లికాకర్పూరమాలికాయశుని
మల్లికార్జునదేవు మహితప్రభావు
మాటల నేపట్ల మ మ్మేలువేల్పుఁ
బాపాళిఁ బాప సద్భక్తిఁ బూజించి
పరమయోగీంద్రహృత్పద్మసద్మముల
మరిగి క్రీడించెడిమాయలతేఁటిఁ
గను కొప్పు భ్రమరాంబికామహాశక్తిఁ

[illegible]వాహిని—విషము త్రాగుటచే నల్లనికంఠము గలవాఁడనుట. దారు... చారుఁ — దారుణ=భయంకరమైన, అంధక=అంధకాసురునియొక్క, దర్ప=గర్వము, దళన=చీల్చుటయందు, ప్రచారున్=ప్రవృత్తిగలవానిని, చారుకోదండు — చారు=మనోజ్ఞమైన. జాంబూనదశైల=బంగారుకొండ యనెడు, కోదండున్=విల్లు గలవాఁడు — మేరుపర్వతము విల్లుగాఁ గలవానిని, కారుణ్యజలధి= దయాసముద్రము, గంగాధరున్=గంగను ధరించినవానిని, అభవున్=పుట్టుక లేనివానిని — ఈపదము [illegible]. శారదా... యశుని — శారదా=సరస్వతి, చందన=చందనము, శారద అంభోద=శరత్కాలపు మేఘము, మల్లికా=మల్లెలు, కర్పూర=కర్పూరము, మాలికా=విరజాజులు, వీనివంటివి, యశునిన్=కీర్తి గలవానిని, ఇట్టివాఁడగు మల్లికార్జునదేవుని, పూజించి అనుక్రియతో అన్వయము. పాపాళిన్=పాపసమూహములను, పాపన్=తొలఁగించుటకు, పరమయోగీంద్ర...మాయలతేఁటి — పరమయోగీంద్ర=శ్రేష్ఠులైన యోగీంద్రులయొక్క, హృత్పద్మ=హృదయపద్మములనెడి, సద్మములన్=గృహములందు, మరిగి=మచ్చికపడి, క్రీడించు=విహారించు, మాయలతేఁటి=కృత్రిమమైన తుమ్మెద — తుమ్మెద తామరలయం

దడయక వరములు దయ సేయఁ గొలిచి
సారంబుగా నేడ్కఁ సమకొల్పుబీజ
పూరంబు వలకేలఁ బొలుచురత్నాల
హారంబు డాకేల నాదిత్యమకుట
హీరంబు నెదఁ గల్గుహేరంబుఁ బొగడి
వల్లకీమృదుపాణి వరనీలవేణిఁ
బల్లవారుణపాణిఁ బరమకల్యాణిఁ
జారుహారశ్రేణి సైకతశ్రోణి
వారిజాసనురాణి వాణిఁ బ్రార్థించి
యాకాళిదాసాదు లగుమహాకవులఁ
జేకొని యభిమతసిద్ధికిఁ దలఁచి
చెలఁగి ఋగ్వేదప్రసిద్ధుఁడై జగతి
వెలయుహరిశ్చంద్రవిభుపుణ్యచరితఁ
గవితాచమత్కృతిఁ గాంచి హర్షించి
కవు లందఱును శిరఃకంపంబు సేయఁ

రించునట్లు మచ్చికతో భ్రమరాంబిక పరమయోగీంద్రులహృదయములందు రించుననుట. పరమయోగీంద్రులు హృదయములం దెప్పుడును భ్రమరాంబికను నింతురనిభావము. వలకేలన్ = కుడిచేత, బీజపూరంబు = మాదీఫలము, డాకేల = ఎడమచేత, ఆదిత్యమకుట హీరంబు = సూర్యునికిరీటమందలి వజ్రమణి. ఎదఁ గల్గుహేరంబు = ఱొమ్మునందుండు విఘ్నేశ్వరుని. వల్లకీమృదువాణి = వీణెవలె మృదువైన పలుకులు గలది. వరనీలవేణి = మేలయిన నీలములవంటిజడ గలది. పల్లవారుణపాణి = చిగురువలె ఎఱ్ఱని చేతులుగలది. పరమకల్యాణి = మిక్కిలి మంగళస్వరూపిణియైనది. చారుహారశ్రేణి = మనోజ్ఞములైన హారములసమూహము గలది, తశ్రోణి = ఇసుకదిన్నెలవంటిపిఱుఁదులు గలది. వారిజాసనురాణి = బ్రహ్మదు

బచరించి వీనులపండువు గాఁగ
రచియింతు మత్కులక్రమ మెట్టి దనిన
సింగనమాధవక్షితిపాలమణికి
మంగళమూర్తికి మంత్రియై జగతిఁ
బొగ డొందు పెద్దనపోతరాజునకుఁ
దగినతమ్ముఁడు యశోధనుఁ డెల్లమంత్రి
చెట్టపట్టంగ నోఁచినభాగ్యవతికిఁ
జుట్టాలసురభికి సుందరీమణికి
ఘనుఁడు వల్లభమంత్రి గంగాంబ గోరి
కనినపోచాంబకు గారాబుసుతుఁడ
ధరణి నమాత్యరత్నం బనఁ బరఁగు
ధరణిమంత్రికిఁ గూర్మితమ్ముఁడ ఘనుఁడ
భూతనాయకపాదపూజాభిరతుఁడ
గౌతమగోత్రుండ గౌరనాహ్వయుఁడ
సరససాహిత్యలక్షణవిచక్షణుఁడ
బిరుదవిఖ్యాతిచేఁ బెం పొందువాఁడ
శ్రీకరంబుగ విరచింప నేఁ గోరు
నా కథావృత్తాంత మది యెట్టి దనిన.

పట్టపుదేవియైనది. పచరించి=అమర్చి, చెట్టపట్టంగ నోఁచినభాగ్యవతికి=(
మంత్రి) పెండ్లాడుటకుఁ దగినపుణ్యము సేసిన ధన్యురాలికి, చుట్టాల సురభి
చుట్టములకు కామధేనువు అయినదానికి–ఇవి కవితల్లియైనపోచాంబకు విశే
షణలు. గారాబుసుతుఁడు=కూరిమికొడుకు. భూత...రతుఁడ–భూతనాయ
శివునియొక్క, పాదపూజా = పదములనర్చించుటయందు, అభిరతుఁడ=ఆస
డైనవాఁడను, విచక్షణుఁడ=పండితుఁడను

అవతారిక.

గురుతపోబలనఖాంకుశముల నూఁది
దురితమత్తేభసందోహంబు నడఁచి
పొలుచుసన్మునిసింహములకు వసింప
వలనైనయా ద్వైతవనములోఁ బ్రబలి
యెల్లకాలమును బెంపెసఁగెడుబాల
పల్లవంబుల లసత్ప్రసవమంజరుల
పరిపక్వఫలముల పారిజాతముల
మురువున నెంతయు ముద మొదవించు
సహకారభూజంబుచల్లనినీడ

టి. గురు...కుశములన్ - గురు = గొప్పవైన, తపోబల = తపోబలములనెడి, ఖఅంకుశములన్ = అంకుశములవంటి గోళ్లను, ఊఁది = తాల్చి, దురిత...దోహం - దురిత = పాపములనెడి, మత్తేభ = మదపుటేనుఁగులయొక్క, సందోహంబున్ సమూహమును, అడఁచి = అడఁగఁద్రొక్కి, పొలుచు సత్ మునిసింహములకున్ = కాశించుచున్న శ్రేష్ఠులైన మునులనెడు సింహములకు, వసింపన్ = వసించుట, వలను = అనువు, ఐన, ఆ, ద్వైతవనములో = ద్వైతవనమునందు - ఇచట ్వైతవనమును ఒకవనముగాను అందలిమునులను సింహములుగాను వారి పోబలములు అంకుశములవంటి గోళ్లుగాను పాపములను మదపుటేనుఁగులు ను రూపించినాఁడు - అనఁగా ఆద్వైతవనమందలి ఋషులు సింహము అంకు మువంటి వాఁడిగోళ్లచే మదపుటేనుఁగుల నడఁగఁద్రొక్కినట్లు తమతీక్ష్ణ పోబలముచే పాపసమూహమును దూలఁబుచ్చినవారనుట. పల్లవములు = చిగు లసత్ ప్రసవ మంజరులు = ప్రకాశించుచున్న పూగుత్తులు, మురువునన్ = చిగుళ్లు మొదలగువానిమనోజ్ఞతచేత, ముదము = సంతోషము, సహకార

సహజన్ము లందఱు సద్భక్తిఁ గొలువ
ననఘవర్తనుఁ డైనయా ధర్మరాజు
మునులసద్గోష్ఠి నిమ్ముల నున్నవేళఁ
గుఱుచ కెంజడలు బాగుగ నెత్తి చుట్టి
మెఱవడిగా భూతి మెయి నిండ నలఁది
చారురుద్రాక్షభూషణములు దాల్చి
సారంగచర్మంబు జాఱుగాఁ గప్పి
సురుచిరస్ఫటికాక్షసూత్రంబుఁ బుణ్య
సరిదంబుపూరితోజ్జ్వలకమండలువుఁ
గరముల విలసిల్లఁ గణ్వకుత్సాద్యది
వరమునీశ్వరు లిరువంకలఁ గొలువఁ 2
జను దెంచుదీప్తవైశ్వానరతేజు
ననఘు మార్కండేయుఁ డనుమునిచంద్రుఁ
బొడగాంచి తానుఁ దమ్ములు నెదురేఁగి
పుడమిఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి పూజ లొనర్చి
సముదంబున సుఖాసనమున నునిచి
యమ్మునీశ్వరు సేమ మంతయు నడిగి
యుచితసద్గోష్ఠిమై నున్నయా వేళ

భూజము=తియ్యమామిడిచెట్టు, సహజన్ములు=తోఁబుట్టువులు, అనఘవర్తనుఁడు పాపములేని నడవడిగలవాఁడు, సారంగచర్మము=జింకతోలు, సురుచిర...సూత్రము-సురుచిర=సొగసైన, స్ఫటిక=పటికపురాలతోఁ జేయఁబడిన, అక్షసూత్రము, పుణ్యా...కమండలువు - పుణ్యసరిత్ = పవిత్రమైన నదియొక్క, అంబు=జలము చేత, పూరిత=నింపింపఁబడిన, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించుచున్న, కమండలువు, దీప్తవైశ్వానరతేజుక్=ప్రకాశించుచున్న అగ్నివంటి తేజస్సుగలవాఁడు

సుచరిత్రుఁ డగుధర్మసూనుఁ డిట్లనియెఁ
బిన్న యానాఁటఁ బొంపిరి వోవుభక్తిఁ
బన్నగకంకణుఁ బరఁగ మెప్పించి
మెఱుఁగుకోఱలతోడిమృత్యువునోరు
తఱలక డాకాలఁ దన్ని దట్టించి
మునులముత్తాత లై మూఁడులోకముల
వినుతి కెక్కిన తపోవృద్ధులు మీరు
ముందు మీ రెఱిఁగినభూతలాధీశు
లందు రాజ్యంబు పూనాడి క్రమ్మఱను
2 భుజవిక్రమంబున భూచక్ర మెల్లఁ
బ్రజలు సన్నుతి సేయఁ బాలించినట్టి
మనుజేశతిలకుని మహితచారిత్ర
ననురాగ మిగులొత్త నానతీవలయు
నని విన్నవించిన నా ధర్మపుత్రుఁ
గనుఁగొని పలికె మార్కండేయుఁ డెలమి
ననఘాత్మ నీవు నన్నడిగిన మాట
కొనర నుత్తరముగా నొకకథ వినుము.

పొంపిరివోవుభక్తి=అతిశయించునట్టి భక్తి, పన్నగకంకణుఁడు=సర్పములు కడియములుగాఁగల శివుని, మెఱుఁగుకోఱలతోడి మృత్యువునోరు=మెఱయుచున్న కోఱపండ్లుగల మృత్యువునోటిని - మృత్యువనఁగ జంతువులను గబళించు సాధనముగా మెఱుఁగుకోఱలనుచెప్పుటచే దాని భయంకరత్వమును సూచించినాఁడు. తరలక=చలింపక, డాకాలన్=ఎడమకాలిచే, దట్టించి=అదల్చి, భూతలాధీశులు=రాజులు, మనుజేశతిలకుని=రాజశ్రేష్ఠుని.

కథారంభము.

ప్రథమభాగము.

శివుని కెంజడలలోఁ జెలఁగుజాహ్నవికి
సవతు సేయఁగఁ దగుసరయూపుపాంత
ధరణి దేవికి ముఖదర్పణం బనఁగఁ
బరుల కసాధ్యమై పరఁగునయోధ్య
చెలువొందు నందులచిగురుమావులును
గలయఁ బెంపెసఁగు చెంగల్వబావులును
సోమరిగాలిచే సుడియుతావులును
బ్రేమఁ గాముకులు చరించుతావులును
దరుణప్రవాళలతావితానములుఁ
బరిఖాంబుసారసబహువిలాసములుఁ
జెన్ను మించినమంచి చెఱకుఁదోఁటలును

టీ. జాహ్నవి=గంగ, సవతు సేయఁగన్ =సాటి సేయఁగా, ధరణిదేవికిన్ = భూదేవికి, ముఖదర్పణము=మొగము చూచుకొనెడియద్దము-అద్దమునందు ముఖసౌందర్యాదులు ప్రతిఫలించునట్లు భూదేవి పెంపుసొంపులన్నియు నందు ప్రకాశించుచుండుననుట-భూమియందుఁగల మనోజ్ఞతలును అతిశయములునెల్ల అందుఁగనుపట్టుచుండునని భావము. తావులు=చోట్లు, తరుణ...వితానము-తరుణ=లేఁత, ప్రవాళ=చిగుళ్లయు, లతా=తీఁగెలయు, వితానములు = సమూహములు, పరి...విలాసములు—పరిఖా=అగడ్తయొక్క, అంబు=జలమునందలి, సారస=తామరలయొక్క, బహువిలాసములు=అనేకము లైనయొప్పిదములు. చెన్ను=

మిన్నులతోఁ రాయు మేటికోటలును
గమనీయవజ్రసంగతకవాటములుఁ
గోమరారుముత్యాలకొలువుకూటములు
రాజితంబగు గృహరాజిమేడలును
భూజనంబులు మెచ్చి పొగడువాడలును
వేడుక మది కొదవించువీదులును
నీడలు దోఁచుమాణిక్యవేదులును
గనకచిత్రితపతాకావితానములుఁ
బెను పొందుమాగధబృందగానములు
బహువిధదేవతాప్రాసాదములును
మహనీయతూర్యసమ్మదనినాదములుఁ
బరతత్త్వవిదులైనబ్రాహ్మణోత్తములుఁ
బురుహూతుఁ బురుడించుభూపసత్తములు

అందము. మిన్నులు=ఆకాశము, కమ...కవాటములు-కమనీయ = మనోజ్ఞములైన, వజ్ర=వజ్రములతోఁ, సంగత=కూర్పఁబడిన-వజ్రములు పొదిఁగిన, కవాటములు=తలుపులు, కొమరు+ఆరు=అందము నిండియున్న. రాజితంబు=ప్రకాశించునది. గృహరాజి=ఇండ్లవరుసలు, ఒదవించు=పుట్టించు, నీడలుదోఁచు=ఛాయలు ప్రతిఫలించునట్టి, మాణిక్యవేదులు=రత్నపుటరుఁగులు. కనక...వితానములు= కనక=బంగారముతోఁ, చిత్రిత=చిత్రింపఁబడిన-బంగారు చిత్తరుపనిగల, పతాకా=ధ్వజములయొక్క, వితానములు=సమూహములు, పెనుపు ఒందు=వృద్ధిఁబొందెడి, మాగధబృందగానములు = వంశావళికీర్తకులసమూహములగీతములు. దేవతాప్రాసాదములు=దేవాలయములు. మహ...నాదములు - మహనీయ= గొప్పవైన, తూర్య=వాద్యముల, సమ్మద=సంతోషకరములగు, నినాదములు, ధ్వనులు, పురుహూతుక్ = దేవేంద్రుని, పురుడించు = సరిపోలునట్టి, భూప

నలకాధిపతికి జోడైన వర్తకులు
నలఘునృత్యప్రౌఢి నగు నర్తకులు
మందారములఁ బోలి మను మహీజములు
నెందుఁ బోఁ దలఁచిన నేఁగెడు తేరు
లవిరళమదగంధు లగువారణములుఁ
బ్రవిమలరత్నదర్పణతోరణములుఁ
దివిరి కేలెత్తినఁ దెంపుజోదులును
రవళించి దాఁటుసాంబ్రాణి తేజీలుఁ
బగఱతూపులగండ్లబలుగాయ లొడలఁ
దగుభూషణము లైనదండనాయకులుఁ
దెగువ మత్తేభముఁ దెమలించి తుండ

సత్తములు=రాజశ్రేష్ఠులు, అలకాధిపతికిన్=కుబేరునికి, మందారములన్=కల్పవృక్షములను, మనుమహీజములు=వర్తించుచున్న వృక్షములు, ఎందుఁ బోఁదలఁచినన్ ఏఁగెడు తేరులు = కామగమనములైన రథములు. అవిరళ=దట్టమైన, మద=మదజలముచేత, గంధులు=పరిమళించుచున్నవి. వారణములు=ఏనుఁగులు, ప్రవిమల=మిక్కిలి నిర్మలములైన, రత్న=రత్నములతో నైన, దర్పణ=అద్దములుగల, తోరణములు=గృహద్వారములు, తివిరి=యత్నించి, కేలుఎత్తినన్=మార్కొనుటకు చేయియెత్తఁగానే, తెంపు=నఱకునట్టి, జోదులు=యోధులు-చేయెత్తితాఁకుటకుమునుపే తెగటార్చునంతటిబలపరాక్రమములు గలవారనుట. రవళించి=ధ్వనించి-సకిలించి, దాఁటు=గంతులువేయు, సాంబ్రాణితేజీలు=ఉత్తమములైన గుఱ్ఱములు, పగఱ=శత్రువులయొక్క, తూపుల=బాణములచేతనైన, గండ్ల=రంధ్రములందుగలిగిన, బలుగాయలు= పెద్దకాయలు-బాణములు ఉచ్చిపోయినగండ్లు మానినగాయములే, ఒడలన్ = దేహమునందు, తగుభూషణములు=ఒప్పినసొమ్ములు, ఐన=అయినట్టి, దండనాయకులు = దళపతులు, తెగువన్=సాహసముతో, మత్తేభంబు = మదపుటేనుఁగును, తెమలించి=కదల్చి,

మగలించి మరలింప నాధోరణులును
నరుదుగా రౌతును హయముఁ బల్లమును
దురమున వ్రేటుగా నఱతునియలు గాఁగ
వడిగొని యడిదాన వైచి కందానఁ
దుడుచు రౌతులుఁ గత్తి డొంకెనఁ బొడిచి
పోటుగండ్లనె తూఱి పోవు సద్భటులుఁ
దాటించి కరి నైనఁ దఱుము మల్లులును
గలుగునప్పుర మేలు కమనీయమూర్తి

తుండము=తొండమును, అగలించి=నఱికి, మరలించు=మరలిపాఱునట్లు చేయు, ఆధోరణులును=ఏనుఁగునెక్కు బంటులును, అరుదుగాన్=ఆశ్చర్యముగా, రౌతును=గుఱ్ఱపురౌతును, హయమును = వాఁడెక్కినగుఱ్ఱమును, పల్లమును=గుఱ్ఱముపై పఱచెడుమెత్తపఱుపుగంతను, తురమునన్ = యుద్ధమునందు, వ్రేటు = ఒక్కకత్తివ్రేటు, ఆఱుతునియలుగాఁగన్ = ఆఱుతునుకలుగాఁగ, వడిగొని=మిక్కిలివేగముతో, అడిదానన్=కత్తితో, వైచి = వేసి, కందానన్ = తమగుఱ్ఱపుమూఁపునందు, తుడుచు = తమకత్తికిఁ దగిలిననెత్తురు పోవఁగా తుడుచునట్టి, రౌతులును = గుఱ్ఱపుబంటులును - ఈరౌతులు కత్తిగొని యతిలాఘవముతో పగవారిరౌతును ఒక్కవ్రేటు వేయఁగా ఆయొక్కవ్రేటునకు ఆరౌతును వాఁడెక్కినగుఱ్ఱమును దానిపయిపల్లమును చెఱి రెండేసితుండ్లుగా పోవుననియు కావున ఒకవ్రేటునకు ఆఱుతునుకలగు ననియు కత్తికిఁదగిలిన నెత్తురు గుఱ్ఱపుమూఁపులకుఁ దుడిచివైతురనియు నర్థము-ఒకవ్రేటునకు ఆఱుతునుకలగునంతటి భుజబలమును వీర్యమునుగలవారని భావము. కత్తిన్=కత్తితోను, డొంకెనన్=వంకరయలుఁగుగల యీఁటెతోను, పొడిచి=పగవారినిపొడిచి, పోటుగండ్లనే=అట్లుపొడిచినరంధ్రములలోనే, తూఱిపోవు = చొచ్చిపోవునట్టి, సత్ భటులు=మేలయినబంటులును - పోటుగండ్లనే తూఱిపోవుదురనఁగా అతివేగముతో నెదిరి నాక్రమింతురనుట. కరి = ఏనుఁగు. కమనీయమూర్తి =

నలరు హరిశ్చంద్రుఁ డను చక్రవర్తి
పరఁగ నీ యుగములు పదునాల్గు వరుస
నరుగునంతకు భువి నంతయు నేలె.
హరిహరబ్రహ్మాదు లచ్చెరు వొంద
జరపె సన్నుతి కెక్కు సత్య వ్రతంబు
నోజతో నమరముఖ్యులు పంపు సేయ
రాజసూయమహాధ్వరం బొనరించె
నాజులఁ దన కెదురై పేర్చు కరుల
వాజుల సుభటుల వడిఁ దునుమాడి
రాజుల నుదయమార్తాండ ప్రచండ
తేజులఁ బఱపి మర్దించి కప్పంబు
లేర్పడఁ గైకొని యెల్లదీవులను
దర్పించి నిజజయ స్తంభముల్ నిలిపి
యెన్నిక కెక్కు నీరేడులోకముల
వెన్నెలగతిఁ గీర్తి వెలిఁగించె నట్టి
భానుకులాధిపుఁబట్టంపు దేవి
మానినీమణి చంద్రమతి యను లేమ

మనోజ్ఞమైన ఆకారముగలవాఁడు, భువి = భూమి. అచ్చెరువు = ఆశ్చర్యము, సన్నుతి = పొగడ్త, ఓజ = వరుస, అమరముఖ్యులు = దేవతాశ్రేష్ఠులు, పంపు = ఆజ్ఞ-నియోగము, మహాధ్వరము = గొప్పయాగము, ఒనరించెన్ = చేసెను, ఆజులన్ = యుద్ధములందు, పేర్చు=విజృంభించు, వాజులన్ =గుఱ్ఱములను-గుఱ్ఱపురౌతులననుట, ఉదయ... తేజులన్ -ఉదయ= ఉదయించినట్టి, మార్తాండ = సూర్యునివంటి, ప్రచండ=తీక్ష్ణమైన, తేజులన్ = ప్రతాపము గలవారిని, పఱపి=పాఱఁదోలి, దర్పించి=గర్వించి, భానుకుల అధిపు=సూర్యకులమందుఁబుట్టినరాజు,మానినీమణి= స్త్రీరత్నము. కోర్కులు...

కోర్కులు నిండించుకూరిమితనయుఁ
డర్కతేజుఁడు లోహితాస్యుఁ డన్వాఁడు
వార్త కెక్కినమంత్రివరులలో నెల్లఁ
గీర్తింపఁ దగుసత్యకీర్తి ప్రధాని
యిట్టిప్రతాపంబు నిట్టి వైభవము
నిట్టి భాగ్యమును బెం పెసఁగునారాజు
తల్లియుఁ దండ్రియు దాత యై ప్రజల
నెల్లఁ బ్రోచుచు నేల నేలుచు నుండె
భానుకోటిప్రభాభాసురం బైన
యానాకలోకమునం దొక్కనాఁడు
పరమసమ్మదమునఁ బాకశాసనుఁడు
హరిచందనము మేన నలవడ నలఁది
సరి లేనిరత్నభూషణములు దాల్చి
సరసమందారపుష్పంబులు దుఱిమి
పొసఁగ దివ్యాంబరంబులు లీలఁ గట్టి
యసమానశృంగార మలవడఁ జేసి
తళతళ మను పైఁడితళుకుల మించు
నెలరాలతిన్నెలు నీడలు దోఁచు

తనయుఁడు-కోర్కులునిండించు=ఆశ లెల్లఁదీర్చు, కూరిమితనయుఁడు=గారాబు కొడుకు, అర్కతేజుఁడు = సూర్యునివంటి తేజస్సు గలవాఁడు, వార్తకెక్కిన= ప్రసిద్ధికెక్కిన. భాను... భాసురము-భానుకోటి=కోటిసూర్యులయొక్క, ప్రభా =కాంతిచేత, భాసురము=ప్రకాశించుచుండునది, నాకలోకము=దేవలోకము, పరమసమ్మదమునన్=మిక్కిలి సంతోషముతో, పాకశాసనుఁడు=ఇంద్రుఁడు, నెలరాలతిన్నెలు=చంద్రకాంతశిలలతోఁ జేయఁబడిన యరుఁగులు, నీడలు...

నీలాలకంబాలు నిర్మలస్ఫటిక
సాలభంజికలుఁ బచ్చలగవాక్షులును
బగడంపువాచూర్లుఁ బద్మరాగముల
మొగడులు వైడూర్యములమందిరములు
సలలితశశికాంతచంద్రశాలలును
వెలఁదిముత్యంబుల వెలయువాకిళ్లు
నవపుష్యరాగరత్నములకుడ్యములుఁ
బ్రవిమలవజ్రసోపానమార్గములుఁ
గలిగి నానాధూపగంధ బంధురముఁ
బొలుపొంద యవనికాభోగ భాసురముఁ
గర్పూరచందనకాశ్మీరమిళిత
దర్పసారాంబుసిక్తప్రదేశంబు 90

కంబాలు=ఛాయలు ప్రతిఫలించునీలరత్న స్తంభములు,నిర్మల... భంజికలు-నిర్మల=అచ్చములైన, స్ఫటిక = పటికపురాలతోఁ జేయఁబడిన, సాలభంజికలు=బొమ్మలు. వాచూర్లు=ఇంటిముంజూర్లు, పద్మరాగముల = కెంపుల. మొగడులు=ఇంటినడికొప్పులు. సలలిత=మిక్కిలి యొప్పిదములైన, శశికాంత=చంద్రకాంత శిలలతోఁ రచింపఁబడిన, చంద్రశాలలును=పయిమేడలును, వెలఁదిముత్యములన్=నిర్మలములైన ముత్తెములచేత. కుడ్యములు=గోడలు. ప్రవిమల=మిక్కిలినిర్మలములైన, వజ్ర = వజ్రములతో రచింపఁబడిన, సోపానమార్గములు = మెట్లదారులు, నానా...ధురము-నానాధూప = నానావిధములైన ధూపములయొక్క, గంధ=వాసనలచే, బంధురము=తఱుచైనది, యవని...భాసురము-యవనికా= తెరలయొక్క, ఆభోగ=పరిపూర్ణతచే-విజేవియైన తెరలచేతననుట, భాసురము=మనోజ్ఞమైనది. కర్పూరచందన కాశ్మీర=కర్పూరముతోను, చందనముతోను, కుంకుమముతోను, మిశ్రిత=కలపఁబడిన, దర్ప=కస్తూరిచేత, సార=శ్రేష్ఠమైన, అంబు=జలములచేత, సిక్త=తడుపఁబడిన, ప్రదేశంబు=స్థలముగలది

నై దిశావలిఁ బర్వ నతులితప్రభల
దేదీప్యమాన మై తిరముగా మెఱయు
నిరుపమనిజసభానిలయంబునందుఁ
బరఁగుచింతామణిభద్రపీఠమునఁ
దనర నాసీనుఁ డై తగుప్రియం బెసఁగ
ననలకృతాంతాదు లైన దిక్పతులుఁ
గిన్నర గంధర్వ గీర్వాణ యక్ష
పన్నగ సన్మునిప్రవరులుఁ గొలువ
రవలకంకణములరవము లెసంగ
సరవి నచ్చరలు వింజామర లిడఁగ
నారదరణితవీణానినాదాను
కారి యై తుంబురుగాన మింపెసఁగ
వినుతరంభానృత్యవిభ్రమగతులు
కనుఁదమ్ములకును వికాసంబు నెఱపఁ

-కర్పూరాదులుగలపి కలయంపిచల్లుదురనుట. దిశఆవలిన్ = దిక్కులసమూహము నందు, అతులితప్రభలన్ = సాటిలేని కాంతులచే, దేదీప్యమానము=మిక్కిలిప్రకాశించుచుండునది. తిరముగాన్ = స్థిరముగా. నిరుపమ=సాటిలేనిది. అనలకృతాంతఆదులు = అగ్నియముఁడు మొదలైనవారు, సరవిన్ =క్రమముగా, అచ్చరలు=అప్సరసలు. నారద...కారియై-నారద = నారదునిచేత, రణిత= శబ్దింపఁబడిన-వాయింపఁబడిన, వీణా=వీణెయొక్క, నినాద=శబ్దమును, అనుకారియై=అనుకరించునదై,తుంబురుగానము=తుంబురునిపాట, ఇంపుఎసఁగన్ =మిక్కిలి ప్రీతిగొలుపఁగా-నారదుఁడు వీణవాయించుటకుఁ దగునట్లుగా తుంబురుఁడు పాడుచుండెననుట. వినుత = పొగడఁబడిన, రంభా=రంభయొక్క, నృత్య=నాట్యముయొక్క, విభ్రమ = విలాసముయొక్క, గతులు. పారిజాత

పారిజాతోద్భవ ప్రసవమంజరుల
సౌరభంబులు వెదచల్లుచుఁ బోలయు
బాలానిలంబుచేఁ బలుమాఱుఁ గదలు
నీలాలకంబులు నెఱిని నటింపఁ
జతురవిద్యాధరసన్నుతు లెసఁగ
నతులితంబైనమహావైభవమున
నోనరంగఁ గొలువున నుండి సన్మునుల
కనియెఁ బ్రసంగోక్తి నపుడొక్కమాట
మూడులోకంబుల మునుమిడి మీరు
చూడని యట్టిరాజులు మఱిలేరు
వారక మును చన్నవారిలో నున్న
వారిలోఁ బుట్టెడివారి లోపలను
బలికి బొంకని మహీపాలుండు గలఁడె
తలపోసి చెప్పుఁ డిందఱు నట్టివాని
నని యిట్లు దేవేంద్రుఁ డాడిన మాట
వినియును విననట్లు విస్మయం బంది
చ్యవనుఁ డూరకయుండె శార్ఙ్గరవుండు
నవుడు కొట్టెను నీళ్లు నమలెఁ గశ్యపుఁడు
వామదేవుఁడు నేల వ్రాసె మరీచి
సోమరియై మీఁదు సూచుచు నుండె

ఉద్భవ=కల్పవృక్షమునఁబుట్టిన, ప్రసవమంజరులు=పూగుత్తులు, సౌరభంబులు=వాసనలు, బాల అనిలము = చిఱుగాలి, నీల అలకంబులు = నల్లని నెఱికురులు, మునుమిడి=ఎరుసగా, నవుడుకొట్టెను=మిణకరించెను, నీళ్లు నమలెన్ = నీళ్లునమలు నట్లు నోరు తెఱవకయే మెదల్చెను, నేలవ్రాసెన్ = బొటనవ్రేలితో నేలపైవ్రాసె.

గౌతముఁ డత్రికిఁ గను గీఁటె నతఁడు
శాతాత్మకునిఁ బల్కు సన్న గావించె
నాతఁ డగస్త్యుని నల్లన గోఁకె
నాతఁడు జమదగ్ని నదిమె హస్తమున
నీవిధి నుత్తరం బీక యొండొరులు
నీవు నీ వని చూపి నిఖిలసన్మునులు
గుజగుజ లాడఁ గన్గొని సభ వారి
గజిబిజిఁ జే యెత్తి కలయ వారించి
నిరుపమవిజ్ఞాననిధి వసిష్ఠుండు
పురుహూతుతోడ నద్భుతముగాఁ బలికె
వినుము సురేంద్ర యీవిశ్వంబునందు
వినుతి కెక్కినమహావిక్రమోన్నతుఁడు
తనరుషోడశమహాదానవినోది
వినయభూషణుఁడు వివేకసంపన్నుఁ
డతులసత్కీర్తి మహాభాగ్యశాలి
వితతధనుర్వేదవిద్యాధికుండు
కరుణాపయోనిధి గాంభీర్యఘనుఁడు
దురితదూరుఁడు బుధస్తోత్రపాత్రుండు

నెఱిని=క్రమముగా, పురుహూతుతో=ఇంద్రునితో, మహావిక్రమ ఉన్నతుఁడు=గొప్పపరాక్రమముచే అధికుఁడైనవాఁడు, షోడశ...వినోది-షోడశమహాదాన=పదియాఱువిధములైన గొప్పదానములందు, వినోది=క్రీడించువాఁడు-దానములెల్లఁ జేయుట యతనికి వినోదమనుట, వినయభూషణుఁడు=అడఁకువయె అలంకారముగాఁగలవాఁడు, అతులసత్కీర్తి=సాటిలేని మేలియశస్సు గలవాఁడు, వితత...ధికుండు=విస్తరించినదైన ధనుర్వేదమనెడి విద్యయందు అతిశయించినవాఁడు, కరుణాపయోనిధి=దయాసముద్రుఁడు, దురితదూరుఁడు=పాపమునకు

సర్వశాస్త్రార్థవిచారకోవిదుఁడు
గర్వితరిపుగజకంఠీరవుండు
వరుస నార్వురుచక్రవర్తులలోనఁ
దరమిడి మున్నెన్నఁ దగుచక్రవర్తి
నిత్యప్రసన్నుండు నీతిపాలకుఁడు
సత్యసంధుండు త్రిశంకునందనుఁడు
నిరుపమవిజ్ఞాననిధి భానువంశ
శరధిచంద్రుఁడు హరిశ్చంద్రుఁ డన్ రాజు
పోఁడిమి మదిఁ దలపోసి చూచినను
వాఁడె పో బొంకనివాఁడు దేవేంద్ర
యనిన విశ్వామిత్రుఁ డంబుదధ్వనికిఁ
గనలి సింహము మాఱు గర్జించినట్టు
లావసిష్ఠునిఁ గోప మడర వీక్షించి
యీవిధంబున మృష లేల వాక్రువ్వ
నోజ దధ్యాజ్యశాల్యోదనమాంస

దవ్వయినవాఁడు, కోవిదుఁడు=పండితుఁడు, గర్విత...కంఠీరవుఁడు-గర్విత=గర్వించిన, రిపుగజ=శత్రువులనెడియేనుఁగులకు, కంఠీరవుండు=సింహమైనవాఁడు, తరమిడి-తరముఇడి=ఎక్కువతక్కువనుబట్టి, మున్ను ఎన్నన్=మొదట గణించుటకు-మొదటివానినిగా చెప్పుటకు, త్రిశంకునందనుఁడు=త్రిశంకునికొమారుఁడు, నిరుప...నిధి-నిరుపమ=సాటిలేని, విజ్ఞాన=విజ్ఞానమునకు, నిధి=నిధానమైనవాఁడు, భానువంశ=సూర్యవంశమనెడి, శరధి=సముద్రమునకు, చంద్రుఁడు, పోఁడిమి=ఒప్పు-విధము, అంబుదధ్వని=మేఘధ్వని, కనలి=కోపించి, వసిష్ఠునిస్వరము మేఘధ్వనివలె గంభీరముగాను శ్రావ్యముగాను ఉండెననియు విశ్వామిత్రునిస్వరము సింహగర్జనమువలె గంభీరముగాను భయంకరముగాను నుండె ననియు దెలియునది. మృషలు=కల్లలు, వాక్రువ్వన్=చెప్ప, ఓజన్=వరుసగా, దధి

భోజనంబులు పరిపూర్తిగా మెసఁగి
మత్తులై వర్తిల్లుమానవేశ్వరులు
సత్తుగా బొంకుట సత్య మెయ్యెడను
జనపతు లేయూరు సత్య మేయూరు
వినఁగూడ దీమాట విడువుము చాలు.
ఏడ హరిశ్చంద్రుఁ డెక్కడిసత్య
మేడ నమ్మెడి దిది యినవంశజులకు
హితవు మీఱినపురోహితుఁడవు గాన
శతముఖంబుల రేఁగి సన్నుతిఁ జేతు
వభిమతం బింద్రున కైనఁ గానిమ్ము
సభవారి కీమాట సమ్మతి గాదు
దోషము వినఁగ నీదుర్వాక్కు లనిన
రోషించి పలికె నరుంధతీవిభుఁడు
అంతుగా నాఁబోతు అంకె వేసినను
గంతులు దక్కనే కంఠీరవంబు
కల్ల జంజాటంబు కౌశిక యిచటఁ
జెల్లదు సుమ్ము వసిష్ఠుఁ డుండంగ
నురగకంకణుతోడ నూరజోగులను

ఆజ్య శాల్యోదన మాంసభోజనంబులు=పెరుఁగు నేయి వరిబియ్యపుటన్నము మాంసమును అనెడి ఆహారములు, మెసఁగి=భుజించి, సత్తుగాన్ = రూఢిగా, ఇనవంశజులకున్=సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవారికి, సన్నుతి=స్తోత్రము, అభిమతము=సమ్మతము, అంతుగాన్=చప్పుడుగా, ఆఁబోతు=ఎద్దు, కంఠీరవంబు=సింహము, కల్లజంజాటంబు= వట్టితగులాటము, కౌశిక=విశ్వామిత్రా, ఉరగకంకణుతోడన్ = శివునితోడ, ఊరజోగులను = ఊరియందలి సామాన్యులైన రౌ

సరిచేసి యెన్నినచందాన నీవు
నమితసత్యవ్రతుం డగుహరిశ్చంద్రు
సమముగా నృపపిశాచముల లెక్కింతు
వామహారాజేంద్రు నఱికాలివ్రాలు
భూమిపాలురఫాలముల నైనఁ గలదె
యెవ్వనిగాఁ జూచి యినకులేశ్వరునిఁ
గ్రొవ్వి దూషించెదు కొలువుమధ్యమున
నాసార్వభౌము నిట్లాడిన నీకు
వాసి వచ్చెనొ వాని వన్నె యుడిగెనొ
యట్టిసత్యవ్రతు నారాజచంద్రు
నట్టితేజోధను నాహరిశ్చంద్రుఁ
దివిరి పల్కాఱు నిందించెద వేని
శివు డెఱింగెడుఁ జుమీ చెప్పెడి దేమి
యనిన విశ్వామిత్రుఁ డలుక రెట్టించి
మనమునఁ బెనఁగొన మఱియు నిట్లనియె.

గులను, చందానన్=విధమున, నృపపిశాచములన్=పిశాచములవంటి రాజులను, అఱికాలివ్రాలు=అఱికాలియందు వ్రాసినవ్రాలు, భూమిపాలురఫాలములనైనన్ = ఇతరరాజులనుదుళ్లయందు సైతము, కలదె. హరిశ్చంద్రునియఱికాలిరేక తక్కినరాజులనెత్తులందుఁగూడ లేవనుట. ఇనకులేశ్వరుని = సూర్యవంశపురాజును - హరిశ్చంద్రుని ననుట, నీకు, వాసివచ్చెనా=కీర్తికలిగెనా, వానివన్నెయుడిగెనా=వానిమేలిమితగ్గెనా-నీ వాహరిశ్చంద్రుని దూషించినంతనే నీకుఁ గీర్తిహెచ్చలేదు ఆరాజునకు మేలిమియుఁదగ్గలేదనుట. తివిరి=యత్నించి. పూని. శివుఁ డెఱింగెడున్ చుమీ=శివునికే యెఱుక యగును బో-మహాపాపము కలుగు ననుట. మనమునన్ పెనఁగొనన్=మనస్సందు తగుల

వలదు వసిష్ఠ యీవట్టిజర్ఝరుల
కలుగునే కౌశికుఁ డల్పునిరీతి
దండడి డీకొని తగరు దాఁకినను
గొండల మందునే కులపర్వతంబు
సొలవక నినుఁ బుత్త్ర శోకాబ్ధి ముంచి
మలఁగంగఁ జేయుట మఱచితే నేఁటి
కొకరాజకీటంబు నొకదుర్మదాంధు
నొకని నాముందట నొకకొండఁ జేసి
పూని నీవతనిపైఁ బూయనిపూఁత
లేనిసత్యంబు గల్పించి యెక్కించి
నలి రేఁగి వానిగుణంబులు గాఁగఁ
గలవి లేనివి కొన్ని కాఱులు సెప్పి
యందంద నామది కతిచలం బెసఁగ
వందిచందమునఁ గైవారంబు సేసి
దంటమాటలు గొన్ని తడవాటు వన్ని
గెంటక నోరార్చి గెల్వఁ జూచెదవె

వడఁగా, వట్టిజర్ఝరులకున్ = రిత్త బెదరింపులకు, దండడిన్ = దొమ్మిగా, తగరు=పొట్టేలు, కొండలము=తత్తఱపాటు, సొలవక=వెనుదీయక, పుత్త్రశోక అబ్ధి=పుత్త్రదుఃఖ మనెడిసముద్రమునందు, మలఁగఁగన్ = వెనుదీయునట్లు, రాజకీటంబు = రాచపురువు-పురువువంటి యొకరాచవాని ననుట. కొండఁజేసి= కొండంతగొప్పవానినిగాఁ బొగడి, పూయనిపూఁత=నిజముగా లేనట్టి వన్నెను, లేనిసత్యంబు = స్వభావసిద్ధము కానిసత్యసంధత్వమును, ఎక్కించి = వాని యందు ఆరోపించి, నలి=మిక్కిలి, కాఱులు=వ్యర్థపు మాటలు, వందిచందమునన్=బట్టువానివిధమున, కైవారము=స్తోత్రము, దంటమాటలు=నేర్పుమాటలు, తడవాటువన్ని=అల్లికచేసి, గెంటక=చలింపక, నోరు, ఆర్చి=ఆడించి-ఊరక

యక్కజంబుగ నబ్ధి నాపోశనముగ
గ్రుక్క గొన్నట్టియాకుంభజుఁ డుండఁ
బన్నగధరున కేర్పడ నతికాలఁ
గన్నుఁ జూపినయట్టిగౌతముఁ డుండ
నలిననాభుని జగన్నాథు ముకుందు
నలిగి తన్నినయట్టియాభృగుఁ డుండ
దృష్టించి బ్రహ్మాదిదేవత లెఱుఁగ
సృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టిఁ జేసినయట్టి
యే నుండఁ దక్కనయీమును లుండఁ
బూని నీ వెంతయుఁ బ్రోడయపోలె
నాకేశుతోడ మున్నాడి పల్కితివి
మాకంటె నొకతపోమహిమాధికుఁడవె
నర సురాసుర యక్ష నాగ గంధర్వ
వరులందు మఱియు నెవ్వారలయందు
బొంకనివారలఁ బొడగాన మేము
శంకరునాన ముజ్జగములయందు
ననిన వసిష్ఠుఁ డిట్లనియె నాతనికిఁ
జనదు గా కాత్మప్రశంస గావింప
నంభోరుహాక్షుండు హరుఁడును గమల

నోరు ఆడించుటయే కాని మాటల పసలేదనుట, అక్కజముగన్ = ఆశ్చర్యముగా, అబ్ధిన్=సముద్రమును, కుంభజుఁడు=అగస్త్యుఁడు, ఆపోశనము=భోజనమప్పుడు పుడిసిట జలము పోసికొని మంత్రపూర్వకముగా పుచ్చుకొనుట, పన్నగధరుఁడు=శివుఁడు, ముకుందున్=విష్ణుని, ప్రోడ=ప్రౌఢుఁడు, నాకేశుతోడన్=ఇంద్రునితో, మున్నాడి=ముందుగా, అంభోరుహాక్షుఁడు=విష్ణువు, కమ

సంభవుండును దగుసాక్షులు గాఁగఁ
బరఁగంగ మనతపోబలములకొలఁది
పరమేష్ఠి నిర్ణయింపఁడె మొట్టమొదలఁ
దడవినమాటకుఁ దగినయుత్తరము
నుడువక ప్రాజ్ఞుండు నోరొత్తుకొనునె
యల రెండువేలజిహ్వలవానికైనఁ
గొలఁదె హరిశ్చంద్రగుణములు పొగడఁ
దను వెల్ల సత్యంబు తల పెల్లఁ గరుణ
పను లెల్ల ధర్మంబు పలు కెల్లఁ బ్రియము
బొంకు నాలుకకుఁ జేర్చుట కానివావి
యింక నిన్నియుఁ జెప్ప నేమికారణము
వారిజగర్భునివ్రాఁత దప్పినను
వారిజాప్తుండు దూర్పువంకఁ గ్రుంకినను
మేరువు గ్రుంగిన మిన్ను వ్రాలినను
ధారుణీచక్రంబు తలక్రిందు వడిన

లసంభవుఁడు=బ్రహ్మ, పరమేష్ఠి=బ్రహ్మ, నుడువక=చెప్పక, నోరొత్తుకొనునె=నోరుమూసికొనునా, రెండువేలజిహ్వలవానికైనన్=ఆదిశేషునికైనను, కొలఁదె=తరమా, తనువు ఎల్ల సత్యంబు=దేహమంతయు సత్యము-కేవలసత్యసంధుఁ డనుట, తలఁపు ఎల్లన్ కరుణ=తలఁపులన్నియుఁ గరుణతోఁగూడియుండును-కరుణమాలినతలంపే యతనికిఁ గలుగదనుట, పనులు ఎల్లన్ ధర్మంబు=అతఁడు చేయు పనులెల్ల ధర్మయుక్తముగా నుండును-అధర్మమైనపని సేయనే చేయఁడనుట. పలుకెల్లన్ ప్రియము=మాటాడుమాటలెల్ల ప్రియముగానే యుండును-అప్రియమెంతమాత్రమును పలుకఁడనుట, బొంకు... కానివావి-బొంకు=అసత్యమును, నాలుకకుఁజేర్చుట=నోటఁజెప్పుట, కానివావి=తగనిపాడి, వారిజగర్భుఁడు=బ్రహ్మ,

వారిధు లింకిన వజ్రాయుధంబు
ధార దప్పిన మాట తప్పఁ డారాజు
నావుడు నమ్ముని నాథునిశ్చయము
భావించి క్రమ్మఱఁ బలికెఁ గౌశికుఁడు
మేలు నీమాటలు మెచ్చి రందఱును
జాలుఁ బురే రిత్తసంవాద మేల
విన్నమాటల మాకు విశ్వాస మొదవ
దన్న రేంద్రునిసత్య మరసినఁ గాని
యేయుపాయముల నే నిటమీఁద వాని
మాయలఁ గుదియించి మాటల నొంచి
యుల్ల మంతఁ గలంచి యూచముట్టుగను
గల్లలాడించినఁ గలదె పన్నిదము
నిక్క మింతకుఁ జాలి నిలిచెద నేను
జక్కఁగా మున్నె విచార మేమైనఁ
గల దేని వానికిఁ గఱపి నీపూన్కి
వెలయఁ దిరంబు గావించి రమ్మనినఁ
జెఱునవ్వు నవ్వి వసిష్ఠుఁ డాగ్రహము
మెఱయఁ గౌశికసంయమికి నిట్టు లనియె
సన్నుతంబగునట్టిసత్యవ్రతంబు
వెన్నతో నిడినఁ దా విభునకు మున్నె

వారిజాప్తుఁడు=సూర్యుఁడు, వారిధులు=సముద్రములు, చాలుబురే=చాలుభళీ, కుదియించి=క్రుంగుడు పఱిచి, ఊచముట్టుగన్=సాంతముగా, తిరంబు=స్థిరము, కౌశికసంయమికిన్=విశ్వామిత్రమునికి, సన్నుతంబు=పొగడఁబడినది, సత్యవ్రతంబు=ఎప్పుడును సత్యమే పలుకుదు ననెడినియమము, వెన్నతోన్ ఇడినది=బాల్యమున వెన్నతోఁగూడ తినిపింపఁబడినది-బాల్యమునుండియే అలవాటు పడ్డది

కఱపెడిదేమి యక్కమలాప్తకులుని
తెఱఁగెఱుంగక పూని దేవేంద్రుతోడ
నఱిముఱి వే మించ నాడంగ నేమి
చిఱుతవే యిఁక నిన్ని చెప్ప నేమిటికి
నీ వొకండవె కావు నీవంటిమునులు
వేవురు గూడి వేవేలచందముల
మాయలు వన్నిన మరులు గొల్పినను
బాయనియిడుములపాలు సేసినను
జనసుతుఁ డగుహరిశ్చంద్రభూవిభుఁడు
మనసున వాక్కున మఱి చేఁతలందుఁ
గలలోన నైనను గలవరింతలను
నలఁకువ వచ్చిన నవ్వులకైనఁ
గులసతిఁ బాసినఁ గొడుకు వోయినను
దలమీఁద వచ్చినఁ దాలిమి దూలి
మఱచి తా నాడినమాట బొంకినను
మఱి నీవు నవ్వ బ్రాహ్మ్యమునకుఁ దొలఁగి
తపమును వేదశాస్త్రములును మఱచి
యుపవీతసూత్రంబు లోగిఁ బుచ్చివైచి
జపమును సంధ్యాదిసత్క్రియ లుడిగి

యనుట, మున్నె=మును పే, కఱపెడిది ఏమి=నేర్పుటయేల? కమలాప్తకులుని తెఱఁగు=సూర్యవంశపు వాని విధమును, అఱిముఱి=సంభ్రమము-తొందరపాటు, చిఱుతవే=పసివాఁడవా? పాయని యిడుమలపాలు=ఎడ తెగని ఆపదలవశము, చేఁతలందుక్=కార్యములందు, నలఁకువ=పీడ, తలమీఁదవచ్చినక్=తలపోవునంత సంకటము గలిగినను, బ్రాహ్మ్యమునకుక్=బ్రాహ్మణత్వమునకు, ఉపవీత సూత్రము

వపన మై యధ్యాత్మవాసన మాని
విపులవల్కలములు విడిచి నెన్నుదుట
నపవిత్ర మైనట్టియంకంబు దాల్చి
ఘనగార్దభము నెక్కి కష్టమానవుని
పునుకలో మద్యంబుఁ బోసి త్రావుచును
జను లెల్ల నేవగింపఁగఁ దల వాంచి
కొని దక్షిణాభిముఖుండ నై చనుదు
నని వసిష్ఠుఁడు వల్కనతులప్రతిజ్ఞ
విని కౌశికుఁడు క్రోధవివశుఁ డై పలికె
ననిమిషవల్లభుఁ డాదిగా సురలు
మునివరు లింక నాపూనికి వినుఁడు
సాధించి యాహరిశ్చంద్రభూవిభునిఁ
గ్రోధకాళికి బారిగొఱియగాఁ జేసి
పలుకుపంతము చెల్లుబడి గాఁగ నతనిఁ
జలపట్టి బొంకింపఁ జాలక యున్న
సిద్ధచారణమునిసేవితం బైన
సిద్ధాశ్రమంబున శివుని నేఁ గూర్చి
గాలి యాహారంబు గాఁ గ్రోలి యొక్క

లు=జందెము, ఒగిన్=క్రమమున, వపనమై=క్షౌరముచేసికొని, అధ్యాత్మవాస =ఆత్మస్వరూప విషయమైన సంస్కారము, విపులవల్కలములు=వెడలు పై నారచీరలు, నెన్నుదుటన్=ఫాలమునందు, అపవిత్రము=పరిశుద్ధముకానిది, అం కంబు=గుఱుతు-బొట్టు అనుట, గార్దభము=గాడిద, ఏవగింపఁగన్=అసహ్యపడు కొనఁగా, అనిమిషవల్లభుఁడు=దేవేంద్రుఁడు, క్రోధకాళికిన్=నాకోపము అ నెడి కాళికాదేవికి, బారిగొఱియ=బలికొఱకైనగొఱ్ఱె, పలుకుపంతము=మాటా డినప్రతిజ్ఞ, చెల్లుబడి గాఁగన్=సాఁగిన దగునట్లుగా, చలపట్టి=చలములో, సిద్ధ

కాలూఁది యూర్ధ్వముఖంబు గా నిలిచి
రెండుచేతులు నెత్తి తెప్పలు విచ్చి
చండాంశుపై దృష్టి చక్కఁగా నిలిపి
యెన్నంగఁ బెక్కువేలేండ్లు తపంబు
మున్ను నేఁ జేసినపుణ్యంబులోన
సగ మిచ్చి భువనప్రశస్తంబు గాఁగ
యుగములు నాలుగు నొగి పదునాల్గు
వరుసలు వర్తింప వసుధ నేలింతు
మఱి చతుర్దశమహామన్వంతరమున
నింద్రునిసరిగద్దె నీస్వర్గమందుఁ
జంద్రకళామాళి సాక్షి గా నునుతు
నని భయంకరముగా నమ్మహామునులు
చెనఁటిప్రతిజ్ఞలు సేసిన బెదరి
పన్నగేంద్రునివేయుపడగలు గ్రుంగె
మిన్ను బిట్టదరె నిమ్మేదిని దిరిగె
జలధులు గలఁగె నక్షత్రముల్ రాలెఁ
గులగిరు లగలె దిక్కులు వ్రక్క లయ్యెఁ

శ్రమము=ఇది విశ్వామిత్రమునియాశ్రమమునకు పేరు. ఊర్ధ్వముఖముగాన్ = మొగము పయికెత్తి యుంచుకొని-సూర్యుని చూచుచు ననుట, చండాంశుపైన్ = సూర్యునిమీఁద, భువనప్రశస్తంబుగాఁగన్ =లోకములందుప్రసిద్ధమగునట్లుగా, యుగములు నాలుగు=నాలుగుయుగములు గల ఒకమహాయుగము, ఒగిన్ =క్రమముగా, పదునాల్గువరుసలు వర్తింపన్ =పదునాలుగుమహాయుగములు వరుసగా చెల్లునంతవఱకును, వసుధన్ =భూమిని, చంద్రకళామాళి=ఈశ్వరుఁడు, చెనఁటి=వ్యర్థము, పన్నగేంద్రుని=ఆదిశేషుని, మిన్ను =ఆకాశము, బిట్టు=అధికముగా, మేదిని=భూమి,జలధులు=సముద్రములు,అగలెన్ =పగిలెను,వ్రక్కలు=

బెల్లుగాఁ గావిరి బెరసి యద్దంపు
బిళ్ల పోలికి రవిబింబంబు దోఁచె
గుండె జల్లనఁ జేతికులిశంబు వైచి
పండెఁ బొమ్మని దేవపతి కొల్వు విచ్చె
జున్ను రేచినరీతి సుర లెల్ల బెదరి
కన్నవా రేఁగిరి కన్నత్రోవలకు
నుదరి తాపసు లెల్ల నొండొరు గడవఁ
బద పదం డిదె మహాప్రళయంబు వచ్చెఁ
జిటిమి వసిష్ఠకౌశికులకోపాగ్ను
లుఱక లోకంబు లాహుతి గొను ననుచు
జడలు వీడఁగఁ గళాసములు విదిల్చి
మడిచి చంకల నిడి మరలి చూచుచును
జనిరి దిగ్గున నిజాశ్రమముల కట్లు
చనిరి వసిష్ఠవిశ్వామిత్రు లంతఁ

తునుకలు, కావిరి=నలుపు, బెరసి=వ్యాపించి, రవిబింబము=సూర్యమండలము, పండెన్ బొమ్మ=ఫలము ఒనఁగూడినది పో-ఇది సంతాపార్థక మైనమాట-అనర్థము పుట్టినదని భావము. దేవపతికొలువు=ఇంద్రునిసభ, జున్ను రేచినరీతిన్=తేనెతుట్టెను కదల్చినట్లు-దానిని కదల్పఁగా తేనెటీఁగలు చెల్లాచెదరగునట్లు అనుట, సురలు=దేవతలు, కన్నవారేఁగిరి కన్నత్రోవలకున్=వారువారు ముందు వెనుక చూడక వారివారికి తోఁచినదారులను బోయిరనుట, ఉదరి=బెదరి, తాపసులు=ఋషులు, ఒండొరున్=ఒకరినొకరు, కడవన్=దాఁటుకొని-ఇది తొందరపాటును సూచించుచున్నది, చిటిమి=చెలరేఁగి, కోపాగ్నులు=కోపము లనెడినిప్పులు, ఉఱక=విడువక, ఆహుతి గొనును=ఆహుతిగా కాల్చివైచును, కళాసములు=చర్మ

దోలఁగె హిమంబు చంద్రుఁడు మెఱుఁగెక్కె
వెలిఁగెఁ దియ్యనివిల్లు వెస నెక్కువెట్టి
మెలఁగెఁ గంతుఁడు నుబ్బు మీఱి నల్గడలఁ
జెలరేఁగి కోవెలల్ చెలఁగె ఘుమ్మనుచు
మ్రోసెఁ దుమ్మెదలు గుంపులు గట్టి ఱంతుఁ
జేసె రాచిలుకలు చెలు వగ్గలముగఁ
గ్రాలె జక్కవలు చెంగల్వదీర్ఘికల
వ్రాలె నంచలు ముద్దువగఁ గ్రొత్తననలు
దోఁచెఁ బొన్నలఁ దఱితో నటమున్నె
పూచె మోదుగువృక్షములు విఱ్ఱవీఁగఁ
గాచెఁ జూతంబులు కమ్మనై మలసి
వీచె సోమరిగాలి విరహులు బెదరఁ
బోలుచు నమ్మధుమాసమున నొక్కక్రతువు
వెలయ హరిశ్చంద్రవిభుఁ డొనరించి
భూరి భట్టెడువార్త బోరన మ్రోయఁ
గ్రూరచిత్తుఁడు కౌశికుఁడు విని యుబ్బి
కలిగెఁ బో సందు నాకడఁగినపనికి
నలఘుసత్యవ్రతుం డగుహరిశ్చంద్రుఁ

లు, హిమంబు=మంచు, తియ్యనివిల్లు=చెఱకువిల్లు, కంతుఁడు=మన్మథుఁడు,
ంతు=కలకలధ్వని, చెలువు=అందము, అగ్గలముగన్=మిక్కుటముగా,
ర్ఘికలన్=నడబావులను, ముద్దువగన్=సొగసైన విధమున, ననలు=పూవు
,తఱితోన్=తగినకాలమురాఁగా, చూతములు=మామిళ్లు,సోమరిగాలి=మంద
రుతము, మధుమాసమునన్=చైత్రమాసమున, క్రతువు=యజ్ఞము, సందు=తె
ఱ-అవకాశము,అలఘు సత్యవ్రతుఁడు = కేవలముకాని సత్యనియమముగలవాఁ

దలము దప్పినయట్టిధనరాశి వేఁడి
కలఁచి బొంకించెదఁ గా కని పోయి
మేదినీవిభుఁ గాంచి మేల్మియక్షతలు
వేదమంత్రముల దీవించి యిచ్చుటయు
నమ్మునిచంద్రున కర్ఘ్యపాద్యమ్ము
లిమ్ములఁ గావించి యిలఁ జాఁగి మ్రొక్కి
ఘనతపోవైభవ గాధేయ నీవు
ననుఁ బ్రీతి మన్నించి నాయాగమునకు
శ్రీ విలసిల్ల వేంచేసితి గాన
భావింప నీయాగఫల మబ్బె నాకుఁ
బంపుఁ డేపనికైనఁ బరఁగఁ గావింతు
నింపార మీకు నభీష్ట మెయ్యదియొ
యనిన విశ్వామిత్రుఁ డారాజుఁ జూచి
యనఘాత్మ నీ కసాధ్యంబు లేపనులు
కల్పవృక్షముఁ [1]జేరి కా యడ్గినట్టు
లల్పదానం బొకం డడుగ వచ్చితిమి
యది చెప్పెదను విను మధ్వరం బిపుడు
విదితంబుగాఁ జేయ వేడుక పుట్టెఁ
బురుషుఁ డేనుఁగు నెక్కి పోడవుగా నిక్కి
వరరత్న మెగసి పోవైచినపోడవు

1 గాయక్రయ మడ్గినట్టు.

ము, తలము తప్పిన=శక్తికిమించిన, మేదినీవిభుఁడ్=రాజును, ఇమ్ములఁడ్=చక్కఁ
గా, కాయడ్గినట్టు=కల్పవృక్షమును సార్థకములైనపండ్లను అడుగక కొఱమాలిన
కాయను అడిగినట్లు మహాదాతవగు నిన్ను పనలేని యొకయల్పదానమును అడి

ధనము రాసిగఁ బోసి దాన మిచ్చినను
జననాథ కొదవ లేక సాఁగు నాయజ్ఞ
మనినఁ గృతార్థుండ నైతి నీయిష్ట
ధనమిత్తుఁ గొమ్మన్నఁ దల యూఁచి యప్పు
డొడుపు దప్పినయట్టియురగంబు పోలెఁ
దడయక వచ్చిన తనపూన్కి దప్పి
మనుజేశతిలక నీ మన సొత్తి చూడ
విన విస్మయంబుగా వేఁడితిఁ గాక
నీవంటిగుణరత్ననిధి మాకుఁ గలుగ
నేవేళ ధన రాసు లేమిటఁ గొదువ
యింక మాఱుత్తరం బిచ్చిన నీకు
శంకరునాన త్రిశంకునియాన
పోయి వచ్చెద నింక భూపాలచంద్ర
యాయురారోగ్యంబు లయ్యెడి నీకు
ననుచుఁ గా లూఁదక యచ్చోటు వాసి
చనియె నమ్ముని నిజాశ్రమమున కంత
నాహరిశ్చంద్రుండు నంతరంగమున
నూహించి యిటమీఁద నొప్పమి పుట్టు
వెసఁ బాముఁ జంపి పై వేసినరీతి

గొదననుట, ఒకండు=ఒకటి, విదితంబు గాన్=ప్రసిద్ధముగా, గొద=గొదువ, ఒడుపు=గుటిపెట్టియొడిసిపట్టఁగోరినపట్టు-కఱచుటకై యొడిసి పట్టినగుటి, ఉరగము=సర్పము, ఒత్తి చూడన్=పీడించి పరిశీలించుటకు, ఇంకమాఱు... [illegible] ...ంక చెప్పినమాటచొప్పున ఇయ్యనంటివేని శివుని తోడు త్రిశంకునితోడు, పాము జంపి పైవేసినరీతిన్=చచ్చినపామును మీఁద వైచినట్లు-ఊరక [illegible]

మసలక పోయె నమ్మలకలతపసి
యాఁప నెవ్వరివశ మమ్మహాముహుఁడు
శాపించెనేని ముజ్జగములుఁ గాలుఁ
బోయినజగడంబు పోవని మనుచు
నాయతశక్తి రాజ్యము సేయుచుండె
నట నంత నొకయుపాయంబు చింతించి
కుటిలవిచారదక్షుఁడు గాధిసుతుఁడు
చిత్రవర్ణంబులు చిత్రరూపములు
చిత్రలంఘనములు చిత్రసత్వములు
గలమహామృగముల ఘనపక్షితతుల
బలువడిఁ బుట్టించి పంచిన నవియు
నొండొండ కదుపులై యురవడిఁ బఱచి
పండినచేలెల్ల బయలుగా మేసి
కొమ్ములఁ గట్టలు గ్రొచ్చి కోరాడి
చిమ్మి తటాకముల్ చెడ నవయించి
మేటికాల్వల మిట్టమిఱ్ఱుగాఁ ద్రవ్వి

ట్టినాఁడుగాని నిజముగా బాధ సేయలేదనుట. అమ్మలకలతపసి=వంకరనడతలబు
ద్ధి, ఆఁపన్ = అడ్డగింప, పోయినజగడంబు పోవనిమ్ము=విశ్వామిత్రుఁడు రచ్చ
గాఁడు అతఁడు పోగా రచ్చయు పోయినది అట్లు పోయినరచ్చ అట్లె పోవు
గాని మరల రాకుండుఁగాక యనుట. ఆయతశక్తిన్ =అధికమైన సామర్థ్యమ
తో, కుటిల...దక్షుఁడు-కుటిల=కపటముతోఁ గూడిన-సరిగాని, విచార=ఆ
లోచనలయందు-కుట్రలందు, దక్షుఁడు=నేర్పరి, గాధిసుతుఁడు=గాధికి కొడు
కైన విశ్వామిత్రుఁడు, లంఘనములు=దాఁట్లు, సత్వములు=దేహములు, బలువడిన్=
అతివేగముగా, ఒండొండ=ఒకటొక్కటిగా=వేఱువేఱయనుట, కదుపులై=గుం
పులై, ఉరవడిన్=వేగముగా, నవయించి=క్రుస్సించి, మిట్టమిఱ్ఱుగా=చ
క్కిలి మిట్టగామన్ను త్రవ్విపోసి కాలువలనెల్ల పెద్దమిట్టలుగా జేసినవనుట

తోఁటలఁ జెఱకుఁ [1]దుత్తుమురుగాఁ జేసి
మదమునఁ జెలరేఁగి మందలఁ బాఁడి
మొదవులఁ దిని వృషముల బెట్టు విఱిచి
పల్లెలమనుజులఁ బట్టి చెండాడ
హల్లకల్లోల మై యఖిలభూజనము
లడరి కూయుచు వచ్చి యాహరిశ్చంద్రుఁ
బొడగాంచి యందంద భువిఁ జాఁగి మ్రొక్కి
భూమీశ నీ రాజ్యమున నేఁటిదనుక
నేమార్గమున నెగ్గు లెఱుఁగ మెన్నండు
నిల నవగ్రహదోష మెన్నఁడు లేక
వలసినయప్పుడు వానలు గురియు
మున్ను రాలినధాన్యములు తిర్గ మొలచి
పన్నుగా దున్నక పండు సస్యములు
గోవులు పిదుకక గురియుచునుండు
నేవేళనైనఁ బా లేఱులు గాఁగ
జారచోరులు ననాచారులు లేరు
మారి సంకటములు మరణముల్ లేవు

1 లు తుంటలుసేసి.

తుత్తుమురు=మిక్కిలియు తునుకలు, పాఁడిమొదవులు=పాలు పిదుకునట్టి యావులు, వృషములు=ఎద్దులు, బెట్టు=మిక్కిలి, చెండాడక్=చంపఁగా, హల్లకల్లోలమై = తాఱుమాఱై, పొడగాంచి = చూచి, ఎగ్గులు = సెబ్బరలు, అవగ్రహము=కఱవు, మున్ను...సస్యములు=మొదటనొకతూరి విత్తి పయిరైన యెన్నులనుండి రాలినవిత్తనములే మరల పంటలు పండుచుండును గాన మరల దున్నకయు విత్తకయునే పంటలు ఫలించుననుట. మారి=మసూచికారోగము,

విరసంబు తిరిపెంబు వెఱపును లేదు
మఱి యిప్పు డొదవినమాపాటు వినుఁడి
యిన్ని చెప్పఁగ నేల నిపు డొకలాగు
పన్నెలపులుఁగులు వాల్మెకంబులును
వీక్షింప వెఱపును వెఱఁగును గాఁగ
లక్షలు రెండేసి లక్షలుఁ గూడి
మడి తోఁట కళ్లంబు మందప ట్టనెడి
యడియాసఁ బోఁకార్చి యంతటఁ బోక
మసలి పల్లెలఁ జొచ్చి మనుజులఁ బట్టి
మెసఁగఁ జొచ్చిన నిండ్ల మెదలంగ వెఱచి
వెసఁ గాఁపురంబులు విడిచి వచ్చితిమి
వసుధేశ రక్షింప వలయు మ మ్మనినఁ
గరుణామృతముఁ జిల్కు కడకంటిచూపు
పరఁగ వారలమీఁదఁ బరఁగించి పలికె
నీపాటిపనికిఁ గా నేల భీతిల్ల
రేపు మాన్పెద నింత వ్రేఁగును మీకు
నని మహీప్రజ నెల్ల నాదరం బెసఁగఁ
జనుఁ డని వీడ్కొల్పె జననాథుఁ డంత
భవచండతాండవభ్రమణవేగమున

విరసంబు-వ్యర్థత=పసలేమి. తిరిపెంబు=బిచ్చము, వెఱపు=భయము, ఒదవిన=కలిగిన, ఒకలాగు పన్నెలపులుఁగులు = ఒక విధమైన వింతరంగులు గల పక్షులు, వాల్మెకములు=క్రూరమృగములు, వెఱపు=భయము, వెఱఁగు=వింత-ఆశ్చర్యము, మందపట్టు=పశువులకొట్టము, అడియాసన్ = వ్యర్థమైనయాశను, పోకార్చి=పోఁగొట్టి, మెదలంగన్=వర్తించుటకు, పరఁగించి=నిగిడించి, వ్రేఁగు= భారమును, భవ... వేగమున-భవ=శివునియొక్క, చండ=ఉద్భటమైన, తాండ

దివి నుండి పడినయందియ యనఁ బోలి
కిరణజాలంబుల కెంపు సొం పెసఁగ
నరుణబింబము పశ్చిమాంబుధిఁ గ్రుంకెఁ
గొమరారునభ మనుకొలనులో విరియు
కుముదజాలంబు బాగునఁ జుక్క లెసఁగె
సురుచిరలీలమై సురరాజుదేవి
ధరియించుకర్పూరతాటంక మనఁగ
మెల్లనె నవలొత్తు మించులఁ బొదలి
చల్లనై వట్రువ చంద్రుఁడు పొడిచె
మనసిజుం డనియెడుమటుమాయదొంగ

డవ=నృత్యముయొక్క, భ్రమణ=తిరుగుటయందలి, వేగమునన్=వడిచేత, దివి నుండి=ఆకాశమునుండి, అందియ=అందె-శివుఁడు సంధ్యాకాలమందు నృత్యము సేయునుగాన అపుడు నాట్యవేగమున ఆతనికాలియందె యూడిపడినదో యనునట్లు సూర్యునిగుండ్రని బింబము క్రుంకిన దనుట, కెంపుసొంపు = ఎఱుపుయొక్క అతిశయము, అరుణబింబము=సూర్యబింబము, పశ్చిమ అంబుధి = పడమటిసముద్రము, కొమరు ఆరు=అందము మీఱుచున్న, నభము అను కొలనులోన్=ఆకాశము అనెడు కొలఁకునందు,విరియు కుముదజాలంబు బాగునన్ = వికసించుచున్న తెల్లగలువలసమూహమురీతిని-చుక్కలు కొలఁకున పూచిన తెల్లగలువలవలె ఆకాశమున ప్రకాశించిన వనుట. సురుచిర లీలమైన్ = మిక్కిలి సొగసైన విలాసముతో, సురరాజుదేవి= దేవేంద్రునిభార్య యగుశచీదేవి, ధరియించు కర్పూరతాటంకము=తాల్చునట్టికప్పురపుకమ్మ, నవలొత్తుమించులన్ = మొలకొత్తుచున్న కాంతులతో-తలసూపుచున్న కిరణములతో, పొదలి=వర్ధిల్లి-చంద్రుఁడు గుండ్రనై కిరణములు ప్రకాశింపఁగా శచీదేవి తాల్చినగుండ్రని కప్పురపుకమ్మవలె తూర్పుదిక్కున పొడిచెను-తూర్పుదిక్కున నుదయించుటచే ఆదిక్కునందు శచీదేవిని కవి గ్రహించినాఁడు.మనసిజుండు=మన్మథుఁడు,మటు

జనులపై మంత్రించి చల్లినయట్టి
మోహనభస్మంబుమురువున విరహి
దాహక మై పర్వెఁ దళ్కువెన్నెలలు
పదపడి యుడురాజుపై దిననాథుఁ
డదె వచ్చెనని చెప్ప నరుదెంచురీతి
వేగువాఁడునుబోలె వేగురుఁజుక్క
బాగుగాఁ బొడిచిన బలబల వేగ
నలిఁ దమం బనెడుదానవుమీఁద నలిగి
జలశాయి వ్రేసినచక్రమో యనఁగఁ
గలువలు మూయ నక్షత్రముల్ మాయ
జలజముల్ వికసింప జను లుత్సహింపఁ
దఱుచుమెఱుంగులు తళతళ మనఁగ

మాయదొంగ=మిక్కిలి మాయకాఁడైన దొంగ, మోహనభస్మంబుమురువునన్ = చొక్కుపొడివిధమున, విరహిదాహకమై=విరహిజనులను తపింపఁజేయునదై, తళ్కువెన్నెలలు = తలతలలాడువెన్నెలలు, పర్వెన్ = వ్యాపించెను. ఉడురాజు = నక్షత్రరాజు-చంద్రుఁడు, దిననాథుఁడు=సూర్యుఁడు. అరుదెంచురీతి = వచ్చెడు విధమున, వేగురుఁజుక్క, సూర్యుఁడు చంద్రునిపైనెత్తి వచ్చుచున్నాఁడని చెప్పుటకై వచ్చిన వేగువాఁడువలెనుండెననుట-వేగుచుక్క సూర్యోదయము త్వరలో కలుగునని సూచించినదనుట. తమం బనెడుదానవుమీఁదన్ = చీఁకటియనెడు రాక్షసునిపయిని, జలశాయి = సముద్రమునందు పవ్వళించియున్నవిష్ణువు, వ్రేసిన చక్రమో=ప్రయోగించిన చక్రాయుధమో సూర్యుఁడు తూర్పుదిక్కున సముద్రమునుండి పైకిపొడుచునట్లు కనఁబడుటచే సముద్రమున పరుండియున్న విష్ణువు వైచినచక్రాయుధమువలె గుండ్రనై చూపట్టెననుట-సూర్యుఁడుదయింపఁగా చీఁకటి విరిసె నని భావము. మూయన్ =ముకుళింపఁగా, మాయన్ =కాంతిమాసిపోవఁగా, జలజముల్ =తామరలు, ఆదిత్యుఁడు=సూర్యుఁ

నెఱిఁ దూర్పుఁగొండపై నిలిచె నాదిత్యుఁ
డట మున్న మేల్కాని యాచక్రవర్తి
తటుకున నిత్యకృత్యము లెల్లఁ దీర్చి
పాటించి కన్నులపండువు గాఁగ
వేఁట సింగారంబు వెలయఁ గావించి
తనయుఁడు మంత్రియుఁ దనకూర్మిసతియుఁ
దనతోడఁ గూడి రాఁ దగురథం బెక్కి
[1]కోరమీసలు జుంజుగొప్పులు బిరుసు
[2]బారెఁడు చెవులును బరడుపిక్కలును.
జేవవిండ్లును నెఱ్ఱసెరలకన్నులును
జేవురుబొట్లును జిల్లకోలలును
మొల నీలికాసెలు మోటకత్తులును
తలముళ్లు బదనికదండకడెంబు

1. చోఱమీసలును జుంజురుగొప్ప బిరుసు
2. వాఱెడు మేనులు జరడుపిక్కలును.

డు, వేఁటసింగారంబు=వేఁటకుఁ దగినవేషాలంకారము, కోరమీసలు = పెద్ద మీసలు, జుంజుగొప్పులు = చింపిరికొప్పులు, బిరుసుబారెఁడుచెవులును = బిగువై వెడలుపైన చెవులును, పాఠాంతరమున-చోఱమీసలు=చోఱచేఁపవంటిసన్నని నిడుదమీసలును, జుంజురుగొప్ప = చింపిరికొప్పు, బిరుసు వాఱెడు మేను లు=బిఱుసుగానుండు దేహములును, బరడుపిక్కలును = బొబ్బరవలె గఱుకులైన పిక్కలును, చేవవిండ్లు=చేవగలవిండ్లు, ఎఱ్ఱసెరలకన్నులును = రక్తరేఖలు గల కన్నులును, జేగురుబొట్లు=ఎఱ్ఱనితిలకములును, చిల్లకోలలును= చిల్లులు పెట్టినకోలలు-తోమరములనుట. నీలికాసెలు=నల్లనిదట్టీలు, మోటకత్తులు=మద్దుకత్తులు, తలముండ్లు = తలముళ్లు-ఇది వేఁటకైన యొకసాధనవిశేషము, బదనిక= చెట్టు మీఁద మొలచెడు ఒకయోషధి - ఇది మృగవశీకరణసాధనము. బద...కడెం

గలిగి భయంకరాకారకింకరుల
పోలుపున గర్జించుపోలపర్లు గలసి
కోదమసింగముఁ బోలుకుక్కలఁ దెచ్చి
కుదియించి బంగారుగొలుసులఁ బట్టి
కడఁగి సింహము మీఁదఁ గవిసిననైన
నడుగు దీయక గుండె లవియ మోఁదుదుము
పులి నైనఁ బైఁబడి పొట్టచీల్చెదము
బలిమి మైఁ బొరలించి పట్టి వేయాడ్తు
మెగసి మిన్నులఁ బాఱునిఱ్ఱుల నైన
నిగిడి కూడఁగఁ బట్టి నేలకు వైతు
మని బంటుపంతంబు లాడుచుఁ గొల్వఁ
జనియె నాతఁడు వింధ్యశైలంబుత్రోవ
భల్లాతకీ పారిభద్ర మధూక
సల్లకీ కురవక సాల హింతాల
కుటజ కుచందన కుంభీ పలాశ
వట పీలు పాటలీ వజ్రి ఖర్జూర

బు=బవసికతో చేయఁబడినసందిటికడియము, భయం...పోలుపున = భయంక
మైనయాకారములు గలయమదూతల విధమున, పోలపర్లు=వేఁటకాండ్రు, కో
దమసింగము= సింగపుఁబిల్ల, కుదియించి=పన్నించి, మీఁదఁ గవిసిననైనన్:
మీఁదికి వచ్చినప్పటికిని, అడుగుదీయక= వెనుకకు అడుగుపెట్టక, మిన్నులన్
పాఱు= ఆకాశమునఁ బరుగెత్తు, బంటుపంతములు=బిరుదుమాటలు-ప్రాగల్భ్య
ములు, భల్లాతకీ=జీఁడిచెట్లు, పారిభద్ర=దేవదారువులు-లేక వేఁపచెట్లు, మధూ
క=ఇప్పచెట్లు, సల్లకీ=అందుగుచెట్లు, కురవక = ఎఱ్ఱగోరంటలు, సాల=మద్ది
చెట్లు, హింతాల=గిరకతాటిచెట్లు, కుటజ=కొండమల్లెలు, కుచందన=బుజపత్రి
కుంభీ=పినగుమ్ముడు, పలాశ=మోదుగుచెట్లు, వట = మఱ్ఱిచెట్లు, పీలు=గోలుగ

ఖదిర శమీ బిల్వ కకుభాశ్వకర్ణ
బదరి తిందుక శింశుపా నక్తమాల
పాటలా తింత్రిణీ ప్రముఖవృక్షముల
గాటమౌ నాకుఁజప్పరములఁ గలసి రాఁ బ్రబలి
మొల్లదీఁగెల నంటి ముడిపడి యిసుకఁ
జల్లిన రాలక చల్లగాఁ బ్రబలు
నాకుఁజప్పరములయం దినరశ్మి
లేక చీఁకటు లగ్గలించుచు నెఱయఁ
బొరిగొనునఱు గన్న పులుఁగులు దక్కఁ
బరు లెఱుంగనియొకపాటికాఱడవి
నరవడిఁ జొచ్చి బిట్టులెమినరీతి
మురువున శింజిని మ్రోయించి విభుఁడు
పిడుగులకంటెను బెడిదంబు లైన

చెట్లు, పాటలీ=మొక్కపుఁజెట్లు, వ్రజి=ఆకుజెముడు, ఖర్జూర=పేరీఁదు, ఖదిర=చంద్రచెట్లు, శమీ=జమ్మిచెట్లు, బిల్వ=బిల్వము, కకుభ=ఏఱుమద్దిచెట్లు, అశ్వకర్ణ=ఇనుమద్దిచెట్లు, బదరీ=రేఁగుచెట్లు, తిందుక=తుమ్మికిచెట్లు, శింశుపా=ఇరుగుడుచెట్లు, నక్తమాల=కానుగుచెట్లు, పాటలా=కలిగొట్టుచెట్లు, తింత్రిణీ=చింతచెట్లు, ప్రముఖ=మొదలయిన, వృక్షములన్, గాటము=దట్టమైనది, ఆకుఁజప్పరములు=ఆకులు పెనఁచుకొని సలుచదరముగా తీరిన పందిరి - మొల్లతీఁగెలతోఁగూడ పెనఁగొని యిసుక చల్లినను రాలనట్లు దట్టముగా నున్న చెట్లయాకుల పందిళ్లయందనుట - మొల్లతీఁగెలతో పెనఁచుకొనుటచే అవి యిసుకచల్లినను రాలనంతగుత్తముగాదట్టములైనవని తెలియునది, ఇనరశ్మలు=సూర్యకిరణములు, అగ్గలించుచున్=అతిశయించుచు, పొరిగొనునఱు గన్న పులుఁగులు తక్కన్=చంపునట్టి మెడగల పక్షులుతప్ప, ఒకపాటికాఱడవి = ఒకవిధమైన దట్టపుఅడవి, శింజిని = అల్లెత్రాటిని, బెడిదంబులు = ఘోరములు, వెడఁద

వెడఁదవాతులు గల్గువివిధబాణముల
మెఱుఁగులఁ గన్నులు మిఱుమిట్లు గొనఁగ
గఱి గఱిఁ గఱవ నొక్కట వేయుటయును
బకులు భేరుండముల్ పడుశరభములుఁ
దెగుసింహములు జిబ్బుఁ దిరుగు నేనుఁగులుఁ
దూలుగండకములుఁ దునియుబెబ్బులులుఁ
గూలు నెల్గులుఁ దన్నుకొను మహిషములుఁ
బొరలుదుప్పులు ధూళి బ్రుంగునిఱ్ఱులును
దెరలుసూకరములుఁ ద్రెళ్లుసివంగు
లొఱగుజింకలును బిట్టొరలుమన్బిళ్లు
మఱుఁగుగవయములు మడియునేఁదులును
నడఁగుజంబుకములు నై యట్టి పొట్ట
దొడ మెడ బరి కాలు దోరంపుఁజెవులు
గొరిసె వాలము మోర కొమ్ము లెమ్ములును
బరికించి చూడ నేర్పఱపంగ రాక

వాతులు=విశాలములైన ముఖములు, గఱిఁ గఱిఁ గఱవన్ =ఒక బాణపు టెక్కున మఱియొక బాణము టెక్కు తాఁకునట్లు- ఒకటిని మఱియొకటి దాఁకినట్లు పోవునంత ప్రయోగవేగాతిశయముతో, శరభములు= ఎనిమిదికాళ్ల మృగములు, జిబ్బుఁ దిరుగు=జిబ్బుని సుడియు, ఘూళిఁ బ్రుంగు= దుమ్మున ఆవరింపఁబడు- నేలం ద్రెళ్లుటయనుట, తూలు=చలించు, తన్నుకొను=గిలగిలఁ గాళ్లు విదుల్చు, తెరలు=పలాయితములగు, ద్రెళ్లు= కూలు, ఒరగు=వాలు, బిట్టొరలు=మిక్కిలికూలు, మఱుఁగు=తపించు, ఎల్గులు=ఎలుఁగుబంట్లు, మహిషములు=ఎనుపోతులు, సూకరములు=పందులు, మన్బిళ్లు= మన్నుబిళ్లు, మడియు=చచ్చుచున్న, ఏఁదులును= ఏఁదుపందులును - ముండ్లపందులనుట, జంబుకములు = నక్కలు, అట్టు=మొండెము, బరి = ప్రక్క, తోరంపు = పెద్ద, మోర := పశ్వాదుల ముఖము,

కత్తులపచ్చడి గాఁ జేసినట్లు
తుత్తుము రై రూపు దోఁపక కలసి
నెత్తురుమడుఁగుల నెఱేఁ దేలి యాడ
న త్తఱి రోఁతయు నలసట వ్రేపమ
వేఁటఁ జాలించి యావిపులాధిపుండు
వేఁటకాండ్రను జేరఁ బిలిచిన నార్చి
వలలోనఁ బడఁ దార్చి వడి వధియించి
కలయ ఖండించియుఁ గాఁడ నేసియును
లోవలు వెడలక లోఁగిన వాని
లోవక చొచ్చి లోలోనఁ గ్రుమ్మియును
సురుఁగఁగ నడుగులచొప్పనఁ దగిలి
యురవడిఁ గుక్కల నుసిగొల్పి కొల్పి
సందుగొందులఁ దప్పి చనుమెకంబులను
బందిపోటులఁ బాటు పఱిచియు మఱియు
జాలెడేగల మంచిజావడంబులను
సాళువంబుల మంచిజలకట్టియలను

కత్తులపచ్చడిగాన్ = కత్తులతోఁ జితుకఁగొట్టినట్లుగా, అత్తఱిన్ = ఆసమయమున, రోఁతయున్ = అసహ్యతయు, ఆర్చి = సింహనాదము నేసి, వలలోనన్ పడన్ తార్చి = వలయందుతగులుకొనునట్లు రాఁజేసి, వడిన్ వధియించి = వేగముగా చంపి, కలయన్ ఖండించియు = అంతటనుతునిమియు, కాఁడ నేసియు = తూపులు ఉచ్చిపోవునట్లు ప్రయోగించియు, లోవలన్ = లోయలందు-కొండపగుళ్లను, లోఁగినవానిన్ = దాఁగినవానిని, లోవక = వెనుదీయక, లోలోనన్ = దానిలోపలనే, క్రుమ్మియున్ = ఆయుధములతోఁ బొడిచియును, సురుఁగఁగ = కనఁబడకపోఁగా, అడుగులచొప్పనన్ తగిలి = అడుగులజాడను వెంబడించి, బందిపోటులన్ = దారియడ్డగించుటలచేత, పాటుపఱిచి = బాధపెట్టి, జాలె,

బెద్దసారణముల బెట్టుగా విడిచి
గ్రద్ద యులూకంబు కాకంబు కౌఁజు
కొక్కెర బెగ్గురు కొంగ రాపులుఁగు
కక్కెర యాడెలు కన్నియలేడి
వెలిచె లావుక లాది వేర్వేఱుజాతి
పులుఁగుల నన్నిటఁ బొరివుచ్చి తనిసి
వేఁటఁ జాలించి యుర్వీవల్లభునకు
మేటిదంతములును మేటిజల్లులును 54
గరివరాహజమౌక్తికములుఁ గస్తూరిఁ
బరఁగ నిచ్చినఁ దనభామినికిచ్చి
పరువడి వారికిఁ బసదనం బొసఁగి
సరసంబుగాఁ దనసచివునిఁ జూచి
యరు దైనయీమహావ్యసనంబుకతనఁ
దరమిడి యెంతయు దవ్వు వచ్చితిమి
యిదె జాహ్నవీనది యీచెంతఁ దపము
వదలక యొనరించువరతపోధనుని
గురుని వసిష్ఠునిఁ గోరి దర్శించి
మరలి పోదము గాక మనపురంబునకు 55
ననుచు నజ్జననాథుఁ డామంత్రివరుని
యనుమతితోఁ గూడి యచ్చటి కేఁగి

జావడము, సాళువము, జలకట్టె, సారణము, అనునివి డేగజాతిభేదములు. మేటిద తములును= మేలయినదంతములును, మేటిజల్లులును=మంచిచామరములను, కరి= నుఁగులవలనను, వరాహ=పందులవలనను, జ=పుట్టిన, మౌక్తికములు=ముత్యము భామినికిన్=కాంతకు=చంద్రమతికి, పసదనము=పారితోషికము, సచివునిన్= మంత్రిని, మహావ్యసనము=వేఁటయనుగొప్పవ్యసనము, తరమిడి=మితిమీఱి, జాహ్న

యమ్మునివరుఁ గాంచి యడుగుల కెరఁగి
సమ్మదంబునఁ గరజలజముల్ మొగిచి
యున్న యారాజేంద్రు నుచితసత్కృతుల
మన్నించి మునిశిఖామణి యిట్టు లనియె
ననఘాత్మ పతి కతివ్యసనంబు చనదు
మనువంశమునఁ బుట్టి మఱతురే నీతిఁ
గ్రూర మృగ వ్యాళ ఘోరనిశాట
భేరుండసంచారభీకరం బైన
గహనభూములఁ గులకాంతయు నీవు
విహరించు టిది యవివేక మింతయును
బురి కేఁగు మింకొక్క బుద్ధిఁ జెప్పెదను
జొరకు మెన్నఁడు గాధిసుతుతపోవనము
జడలు గట్టుట వృథాశాంతి యాతనికి
నుడుగక ముక్కున నుండుఁ గోపంబు
ననుచు వీడ్కొలుప విశ్వామిత్రుఁ డెఱిఁగి
మను జేశు నలయించుమార్గ మూహించి
తనతపోమహిమచేఁ దత్క్షణంబుననె

వీనది=గంగానది, అడుగులకు ఎరఁగి=పాదములకు మ్రొక్కి, కరజలజముల్=హస్తపద్మములు, అతివ్యసనంబు = మిక్కుటమైనవ్యసనము-మిక్కిలిగా వేఁటయనుట, క్రూర=క్రూరములైన, మృగ = మృగములయు, వ్యాళ=ఏనుఁగులయు-లేక సర్పములయు, ఘోర = భయంకరులైన, నిశాట= రాక్షసులయు, భేరుండ=గండభేరుండముల యొక్కయు, సంచార=తిరుగుటలచేత, భీకరము=భయంకరమైనది, గహన=చొరరానియడవి, గాధిసుతు=విశ్వామిత్రునియొక్క, జడలుగట్టుట=జటాబంధనము, వృథాశాంతి=వ్యర్థమైనశాంతి—శాంతి సార్థకముగా జడలుదాల్చినవాఁడుగాఁడనుట, అలయించుమార్గము = శ్రమపెట్టు నుపాయము,

మునిశిఖామణి జగంబుల లేనిదాని 57
ముత్తెంపుఁజిప్పల మురళించుమోముఁ
గ్రొత్తనీలపురంగు గులుకుకన్దోయి
పగడంబు నునుఁగెంపుఁ బచరించుచెవులు
ధగధగ మను పైఁడితళుకుల మేను
దఱుచువజ్రములతోఁ దడఁబడుతొడలు
మెఱుఁగుఁబచ్చలడాలు మీఱుగోర్నెలును
నొఱపువెన్నెలఁ గాయునుదరంబు గలిగి
వెఱచినగతి దిశల్ వీక్షించికొనఁగఁ
జెలువును బలుపును జిగియును బిగియు
బలమును జలమును బటులంఘనములు 58
దత్తఱమును మేనితళుకును బెళుకు
నుత్తమమణిరుచి నొప్పెడుపొడలు
మురువును బరువును ముదమును మదము

పగడంపునును గెంపు=పగడముల నిద్ధమైన యెఱ్ఱనికాంతిని, రంగు = కాంతి
మురళించు=తిరస్కరించు, పచరించు=ప్రసరింపఁజేయు, పైఁడితళుకుల మేను=
బంగారుతళుకులు తలతలలాడుదేహము, వజ్రములతో తడఁబడు తొడలు=వ
ములవలె భ్రాంతిని గలిగించుతొడ లనుట, డాలు=కాంతి, ఒఱపువెన్నెలఁ
యు=చక్కనివెన్నెల కాయునట్లు తెల్లనికాంతు లీనునట్టి, ఎలయించి=ప్రక్క
కుమరల్చి, వెఱచినగతిన్ = బెదరినట్లు, చెలువు=అందము, బలుపు=అతిశయము,
గి=కాంతి, బిగి=బిగువు, చలము=పట్టు, పటులంఘనములు=పెద్దదాఁట్లు, తత్తఱ
ము=సంభ్రమము, మేనితళుకు = మేనియొక్కతళుక్కను కాంతి, బెళుకు
కన్నులబెళుకును, ఉత్తమమణిరుచిన్ =మేలయినరత్నములకాంతితో, ము
వును=శృంగారపునిక్కు, పరువును=పరుగెత్తుటయు, ముదము=ఉబ్బు,

మురిపెంబునొఱపును ముద్దును వింత
ఖచరంబు నచరంబు గబ్బును గుబ్బుఁ
బచరింప వన్నెలపైఁడిమృగంబు
నలవడఁ బుట్టించి యాహరిశ్చంద్రు
నెలయించి చయ్యన నిందుఁ దె మ్మనుచుఁ
బంచిన నిజదేహభాసురప్రభలు
ముంచి దిక్కులఁ బర్వ మురియుచు నేఁగి
యాచిత్రమృగరత్న మమ్మహారాజు
లోచనోత్సవము గా లోలత నిలిచె
తల యూఁచి మెచ్చులు దలకొన విభుఁడు
నీయొప్పు గలదీని నిటు చూచి చూచి
యేయఁ బూనఁగఁ జేతు లేగతి నాడు
వేయుదెఱంగుల వెనుకొని పట్టి
యీయింతి నిచ్చెద నీకొమారునకు
ననుచు సారథిఁ జూచి యాపైఁడిమృగము
మనకు లోఁబడునట్టిమతముఁ జింతించి

బు=నడలయొయ్యారముయొక్క, ఒఱపును=ఒప్పిదమును, వింతఖచరంబు=ఆశ్చర్యమైనఆకాశమున చరించుటయు - వింతదాఁట్లు అనుట, అచరంబు=మిన్నకుండుటయు, గబ్బు=వాసన, గుబ్బు=ఎగపు, వన్నెలపైఁడిమృగంబు = రంగులుగలుగు బంగారుజింకను, అలవడన్ = పొందికగా, చయ్యనన్ = శీఘ్రముగా, నిజ...ప్రభలు=తనదేహముయొక్క ప్రకాశించుచున్న కాంతులు, ముంచి=ఆవరించి, పర్వన్=వ్యాపింపఁగా, మురియుచున్ = కులుకుచు, లోచనోత్సవముగాన్=కన్నులపండువుగా, లోలతన్=ఆసక్తితో, మెచ్చులు=మెచ్చుకొనుటలు, తలకొనన్=కలుగఁగా, క్రిందటన్ గాలిగాన్=క్రిందుప్రక్కవాసన పోలయునట్లుగా - అనఁగా మృగమువంక తమగాలి ప్రసరింపనట్లుగా - తమగాలి వీ

క్రిందట గాలిగాఁ గేడించి రథము
నందుపాటుగఁ దోలు మనుచుఁ దోలించి
కదియఁ బోవుటయు నక్కపటమృగంబు
బెదరి పట్టీక కుప్పించి బిట్టెగసి
చెరలాడు జిఱకొట్టు చెలఁగి పేరెంబుఁ
దిరుగుఁ బర్విడుఁ దీఁగె దీసినరీతి
గిరగిర మ్రోఁ ద్రిప్పఁ గెరలు నల్గడల
ఖురముల నొదలఁ గోఁకి కేడించు
బరులతీటకుఁ దరుపంక్తితో నొరయు
మరిగినగతిఁ జేరి మలయు నంతంత
నెఱిఁ గల్వ రేకులు నెఱపినపోల్కి
వెఱపునఁ దననీడ వీక్షించి దాఁటుఁ
గుఱుచవాలము ద్రిప్పఁ గొమ్ముల బయలుఁ
జిఱిమి చిత్రములు గాఁ జిమ్ము నీరీతి
నెడపక నారాజు నెలయించికొనుచు
వడిఁ గౌశికునితపోవనము సొత్తెంచి

చినయెడ మృగము తమజాడ తెలిసికొనుననుట, కేడించి=తొలఁగించి, అందుపాటు గా=అందుకొనుటకు అయితిగా, కుప్పించి=ఊపిరిఁ బట్టి, చెరలాడుక్=తిరుగాడును, జిఱకొట్టుక్ = జిఱ్ఱునఁదిరుగును, పేరెముతిరుగు=పరుగిడును, తీఁగెతీసిన గతిక్=తీఁగసాఁగినట్లు-నిడుదదాఁట్లతో, ఖురములక్=గొరిజల, ఔదల=నెత్తి, బరుల తీటకు=ప్రక్కల దురదకు, తరుపంక్తితో = చెట్లవరుసతో, మరిగిన గతిక్=మచ్చికపడినట్లు, చేరి=కదియ వచ్చి, మలయు=క్రమ్మఱును, కల్వ... వీక్షించి=కలువరేకులచాలు నిగిడ్చినట్లు చూపులు నిగిడ్చి తననీడనుజూచి, కుఱుచవాలము=పొట్టితోఁక, బయలుక్ చిఱిమి=వట్టిబయలను పొడిచి, ఎడపక=విడువ .సొత్తెంచి=ప్రవేశించి, కనుఁబ్రామి=కనుచూపును మోసపుచ్చి-మఱుఁగై, కొద

కనుఁబ్రామి పోఁ జూచుకపటమృగంబు
మను జేశుఁ డలుక నెమ్మనమునఁ గదురఁ
గొదమనాగముఁ బోలెఁ గోలమిద్దురులు
సెదరంగ దొనఁ దీసి శింజిని దొడిగి
తెగ గింగు రనఁ బాపి దృష్టి సంధించి
తెగ నేయుటయు దానఁ దెగక యామృగము
వడి నెత్తుటను దోఁగి వడఁకుచు గాధి
కొడుకుముందటి కేఁగి గొబ్బున నడఁగె
నప్పార్థివేంద్రుండు నమ్మాయమృగము
ద్రిప్పుల నడవులఁ ద్రిమ్మరి యలసి
వదనపద్మంబు కైవ్రాలంగ దప్పి
గదిరి చల్లనినీటికందువ నరసి
చని చని ముందటఁ జంపకంబులను
బనసల నిమ్మలఁ బాటలంబులను
సురుగుల మారేళ్ళఁ జూతపోతములఁ
గురవకంబుల గేదఁగుల నశోకములఁ
బొగడలఁ బొన్నలఁ బోఁకమ్రాఁకులను
బొగ డొందుఖర్జూరములఁ జందనములఁ
బుల్లమామిళ్ళఁ గర్పూరభూజముల
నల్లనియరఁటుల నారికేళములఁ

మనాగము=పసిపాము, కోల = బాణము, మిద్దురులు = నిప్పుకలు, దొనఁ దీసి=పొదినుండి ఎత్తి, తెగ=ఎక్కు, గింగురనన్=గింగు అని శబ్దించునట్లుగా, దృష్టి సంధించి=చూపు గూర్చి - గురిపెట్టి, వదనపద్మము = ముఖారవిందము, కైవ్రాలంగన్=సోలఁగా, నీటికందువ=నీ రున్నచోటు, నాగవల్లీలతా=తమ

గమ్మరేఁగులను బ్రేంకణముల నలరుఁ
గొమ్మలఁ బెనఁగొన్న కొదమరుద్రాక్ష
తీఁగెల గురువెందతీఁగెల జాజి
తీఁగెల మిరియంపుఁదీఁగెల నాగ
వల్లీల తైలా లవంగాదిలతల
మల్లికాలతలసంపద నొప్పుపొదలఁ
జల్లనినీడల జాతివైరంబు
లెల్లను విడిచి పేరెలమితోఁ బొదలి
కొదమసింగములను గోరి తుండముల
ముదమున నొయ్యనఁ బుడుకునేనుఁగులు
వానిచెక్కులతీట వక్రనఖాళిఁ
బూని గోఁకుచు నున్నపులులును వాని
కూనలకును జన్నుఁగుడిపెడు లేళ్లు
వానితోఁ జెరలాడ వచ్చు రేఁచులును
వానితోఁ గ్రీడించి వఱలుముంగిసలు

లపాకుతీఁగెలచేతను, ఏలా లవంగ ఆది లతలన్ =ఏలకితీఁగలు, లవంగపుతీఁగలు మొదలైనవానిచేతను, మల్లికాలతలసంపదన్ =మల్లెతీఁగలపెంపునను, ఒప్పుపొదలన్ =అందము అతిశయింపఁగా, జాతివైరము=జాతిభేదములవలనగలిగినపగ, పేరు ఎలమి=మిక్కిలిసంతోషము, పొదలి=అతిశయించి, కొదమసింగములను=సింగపుపిల్లలను, ముదమునన్ =సంతోషముతో, ఒయ్యనన్ =మెత్తగా, పుడుకు=నివురు, వానిచెక్కులతీటన్ =ఆయేనుఁగుల చెక్కిళ్లయందలితీటను, వక్రనఖ ఆళిన్ =వంకర లయినగోళ్లవరుసలచేత, వానికూనలకును=ఆపులులపిల్లలకు, లేళ్లు=ఆఁడుజింకలును, వానితోన్ =ఆలేళ్లతో, చెరలాడవచ్చు రేఁచులును=ఆటలాడ కొనవచ్చునట్టిరేఁచుకుక్కలును, వఱలు=విలసిల్లు, వానితోఁ బ్రాఁకెడువరపన్నగములు=ఆముంగిసలతోఁగూడ నేలపై జరుగు మేలిసర్పములు, వానికి నీడగా ప్ర

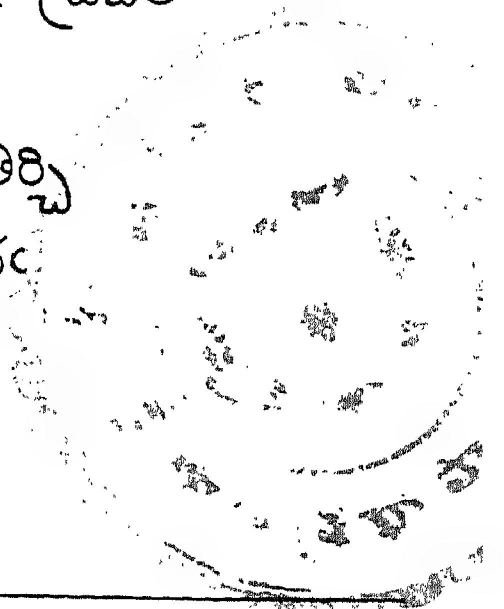
వానితోఁ బ్రాఁకెడువరపన్నగములు
వానికి నీడగా వ్రాలు నెమిళ్లు
వానివీఁపులమీఁద వచ్చుపిల్లులును
వానిప్రక్కలఁ గూర్కువరమూషికములు
వీనుల కెంతయు విన నింపు గాఁగ
సామంబు లలవడఁ జదువుకోవెలలుఁ
గామించి మినుకులఁ గఱపుచిల్కలును
గలయఁ గమ్మనియాజ్యగంధముల్ మేన
నొలయంగ వెదచల్లుహోమధూమములుఁ
గలుగువిశ్వామిత్రుఘనతపోవనము
వల నొప్పఁ జొచ్చి యావనమధ్యమునను
గమనీయవిలసితకమలకల్హార
కుముదనీలోత్పలకుసుమసుగంధ

ళ్లు నెమిళ్లు=ఆపాములకు నీడ గలుగునట్లు పయిని పించెలు విరియించి వ్రాలునట్టి నెమిళ్లు, వానివీఁపులమీఁద=ఆనెమిళ్లవీఁపులపైనెక్కి, కూర్కు=నిదురించు, వర మూషికములు=మేలయిన ఎలుకలు-ఇంతవఱకు జాతివైరము లేకుండుటను జెప్పి నాఁడు. సామంబులు=సామగీతములు-అలవడన్ = అభ్యాసముకాఁగా-లేక-పొందికగా-ఆశ్రమప్రదేశమగుటచే మునులసామగానములు విని నేర్చి యట్లె యందలి కోవెలలును పాడుననుట, కామించి=కోరి, మినుకులన్ =వేదములను, కఱపు=నేర్పునట్టి, కలయన్ =అంతటను, కమ్మని అజ్య గంధముల్ =కమ్మనైన నేతి వాసనలు, మేనన్ ఒలయంగన్ =మేనికిఁ దాఁకునట్లు, వలను ఒప్పన్ =అనువు మీఱఁగా, కమనీయ...ధ్వనులు—కమనీయ=మనోజ్ఞముగా, విలసిత=ఒప్పిన యట్టి, కమల=తామరలు, కల్హార=ఇంచుకంతయెఱుపును తెలుపునుగల కలువలు, కుముద=తెల్లగలువలు, నీల+ఉత్పల = నల్లగలువలు, అనెడి, కుసుమ= పువ్వులయొక్క, సుగంధ=మంచివాసనచేతను, మధుకర= తుమ్మెదలయొక్క,

మధుకరమిథునసమ్మదకరమృదుల
మధుతరసంగీతమహితతరంగ
లలితడోలాకేళిలాలసచక్ర
కలహంస బక బిసకంఠికా క్రౌంచ
సరస టిట్టిభ మద సారసప్రముఖ
వరజలఖగకులధ్వనుల నింపెసఁగ 67॥
సారలామజ్జక జలద కచ్ఛూర
సౌరభవాసితసలిలమై చైత్ర
దర్పితవనదేవతాకరస్ఫటిక
దర్పణంబునుబోలెఁ దనరారుచున్న
కొలను గనుంగొని కువలయేశ్వరుఁడు

మిథున = దంపతులయొక్క, సమ్మదకర = సంతోషమును జేయు, మృదుల= మెత్తని, మధుతర = మఱింతమధురమైన, సంగీత = గానముచేతను, మహిత= అతిశయించినవియు అగు, తరంగ = అలలందు, లలిత = సొగసైన డోలాకేళి = ఊఁగునట్టిక్రీడయందు, లాలస=ఆసక్తమైన, చక్ర=చక్రవాకములు, కలహంస=రాజహంసములు, బక=కొంగలు,బిసకంఠికా=పెంటికొక్కెరలు, క్రౌంచ=కొంచపిట్టలు, సరస=సొగసైన, టిట్టిభ=లకుముకులు, మద=మత్తిల్లిన, సారస=బెగ్గురుపిట్టలు, ప్రముఖ=మొదలైన, వర=శ్రేష్ఠములైన, జలఖగ=జలపక్షులయొక్క, కుల=సమూహముయొక్క, ధ్వనులన్ = ధ్వనులచేత, ఇంపు ఎసఁగన్=సంతోషము అతిశయింపఁగా, సార=శ్రేష్ఠమైన, లామజ్జక=వట్టివేళ్లు, జలద=ముస్తెలు, కచ్ఛూర = గంధకచోరములు, వీనియొక్క, సౌరభ =వాసనచేత, వాసిత=పరిమళించునట్లుచేయఁబడిన, సలిలమై=జలముగలదై, చైత్ర ... బోలె-చైత్ర=చైత్రమాసముచేత, దర్పిత = విఱ్ఱవీఁగినట్టి-చైత్రమున పల్లవించియు పుష్పించియు ఫలించియు నుండునట్టి సొంపు పెంపుగలిగినట్టియనుట,వనదేవతా=వనదేవతయొక్క, కర=హస్తమునందలి, స్ఫటికదర్పణంబునుబోలెఁ=

లలనయుఁ దాను నల్లన తేరు డిగ్గి
కరతలంబున మంత్రికర మూఁదుకొనుచు
సరసిలోపలఁ జొచ్చి జలములు గ్రోలి
యవగాహ మొనరించి యాతీరభూమి
నవకంపుఁబొన్నలనడుమఁ జెన్నారు
సురుగులతోఁ బ్రాఁకి చుట్టు రాఁ బ్రబలి
పర పైనగురువెందపందిరిక్రింద
నొఱ పైనచిగురాకు లొనరించి తీర్చి
పఱచినమృదు వైనపానుపుమీఁదఁ
దిలకించి చంద్రమతీదేవితోడలు
దలగడ గాఁగను దగ విశ్రమించి
మరువంబు గొనల నమర్చినయట్టి

పటికపుటద్దమువలె-చిగిర్చి పూచియున్న వనదేవతసౌభాగ్యసంపదలన్నియు ప్రతిఫలించుచున్న పటికపురాతియద్దమువలె ననుట, తనరు+ఆరుచున్న = ఒప్పునిండుచున్న, లలన=స్త్రీ), అల్లనన్ = మెల్లగా, కరతలంబునన్ = అఱచేత, సరసి = కొలను, క్రోలి=త్రాగి, అవగాహము ఒనరించి = స్నానముసేసి, నవకంపుపొన్నలనడుమన్=మృదువులైన పొన్నచెట్లనడుమ, చెన్ను ఆరు సురుగులతోన్ = అందము మీఱుసురిగితీఁగలతోఁ గూడ, ప్రాఁకి = పెనఁచుకొని ప్రాఁకి, చుట్టి రాన్=ఆపొన్నలచుట్టును పైని వ్యాపింపఁగా, ప్రబలి=దట్టమైన జొంపముగొని,పరపుఅయిన=విరివిగాంచిన, గురివెందపందిరి= బండిగురిగింజతీఁగలతో నైనపందిరి. చుట్టును లేఁతపొన్నచెట్లు, వానిపైని బండి గురిగింజతీఁగలు సురుగులతోఁ గలసి దట్టముగానలమికొని పందిరిగా నేర్పడిన దనుట, ఒఱపు అయినచిగురు+ఆకులు=సొగసైన చిగుళ్లు, ఒనరించి=సమకట్టితీర్చి=పొందికపఱచి, తిలకించి=సంతసించి, మరువంబు=మరువమును, కొనలన్ అమర్చినయట్టిసురఁటి = కొనలయందు అమరిక గాఁ గట్టిన గుండ్రని వీవన=

సురఁటివట్రువగాలి సుడియంగఁ ద్రిప్పు
తనమంత్రివరుమోముఁ దప్పక జూచి
కనుఁగొంటివే యిందుఁ గలవిశేషములు
వెఱఁగును వెఱపును వేడ్కయుఁ బెనిచి
వఱలు నేమునితపోవనమొకో యనుచు
ననఁగఁ బండ్లును గోయ నచ్చోటి కొక్క
మునికుమారుఁడు వచ్చి మునిసింహుఁడైన
యాగాధినందనునాశ్రమం బనిన
వేగంబె వదనంబు వెలువెలఁ బాఱి
యేడ వన్నెలమృగం బెక్కడివేఁట
యీడకు వచ్చితి మిది మోస మయ్యె
గురుమతి నాకులగురు వసిష్ఠుండు
పరఁగంగఁ జిలుకకుబలె బుద్ధిఁ జెప్పి
పో మన్న నూరికిఁ బో నేర నైతి
మిమ్ముల విధి దాఁట నెవ్వరివశము
పలుకు లేటికి మహాప్రళయంబు వచ్చెఁ

సుడియంగన్ = వీచునట్లు, ఏడ...వేఁట = వింతరంగులు గలమృగ మెక్కడ! వేఁటాడుట ఎక్కడ! ఈవిశ్వామిత్రునాశ్రమమునకు వచ్చుట ఎక్కడ! అని శేషము-వేఁటయనివచ్చి మృగమునుతఱుముచుపోయి తప్పి విశ్వామిత్రాశ్రమముఁ జొచ్చితిమే. దానికిని దీనికిని సంబంధమెట్లు కలిగినదో యని ఖేదముతోఁ గూడినయాశ్చర్యము. గురుమతిన్ =గొప్పబుద్ధితో, కులగురు = కులగురుఁడు, గురు అని దుజ్వర్ణకము లేకుండుట విచార్యము, ఇమ్ములన్ = చక్కఁగా, విధిన్ దాఁటన్ = దైవమును అతిక్రమించుటకు, పలుకు లేటికి= మాటలాడుచుండుట వలన ప్రయోజనము లేదనుట, మహాప్రళయంబు వచ్చె = మహాప్రళయమువంటి

దలఁగ మైతిమి వేఁటతమకంబుకతన
నేమి సేయుదు మింక నేది విచార
మామహామునివరుఁ డలుగక మున్నె
పొడగాంచి మ్రొక్కంగఁ బోదమో లేక
వెడలి పోదమొ కడు వేగమె పురికి
నని యిట్లు చింతింప నా సత్యకీర్తి
తననేర్పు మెఱసి భూధవున కిట్లనియె
నేల నీతలపోఁత లినకులాధీశ
పోలించి చూడుమీ బుద్ధిఁ గార్యంబు
మనసులు చల్లనై మదమత్సరములు
మునుపడ దిగనాడి మోహంబు విడిచి
పొగడినఁ దెగడిన ముదముఁ దాపంబు
నిగుడక నడవుల నిలిచి యెంతేని
కూరలు గాయలుఁ గూళ్లుగాఁ గుడిచి
వారక తపసులై వర్తించునట్టి
వారికి మనతోడి వైరంబుఁ బూని
పోరాడ నేధనంబులు పొత్తు వ్రోవు

విపత్తు సంభవించెను-వేఁటతమకంబుకతన=వేఁటయందలి మిక్కిలి యాసక్తి చేత, తలఁగ మైతిమి=తొలఁగిపోవక పోతిమి-ఆతమకమువలనఁ గొంకు లేక ఈ శ్రయామమును జొచ్చితి మనుట, పొడగాంచి=దర్శించి, మెఱసి=మెఱయించి, ఈతలపోఁతలు = ఈ ఆలోచనలు. పోలించి... కార్యంబుఁ-నీ మనస్సులో చేయఁదగినపని యిది యని పోల్చిచూడుమీ, మనసులు చల్లనై = మనస్సులు శాంతి గలిగి, మునుపడఁ = ముందుగా, మోహము = అజ్ఞానము, పొగడిన... తాపంబుఁ=స్తోత్రముచేయఁగా సంతోషమును, నిందింపఁగా పరితాపమును, గుడక=సాఁగక-కలుగక, ఎంతేని=మిక్కిలి, వారక=ఎడతెగక, మనతోడి...

సంతాప మంద విశ్వామిత్రుఁ డకట
యింతక మున్ను మీకె గ్గేమి సేసెఁ
జన భవజ్జనకుఁ ద్రిశంకుభూపాలు
ననుపఁడే బొందితో నమరేంద్రుపురికి
వలదు మీ కిది లేనివట్టిదుశ్చింత
దలఁకక యొక్కింతదడవు నిద్రింపు
మని కార్య మేర్పడ నాడిన మంత్రి
వినుతవాక్యంబులు విని సంతసిల్లి
కలఁగినచిత్త మొక్కటి గా నమర్చి
యెలమి కన్ మోడ్చి యొక్కింతయుఁ గూర్కి
చెప్ప నూఁకొన వినఁ జింతింపఁ జాల
నొప్పనికలఁ గాంచి యులుకుచు లేచి
విన్ననై దిక్కులు వెదకి వీక్షించి
కన్నీరు దొరుఁగ నంగము గంప మొంద
మానక వడఁకునమ్మనుజేంద్రుఁ జూచి
మానినీమణి చంద్రమతి సంభ్రమమునఁ

పోవు=అట్టివిరక్తతాపసులకు ధనములతోఁ బని గలుగదు-కనుక అట్టివారు మనతో కలహించిరేని వారికి మనధనము లేమియు పాల్లు పోవుట కలుగదని భావము. వారివిరోధమువలన మనకేమియు ధనహాని లేదుగాన అందులకై భయపడవలదనుట. సంతాప మంద... సేసె-అకట విశ్వామిత్రుఁడు ఇంతకు మున్ను మీకు సంతాపమంద ఏమిఎగ్గు సేసెను అని అన్వయము. చనన్=ఒప్పునట్లు, అమరేంద్రపురికిన్=స్వర్గమునకు. తలఁకక=కలఁతలేక. కలఁగి...నమర్చి= చెదరినమనస్సు నొక్కటిగాఁజేర్చి కుదుటఁబెట్టి-మనస్సుఁదేర్చుకొని యనుట, గాడ్చి=మూసి, ఉలుకుచు = అదురుచు, కంపము = వడఁకు, తరుణపల్ల

దరుణపల్లవకాంతిఁ దళుకొత్తుముద్దు
గరమునఁ జెలు వొందఁగా వీఁపుఁ జఱిచి
నూత్నమయూఖమనోహరం బైన
రత్నకంకణ మూఁడ్చి రక్ష గాఁ గట్టి
యిది యేమి నాథ నీ వెన్నఁ డెఱుంగ
వదరి మేల్కొని వెఱఁ గందెద విట్టు
లంతకుం డఱు ద్రొక్కి యదిమినయట్టి
జంతువు నైనను సత్కృపఁ గాచు
పరహితరతుఁడవు భాస్కరవంశ
శరనిధిపూర్ణిమాచంద్రుండ వసమ
దుర్వారబలగర్వదుష్టవిరోధి
పర్వతవజ్రి వై బాహుదర్పమున
సర్వసర్వంసహాచక్ర మంతయును
నిర్వక్రముగ నేలునీ కేల వెఱవ

పకాంతి = లేఁతచిగురుయొక్క కాంతితో, తళుకొత్తుముద్దుగరమునన్ = ప్రకాశించుచున్న సొగసైనచేతితో, చెలువు ఒందఁగాన్ = అందము గలుగునట్లుగా - ఒప్పిదముగా, నూత్నమయూఖమనోహరము = క్రొత్తకిరణములచే మనోజ్ఞమైనది, అంతకుండు = యముఁడు, అఱుఁద్రొక్కి = మెడనుద్రొక్కి - యమునిబారిఁ బడిన జంతువునుగూడఁ గాపాడనేర్చినంత పరోపకారివి, భాస్కర ... చంద్రుండవు = సూర్యవంశ మనెడిసముద్రమునకు పున్నమనాఁటి చంద్రుఁడవు - అసమ ... వజ్రివి = సాటిలేకయు వారింపరాకయు నున్నట్టి బలము వలనిగర్వముచే దుర్మార్గు లయినశత్రువు లనెడిపర్వతములకు ఇంద్రుఁడైనవాఁడవు - ఇంద్రుఁడు పర్వతములను అడఁగఁ ద్రొక్కునట్లు పగవారిని అడఁగఁ ద్రొక్కువాఁడవు, బాహుదర్పమునన్ = భుజగర్వముచే, సర్వ సర్వంసహాచక్రమున్ = సమస్తమైన భూవలయమును, నిర్వక్రముగన్ = ఋజువుగా - సరిగా

నని తన్నుఁ దెలిపెడియాపువ్వుఁబోఁడిఁ
గనుఁగొని యారాజకంఠీరవుండు
కలకంఠి కొఱ గానికల గంటి నిపుడు
తెలియఁ జెప్పెద దాని తెఱఁ గెల్ల నేను
గొమరొప్పఁగాఁ బెద్దకొలువుఁగూటమున
రమణులు వింజామరంబులు వీవఁ
గొలు వున్నతఱిఁ గోపఘూర్ణితనేత్రుఁ
డలఘుతేజోధనుఁ డగువిప్రుఁ డొకఁడు
తడయక వచ్చి నాతలకిరీటంబు
పుడమిపైఁ బడఁ గోపమున బిట్టు దన్నెఁ
దన్ని యంతటఁ బోక తలఁ బట్టి యీడ్చి
నన్ను నుద్ధతిఁ ద్రోచె నగరంబు వెడల
నది యాది గా దైన్య మడరి యందంద
పొదువునాపదలచేఁ బొక్కి క్రమ్మఱను
నిటలాక్షుకరుణ ననేక కాలంబు
పటుతరరాజ్యవైభవ మందఁ గంటి
నని యిట్లు దుస్స్వప్న మధిపతి సెప్ప

నసుట, తెలిపెడి=తేర్చెడి, రాజకంఠీరవుండు=రాజసింహుఁడు, కొఱ గాని=పస లేని, కొమరు=అందము, రమణులు = స్త్రీలు, కోపఘూర్ణిత నేత్రుఁడు=కోపముచే తిరుగుచున్న కన్నులు గలవాఁడు, అలఘు తేజోధనుఁడు = గొప్ప తేజస్సే ధనముగాఁగలవాఁడు, బిట్టు=మిక్కిలి, ఉద్ధతిన్ = ఔద్ధత్యముతో, త్రోచె... వెడలన్=నగరమునుండి వెడలఁద్రోసెను. దైన్యము అడరి = దీనత్వము కలిగి, అందంద=అచ్చటచ్చట, పొక్కి=తపించి, క్రమ్మఱను = మరల, నిటలాక్షుకరుణన్ =శివునికృపచేత, ఇచ్చను = మనస్సునందు, విప్పి=వివరించి

విని చాల వెఱచియు వెఱవనిరీతి
నిచ్చను జింతింప నేటికి మీకుఁ
జెచ్చెర గల విప్పి చెప్పెద వినుఁడి
యలుకమై వచ్చినయావిప్రవరుఁడు
తలపోయఁగా గాధితనయుఁ డాతండె
మఱి నేలఁ బడఁ దన్నె మకుటంబుఁ గాన
చెఱిచి యాతఁడు మనసిరిఁ దొలఁగించు
నది గారణంబు గా నలజడి నొంది
పదపడి మనరాజ్యపదవి నొందెదము
గావున నెటువంటిఘనులకు నైన
భావింప నిత్యసంపద లెట్లు గలుగు
ధర్మ మెయ్యెడ నైనఁ దనుఁ గాచు ననెడి
నిర్మలవాక్యంబు నీబుద్ధి నిలిపి
సత్యంబు దప్పక చరియింపు మవని
నిత్యంబు లనరాదు నిఖిలసంపదలు
యని చంద్రమతి తనయాత్మేశుచింత
ననునయించుచు నుండె నచ్చోట నంత
మఱియుఁ గౌశికుఁ డొక్కమతముఁ జింతించి
నెఱి నంద మై నల్పు నెఱసినకురులు
గొఱనెలయొఱపు గై కొన్నఫాలములు

అలజడి=కష్టము, నిత్యసంపదలు=ఎడతెగని సంపత్తులు, ఆత్మేశుచింత=ప్రాణనాథునివగపును, అనునయించుచుఁ=ఊఱడించుచు, నెఱసిన=నిండిన-వ్యాపించిన, కురులు=తలవెండ్రుకలు, కొఱనెలయొఱపు=అర్ధచంద్రునిసౌందర్యము, చెఱకు

జెఱకుసింగిణివిండ్లఁ జెనకెడుబొమలు
బేడిసతళుకులబెడఁగుఁగన్నులును
దాడిమీబీజసుందరదంతములును
నిరుపమతిలపుష్పనిభనాసికలును
సురుచిరబింబవిస్ఫురితాధరములు
మించుటద్దములతో మెఱయుచెక్కిళ్లు
మంచివెన్నెలవంటిమందహాసములు
సలలితశ్రీకారసదృశకర్ణములు
నలరుశంఖములబాగలవడుమెడలు
బిసకాండములఁ దలఁపించుబాహువులు
కిసలయంబులవెంపు గెలుచుహస్తములు
కరికుంభములచెన్ను గలజన్నుఁగవలు
నరుదారఁ బిడికిట నడఁగుమధ్యములు

సింగిణి విండ్లన్ = చెఱకుతోఁజేయఁబడిన-అనఁగా మన్మథునిదైన-సింగాణి విండ్లను, చెనకెడుబొమలు=ఎదిరించెడు కనుబొమలు, బేడిసతళుకుల బెడఁగు కన్నులు=బేడిసచేఁపలవలె బెళుకులుగల అందమైనకన్నులు, దాడిమీ...దంతములును=దానిమ్మవిత్తులవలె అందమైనపండ్లు,నిరుపమ తిలపుష్ప నిభనాసికలును=సాటిలేని నువ్వుఁబువ్వునకు సమానమైన ముక్కులును,సురుచిరబింబ విస్ఫురిత అధరములు=మిక్కిలిసొగసైన దొండపండువలె ప్రకాశించునట్టి క్రిందిపెదవులును, మించుటద్దముతోన్=కాంతిగలయద్దముతో సమముగా, మంచివెన్నెల= అచ్ఛమైన వెన్నెల. మందహాసములు=లేనగవులు-సలలిత శ్రీకార సదృశ కర్ణములు-మిక్కిలియొప్పిదమైన శ్రీ అను అక్షరముతోడ సమానములైన చెవులు, అలరు శంఖములబాగు=ఒప్పుచున్న సంకువుల చెలువు, అలవడు = అమరునట్టి, బిసకాండములన్=తామరతూండ్లను, కిసలయంబుల పెంపు=చిగుళ్ల అతిశయమును, కరికుంభములచెన్ను=ఏనుఁగుకుంభస్థలముల అందము, అరుదు ఆరన్ = వింత నిండునట్లుగా, పిడికిట...మధ్యములు = పిడికిటిలోపల నిముడునడుములు-

సుదులకుఁ దెరువులు సూపునాభులును
గడఁగి సైకతములఁ గడచుపిఱుందు
లనఁటికంబముల గయ్యాళించుదొడలు
ననవిల్తుశరధుల నగెడుజంఘలును
బయలుదామరలఁ గీడ్పఱుచుపాదములు
నయ మారఁ గల్గి క్రొన్ననవిలుకాని
మరిగించుమోహనమంత్రదేవతల
మురువునఁ ద్రైలోక్యమోహిను లైన
తరళలోచనల మతంగకన్యకల
నిరువురఁ బుట్టించి యి ట్లని పలికె
మీరు విభ్రమములు మెఱయంగ నేఁగి

పిడికెఁడునడుము లనుట-మిక్కిలి సన్నని నడుములనిభావము, సుదులకుఁ =నీటి సుళ్లకు, తెరువులు చూపు=విధములను దెలుపునట్టి-సుళ్లకు అవి యుండవలసిన తీరును జూపునట్టివనుట-సుళ్లకంటె నతిశయించినవైన యని భావము. సైకతములఁ=ఇసుకదిన్నెలను, కడచు = అతిక్రమించు-అతిశయించు, అనఁటికంబములఁ=అరఁటిబోదెలను, గయ్యాళించు=ధిక్కరించి పలుకు, ననవిల్తుశరధులఁ = మన్మథుని పొదులను, నగెడుజంఘలను=పరిహసించుపిక్కలు, బయలుదామరలఁ = మెట్టదామరలను, కీడ్పఱుచు = తక్కువపఱుచు, నయము = మెలపు-నైపుణ్యపుఁబచరింపు, ఆరఁ=పూర్ణముగా, క్రొన్ననవిలుకానిఁ =మన్మథుని, మరిగించు=మచ్చికపఱుచు-మన్మథునికి లోఁబడఁజేయునట్టి యనుట, మోహనమంత్రదేవతల మురువునఁ =మోహింపఁజేయునట్టి మంత్రమునకు అధిదేవతలైన వారివిధమున-ఆయామంత్రములకు అధిదేవత లుండునట్లు మన్మథుఁడు జగత్తును మోహింపజేయుటకై జపించుమంత్రమునకు అధిదేవతలై జగమునెల్ల వానికి లోఁబఱుచునట్టి వారివలెననుట, త్రైలోక్యమోహినులు=ముల్లోకములను మోహింపఁ జేయువారు- తరళలోచనలఁ=బెళుకుకన్నులు గలవారిని, మతంగకన్యకలఁ-

సారవర్తను హరిశ్చంద్రుని గాంచి
యాటలఁ బాటల నమృతంబు లొలుకు
మాటలఁ జేటల మరిపి మెప్పించి
యీరానివస్తువు లేమైన వేఁడి
కారించి తాలిమిఁ గలఁచి బొంకించి
చనుదెండు నావుడు సంభ్రమం బెసఁగఁ
బనిప్రాని కౌశికుపదముల కెరఁగి
కలికిరాచిల్కలో కాయజునల్ల
గలువపూఁదూపులో కవ గూడి మెలఁగు
నీలంపుబొమ్మలో నెలఁత లై మించు
లాలితతాపింఛలతికలో యనఁగ
మదహంసగతులను మఱపించునడలఁ
గదులుమట్టెలు తాళగతులకుఁ దాఁక
రతినాయకునియాజ్ఞ అంతు గాఁ జాటు
గతి నందియలు గల్లు గల్లన మ్రోయ

మాలకన్నెలను, విభ్రమములు=విలాసములు, సారవర్తనుఁ = మేలయిన నడవడి గలవానిని, మరిపి = మరిగించి, కారించి = బాధించి, తాలిమి=ఓర్పు-ధైర్యము, చనుదెండు=రండు, కలికిరాచిల్కలో=సొగసైనరాచచిలుకలో, కాయజు=మన్మథునియొక్క, నల్లకలువపూఁదూపులో=నల్లకలువల పూవులబాణములో, కవగూడి మెలఁగు=జోడుపాయక వర్తించునట్టి, నెలఁతలై = స్త్రీలై, తాపింఛలతికలో=చీఁకటిమ్రానుతీఁగెలో, మాతంగకన్యలను నలుపునుబట్టి నల్లకలువపూవులుగాను నీలంపుబొమ్మలుగాను చీఁకటిమ్రానుతీఁగలుగాను కవి వర్ణించుట తెలియునది. తాళగతులకుఁ =తాళములగమనికలకు, తాఁకఁ =సరితాఁకగా, రతినాయకునియాజ్ఞ=మన్మథునియాజ్ఞను-అంతుగాఁ చాటుగతిఁ = బిగ్గఱగాచాటునట్లు-అందెలఘలంఘలధ్వనులు మన్మథునియాజ్ఞను చాటునట్లు మిక్కిలిమోహాక

మొలనూళ్లగజ్జలమ్రోఁతకు రత్న
కలితకంకణములు గమకంబుఁ జూప
దంతకుందంబులతళుకులు మెఱసి
వింతగాఁ జెక్కుల వెన్నెలల్ గాయ
రాజిల్లునునుఁబట్టుఱవికెలమీఁదఁ
దేజమై నాణిముత్యపుఁబేరు లమరఁ
దెలిమోము లఱదోఁపఁ దిగిచినఁ గావి
జిలుఁగుముసుంగులోఁ జెంగల్వ రేకు
లొనపరిగాఁ దోపి యున్నకల్హార
కుసుమగంధంబు లాగుబ్బుగా నొలయ
మృదులగోరోచనమృగనాభిసంకు
మదవిమిశ్రితవక్త్రమలయజతిలక
నవఘర్మకణముల నఖరాంకురముల

రముగా నుండెననిభావము, రత్నకలితకంకణములు = మణులచే ఒప్పుచున్న చేతికడియములు, గమకంబు=తారకాణ, దంతకుందంబుల తళుకులు=మల్లెలవంటి పండ్ల తళతళకాంతులు, వెన్నెలల్ = వెన్నెలవంటి తెల్లనికాంతులు, ఆణిముత్యపుఁబేరులు=సుప్పాణిముత్యాలసరులు, తెలిమోములు = తెలివిడిగాప్రకాశించుమొగములు, అఱదోఁపన్ =సగము తెలియునట్లుగా, తిగిచిన = ఈడ్చిన-తొలఁగించిన, కావిజిలుఁగు ముసుఁగు-ఎఱ్ఱని సన్నముసుఁగు, చెంగలువ=ఎఱ్ఱగలువ, ఒనపరిగాన్ =సొగసుగాన్, కల్హారకుసుమగంధములు= కొంచెము ఎఱుపును తెలుపును గలసినదై మిక్కిలిపరిమళము గలిగియున్న కలువపూల వాసనలు, ఆగుబ్బుగాన్ =అధికముగా, ఒలయన్ = వీవఁగా, మృదుల...కణములన్ - మృదుల= మెత్తనైన, గోరోచనా=గోరోజనముతోను, మృగనాభి = కస్తూరితోను, సంకుమద=జవ్వాజితోను, విమిశ్రిత = మిక్కిలికూర్పఁబడిన, వక్త్ర= మొగమునందలి, మలయజతిలక=చందనపుబొట్టునందలి, నవ=క్రొత్తగాఁబుట్టిన

నివురుచు సాంజననేత్రాంచలముల
సొలపునఁ బోవుచు సోలి యంతంత
నిలుచుచుఁ జనుదెంచి నృపవరుఁ గాంచి
రాజ హరిశ్చంద్ర రాజ దేవేంద్ర
రాజీవహితకులార్ణవపూర్ణచంద్ర
దిక్కులవారెల్ల దేవర కీర్తి
వెక్కసంబుగఁ జెప్ప విని చూడఁ గోరి
పని విని నేఁడు మాభాగ్యంబుకతనఁ
గనుఁగొంటి మిటు భవత్కళ్యాణమూర్తిఁ
దివిరి మీకృప నేర్చితిమి వీణె మీట
నవధారు నృప చిత్త మవధారు దేవ
యని సన్నుతింపుచు నాకళావేది
మనసువేడుక గని మాతంగసతులు
పవడంబు గలమంచిపసిఁడివీణియల
గవుసెనల్ వెడలించి కాంతి రాఁ దుడిచి
బాగు గాఁ గుచముల పై మోపి తగిన

ఘర్మకణములన్ = చెమటబొట్లను, నఖర+అంకురములన్ = గోటిమొనలతో, నివురుచున్ = పాయగీఱుచు, సాం...సొలపునన్ - సాంజన = కాటుకతోఁ గూడిన నేత్ర+అంచలముల = కనుఁగొలుకులయొక్క, సొలపునన్ = పారవశ్యమున, సోలి = బడలికచే నొఱగి, రాజీ...చంద్ర - రాజీవహితకుల = సూర్యవంశమనెడి, అర్ణవ = సముద్రమునకు, చంద్ర = పూర్ణచంద్రుఁడైనవాఁడా, వెక్కసంబుగాన్ = మిక్కిలిగా, పనివిని = వచ్చి, అవధారు = చిత్తగింపుము, కళావేది = సంగీతాదివిద్యలు దెలిసినవాఁడు, మనసువేడుక = మనస్సుయొక్క ఉల్లాసము, పసిఁడి = బంగారు, గవుసెనల్ = ఒఱలు, కాంతిరాన్ = మెఱుఁగువచ్చునట్లుగా, తగినరాగసంగతులకు = తగిన రాగములయొక్క పొందికలకు - రాగములు ఒకటి కొకటి తగునట్లుగా పొంది

రాగసంగతులకు రా సారె లొత్తి
తుదగోటికొనలఁ దంతులు గూడ మీటి
ముదమున జీవాళి మొరయఁ బుట్టించి
నవరత్నకాంతులు నన లొత్తఁ గ్రొత్త
రవలకంకణములరవరవ లెసఁగ
నలరునంగుళము లల్లార్చుచు వీణె
వెలయ వాయించి ప్రవీణతఁ జూపి
మఱి మయూరాదులు మహి నెలుఁగింపఁ
బరఁగుషడ్జాదిసప్తస్వరంబులును
గ్రామత్రయములు మూర్ఛనలు ముయ్యేడు
నాముప్పదియు రెండు నై నరాగములు
వానిమిశ్రంబులు వానిభేదములు
వానికి వేళలు వరుసతోఁ దెలిసి
తగ మంద్రమధ్యమతాళమానముల
మొగియుగాయకదోషములు దొలఁగించి
యాలాపములు సేసి యారాజుమీఁది

పడుటకు, సారెలు ఒత్తి=మెట్లు కుదిర్చి, జీవాళి=ప్రాణస్వరసమూహము, మొర యన్ =శబ్దించునట్లు, ననలొత్తన్ =పుట్టఁగా, క్రొత్తరవలకంకణముల=క్రొత్త వజ్రాలకడియములయొక్క, రవరవలు=శబ్దములు, అంగుళములు=వ్రేళ్లు, అల్లార్చు చున్ =ఆడించుచు, మయూర+ఆదులు=నెమిళ్లు మొదలైనవి, ఎలుఁగింపన్ =మా ఱుశబ్దింపగా, షడ్జా...స్వరములు-షడ్జము మొదలైన ఏడుస్వరములు-షడ్జము మొదలైనవానికి వరుసగా నెమిళ్లు మొదలైనవి ఎలుఁగించుట తెలియునది, గ్రామ త్రయములు=మూఁడుగ్రామములు, మూర్ఛనలుముయ్యేడు=స్వరముల ఆరోహణ ము మొదలుకొని అవరోహణమువఱకుఁ గలక్రమము లిరువది యొకటి. మంద్ర... మానములన్ - మంద్ర గంభీరస్వరము, మధ్య=మధ్యస్వరము, తాళమానములన్ = తాళములకొలఁదులందు, మొగియు = కలుగునట్టి, సూళ+ఆదులు =స్తోత్రములు

సూళాదు లింపుగ సాగియఁ బాడుటయు
నానవ్య మైనగీతామృతలహరి
నూని మహాశ్చర్య మొదవె నవ్వేళ
మొరయువీణాదండమును జిగు రొత్తె
నిరుపమహారమాణిక్యముల్ గరఁగె
వలనుల వ్రాసినవన్నెచిత్రములు
దలలు గదల్చె చైతన్యతం బొదలి
క్షోణీవిభుండును క్షుధ దీరినట్లు
రాణించుటకు ననురాగంబు నొంది
వేయుభంగుల రసావేశంబు దాల్చి
మాయురే యని పలుమాఱును మెచ్చి
మరకతనీలని ర్మలపుష్యరాగ
వరవజ్రవిద్రుమవైడూర్యలలిత
కురవిందమౌక్తికగోమేధికములు
గర మొప్పుసొమ్ములు కనకాంబరములుఁ
జెలు వారుననుఁబట్టుఁజీరలు జీబు

మొదలైనవి, సాగియన్-హాయిగానుండునట్లు, నవ్యము = మనోజ్ఞము, గీతామృతలహరి = గానమనెడి అమృతప్రవాహము, వీణాదండమును= వీణకొయ్యయు, చిగురొత్తెన్ = చిగిర్చెను. నిరుపమ = సాటిలేనిది, వలనులన్ =దిక్కులందు, వన్నెచిత్రములు = రంగులతో వ్రాయఁబడిన చిత్తరువులు, చైతన్యతన్ =ప్రాణములకలిమి-ప్రాణములువచ్చినట్లుచిత్తరుబొమ్మలుతలలూఁచెననుట-వ్రోళ్లు చిగుర్చుట,మణులు కరఁగుట, చిత్తరువులు తలలూఁచుట ఆఁకలి తీఱుట మొదలైనవి గానమహత్త్వముచేఁ గలుగులక్షణములు,రాణించుటకున్= ఒప్పుటకు, రసావేశము=రసపారవశ్యము, మాయురే = సెబాసు, కనకాంబరములు=జరిగవస్త్రములు, చెలువు ఆరు=అందము నిండు, నును కాంతిగల, జీబు

వలువలు వీడెంబు వన్నెపుట్టములు
భుగభుగ వలచుగర్పూరంబుఁ బునుఁగు
నగరుగంధముతో సమస్తంబు నిచ్చి
యాదరం బెసఁగఁ బొమ్మనుటయు నవ్వి
మేదినీవిభునకు మెలఁత లి ట్లనిరి
'ఈరత్నభూషాదు లేటికి మాకు
నీరువ ట్టాఱునే నెయి ద్రావికొనిన
నింగితం బెఱుఁగని దేఁ జాణతనము
మంగళశృంగారమహిమావతార
దండి తేజమున మార్తాండమండలము
మండు చున్నది నభోమధ్యభాగమున
మిట్టించి వేఁడిమి మిటమిట గాయఁ
గట్టెండ తాఁకునఁ గమలె దేహంబు

వలువలు = కట్టుకోకలు, వీడెము = తాంబూలము, వన్నెపుట్టములు = పలురంగులవస్త్రములు, నీరువట్టు = దప్పి,నీరు...ద్రావికొనినన్ = నేయి రుచ్యముగానున్నదని త్రాగినయెడల దప్పి తీఱునా యనుట - నీవిచ్చినభూషణాదులు మేలయినవని తీసికొన్నయెడల నీయందలి మరులు మాకు తీఱునా యని భావము. ఇంగితంబు = మొగముజాడ, ఏఁజాణతనము = ఏమి నేర్పు - మోముజాడలను బట్టి లోపలి యభిప్రాయములను తెలిసికొనకుండుట నేర్పుకాదనుట. మంగళశృంగార మహిమ అవతార = మంగళకరమై శృంగారముయొక్క అతిశయముతోఁగూడిన పుట్టుకగలవాఁడా - మిక్కిలిశుభముగాను శృంగారరసోద్రేకముగాను ఉదయించినవాఁడాయనుట - ఇదిసాభిప్రాయవిశేషణము - దీనిచే కన్యలు రాజురూపము తమకు మోహజనక మగుట సూచించిరని తెలియునది. దండితేజమునన్ = మిక్కుటమైన ప్రకాశముతో, మిట్టించి = అతిశయించి, కట్టెండతాఁకు = మిక్కిలి యెండసోఁకు,

లకుగులఁ జిఱుపొక్కు లడరె వాతెఱలఁ
గడి లేదు మేనులఁ దాపంబు వ్రేడమె
నడచిన నొడలఁ బ్రాణము లుండ వింక
గొడుగిచ్చి రక్షింపు కువలయాధీశ
యుచితసవా లకు లొంగ డొల్ల మేము
పచరణ గాదు మీపాదంబులాన
యని పల్క మనసు నెగ్గని విర్గి రోసి
మను జేశుఁ డామాలమగువల కనియె
మును సిరి వచ్చిన మోఁకాలి నొగ్గు
ననువున నాత్యాగ మందక మీరు
పొందెఱుంగక వేడఁ బోలునే పొసఁగ
నందనిఫలముల కఱ్ఱులు సాఁప
నొనర మహారాజయోగ్యంబు లైన
వినుతవస్తువు లేడ విద్యవా రేడ
లేరో విద్యలవారు లేరో భూనాథు
లీకితి వేఁడిరో యిచ్చిరో తొల్లి:

చిఱుపొక్కులు = చిన్నపొక్కుటలు, వాతెఱలన్ = పెదవులందు, కువలయాధీశ = భూనాథా, పచరణ = నటన, విర్గి = విఱిగి – మనస్సువిఱిగి, ఒగ్గు = చాఁచు, మును......ననువునన్ = మునుపులక్ష్మిరాఁగా మోఁకాలిచాఁచి త్రోసిపుచ్చినట్లుగా, త్యాగము = ఈవి – నేనిచ్చినభూదానాదికము, పొందు=ఔచిత్యము, 'పొసఁగ నందనిఫలముల కఱ్ఱులు సాఁపఁ బోలునే' అవి యన్వయము - చేతికి చిక్కఁగా నందనిపండ్లకు మెడలు చాఁచుట యొప్పునాయనుట. రాజయోగ్యములు = రాజులకేతగినది, వినుతవస్తువులు =పొగడఁదగిన ఛత్రము మొదలైనపదార్థములు, విద్యవారు= గానాదివిద్యలు

గోరెడివారికిఁ గొఱఁత లెం దుండు
నీరానివస్తువు లీరాదు గాన
తనుతాపములు మాన్పఁ దని వైనవానిఁ
గొనుఁడిత్తు నీవెలిగొడుగును దక్క
ననుటయు నామాట కలరి యారాజు
గనుఁగొని మాతంగకన్య లిట్లనిరి
'కమలినీ మలయజ కర్పూర హార
కమనీయ కల్హార కదళీ మృణాళ
హిమజల వాలుకా హిమకరకాంత
కుముదాప్త చందనకుధరసమీర
ధారాగృహాదులదనువునఁ గొంత
వారింప వచ్చు దివాకరువేఁడి
దిరముగాఁ గరసానఁ దీడినవాఁడి

నేర్చినవారు, కోరెడి...లెందుండుఁ=యాచించువారికి తక్కువలెక్కడను గలిగియేయుండును; అట్లు గలవని నోరికివచ్చినట్లు అడుగవచ్చునాయనుట, తను తాపములు = దేహతాపములు, తనివైనవానిఁ=తృప్తికరమైనవానిని, వెలిగొడుగు=శ్వేతచ్ఛత్రము, మాతంగకన్యలు = మాలపడుచులు, కమలినీ...గృహాదులు-కమలినీ=తామరతూండ్లు, మలయజ=చందనము, హార = ముత్యాలహారములు, కమనీయ = మనోజ్ఞమైన, కల్హార=ఇంచుకయెఱుపును తెలుపును గలసి పరిమళించుగలువలు, కదళీ=అరఁటులు, మృణాళ=తూండ్లు, హిమజల=పన్నీరు, వాలుకా = ఇసుక, హిమకరకాంత = చంద్రకాంతశిలలు, కుముదాప్త= చంద్రుఁడు, చందనకుధరసమీర = మలయపర్వతమునుండి పొలయుంగాలి, ధారాగృహాము = గొట్టములు మొదలైనవానిచే జలధార లొలికెడుగృహము చేత, దివాకరువేఁడి=సూర్యునిఉష్ణము, కరసాన=రత్నాలుసానఁబట్టెడి సన్రా

మరునిపూఁదూపుల మర్మముల్ గాఁడి
విరవిరఁ బోవుచు విరహాగ్నిఁ గుందు
కరిగమనలకు నీకాఁగిటిపొందు
గళకలరవగతి గతులకు విందు
బలియుతాపము డించుపడ నదే మందు
నృపవర సూనృతనియతిఁ బెం పొందు
నెపమున మముఁ బొందు నీ కిదె సందు'
అనిన వీనులు మూసి యమ్మహీవిభుఁడు
గనలుచు నానీచకాంతల కనియె
విద్యవా రని మిమ్ము విడనాడ కున్న
మద్యపానమున మై మఱచి పల్కెదరు
మిముఁ జూడఁగా రాదు మిము ముట్ట రాదు
మిముఁ బొందు మన నెట్లు మీకు నో రాడె
నడుగ వచ్చినఁ జంద మణుమాత్ర మైనఁ
బొడమదు మీయందు బుద్ధి నూహింపఁ

కారమైనసాన, తీడిన = సానఁబట్టిన, మరునిపూఁదూపులు=మన్మథుని పుష్పబాణములు, కాఁడి = గ్రుచ్చుకొని, విరవిరఁబోవుచుఁ = విలవిలఁబోవుచు, గళకలరవగతిగతులకున్ = అవ్యక్తమధురములైన రతికూజితములగమనికలకు, విందు = విందువలె మిక్కిలిఆప్యాయనమైనది - గళకలరవములకుమిక్కిలి సుఖహేతువైనదనుట, బలియుతాపము= అతిశయించుచున్న మన్మథతాపము, డించుపడన్ =ఉపశమించుటకు, అదేమందు=అదియే ఔషధము-అనఁగాతీర్పునట్టిదియనుట. నెపమునన్ =సాఁకున-మాలకన్నెలతోనినుబోఁటికిఁగూడరాదగనుక మాకోరినదియిచ్చుట యనునెపమున మమ్ముఁబొందుమనుట. విద్యవారు= విద్యనేర్చినవారు, పొడమదు=పుట్టదు, వాలినకిన్కమైన్ = అతిశయించి

గరుణమై నీతప్పుఁ గాచితి నింక
నరుగక దుర్భాష లాడితి రేని
వాలినకిన్కమై వాలునీవాఁడి
వాలున జిహ్వలు వాలుతు ననినఁ
జందనగంధులు చలము రెట్టింప
మందెమేలమున నమ్మను జేరఁ దున్న
సురపొన్న నీడను స్రుక్కక డాసి
సరసకేళీసరోజములు ద్రిప్పుచును
దివిరి క్రేఁగన్నులదీప్తులు నిగుడ
శ్రవణభూషణములు సక్కఁ ద్రోయుచును
గమనీయకక్షభాగద్యుతు లెసఁగఁ
గొమరారుమొగలిరేకులఁ జెక్కుకొనుచు
మెఱుఁగుఁజన్నులు దోఁప మించుపయ్యెదల
చెఱఁగులు దీసి తేఁజెమట లార్చుచును
వాలారుకొనగోళ్ల వన్నెలు నిగుడ
నీలాలకంబుల నెఱులు దీర్చుచును
జిందులు ద్రొక్కుచుఁ జెలఁగి నవ్వుచును

కోపముతో, వాలు నీవాఁడివాలునన్ = అతిశయించుచున్న యీవాఁడికత్తితో, వాలుతున్ = కోసిపడవైతును. మందెమేలమునన్ = చనవుతో, స్రుక్కక = వెనుదీయక, సరసకేళీసరోజములు = సొగసైనలీలాకమలములు, క్రేఁగన్నులదీప్తి = కడగన్నులకాంతి, కమనీ... ద్యుతులు = మనోహరములై చంకపట్టులకాంతులు- చేయెత్తిమొగలిరేకులు చెక్కుకొనునపుడు చంకల మెఱుఁగులు నిగిడింతు రనుట. వాలారు = వాఁడి, వన్నెలు = కాంతులు, నెఱులు = వక్రతలు, చిందులుద్రొక్కుచున్ = నర్తనములుసేయుచు, చెలఁగి = కేరి, క్రందుగాన్ = దొమ్మిగా,

గ్రందుగాఁ గరతాళగతుల నాడుచును
బహువిధవిభ్రమభంగు లేపార
మహనీయయౌవనోన్మాదంబు దనర
నడ్డగ్రమ్మి మఱియు నిట్లనిరి నరేంద్ర
గిఱిగొన్నప్రేమ భోగినులఁ గామంబు
వెలయంగఁ గైకొని వివిధసౌధములఁ
జెలువారు చున్నపసిండియుయ్యెలలఁ
బరఁగ నాగర కూర్మ పద్మక ప్రముఖ
సురతబంధంబుల సొరిదిఁ బెనంగి
కళ లున్నగుఱుతులఁ గరఁచి చొక్కించి
వెల లేనిసుఖములు వేడ్కఁ గైకొనుఁడి
యీతడ వేటికి నీతిఁగెయింటి
కేతేర నిది వేళ యేల రా వనుచు
వరమణిముద్రికావలయకేయూర
సురుచిరం బగుమహీశునివలకేలిఁ
బల్లవకోమలపాణిపద్మముల

విభ్రమభంగులు=విలాసప్రకారములు, మహనీయ యౌవన ఉన్మాదము=మంచి యౌవనమువలని వెఱ్ఱి-యౌవనంపుమిడిసిపాటు, అడ్డగ్రమ్మి = అడ్డముగా నిలిచి గిఱిగొన్నప్రేమన్ = స్థిరమైనప్రీతితో, భోగినులన్ = బోగమువారిని, సౌధము=మేడ, నాగర ... బంధములు-నాగరము, కూర్మము,పద్మకము,మొదలైన రతికేళిబంధములు. సొరిదిన్ =క్రమముగా, పెనంగి=రతిక్రీడ సలిపి, కళలున్న గుఱుతులన్ =కళాస్థానములను, వరమణిముద్రికా= మేలయిన రత్నాలుమిద్దె టుంగరము, వలయ=కడియము, కేయూర = బాహుపురులు, వీనిచేత, సురుచిరము=మిక్కిలిఅందమైనది, వలకేలు=కుడిచేయి, పల్లవకోమలపాణిపద్మము

నల్లన దెమలింప నాస సేయుటయుఁ
దెలిదమ్మిరేకులఁ దెగడు నేత్రములఁ
జిలుగుఁగెందమ్ములజిగి దొంగలింప
సైరణ దొఱఁగి పిసాళిమాలెతల
వారింతు నని పూని వసుమతీవిభుఁడు
బాలనాగముఁబోలెఁ బరఁగుపసిండి
గీలుసమ్మెటఁ గేలఁ గీలించి సతుల
తనువులు జర్జరితములు గా వ్రేయఁ
గని సంభ్రమంబునఁ గదియ నాలోన
చేపట్టి సమ్మెటఁ జెలసి రాఁ దిగిచి
పోవైచి కార్యంబు బుద్ధి నూహించి
క్షితినాథుతో సత్యకీర్తి యత్తఱిని
జతురవాక్యప్రౌఢి సంధిల్లఁ బలికె
నోహో నరేంద్ర నీ కుచితమే యిట్టి
సాహసకృత్య మీసతులపైఁ జొనుప
విరిసి మైఁ దూఁగునీవెలఁదులజడలు
బెరయువిరోధులపీలిజల్లెడలె

లన్ =చిగుళ్లవలె మెత్తనైనచేయిఁదమ్ముల చేత, తెమలింపన్ = పట్టుటకు, తెలిదమ్మి = తెల్లతామర, తొంగలింపన్ = అతిశయింపఁగా- తెల్లదామరలవంటి కన్నులు ఎఱ్ఱదామరలవలె కోపమున నెఱ్ఱఁబాఱినవనుట. పిసాళిమాలెతలు = దొంగయెత్తుగలమాలకన్నెలు, బాలనాగము= పిల్లపాము, పసిండికీలుసమ్మెట= కీల్లుగలబంగారుకశ- అనఁగా చేబుకోల- జాటి. కీలించి=ఉంచి, జర్జరితములు గా=శిథిలమగునట్లుగా, చెలసి=ఒడిసి, సంధిల్లన్ = ఒనగూడఁగా, బెరయుం= మార్కొను, పీలిజల్లెడలె=పికిలిపిట్టల ఱెక్కలకుంచెలు గల చామరములా,

నెఱి మించువీరలనెలవంక బొమలు
మెఱయునరాతుల మేలిసింగిణులె
పఱఁగ నీయింతులపటుకటాక్షములు
పఱలు నీపై నేయుబాణజాలములె
గరిమతో వీరలకర్ణపత్రములు
సరవిఁ ద్రిప్పెడురిపుచక్రాయుధములె
వలపులు గుల్కు నీవనితలమెడలు
వెలయువిద్వేషులవిజయశంఖములె
వెరఁగి క్రొవ్వినవీరిబిగిచన్నుఁగవలు
పఱఁగ నీశత్రులు పాటించుగిరులె
సడలి తూఁగాడెడిసతులపయ్యెదలు
బెడిదంపుమార్తురబిరుదుటెక్కెములె
యనఘ వీరలనాభు లరులు నీకెగ్గు
లొనరించునభిచారహోమగుండములె
మిసమిస మనువీరి మెఱుఁగుఁబెందొడలు
గసిమసంగెడువైరికరటితుండములె
రూపింప వీరివట్రువచిఱుదొడలు
నీపరిపంథులనీలికాహళులె

నెలవంక బొమల=లేఁతచందురునివలె వంకరగానుండు కనుబొమలు, అరాతుల=శత్రువులయొక్క, సింగిణులే= సింగిణీబద్దవిండ్లా, కర్ణపత్రములు= చెవికమ్మలు, సరవిన్=ఒప్పుగా, రిపు=శత్రువు. వలపులు=సొగసులు, తూఁగాడెడి=తూఁగియాడెడి-అల్లలాడెడియనుట, బెడిదంపుమార్తుర=భయంకరులైన శత్రువులయొక్క, అరులు=పగవారు, అభిచారమనఁగా పగవానిని మడియించుటకైన హోమక్రియావిశేషము, కసిమసంగెడి=వీర్యముఅతిశయించునట్టి, కరటితుండములె=ఏనుఁగుతొండములో, పరిపంథులనీలికాహళులె = శత్రువులనల్లకాహ

యడరునీపడఁతులయందెలమ్రోఁత
కొడరునీపగతులదుందుభిధ్వనులె
యర్థులు గాని ప్రత్యర్థులు గారు
పార్థివేశ్వర వీరిపైఁ గోప మింక
వల దని చెప్పి మావంతుఁ డేనుఁగును
మలఁగించుగతి మంత్రి మరలించె విభునిఁ
దలఁపులోఁ బాయక దలకొన్నయలుకఁ
దెలుపుచుఁ జంద్రమతీదేవి వలికె
నిది యేమి నాథ నీహృదయంబు లోన
వెదకి కార్యంబు వివేకింపఁ జూడ
వాపైఁడిమృగ మేడ యడియూస లేడ
యీపుష్పవన మేడ యెలనాగ లేడ
కలుగునే మాతంగకన్యల కిట్టి
లలితవిభ్రమనవలావణ్యమహిమ
యేయుపాయంబుల నిది నమ్మరాదు
మాయురే కౌశికుమాయ గాఁబోలు
గురునివాక్యము తలకూడెనో యేమొ
సొరిది నూరక చూడఁ జూడ నెల్లెడలఁ
బనుగొని బహుమహోత్పాతంబు లొదవె

శవాద్యములా, దుందుభిధ్వనులె=భేరీశబ్దములా, అర్థులు=యాచకులు, ప్రత్యర్థులు=శత్రువులు, మావంతుఁడు=మావటివాఁడు, తలంపులోఁ=మనస్సునందు, తలకొన్న=కలిగిన, లలిత...మహిమ-లలిత=మనోజ్ఞమైన, విభ్రమ=విలాసముగల, నవ=క్రొత్తయైన, లావణ్య=ముత్తెపుతేటవంటికాంతియొక్క, లేక సౌందర్యముయొక్క, మహిమ=అతిశయము, తలకూడెనో=ఒనగూడెనో,

ననుచుండ నబ్బోటు లచ్చోటు వాసి
నెరసినయలకలనెఱులుఁ జిక్కొదవి
విరిసినజడలును విన్ననై మురువు
వాడినమోములు వన్నెయుఁ దూలి
వీడినవలువలు విరవిరఁ బోయి
తూలెడుమేనులుఁ దునిసి ముత్యములు
రాలెడుసరులును రాగంబు దొఱఁగి
వ్రేలెడుపెదవులు విభ్రమం బెడలి
సోలెడుచూపులు జొబ్బిల్లఁ గరఁగి
కలఁగినపూఁతయుఁ గంపుసొం పేది
నలఁగినవిరులును నలిఁ గపోలముల
వడిసినకన్నీరు వడియునెత్తురులఁ
దడిసినఱవికలుఁ దామఁ జూపఱకు
జొత్తుపాపలఁబోలె శోకంబు నిగుడ
నత్తఱి నేడ్చుచు నరిగి కౌశికుని
యడుగులఁ బడి మేను లందంద వడఁక
నుడుగక వగచుచు నుర్వీశుఁ డలిగి
వరువుల నడిచినవడువున నేలఁ

పనుగొని-స్థిరముగా, నెరసిన=వ్యాపించిన, నెఱులు=వంకరలు, విరిసిన=ప్రీలిన, మురువు వాడిన=అందముకుందిన, వన్నెయుఁ దూలి=రంగుతగ్గి, తూలెడు=సోలెడు, రాగంబు=ఎఱుపు, సోలెడు=సొలసిప్రాలెడు, జొబ్బిల్లఁ=నిండారఁగా, కంపుసొంపు=వాసనయొక్క అతిశయము, ఏది=మాలి, జొత్తుపాపలు=దేహమందు నెత్తురుదేఱుచున్న లేఁతబిడ్డలు, వరవులఁ=దాసికత్తెల, అడిచినవడువునఁ=కొట్టినవిధమున, కసి=తీట, మిట్టిమీనై=చేఁపవలెమిట్టిపడి

బోరలఁ జేతులకసి ఫ్రావంగ నడిచి
ది క్కెవ్వ రట చెప్పి తెం డన్న మాకు.
దిక్కు నీ వని చను దెంచితి మనిన
నలుకమై మిట్టి మీనై పడి కెరలి
వలచేతిజపమాల వసుధపై వైచి
ముఱముఱ మని బొమల్ ముడిపాటు గదురఁ
జుఱచుఱ నిప్పు లక్షుల నుప్పతిల్లఁ
పొటపొట చెమట మైఁ బొడమ నాసికయుఁ
బుటపుట గటములుఁ బొరిఁబొరి నదర
మొగమున జేవురుమురువు నటింప
భుగభుగ నిగుడునూర్పులపొగ లెగయఁ
గటకటఁ బడి యౌడు గఱచి హా మ్మనుచుఁ
దటముఁ దాటించి చిందఱ రేఁగినట్లు
వేఁడివేలుపు డిగి వెచ్చి ద్వీపంబు
లే డేర్చురీతి నింతిం తన రాని
పటురౌద్ర రేఖ చొప్పడ ముడి వీడి
కుటిలజటావలి గునిసి తూఁగాడ
బ్రమిసి యచ్చటిమునిప్రవరులు వడఁకఁ
దిమిరి దండము కేలఁ ద్రిప్పుచు లేచి

కెరలి=విజృంభించి, ముడిపాటుగదుర=ముడిపడఁగా, కటములు=చెక్కులు, జేవురు=ఎఱుపు, ఔడుగఱచి=క్రింది పెదవికొఱికి, తటముదాఁటించి=మితిమీఱునట్లుగా, చిందఱరేఁగినట్లు=ఆవేశ మెత్తినట్లు, వేఁడివేలుపు=సూర్యుఁడు, వెచ్చి=తపింపఁజేసి, ఏర్చురీతిన్=కాల్చువిధమున, రేఖన్=విధమున, కుటిల=వంకరలైన, జట=ఆవలి-జడలసమూహము, తిమిరి=విజృంభించి, ఫాలనేత్ర=నెత్తికంటియొ

ఫాలనేత్రాభీలపావకజ్వాల
లోలిఁ గ్రాలఁగ శూల ముద్ధతిఁ బూని
ధూళి గా భువనపంక్తులఁ గాల్పఁ గడఁగు
కాలరుద్రుఁడో లయకాలుఁడో యనఁగ
మూఁడగ్నులును మునిమూర్తి యైనట్లు
వాఁడి తేజముతోడ వచ్చు కౌశికునిఁ
గనలేదు తెంపు మొక్కలమును జలముఁ
గనుఁగొని చిత్తంబు గలఁగి భూవిభుఁడు
ము ప్పగురాజ్య మిమ్మునిచేత మనకుఁ
దప్పదు బ్రహ్మశతం బడ్డపడిన
ననుచుఁ దేవియుఁ దాను నతిభీతి నెదురు
చని బహురత్నపుష్పములఁ బూజించి
మ్రొక్కిన దట్టించి మునినాథుఁ డతనిఁ
దక్కక దల వట్టి తన్నెఁ దన్నుటయు
నదరక బెదరక నాత్మలోఁ దాల్మి
వదలక వగవక వనజాప్తకులజుఁ
డనఘాత్మ నీకోమలాంఘ్రిపద్మము
ఘనవజ్రమకుటసంగత మైనయట్టి
నామస్తకంబు మిన్నక సోఁకి నొచ్చె

కృ,ఆభీల=భయంకర మైన,పావకజ్వాలలు=అగ్ని సెగలు,భువనపంక్తులు=లోక సమూహములు,లయకాలుఁడో=ప్రళయకాలపుయముఁడో,కనలేదు తెంపు=కోపాతిశయము, మొక్కలమును=ముష్కరత్వము- మోటుఁదనము, ముప్పగు=నాశమగును,బ్రహ్మశతంబు=నూఱుబ్రహ్మలు,దట్టించి=అదల్చి,తాల్మి=ఓర్పు,కోమల అంఘ్రిపద్మము=మెత్తని అడుగుఁదామర, ఘనవజ్రమకుట సంగతము= గొప్పదైనమగరాలుచెక్కినకిరీటముతోఁ గూడినది, మస్తకము= తల, మొఱఁగులు=

నేమిత ప్పాదవె నాయెడఁ జెప్పు మనిన
గిటగిట పండ్లను గీటి కౌశికుఁడు
చిటచిట మిడుగుర్లు చెదర వీక్షించి
మ్రొక్కులుఁ జిక్కులు మొఱఁగులు నక్క
తక్కులు నీవట్టితానకంబులును
గొలుపవు మాయెడఁ గుటిలవిచార
తలపోయ నొకపాదతల మన నేల
కలయంగ నిఖిలాంగకంబులు నొచ్చెఁ
దులువ నీచేసినదుండగంబులను
విచ్చలవిడి వేఁట విపినభూములకు
వచ్చి పోవరె తొల్లి వసుమతీవిభులు
చలమున మునులయాశ్రమములఁ జొచ్చి
చెలఁగి యిట్లుపహతి సేయరు గాక
వదలక బంగారువంటినాయిట్టి
నదటు దూలఁగ నేసి యరిగాఁపుతోఁట
మరిగి చొచ్చినయట్లు మత్తపోవనము
సురుఁగక చొచ్చి కాసుకు నన్నుఁ గొనక
నా పెంపుఁగూఁతుల నలినలోచనల

వదరులు, నక్కతక్కులు=నక్కలు సేయునట్టిజిత్తులు, వట్టితానకములు=వ్యర్థపు మండీలు-మండికూర్చుండి ప్రార్థించుటలనుట. కొలుపవు = పనికిరావు, పాదతలము=అఱికాలు, తులువ=పలుగాకి, దుండగము=ధూర్తత్వము, ఉపహతి = ఉపద్రవము, అరిగాఁపుతోఁటన్ =పన్నుగట్టువానితోఁటను,సురుఁగక = వెనుదీయక, కాసుకు నన్నుఁ గొనక=నన్ను కాసంతకూడ సరకుసేయక, పెంపుఁగూఁతులన్ = పెంచినకూఁతుండ్రను, నలినలోచనలన్ = తామరలవంటికన్నులు గలవా

నీపోఁడిమగువల నీపువ్వుబోండ్ల
నడుగ వచ్చినవారి నక్కటా యనక
కడు నల్గి గజిబిజి గాఁగ మోఁదితివి
మెచ్చు మింగిత మన్న మేకొని పోరి
మచ్చెకంటుల నేఁచుమగఁటిమి యేల
బలిమిమై నార్చి నీబలములు పేర్చి
యలబలంబు గఁ జొచ్చి యరఁటులు వ్రచ్చి
రావులఁ గొట్టి వారణములఁ గట్టి
మావులఁ బట్టి క్రొమ్మావులఁ గట్టి
యుటజపంక్తులఁ జొచ్చి యూపముల్ గ్రొచ్చి
పటముల మెట్టి తీవల నూఁగఁ గట్టి
తలిరుల రాల్చి పత్రంబుల డుల్చి
యలరు లవల్చి కాయలఁ జెడ నుల్చి
ఫలరసంబులఁ గ్రోలి బావులఁ దేలి
కలయ జున్నుల రేపి ఖగములఁ జోఁపి
కలయఁ గ్రేఁపులఁ బాఁడికపిలల వీడి
లలిఁ గ్రొవ్వి కందమూలంబులఁ ద్రవ్వి
పలుగాకు లై బహుభంగుల నిట్లు

రిసి, పోఁడిమగువలన్ = అందకత్తెలను, మెచ్చుమింగితమన్నన్ = మాయింగితమును మెచ్చుకొనుము అనగా, మేకొని=పూని, పోరి=కలహించి, ఏఁచుమగఁటిమి=బాధించుపరాక్రమము, నీబలములు= నీసైన్యములు, పేర్చి= విజృంభించి, అలబలంబుగన్=కలకలముగా, రావులన్=రాగిచెట్లను, వారణముల్=ఏనుఁగులను, మావులన్=మామిడిచెట్లను, ఉటజపంక్తులు=గుడిసెలవరుసలు, తలిరులు=పూవులు, ఖగములన్=పక్షులను, క్రేఁపులన్=దూడలను, పాఁడికపిలలన్=పాఁడికపిలయావులను, పలుగాకులై = ధూర్తులై, పలుగాకులు = ఉపద్రవములు,

పులుగాకు లోనరింపఁ బోలదే మాన్ప
బలుగాలియును జండభానురశ్మియును
బొలయ లేఁగెడుమ త్తపోవనంబునకు
నోపి నీవెక్కడనుండి వచ్చితివి
భూపకీటమ వేరుపురుగ వైతీవు
నెటేఁగెదు గాక నేఁ డింక నాకోలఁది
కొఅవి నౌదలఁ గోకికొంటివి క్రొవ్వి
నీ వేమి చెప్పిన నీకు నిచ్చకము
గా వినుతించుచుఁ గడుపుఁగూటికిని
బాయక నీయింట బడువనై పనులు
సేయుచు నుండ వసిష్ఠుండఁ గాను
నీమిట్టిపాటును నీరాజసంబు
నీమదంబును నుబ్బు నేలతోఁ గలయ
నలి మృత్యుముఖ మైననాదృష్టివీథిఁ
బొలసితి విం కెట్లు పోయెదు బ్రతికి
యలవుమై నీకు సహాయమై వచ్చు
బలములఁ దోలుదొ త్త భస్మీకరింతు

చండభానురశ్మి=సూర్యకిరణము, పొలయన్ = వ్యాపించుటకు, భూపకీటమ= రాచపురువా - పురువువలె నీచుఁడవగురాజా, వేరుపురుగవు=పురువుచెట్టువేరు దిని దానిని నశింపఁజేయునట్లే మాయాశ్రమమును అడుగంట నాశము సేసినవాఁడ వనుట. ఔదల=నడితల, బడువ=దుష్టుఁడు, మిట్టిపాటు=మిడిసిపాటు, రాజ సము=గర్వమున్, మృత్యుముఖమైన నాదృష్టివీథిన్=మృత్యువునోరివంటిదైన నా చూపుదారిని, పొలసితివి=చిక్కితివి, అలవుమైన్=శక్తితో, వదియింతున్= అడంతును, తామరచూలి=బ్రహ్మ, తల్లఁకు=భయము, బాసదై=తోడై, బీరంబు=

నది విని తా నడ్డ మై వచ్చె నేని
కుదియింతు పిదప నీగురునిదర్పంబు
నామునికై పూని యరుదెంచె నేని
తామరసమాలికిఁ దలఁకుఁ బుట్టింతు
నావిరించికి బాస పై నిల్చె నేని
గోవిందుబీరంబుఁ గొల్ల లాడింతు
నాసరోజాక్షునికై రేఁగె నేని
వాసుకికంకణు వశము గావింతుఁ
గా దని నీ విట్లు గారింప మఱియు
మీఁదు గల్గినవారి మ్రింగుదు ననుచు
విలయకాలమునాఁడు వెలయుసూర్యులకుఁ
గలప్రతాపంబును గాలకూటమున
బలిసినచుఱుకును బడబాగ్నిశిఖలఁ
దలకొన్న వేఁడియు దంభోళిధారఁ
గలిగినవాఁడియుఁ గాలదండమున
నలరెడుబెడిదంబు నలవీరభద్రు
ఘనతరరౌద్రరేఖయు నైక్య మంది
మునిరూపమునఁ బేర్చి మూఁడులోకములఁ
బెనఁచి పొంపిరి గాఁగఁ బెడచేత ప్రేయ

=పరాక్రమము, కొల్లలాడింతున్ =చూఱపుత్తును-పోఁగొట్టుదుననుట, వాసుకికంకణున్ =శివుని, కాలకూటమునన్ =హాలాహలవిషమునందు, బలిసినచుఱుకును=అతిశయించిన వేండ్రమును, తలకొన్న =కలిగిన, దంభోళిధారన్ =వజ్రాయుధపువాదరయందు, కాలదండమునన్ = యమునిదండాయుధమునందు, బెడిదంబు=భయంకరత్వము, పేర్చి=విజృంభించి, పెనఁచి=ఒకటిగా పెనఁచి, పొ

మొనసి హుమ్మనఁగ మోమున మంట లెగయ
నున్నవిశ్వామిత్రునుగ్రతేజమునఁ
గన్నుల మిఱుమిట్లు గవిసి దిమ్మెసఁగి
వారక తలపోయ వాక్రువ్వఁ జాల
నేరక రావేల్పు నిలిచినరీతి
నిలిచినభూపాలు నివ్వెఱపాటుఁ
దెలియుట నుచితోపదేశంబు సేసి
హితవు గావింప నాకిది వేళ యనుచు
మతిలోన నూహించి మంత్రి యి ట్లనియె
'జగదీశ నీ వొకజడునిచందమున
గగనంబు పైఁ గూలఁగాఁ దలంచెదవు
నెగు లొందినప్పుడు నెఱిఁ దూల పోక
వగవక విద్యలు వదలక తన్ను
మఱవక వెఱవక మాట వాతప్పి
తఱలక విసువక తాలిమి గలిగి
యోపినరీతిఁ బ్రియోక్తుల నెదిరి

పిరిగాఁగ =ముప్పిరిగా, పెడచేతక్ = వెనుకచేత, మొనసి=ఉద్యుక్తుఁడై- ప్రళయసూర్యులప్రతాపము మొదలైనవి ఒకటిగాఁ గూడి ఋషియాకార మెత్తి మూఁడులోకములను ఒకటిగా పెనఁచి కట్టి పెడచేత వ్రేయఁ జూచినట్లు విశ్వామిత్రుఁడు గనఁబడెననుట, దిమ్ము=తిరుగుడు-భ్రమ, వ్రాక్రువ్వక్ =చెప్పుటకు, రావేల్పు=ఱాతిదేవవిగ్రహము, నివ్వెఱపాటు=మిక్కిలి భయపడుట, గగనంబు...తలంచెదవు= ఆకాశము పయిని పడ్డట్లు తలంచుచున్నావు, నెగులు=బాధ, నెఱి=పాడి-నీతి-లేక క్రమము, దూలపోక=చిన్నఁబోక, మాటవాతప్పి=నోట మాట తప్పి, తఱలక=తొట్రుపడక, తాలిమి=ఓర్పు, ఏచినయాపద=విజృం

కోపము వదిలించి కుశలంబు మీఱు
నేచినయాపద నెరియక తన్నుఁ
గాచుకోఁ దగు దైవగతి యటమీఁద
స్ఫుటరోష శేషాహిఫూత్కార ఘోర
చటులవిషానలజ్వాలలకంటెఁ
గుపితకౌశికుపటుకుటిలకఠోర
విపులశాపాగ్నులవేఁడిమి ఘనము
కిన్నరగంధర్వ గీర్వాణ యక్ష
పన్నగ రాక్షసపతు లితఁ డన్న
జలదరింపుదు రుర్వి జను లన నెంత
పలుకుల కెడ లేదు ప్రార్థింపు మనినఁ
దెలివొంది మదిలోనిదిమ్ముఁ బో విడిచి
వెలయఁ జేతులు మోడ్చి విభుఁ డిట్టు లనియె
దీనవిధేయ గాధేయ మీ కిన్క
మాని నాదెసఁ గృపామతిఁ జూడు మింకఁ
బెటికి బ్రహ్మాస్త్రంబు పిచ్చుకమీఁద
నురవడి సంధింప నుచితమే యకట
ఖేదంబు మనసునఁ గీల్కొన్న వేళ

ఘించిన విపత్తు, స్ఫుట... జ్వాలలు=ప్రకాశమానమైన కోపముగల ఆదిశేషునియొక్క ఫూత్కృతులచే భయంకరమైనగొప్పవిషాగ్నియొక్క సెగలు, కుపిత... వేఁడిమి=కోపమునొందిన విశ్వామిత్రునియొక్క మిక్కిలి వక్రస్వభావముతోఁ గూడినవై కఠినములై మిక్కిలియగు శాపాగ్నులవేఁడిమి, ఘనము=హెచ్చు, జలదరింపుదురు=వడఁకుదురు, ఉర్విజనులు అన నెంత=భూప్రజలనఁగా ఎంతమాత్రము. ఎడ లేదు=అవకాశములేదు, దీనవిధేయ=దీనులైనవారికి వశమైనవాఁ

నీదృష్టిపథమున నిల్చి భాషింపఁ
గమలారిధరుఁడనో కమలనేత్రుఁడనో
కమలసంభవుఁడనో కమలమిత్రుఁడనో
తనయుండు చేసినత ప్పొనగూర్చి
జనకుఁ డేగతి నైన సైరింప వలదె
సురుఁగక వంటయిల్ సొచ్చినశశముఁ
గరుణసేయక కూరగా వండఁ దగునె
పఱతెంచునీశాపభద్రకాళికిని
వెఱచి మి మ్మభయంబు వేఁడుచున్వాఁడ
శరణుఁ జొచ్చినయట్టిశత్రువునైనఁ
బరికించి కావంగఁ బంత మెయ్యెడల
నెఱుఁగక చేసితి నెల్లతప్పులను
మఱచి లోఁగొని నన్ను మన్నింపు మనుచు
నోలిఁ బుత్రుఁడు దాను నువిదయు నేల
లీలఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి లేవక నీవ
దిక్కు మా కనుచుఁ బ్రార్థింపఁ బ్రార్థింప
నెక్కొన్నకోపంబు నెపమునఁ దాల్చి
గడఁగి మాటాడక కరమునఁ దొలఁగ

డా, కీలుకొన్న=తగిలిన, దృష్టిపథము=చూపుమేర, కమలారిధరుఁడు=శివుఁడు, కమలనేత్రుఁడు=విష్ణువు, కమలసంభవుఁడు=బ్రహ్మ, కమలమిత్రుఁడు=సూర్యుఁడు, ఒనగూర్చి=సవరించి, సురుఁగక=పాఱిపోవక, శశము=కుందేలు, పఱతెంచు...కాళికిని=పైపడివచ్చు నీశాప మనెడిభద్రకాళికాదేవికి-భద్రకాళివలె ఉగ్రమైన నీశాపమునకు, పరికించి=అరసి, పంతము=పాడి, నెక్కొన్న=నెలకొన్న-పాదుకొన్న, కరమునన్=తొండముచే, జడియు=త్రోయు, నీచే

జడియుమ త్తేభంబుజాడ న త్తపసి
చే చాఁచి యారాజుశిర మె త్తి లేవఁ
ద్రోచి వెండియు వానితోడ నిట్లనియె
నీచెయ్వు లన్నియు నీకు సిద్ధించె
నేచేటు పాటు మా కెసఁగిన నేమి
చేకొని మ్రొక్కంగఁ జేతులు గోయ
రాక గదా నిన్ను రక్షింప వలసెఁ
దప్పు గాచినమీఁదఁ దగ దెగ్గు లెన్నఁ
జెప్పెద నొక మాటఁ జేసెద వేని
నాముద్దుకూఁతుల నలినలోచనల
నీమాలమగువల నిచ్చితి నీకుఁ
బ్రేమ మీఱఁగ వీరిఁ బెండ్లి యై వివిధ
కామోపభోగసౌఖ్యంబులఁ బొందు
మీచను విచ్చిన నినకులాధీశ
మాచిత్తమున నున్నమంట చల్లారు
నోడక నీధైర్య మెత్తి చూచుటకు
నాడినమాట గాదని యిట్లు దన్ను
వేఁడినయాపల్కు వేఁడి యై కొఱవిఁ
జూడినయ ట్లైన స్రుక్కి భూభర్త

చెయ్వులు సిద్ధించె=నీవుచేసినకార్యములన్నియు నీకు ఫలించినవి, ఏచేటు...నే మి=మాకేమిచేటుగాని పాటుగాని కలిగిన నీకేమి - నీవుతలఁచిన కార్యము చేసి తీర్చితివనుట-నీవు తలఁచినట్లు మాయాశ్రమమును చెఱిపితివనుట, ఎగ్గులు= నేరములు, చనువు = స్వాతంత్ర్యము, నీధైర్య......మాటగాదు = నీధైర్య ము నిర్బంధించిపరీక్షించుటకై చెప్పినమాటగాదు-నిజముగానే చెప్పినదనుట,

యేవిధంబున నింక నీనేల గడచి
పోవ నీఁ డీపలుపోకలతపసి
తొలఁగునె నాకన్నదుస్స్వప్నఫలము
కళవళించిన నని కౌశికుఁ జూచి
నీచపిసాళియీనెలఁతల నేలి
యేచినరతికేళి నేప్రొద్దుఁ దేలి
నగుఁబాటు నగు జాలి నమ్మిక దూలి
తగవులు వ్రేఁ దోలి ధర్మంబు మాలి
యొలయుబాధల వీలి యొండొండ సోలి
వలవంతగా నోలి వలవ దీజాలి
చను నియ్యకొనునట్టిచను వైనఁ గాని
చనునె నా కీమాలచను వియ్యకొనఁగ
ననిన విశ్వామిత్రుఁ డనియె నాతనికి
మనమునఁ దలపోయ మానవేశులకు
దారుణనరకబాధలు వింత గావు

వేఁడియై=వేండ్రమై, కొఱవిన్ చూడిన యట్లు=కొఱవితోఁ గాల్చినట్లు, ప్రసక్తి=విన్నదై, ఈనేలన్=ఈయాశ్రమప్రదేశమును, పలుపోకలతపసి=పెక్కువిధములై కపటమార్గముల వర్తించుముని, తొలఁగు...ఫలము=నేను గన్నట్టి చెడుకలయొక్క ఫలము తొలఁగునా-తొలఁగదనుట, నీచపిసాళి=హీనమైనటకటొంకులుగల, ఏచినరతికేళిన్=అతిశయించిన మన్మథక్రీడయందు, నమ్మిక దూలి=విశ్వాసము చెడి, తగవులు=న్యాయములు, ఒలయు=వానిచే కలుగునట్టి, వలవంతగా=దుఃఖము కలుగునట్లు, ఇయ్యకొనునట్టి చనువు ఐనన్=అంగీకరింపఁదగినట్టి కూటమి అయినయెడల, చనున్=ఒప్పునుగాని, మాలచనువు=మాలెతలతోడి కూటమి, దారుణ=భయంకరమైన, మానవేశులకు...వింత గావు = 'రా

వారక మున్నెంతవారికి నైన
నవతారములు గన్న ననురాగ మొదవఁ
దవిలి యీ వెలివాడతలిరాకుబోండ్ల
మన్నించి సకలసామ్రాజ్యభోగములఁ
జెన్నొంది యొప్పు నాచెప్పినయట్టు
లంతకుపై వేఱె యంతకుఁ డెవ్వఁ
డింత విచారింప నేటి కిచ్చోటఁ
బరలోకసౌఖ్యానుభవ మెన్నఁ డోదవు
నురుతరభోగంబు లొల్లక చెడుట
యడరునజీర్ణభయంబునఁ గూడు
విడిచి యూరక చచ్చువెంగలివిధము
నీతి విచారింప నేరవు నీవు
భూతలాధీశ దుర్బుద్ధులు మాని
కానిమ్ము నీకు నీకరకరి యేల

జ్యాన్తే నరకం ధ్రువమ్' అన్నట్లు రాజుల కెట్టివారికైనను కడపట నరకము వచ్చుట నిశ్చయమే కావున ఈ మాలచనువువలన క్రొత్తగా నరకము రాఁబోవుట లేదని భావము. వెలివాడ...బోండ్ల=మాలవాడపడఁతులను, సకల... చెప్పిన యట్టులు=నేను ఆజ్ఞాపించునట్లు చేసి సకల సామ్రాజ్య భోగములచే సొంపునొంది యొప్పుము అనుట, అంతకు... డెవఁడు=నేను జెప్పినట్లు చేయకపోయితివేని దానికంటెను యముఁడు ఎవ్వఁడు-అనఁగా నాపంపు చేయకుండుటవలనఁ గలుగు బాధకంటె మించిన యమబాధయె లేదనుట. పర...డోదవు=పరలోక సుఖభోగము కలుగుట, ఏనాఁటికి=అది యెప్పుడో కదా. ఉరుతర......విధము=పరలోక సుఖము చెడునని యిందలి గొప్పభోగములను ఒల్లక చెడుటయెల్ల జీర్ణముకాదని భయమున కూడుదినక చచ్చునట్టి వెఱ్ఱితనముతో సాటి యగును. కానిమ్ము=నేను చెప్పినట్లు జరుగనిమ్ము, కరకరి=ద్వేషము, మందార...

భూనుతం బగుమత్తపోవనంబునను
మందార మంజరీ మంజు మరంద
నంద దిందిందిర నందనారామ
కమనీయ వికసిత కనకారవింద
కమలినీ తట లతాగార లతాంత
రచిత శయ్యాతల రతిరయ గళిత
కచభర సురపుర గణికా కపోల
కలిత ఘర్మోదక కణగణ మిళిత
మలయ సమీర కోమల కంపితాగ్ర
మహిత చిత్రధ్వజ మాలా సహస్ర
సహితచింతామణిసౌధపాళికల

సౌధపాళికలన్ — మందార = కల్పవృక్షములయొక్క, మంజరీ=పూగుత్తులవలని, మంజుమరంద=ఇంపైన పూఁదేనెచేత, నందత్=ఆనందించుచున్న, ఇందిందిర=తుమ్మెదలుగల, నందన ఆరామ=నందన వనమందలి, కమనీయ=సొగసైన, వికసిత=విరిసిన, కనక అరవింద=బంగారు తామరలుగల, కమలినీ=సరస్సుయొక్క, తట=తీరమందలి, లతాగార=తీఁగయింటియందలి, లతాంత=పువ్వులచేత, రచిత=రచింపఁబడిన, శయ్యాతల=పడుకపట్టునందు, రతిరయ=రతికేళియొక్క ఉరవడిచేత, గళిత=జాఱినట్టి, కచభర=కొప్పుల పెంపుగల, సురపురగణికా=దేవలోక వేశ్యలయొక్క, కపోల=చెక్కిళ్లయందు, కలిత=ఒప్పుచున్న, ఘర్మ ఉదక=చెమటనీటియొక్క, కణగణ=కణముల సమూహముతోడ, మిళిత=కూడిన, మలయసమీర=మలయమారుతముచేత, కోమల=మృదువుగా, కంపిత=ఆడింపఁబడిన, అగ్ర=మొనలుగల, మహిత=గొప్పవైన, చిత్రధ్వజ=వింతలగు టెక్కెములయొక్క, మాలాసహస్ర=వేలకొలఁది వరుసలతోడ, సహిత=కూడినట్టి, చింతామణి=చింతామణులచేత చెక్కఁబడిన, సౌధపాళికలన్ = మేడల సమూహములందు - అనఁగా ఈలోకమందు బొగడ్త

నందంద డెందంబునందు నెయ్యంబు
పొందొంద నీయిందుముఖులతోఁ గూడి
వేడుక సలిపెద వేని నీ బొంది
తోడనే నిన్ను నింద్రునిపురి కనుతు
నీక్షితి నీమేర కింతకు మున్ను
సాక్షి మీతండ్రి త్రిశంకుభూనాథుఁ
డనిన నజ్జననాథుఁ డమ్ముని కనియెఁ
గనుఁగొని నీపెంపు గణుతింప నరిది
తెలిసి చూడగ తల్లిఁ దెగ నమ్మి దాసిఁ
బిలిచి పా లిచ్చినప్రియము చింతింప 1280
నలయల్పసుఖమున కై పాలవంటి

కెక్కిన నా తపోవనమందైనను, లేక పూర్వోక్తములైన యతిమనోజ్ఞలక్షణములుగల దేవలోకమందలి మేడలయందైనను ఈమాలెతలఁ గూడి క్రీడింప నా సపడుదు వేని నిన్ను బొందితోనే దేవలోకమునకు పంపెదననుట - దేవలోకము నందనవనమందు కల్పవృక్షముల పూఁదేనెలుగ్రోలి తుమ్మెద లానందించుచుం డుననియు, అట్టి యింపైన వనమున బంగారు తామరలుపూచెడి సరస్సుగట్టునం దలి తీఁగయిండ్లలో పూవు సెజ్జలపై, దేవవేశ్యలు కొప్పువీడునట్లు నిబ్బరముగార తిక్రీడ సలుపుటచే వారి చెక్కిళ్లను గ్రమ్మిన చెమ్మట బొట్లతోఁ గలసి మంద మారుత మతిభోగ్యమై వీచుచుండుననియు, అట్లాగాలి వీవఁగా నందలి మేడ లపైని గట్టఁబడిన వింతవింతల టెక్కెము లల్లలాడుచుండు ననియు, ఇట్టి నిర తిశయమనోజ్ఞ లక్షణములతోఁ గూడిన యామేడలయందుఁ గ్రీడింపఁ గోరిన ను నేను అట్లే గావింతుననియు భావము. ఈమేరకు=ఈకొలఁదికి - ఇట్లు బొందితో దేవలోకమున కంపు నంతవట్టునకు, మీతండ్రి సాక్షి=అనఁగా మీ తండ్రి త్రిశంకుని ఇట్లె బొందితో దేవలోకమున కంపియున్నానుగాన ఇదియె నిన్నును అట్లు పంపఁగలననుటకు నిదర్శనము అనుట, పెంపు=గొప్పతనము, త

కులము మాలగఁ జేసి కొని మను చుంట
చలదళపల్లవాంచలమున ప్రేలు
జలకణభాతి నాశ్చర్యంబు గాఁగ
నొడల నూటాడునాయువు నమ్మి మాల
పడఁతులతోఁ గూడి బతిమాలి పడయు
సుమహితసామ్రాజ్యసుఖము నే నొల్ల
నమరలోకం బొల్ల నమరత్వ మొల్ల
బుద్ధి యొండొకత్రోవఁ బోవదు నాకు
వృద్ధరాజులు సన్నవిధిని బోయెదను
వేయుఁ జెప్పినఁ జెప్ప విడువఁ గులంబు
నాయేలురాజ్యమైనను విడ్తుఁ గాని
యనినఁ దథాస్తు మా కంతియ చాలు
జననాథ విడువు నీసకలరాజ్యముల
నిల నేడుదీవులు నేలెడువేడ్క
గల దది మాకు మీకతన సిద్ధించె

ల్లి ...మనుచుంట=పాలవలె నిర్మలమైన గొప్పకులమును అతి నీచముగా చేసికొని మాలెతలతోడి యల్పసుఖము లనుభవించుట చూడఁగా బిడ్డకు దానికన్న తల్లిని తుదముట్ట అమ్మివేసి దాదిని పెట్టి పాలిచ్చి పెంచినట్టి ప్రేమతో సాటియే యగుననుట. మాలగన్=మాలకులమువలె అతినీచముగా, మనుచుంట=బ్రతుకుచుండుట, చలదళ పల్లవాంచలమునన్=మఱ్ఱిచిగురు కొనయందు, జలకణభాతి=నీటిబొట్టు విధమున-అనఁగా, అంతనశ్వరముగా, ఒడలన్=దేహమున, ఊటాడు=చలించుచున్నట్టి, పడయు...సుఖము=పొందునట్టి మిక్కిలి గొప్పదైన రాజ్యభోగము, అమరత్వము=దేవత్వము, ఒండొకత్రోవ=మఱియొక దారి-అక్రమమార్గమనుట, వృద్ధ ...పోయెదను=పూర్వులైన రాజులు ఆచరించిన మార్గ

వరుసఁ దోరణ గట్ట వలయు మాశిష్య
వరులఁ బంపెదము నీవల కేలి(వేలి
ముద్రయుంగర మిచ్చి పుచ్చుము నీకు
భద్ర మయ్యెడు నని పలికెఁ గౌశికుఁడు
పలికిన నాకు మీపంపు గావింపఁ
గలుగుట మిగులభాగ్యము గాదె తలఁప
వినుతతపోరాజ్యవిఖ్యాతి నెసఁగు
మునులరాజవు నీవు మున్ను నీ వేలి
నది గాదె యీసకలావనీవలయ
మిది మీకు నొసఁగ నే నెంతటివాఁడ
మాటసందులు వట్టి మన సొత్తి చూడ
నేటికి ననుడు నయ్యినకులాధీశుఁ
జూచి నవ్వుచు గాధిసుతుఁ డిట్టు లనియె
నీచతురోక్తుల కేమి కారణము

మున నేవర్తించెదననుట. తోరణగట్టవలయు=తోరణములు గట్టవలయును-మాకు నీరాజ్యమంతయు ప్రాప్తించిన మహోత్సవమునకు సూచకముగా తోరణములు గట్టవలయుననుట. ముద్రయుంగరము=నామముద్రగలయుంగరము, పంపు=ఆజ్ఞ, వినుత...విఖ్యాతిన్ = పొగడ్తకెక్కిన తపస్సుఅనెడి రాజ్యముచేఁగలిగిన కీర్తిచేత-రాజ్యముచే పురుషులవైభవ మనుభవించునట్లు పురుషులమైన తపోవైభవమును అనుభవించి ప్రఖ్యాతిగనుట చేతననుట- నీవు మునులకు రాజవు, నీరాజ్యము తపస్సు, ఇట్టినీకు నరులకు రాజైన నాకేవలభూరాజ్య మెంతమాత్రమని యాశయము. సకల అవనీవలయము=సమస్తభూమండలము, మాటసందులు పట్టి=మాటాడునప్పుడు పరాకున చెప్పినదానినిగని పెట్టి పట్టుకొని, ఒత్తిచూడన్ = కఠినముగా పరిశీలించుట, చతురోక్తులకున్ = నేర్పుమాటలకు, రాచయీవు

రాచయీవులు నమ్మరా దనుమాట
యీచందమున నిచ్చి యిప్పటి కిపుడు
తప్పనాడెదవు సత్యవ్రతుం డనుచుఁ
జెప్పుదు రెందుఁ బ్రసిద్ధిగా నిన్ను
మెచ్చితి నీలాగు మేలు మే లింక
నిల్చి లే దన్నఁ బోనిత్తునే యేను
నొక పేదతపసిగా నూహించి నన్నుఁ
దకవికలాడింపఁ దలఁచితివేని
క్రూరాత్మ మద్ఘనఘోరశాపాగ్ని
నీరాష్ట్రమును నిన్ను నీఱు గావింతుఁ
గా దేని యీయిఱకటములు మాని
లేదు బొంకితి నని లె మ్మను నంత
మునిశాపభయమున మునిఁగి యొండాడ
మొనయక యూఁకొట్టి మ్రొక్కుచు నున్న
సారవర్తను హరిశ్చంద్రుని గదిసి
ధీరతఁ జంద్రమతీదేవి వలికె
నిలలోనఁ గౌశికునింద్రజాలంబు
వలను లోనై తిమి వసుధాతలేంద్ర
గొనకొని వడిఁబెట్టుకోక చందమునఁ

లు=రాజులు సేయుదానములు, ఇప్పటికిపుడు=ఇంత కింతలోనే, ఇఱకటములు =సంకటములు-కులము చెఱుపుకొనరాదు మాలెతలతోఁగూడరాదు రాజ్యము ను బోఁగొట్టుకొనరాదు అనెడి నిర్బంధములను, ఇంద్రజాలంబు వలను=ఇంద్ర జాలమనెడి వలను, వడిఁబెట్టుకోక చందమున=మెలి పెట్టిన కట్టుకోకవిధమున- బిగువైన నేతయు పురియుఁ గలచీర కట్టుకొనఁగా లేనిపోనిచీఁదఱలు బెట్టున

బని లేనినెఱసులు వట్టఁ దొడంగె
నేమికారణ మింక నీప్రతిభాష
లేమాటసందున నెసఁగునో బొంకు
లెనయ నిద్ధర నెల్ల నేలిననృపులు
గాని పోయిరే నేల గొడిదెఁ డంతైన
నీ నిఖిలోర్వియు నిమ్మునీంద్రునకు
దాన మిమ్మిచట సత్పాత్రంబు దొరికె
నని తనచిత్తంబునందలి తెగువ
కనుకూల మై పల్కనతివ వీక్షించి
మంగళోదకములు మసలక హేమ
భృంగారమున నతిప్రీతిఁ దె మ్మనుచుఁ
దెప్పించి దేవభూదేవమాన్యములు
దప్ప సప్తద్వీపధరణి సమస్త
మష్టభోగైశ్వర్య మది మీకుఁ గలుగు
నిష్ట మేర్పడ దాన మిచ్చితి ననుచు
ధారుణీపతి గాధితనయుహస్తమున
దార వోసిన జలధారకు మున్నె
తొరఁగెఁ బువ్వులవాన తోడనే మ్రోసె

ట్లు, పనిలేని నేరములు=ప్రయోజనము లేని వట్టితప్పులు, ఏమి... ప్రతిభాషలు=ఈ మాఱుమాట లెందుకు, ఏమాట... బొంకు=ఏమాట మాటాడినప్పుడైన తప్పి యేమి బొంకుపుట్టునో కాన మఱుమాటలు పలదనుట, కొడిదెఁడు=వంచిన చేరెఁడు, తెగువకు=తెంపునకు-రాజ్య మెల్ల నిచ్చుసాహసమునకు, హేమభృంగారము=బంగారుగిండి, భూదేవ=బ్రాహ్మణుల, అష్టభోగైశ్వర్యము=జలనిధి తరుపాషాణాదు

సురదుందుభులు మునిస్తుతులుఁ జెలంగె
గెలిచె వసిష్ఠుఁ డంకిలి లేదటంచు
వలనొప్ప నాకాశవాణి భాషించె
నావేళఁ గౌశికుఁ డాహరిశ్చంద్రు
దీవించి నేఁ డింకఁ దీఱదు నాకుఁ
బోయి వచ్చెద రెల్లి ప్రొద్దున ననుచుఁ
బోయె భూవిభుఁడును బురి కేఁగె నంత
మఱునాఁడు సంధ్యాదిమహితకర్మములు
దెఱఁగొప్ప వేవేగ దీర్చి కౌశికుఁడు
బహుశిష్యగణములు బలసి తన్గొల్వఁ
గుహాకబుద్ధులను దా గుణియించుకొనుచు
వడి నయోధ్యకుఁ జని వనజాప్తకులునిఁ
బొడగని దీవింపఁ బొడమినభీతి
వడఁకుచు నెదురుగా వచ్చి యారాజు
పుడమిఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి పూజ లొనర్చి
కొని వచ్చి తనపెద్దగొలువున రుచులు
నన లొత్తుసింహాసనంబున నునిచి
దొరల భృత్యుల నమాత్యులను రప్పించి
యరుదార వారితో నంతయుఁ జెప్పె
నాకు మీకును భువనములకుఁ బూజ్యుఁ
డీకౌశికుఁడు భక్తి నిమ్మునిచంద్రు

లైన ఎనిమిదిభోగములతోఁ గూడినయేలుబడి, అంకిలి=అడ్డి, కుహాకబుద్ధులు=కుచ్ఛితపుఆలోచనలు, గుణియించుకొనుచు=వల్లెవేసికొనుచు, రుచులు=కాంతులు, ననలొత్తు=ఉప్పతిల్లుచున్న, నిచ్చలును=యథేష్టముగా, పరిణామము=

చరణాంబుజములు నిచ్చలును సేవించి
పరిణామ మెసఁగ మీపనులమై బ్రతుకఁ
డేను బుత్రుండు నీయింతియుఁ గూడి
కాననభూమికిఁ గదలి వే పోదు
మనిన గొబ్బునఁ గ్రమ్మునశ్రుపూరముల
ననయంబు జెప్పల నప్పళింపుచును
వసుధీశుపదముల వ్రాలి చిత్తమున
నెసఁగుశోకముల వా రేడ్చుచు ననిరి
వరుస నిక్ష్వాకుభూవరునాఁటనుండి
పరిణామ మెసఁగ మీపదములచెంతఁ
జల్లఁగా మహి నెల్లఁ జనువులు మాకుఁ
జెల్లఁగా నుంటిమి చెల్లఁబో నేఁడు
మది లోన నిటు దయ మాలి కుయ్యిడఁగ
వదలక యీమునివ్యాఘ్రుంబువాతఁ
బొదివి ద్రోచెదు పశుపుంజంబపోలె
మదిమది నుండి సామ్రాజ్యవైభవము
పోనేల విపినభూముల కేఁగ నేల
యీ నేల తపసికి నీ నేల నేలఁ
గడఁగి పేరడవులఁ గాయ పం డేటి
కుడిచి వర్తించు వెక్కురుతాపసులకుఁ

అభివృద్ధి, పనులమైక్ =మీమీపనులుతప్పక, కాననభూమి=అరణ్యప్రదేశము,..
ల్లజనవులు=సకల అధికారములు, చెల్లఁగా=సాఁగఁగా, చెల్లఁబో=అక్కటా,
పొదలి=నిరాకరించి,మదిమది=నెమ్మది, ఈక్ ఏల తపసికిక్ ఈ నేలక్ ఏలక్
అని,సంధి-ఈభూమిని ఏలుటకై ఋషికియ్య నేల, వెక్కురు=వికారమైన, పా

బొడలకళాసంబో బూదిబొక్కణమో
జడలో రుద్రాక్షలో సంపద లేల
తొలుత వేఁదుఱు గన్న దుష్టమర్కటము
సొలవక భూతంబు సోఁకినరీతిఁ
జెనఁటి మూర్ఖున కిట్టి సిరి వచ్చె నింకఁ
జెనకి యెవ్వరి నేమి సేయునో రేఁగి
గజిబిజి నొంది యిక్కడఁ దల్లి లేని
ప్రజల మై బాములఁ బడఁజాల మేము
వత్తుము మీవెంట వల దంటిరేని
చత్తుము మీపాదజలజంబు లాన
యనిన హరిశ్చంద్రుఁ డాపురజనులఁ
గనుఁగొని మది నిర్వికారుఁడై పలికె
ఘనపుణ్యుఁడైన యీగాధేయు పెంపు
విని యెఱుంగనియవివేకుల మిమ్ముఁ
గనుకనిఁ దెలుప శక్యము గాదు నాకుఁ
గనలుశూలముఁ జంద్రకళయును దాఁచి
మునివేషమున నున్నముక్కంటి యితఁడు
కినుకమై నిమ్మునికేసరి యిపుడు
కనుఁగవ నునుఁగెంపు గదుర నొక్కింతఁ

డల కళాసంబో=వ్యాఘ్రచర్మమో, బూదిబొక్కణమో=విబూది సంచియో, వేఁదుఱు=పిచ్చి, తొలుత...రీతిన్=మొదటనే పిచ్చిపట్టిన చెడుకోఁతిని దయ్యము ఆవేశించినట్లు, చెనఁకి=ముట్టి, గజిబిజి=తబ్బిబ్బు, తల్లిలేని ప్రజలము=తల్లిలేని బిడ్డలము, బాములన్=బాధలను, పెంపు=అతిశయము, కనుకనిన్=శీఘ్రముగా, కనలు=వెలుఁగుచుండెడి, శూలమును చంద్రకళయును లేనిశివుఁడి

గనుఁగొన నొక్కటఁ గమరు లోకమ్ము
లెదిరి యొడ్డారింప నెవ్వరివశము
బ్రతికెద రేని దుర్భాషలు మాని
సేవింపుఁ డితని స్థిరబుద్ధి మీరు
భావింప నిహమును బరమును గల్గు
వలవనిజవ్వ నెవ్వరి నేమి సేసె
నలిగి యమ్మునిచంద్రుఁ డదియును గాక
నాఁకలి ఘన మైన నదరి సింహంబు
మేఁకలఁ బొరివుచ్చి మెసఁగునే మఱియు
నడిగినఁ బ్రాణంబు లైన నిచ్చుటయు
నొడివి క్రమ్మఱఁ దప్ప నొడువ కుండుటయు
శరణన్నఁ గాచుట శత్రువు నైనఁ
గరమొప్ప మత్కులాగతవర్తనంబు
సరకు సేయుమనె యీసామ్రాజ్యపదవి
మెరమెరపాటేల మీఁకుఁ జిత్తముల

తఁడనుట, నునుఁగెంపు=నిద్ద మైనయెఱుపు-అనఁగా కోపము, ఒక్కటన్ కమరున్=ఒక్కసారినే కాలిపోవును, ఒడ్డారింపన్=మాఱు పన్నుటకు, వలవని జవ్వన్=అక్కఱలేని రచ్చతో, అమ్ముని చంద్రుఁడు అలిగి వలవనిజవ్వఁ బెట్టుకొని యెవ్వరి నేమిసేసెననుట. ఒకవేళ నతఁడు అలిగి జవ్వఁబెట్టుకొనునేని, సింహము ఎంత యాఁకలిగొన్నను మేఁకలను జంపి తిననట్లు తనజవ్వ మీబోఁటి వారితోఁ బెట్టుకొనఁడు సుఁడీయని యర్థము. పొరివుచ్చి=చంపి, నొడివి...కుండుటయు=మాటచెప్పి మరల నది తప్పిపోవునట్లు చెప్పుట. మత్కు...వర్తనంబు=నాకులమునుండి పరంపరగా వచ్చుచున్నట్టి నడవడి, సరకుసేయుదునే...పదవి=ఈసామ్రాజ్యపదవిని లక్ష్యపెట్టి ఇందులకై ఆడినమాట తప్పుదునాయనుట, మెరమెరపాటు=ఆఱట, ఇరవొందన్=నిలుకడగా, గురుబుద్ధిన్=

నిర వ్రేంద మీరు మీయిండ్లనే యుండి
గురుబుద్ధి నామేలుఁ గోరుండు చాలు
నని వార లందఱ నడ లాఱఁ బలికి
తనదేవియును దానుఁ దనతనూజుండు
మునినాథునకు భక్తి మ్రొక్కి 'యే నింకఁ
బనివినియెద' నన్నఁ బకపక నవ్వి
'యవని కింతకు రాజ వై యున్ననాకు
నవిరళగతిఁ బూన నర్హంబు గాక
మకర కుండల హార మంజీర వలయ
మకుటాంగదమ్ములు మఱి నీకుఁ దగునె
తెమ్ము మా కవి యని దేవిమై నున్న
సొమ్ము లన్నియు మోముఁ జూడక యొలిచి
విచ్చేయు' మనుచు దీవించి వీడ్కొలుప
నిచ్చలోఁ గలఁక యొక్కింతయు లేక
పురజను లార్తులై పురపురఁ బొక్క
పురము వెల్వడి సాఁగి పోవుచు నుండఁ
బటురయంబునఁ గూడఁ బఱచి యారాజు
నట చన నీక విశ్వామిత్రుఁ డనియె
'మును మఖార్థంబుగా ముదమున నిచ్చి
కొనుఁ డన్ననాఁటికిఁ గొని పోవ లేక

గొప్పమతితో, అడలు ఆఱన్ =దుఃఖము ఉపశమించునట్లు, పనివినియెదన్ = పోయెదను, అవిరళగతిన్ =దట్టమైనవిధమున-దృఢప్రకారముగాననుట, మకరకుండల=మొసలివాయొంట్లు, మంజీర=అందెలు, అంగదములు=పురులు, మోముఁజూడక=మొగమోడక - నిర్దాక్షిణ్యముగా, మఖార్థంబుగాన్ -యజ్ఞము కొఱకు, కొనుఁడన్న... లేక=తీసికొనిపొమ్మన్న నాఁటికి నేను దీసికొనిపోవలేక,

యిల్లడ నీయింట నిడిననా విత్త
మెల్ల నిప్పింపక నెందుఁ బోయెదవు
మఱచిన నెఱిఁగింప మనుజేశ వలదె
మొఱఁగి పోఁ జూచితే మోసపోఁ గాని 1449
యెనయ విప్రులసొమ్ము లెన్నెన్ని యిట్లు
కనుఁ బ్రామి కొంటివో కాక వంచించి
వేవేలు వచ్చె నీవిశ్వాస మెల్ల
దైవ మెఱుంగ మాధనము తె' మ్మనినఁ
బిడుగు వ్రేసినవాని బెడిదంపుఁగొఱవి
వడిచినయట్లైన నధిపతి స్రుక్కి
'యలుగక చిల్ల పెం చాదిగా నాకుఁ
గలధనం బంతయుఁ గపటంబు లేక
నీకె యిచ్చితిఁ దొంటినేఁటిధనంబు
నేకమైఁ జెల్లె నీ కేల మోసంబు 1450

ఇల్లడ=న్యాసము, మొఱఁగి=ఏమఱించి, పోఁ చూచితేన్ = పోవఁజూచితి వేని, మోసపోఁ గాని= నేను మోసపోవనుజుమా, ఎనయన్=నీకు తగునట్లు, కనుఁ బ్రామి=కన్నులుగప్పి-ఏమఱించి, కొంటివోగాక వంచించి=వంచించి తీసికొంటివో కాక, వేవేలువచ్చె=మాకు వేవేలుధనము వచ్చినట్టే-ఇక నీవిశ్వాసము చాలుననుట, దైవమెఱుంగన్=దేవునిసాక్షిగా, పిడుగువ్రేసినవానిన్=పిడుగుకొట్టుపడినవానిని, బెడిదంపుకొఱవిన్=వేండ్రమైనకొఱవితో, అడిచిన=కొట్టిన-పిడుగుదెబ్బపడినవానిని కొఱవితో పొడిచినట్లు రాజ్యమంతయుఁ బోఁగొట్టుకొన్నవానిని మునుపటిఋణ మిమ్మని యడిగినాఁడనుట, స్రుక్కి=కొంకి, చిల్లపెంచుఆదిగా=చిల్లపెంకుమొదలుకొని, తొంటినేఁటిధనంబు=తొల్లియియ్యవలసినధనమును ఇప్పుడియ్యవలసిన ధనమును, ఏకమై=ఒక్కటిగా, చెల్లెన్=నీకు

ఎంతటి కెంత నీ కీధనకాంక్ష
సంతోషమునఁ బొంది చను మింక' ననినఁ
దొలఁగక వాలంబుఁ ద్రొక్కినఁ బెలుచ
నలిగి బెట్టిగయుకాలాహిచందమున
మునినాథుఁ డదలించి మురమురమనుచుఁ
దనచేతికోల నద్ధరణీశు వ్రేసె
వ్రేసియుఁ గరుణ పో విడిచి చిత్తమున
నీసును గోపంబు నెనయ నిట్లనియె
'గ్రామకార్యములు మాకడఁ జెల్ల. వింక
నీమూఢవాక్కుల కేమి కారణము
ఇచ్చి వేఁడినఁ గోప మెవ్వరికైన
వచ్చు నెప్పుడు నది వాలాయ మరయ
నచ్చినకంటె మా కధికధనంబు
నిచ్చువాఁడవపోలె నిట్లన నేల
తొల్లింటిధనముతో దొరలినరాజ్య
మెల్ల నిచ్చితిని మీ కిది నిక్క మన్నఁ

చెల్లించినట్టాయెను. ఎంతటి... కాంక్ష= నీకీ ద్రవ్యాపేక్ష ఎంతమాత్రము-నిను బోఁటికి ఈ ద్రవ్యకాంక్షతో నెంతమాత్రమునుపనలేదనుట, వెలుచన్ = మిక్కిలి, కాలాహి = కాలసర్పము, మురమురమనుచు-కోపసూచకమైన అనుకరణము. ఈసును=అసూయయు, ఎనయన్ = కలిసికొనఁగా, గ్రామకార్యములు= ఊరిపనులు-ఊరివారితోడ వ్యవహరించునట్టి కార్యములు, మాకడన్ =మాబోఁటి వారితో, అచ్చినకంటె... పోలె=మాకు అచ్చుకోవలసినంతకంటె ఎక్కువధనము ఇచ్చినట్టివానివలె, తొల్లింటి...మన్నన్ = 'మునుపు ఇచ్చెదనన్న ధనముతోఁగూడ ఈరాజ్యముసంపదయు మీకిచ్చితిని ఇది నిజము' అనినీవు చెప్పితి వేనియనుట- ఇట్లునీవు బొంకితి వేని అనియభిప్రాయము. కొమ్ముఅని=తీసికొనుమని

దిరిగి పోదుము సమ్మతించి నీచిత్త
మరయుట గాదు మహాదేవునాన'
యనిన హరిశ్చంద్రుఁ డత్తపోధనుని
గనుఁగొని వెఱచుచుఁ గడుభక్తిఁ దాల్చి
వదలక తత్పాదవనజముల్ నుదురు
గదియఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి కరములు మోడ్చి
'దాసుఁడే నైనను దప్పుఁ జేసినను
ద్వేసి కారించుట విహితంబు గాదు
కోప మేటికి మునికుంజర నీకు
రూపించి కొమ్మని ప్రోవు గాఁ బోయ
ధనము లే దని గాని తడవునఁ గొన్ని
దినములు సైరింపు తీర్తు నీఋణము
నప్పు లే దని త్రోవ నగునె యెవ్వరికిఁ
దప్ప నాడినఁ బెంపు దప్పుటే కాక
లేదు చిక్కులు వెట్ట లే దని చెప్పఁ
గా దని ముకుఁద్రాటఁ గాలు దుయ్యకుము
దయ సేయు' మనినఁ గ్రోధము మాని కొంత
నయముగా నమ్మునినాథుఁ డిట్లనియె
'నగుఁ గాక నీచెప్పినట్ల చేసెదను
మొగమోట మేటికి మున్నె చెప్పెదను

ప్రోవుగా=రాశిగా, తడవునన్ =ఆలస్యమున, తప్ప...కాక లేదు = ఆడితప్పిన యెడల పెంపుతప్పిపోవుటే కాని మరేమియు లేదనుట, చిక్కులు వెట్టన్ = మిమ్ము చిక్కులలోఁ బెట్టను. లేదని చెప్పన్ = ఇచ్చుట లేదనియు చెప్పను. కా దని...దుయ్యకుము=అట్లు చేయుట గూడదని ముక్కుఁదాటితో కాలు నంటార్చి కట్టకుము - పశువులను ముకుఁదాటితో కాలును దూర్చి బంధించునట్లు

దీనికి మితి యేమి తీర్చు టే వెరవు
పూని పల్కుము వినఁ బొం దయ్యె నేని
యెద మాలి యుండెద మెప్పటి' కనిన
ముద మంది నృపతి యమ్మునిపతి కనియె
'నిమ్ముల దయ మీఱ నింక నొం డనక
యిమ్ము నా కొక నెల యెడ నాఁటిమితికిఁ
దెఱఁ గొండు లే కున్నఁ దెఱవయు నేను
జెఱ నుండి యైనను సెలవు దీర్చెదము'
నావుడు నగు నని నరలోకనాథు
దీవించి చనిచని తిరిగి యేతెంచి
'మగుడి పోవఁగఁ దోఁచె మా కొక్క బుద్ధి
జగదీశ లేమికిఁ జాలక నీవు
కూడినధన మెల్లఁ గూటివెచ్చంబు
వాడిన మఱి యెట్లు వచ్చు మాధనము
సదరంబుగా దిద్దుజాడఁ గైకొనక
తుదిఁ బోయి వడిఁబెట్టు దొసఁ గగు ననుచుఁ

నన్ను మిక్కిలియుఁ గష్టపెట్టకుము, మితి=గడువు, తీర్చుటఏ వెరవు=అప్పుతీర్చుటకు మార్గమేమికలదు? వినఁపొందు = వినుటకు తగినది, ఎద=భయము, ఎడ=అవకాశము, నాఁటిమితికిఁ = నాఁటిగడువునకు, తెఱఁగుఒండుఁ=అప్పుతీర్చుటకు వేఱొక్కవిధమైనను, చెఱఁ=నిర్బంధమునందు - దాస్యముచేసి యైననుట, లేమికిఁ=లేమిడికి, చాలక=తాళలేక, కూటివెచ్చంబు వాడిన=కూటికిఁగాను వెచ్చముసేసికొన్నయెడల, సదరంబుగా=నేర్పుగా - యుక్తముగా, దిద్దుజాడఁగైకొనక=నిన్ను వెచ్చింపకుండునట్లు దిద్దుపాటుచేయు పద్ధతిని అవలంబింపనియెడల, తుదిఁబోయి = కడపట, వడిఁబెట్టుదొసఁగగును = పురి

దనశిష్యగణములోఁ దనకన్న మూర్ఖు
ననలసన్నిభ తేజు నత్యంతకుటిలుఁ
గ్రూరుని నక్షత్రకుం డనువానిఁ
జేర రమ్మని పిల్చి చెవిఁ గొన్నిఁ జెప్పి
'యలయక నీవు మాయందులభక్తి
వెలయంగ నీరాజువెను వెంటఁ దగిలి
దొరికినధన మెల్లఁ దోడిబడకుండ
నరవీస మాది గా నప్పడే కొనుచు
నాఁకట గ్రుక్కించి యలఁత సొక్కించి
వ్యాకుల మొందించి వ్యథలఁ గుందించి
మానంబుఁ దప్పించి మనసు నొప్పించి
దీనత రప్పించి దిగులు దెప్పించి
దినములు ముప్పది దీక్షనంతకును
గనలుచుఁ దరువుండి కడమ గాకుండ
ధనము తె' మ్మని పల్కి ధరణీశుఁ జూచి
'జననాథ నీతోడఁ జనుదెంచు నితఁడు
సోమ కోర్వఁగ లేఁడు సుకుమారమూర్తి
నామాటుఁగా జూచి నయమునఁ బ్రోచి
నవసిన నలసిన నడవ లేకున్న
నవరించికొని పోవఁ జనుఁ గృప మీర'
లని యప్పగించుచు నట వోయి మగుడఁ
జనుదెంచి మునిపతి జనపతి కనియె

పెట్టుకొన్నట్టికీడగును, తోడిఁబడకుండక - తొట్రుపడనట్లు = చలింపనట్లు,
చు=మండిపడుచు, తరువుండి= ఇయ్యవలసినధనాదికము నిమ్మనిచేయు

'వినుము నీ కొకమాట వివరంబు గాను
మును పె చెప్పక యున్న మోస వకా మీఁదఁ
దెరలక నీవు మా దేశంబులోనఁ
దిరుగుచు నూరూర దీనత దోఁపఁ
బ్రజల నిమ్ముల వేఁడి పడసినధనము
నిజముగాఁ బోఁకయు నీకు మే మీము
చెడిపోక మామాటఁ జేసి యామాల
పడఁతులఁ బెండ్లి యై బ్రతుకు మింకైన'
ననిన హరిశ్చంద్రుఁ డామునిచంద్రుఁ
గనుఁగొని ధైర్యంబు గలఁగక పలికె
'దేవసీమలకు భూదేవసీమలకు
భావింపఁ దొల్లి యేపని లేదు మీకుఁ
గావున నేలాగొ కడమ లే కుండ
మీవిత్త మిచ్చెద మీప్రజ నడుగ
నీచభామల నొల్ల నీరాజ్య మొల్లఁ
ద్రోచి పో నిమ్మింకఁ దుకతుక మాని'
నావుడు నమ్మునినాథుఁ డారాజు
భావశుద్ధికి మెచ్చి బాపురే యనుచు
నురవడి మగుడి యయోధ్యకు నచ్చి

నిర్బంధము, సోమకుఁ=శ్రమమునకు, పడసిన=కృశించినను, పోఁకయు=పోఁకంతమాత్ర మైనను. దేవసీమలు= దేవతలకంకితము సేసినమాన్యములు, భూదేవసీమలు-బ్రాహ్మణమాన్యములు, ఏపనిలేదు మీకు = ఆమాన్యములతో మీకేమియుఁబనిలేదు-అవితప్పతక్కిన వెల్లమాత్ర ము మీసొంతమనుట, కడమ=కొంత-మిగులు, తుకతుక=తపించుట యందగుధ్వన్యనుకరణము - తుకతుక తపింపక మమ్ముఁ ద్రోచి పోనిమ్మనుట, భావశుద్ధికి=మనస్సుయొక్క నిర్మలత్వ

పరిపాటి దప్పక ప్రజలఁ బాలింప
వలను మీఱినమంత్రివరుల కొప్పించి
కలయఁ బౌరులు గుప్పగరిగొని దూఱఁ
దలవంచుకొని వీడు దడయక వెడలి
వెలయ నదృశ్యుఁడై విభునివెన్వెంట
నింతింతఁ జనుచు వా రేఁగెడిత్రోవ
నంతంత శిలలు మహాకంటకములు
పుట్టలు గుట్టలు పొదలునీరములు
ఘట్టంబులును బెక్కు గల్పించి మఱియు
వెలిమంటగతిఁ బేర్చు వేసవియెండ
నొలయువేఁడిమికి నత్యూష్మంబు నెఱపి
యవిరళగతి నాకు లల్లాడ కుండఁ
బవనసంచార మేర్పడ మట్టుపఱిచి
మడువుల నున్ననిర్మలసలిలంబు
లెడపకయే బెంకు లింకి పోఁజేసి
యొకటివేళల నలసి యే మైనఁ
జేకొని భక్షింపఁ జేఁదు గావించి

మునకు, బాపురే=సెబాసు, పరిపాటి=క్రమము, వలను=నేర్పు, ఒప్పించి=ఒప్పగించి, కలయన్=అంతటను, పౌరులు=పట్టణజనులు, గుప్పగరికొని = చుట్టుకొని, వెనువెంటన్ = వెనుకవెనుకనే, కంటకములు=ముండ్లు, పొదలు ఈరములు=పెరుఁగుచున్నపొదరిండ్లు, ఒలయు... నెఱపి = వేసవికాలమందలి యెండచే వ్యాపించు వేఁడిమికన్న మిక్కుటమైనయావిరి కలిగించి, అవిరళగతిన్=దట్టమైన విధమున, ఆకులు...మట్టుపఱిచి = ఆకులుకూడఁ గదలకుండునట్లుగాగాలిని వీవకుండ నడఁచి, ఎడపక =ఎడపడక, బెంకులు = నీళ్లుండెడు

తెరువులు దొలఁగించి ధృతులు గీడ్పఱిచి
పరువుల నలయించి భయ మొదవించి
నడపుల సొలయించి నయము దూలించి
తడబడ రెట్టించి దప్పిఁ బుట్టించి
కైకొని మది నింతకనికరం బైన
లేక కారించె నీలీలల నపుడు
వీడినక్రొమ్ముడివిరుల నెత్తావిఁ
గూడి జుమ్మని మ్రోయుకోదమదేఁటులకు
నులికి ముఖాంభోజ మోరగాఁ ద్రిప్పి
మలఁగఁ బోయిన నీలమణులు నా మెఱయు
కురులు దీఁగెలు వట్టికొనిన హుమ్మనుచుఁ
గరపల్లవము సాఁప కలగొన శేఁగి
కడుఁదురు లదరంటఁ గఱవ విభ్రాంతి
వడఁకుచు వీవఁగాఁ బయ్యెదకొంగు
దాసినకంపలు దగిలినఁ దొలఁగఁ
దీసి రానేరక దీనత నొంది

పట్టులు, తెరువులుతొలఁగించి=దారులుతప్పించి, ధృతులుగీడ్పఱిచి=ధైర్యములు చెఱిపి, నయము=మెత్తన - సౌకుమార్యము, కారించెన్ = బాధపెట్టెను. క్రొమ్ముడివిరులనెత్తావిన్ = కొప్పునందలిపూవుల మంచివాసనచేత, కోదమతేఁటులకున్ = తేఁటిపిల్లలకు, మలఁగఁబోయిన = మోము ఓరగా త్రిప్పుకొని మరలఁ జూడఁగా, కరపల్లవము=చిగురువంటిచేయి, కలగొనన్ = చెల్లచెదరుగా, కడుఁదురులు=కందిరీఁగలు, అదరంటన్=మిక్కిలి యదరునట్లుగా, వడఁకు... కొంగు–'వడఁకుచుఁ బయ్యెదకొంగును వీవఁగాన్' అని యన్వయము-కడుఁదురీఁగలుతొలఁగిపోవునట్లు పైఁటకొంగును విసరుకొనఁగా ననుట, దాసిన కంపలు=దగ్గఱగానున్న ముండ్లకంపలు, తొలఁగఁదీసి=విడిపించుకొని,

మెఱుఁగుముత్యంబుల మ్రింగుమీనమ్ము
లఱుగక వెసఁ గ్రక్కినట్టిచందమునఁ
బలుమాఱుఁ గమ్మెడిబాష్పబిందువులు
వలుఁదచన్నులమీఁద వానయై తొరుఁగ
నురిఁ బడి తూఁగాడుచున్నసారంగి
కరణి జాఱెనసీవి గదియ డాకేల
నొదువుచు నందను నొకచేతఁ బట్టి
పద నింకి బీఁటలు వాఱుకెమ్మోవిఁ
దదుపుచు నున్నతస్తనభారమునకు
నడు మోర్వ దనుభీతి నడవదో యనఁగ
నడుగెత్తకున్నప్రియాంగనఁ జూచి
పుడమిఱేఁ డాత్మలోఁ బురపురఁ బొక్కి
'మును సౌధసోపానముల నెక్క లేని
వనజాక్షి యెట్లెక్కె వరుస శైలములు
పటికంపురాకట్టుపై నెక్క నలయు
కుటిలకుంతలి యెట్లు గుట్టలు గడచె

అఱుగక=జీర్ణింపక - చేఁపలు ముత్యములను మ్రింగి అఱుగనందున వానిని వెడలఁగ్రక్కినట్లు అనుట - ఇచట మీనములకును కన్నులకును మెఱుఁగుముత్యములకును బాష్పబిందువులకును సామ్యము తెలియునది. సారంగి=ఆఁడుజింక, నీవి=పోఁకముడి, ఒదువుచుఁ=పొదువుచు, పదను ఇంకి=తడితీసిపోయి, బీఁటలువాఱుకెమ్మోవి=పగుళ్లుపాఱు ఎఱ్ఱని పెదవి, ఉన్నతస్తన...నడుగెత్తకున్న. చంద్రమతి యడుగెత్తి పెట్టఁజాలకుండుటను జూడఁగా పొడవులైన చన్నుల బరువునకు తననడుము తాళఁజాలదని భయపడి నడవకున్నదో యనునట్లు తోఁచెననుట-బడలికచేత నడవలేకుండుటకు స్తనభారముచే నట్లుండుటగా ఉత్ప్రేక్ష, సౌధసోపానములు=మేడమెట్లు, పటికంపురాకట్టుపైఁ=పటికపురాళ్లచేఁ

ననుపొంద రత్నదేహళి దాఁట నలఁగు
ఘనకుచ యేరీతిఁ గడచె ఘట్టములు
కేళీవనంబులఁ గ్రీడింప బడలు
లోలాక్షి యడవులలో నెట్లు మెలఁగెఁ
జిలుక నక్కునఁ బెట్టఁ జెక్కు చెమర్చు
నెలనాగ నందను నెట్లెత్తి తెచ్చె
నద్దంబు తెర వుచ్చిన ట్లుండుదీని
ముద్దులనెమ్మోము మురిపెంబు దూలె
నీగ పై పడ జాలునీయిందువదన
బాగైనపాపట పై బీలువాఱె
మీటినఁ బగులునీమెలఁతచన్దోయి
పాటనబయ లయ్యెఁ బయ్యెద దొలఁగి
చిలుక వాలినఁ గందు చెలువమైదీఁగ
దళమైనకట్టెండ తాఁకున వాఁడె
నానిమిత్తంబున నారీలలామ
కీనీచదుర్దశ నిటు వేఁగ వలసె
నిటువలెఁ జెలరేఁగి యెవ్వరి నైన

గట్టఁబడిన నేలమీఁద, గుట్టలు=చిన్నదిబ్బలు, రత్నదేహళి=మణులు చెక్క-
నగడప, అక్కునన్=ఒడియందు, చెక్కుచెమర్చు = చెక్కులం జెమటఁ గా-
ర్చు-బడలునట్టియనుట, అద్దంబు తెరవుచ్చినట్లు-అద్దముముసుఁగు దీసినట్లు-
దుమ్ము పైనితగులకుండునట్లు గవిసిన వేయఁబడియుండు నద్దము గవిసెనతీ-
యఁగానే నిర్మలమై తలతలలాడునట్లు, మురిపెంబు=సొగసు, బీలువాఱెన్=
వ్యర్థమయ్యెను, మీటినన్ పగులు= తాఁకఁగానే విచ్చునట్టి, పాటనబయలయ్యె=
బట్టబయలుగా వెలువడెను; మైదీఁగ = తీఁగవంటిమేను, దళమైన కట్టెండ=
దట్టమైనకటికిఎండ, వేఁగన్ = తపింప, మలఁకలఁబెట్టు = చిక్కులఁబెట్టును,

మటుమాయ విధిఁ బట్టి మలఁకలఁబెట్టు'
నని తలపోయుచు నాలేమఁ గదిసి
యనునయించుచు నిజహస్తంబుచేత
నెలమిమై నూఁతగా నిచ్చి పుత్రకుని
వలమూఁపుపై నిడి వసుమతీనాథుఁ
డటు చనుచుండ మిథ్యాపరిశ్రాంతి
నటియించి సోలుచు నక్షత్రకుండు
గుదిద్రోచినట్లు హా గురునాథ యనుచుఁ
జదికిలంబడి హరిశ్చంద్రుతో ననియెఁ
'బాగిలె నంగంబులు వ్రెక్కఁ బాదములు
నొగిలె నెమ్ములు చాల నొచ్చె మస్తకము
కన్నులఁ జీఁకట్లు గవిసె జుమ్మనుచు
నున్నవి వీను లెట్లోర్వంగ వచ్చు
నోదవినకరుణమై నొకవ్రమానినీడఁ
గదియించి ప్రాణముల్ గావు' నావుడును
భూపాలుఁ డెంతయు బుద్ధిలో వగచి
'యీపథిశ్రాంతి నేఁ డింతయుఁ దీఱఁ
బల్లెప ట్లైనను బసులమం దైన
నుల్ల మారఁగఁ జేర నున్నదే ప్రొద్దు
నీమునిపుత్రున కీవిధి యూఁడె

మిథ్యాపరిశ్రాంతి=లేనిబడలిక, గుదితోసినట్లు = కాళ్లుకట్టితోసినట్లు, పాగిలె=మంటలెత్తెను, నొగిలె=నొచ్చెను,వగచి=విచారించి, పథిశ్రాంతి=మార్గాయాసము,ఉల్లమారఁగా=మనసునిండునట్లుగా-నెమ్మదిగా, చేరనున్నదే ప్రొద్దు=

నీమహాటవిలోన నీయెడఁ బ్రొద్దు
కాలిసంకెల గాఁగఁ గౌశికుఁ డితని
నీలీల వెనువెంట నేల పుత్తెంచె'
నని మదిఁ దలపోయునాత్మేశుఁ జూచి
మన మార నాచంద్రమతి యిట్టు లనియెఁ
'గడు దూపటిల్లె నక్షత్రకుఁ డింక
నడవ నోపఁడు సుమ్ము నరనాథచంద్ర
యెలమిమై నిచ్చట నీరాత్రి మనము
నిలుచుట గార్యంబు నిక్క మూహింపఁ
జయ్యన నింక నెచ్చట నైన వెదకి
తియ్యనిజలములు దెచ్చి త్రావించి
విపులపల్లవతాళవృంతానిలమున
నుపచరింపక యున్న నొప్పమి వుట్టు
బాలుండు నది గాక బ్రాహ్మణుం డనఘ
శీలుండు కౌశికుశిష్యుఁ డుత్తముఁడు
కృపకుఁ బాత్రుండు రక్షింపు' నావుడును
నృపపుంగవుండు దానికి సమ్మతించి
కెలఁకులఁ గలయ వీక్షించునాలోనఁ
దొలఁగ కదృశ్యుఁడై తొల్లి యవ్విభుని
నొనర వెన్కొని వచ్చుచున్న కౌశికుఁడు
మనుజనాథుని నేఁప మదిని జింతించి

చేరుటకు ప్రొద్దుకలదా-లేదనుట, కాలిసంకెల=కాలిసంకెలవలెనాకు స్వేచ్ఛగా యుండనీని నిర్బంధముగా, దూపటిల్లె=దప్పిగొనెను, విపులపల్లవతాళవృంతానిలములన్=పెద్దచిగుళ్లయు వీవనలయుగాలిచేత, ఒప్పమి=కీడు, ఏఁపన్=బాధించుట

దంతఘాతకుఁ డను దానవు నొకని
వింతగాఁ బుట్టించి విను మని పలికె
'ధరణీశు మాపటిదాఁక నిచ్చోట
మరిపి మాటలఁ బెట్టి మఱి నేర్పు మెఱసి
శాకినీ భూత పిశాచసహస్ర
భీకరం బగునల్ల బేతాళవటము
కందువ చెప్పి యాఘనమహీరుహము
క్రింద నీరాత్రి నిద్రింపఁగఁ బనుపు
మామఱ్ఱి బేతాళుఁ డమరుల నైన
దీమసం బడఁగించి దిగఁబాఱ మ్రింగు
వానిధాకకు నెంతవా రోర్వ లేరు
పూని నీ విటు సేయఁ బొ మ్మన్న నపుడు
తల వడంకెడువృద్ధతాపసవేష
మలవడ ధరియించి యామాయలాఁడు
మెదిచి తెల్లనిభూతి మే నిండ నలఁది
పెదపెదరుద్రాక్షపేరులు వేసి
వింతగా జడలెల్ల వ్రేలాడ విడిచి
దొంతిబుఱ్ఱలకాయ దొడల పై నునిచి
ఘనకమండలువుఁ జెంగట నట్టు పెట్టి

కై, దానవున్ =రాక్షసుని, మాపటిదాఁకన్ =సాయంకాలమువఱకు, ఆటలఁ బెట్టి=
ఆటలాడించుచుండి, బేతాళవటము=బేతాళుఁడున్న మఱ్ఱిచెట్టు, కందువ=
విశ్రమస్థానము, ఘనమహీరుహము=గొప్పవృక్షము, దీమసము=ధైర్యము, ధాక=
విజృంభణము, అలవడన్ =పొందికపడునట్లుగా, పెదపెద = మిక్కిలి పెద్ద
పేరులు=సరులు, బుఱ్ఱలకాయ=సొఱకాయబుఱ్ఱ, చెంగటన్ =సమీపమున,

తనరారుదండంబు తరువునఁ జేర్చి
నలువారుకృష్ణాజినంబుపై నడుము
నలి నిక్కఁ బద్మాసనమునఁ గూర్చుండి
కొనముక్కుమీఁదఁ జూడ్కులు సక్క నిలిపి
మునుకొని జపమాలపూస లెన్నుచును
మునినిష్ఠ నున్నట్టు లుండఁగాఁ జూచి
ధరణీశుఁ డమ్మునిదగ్గఱఁ జేర
నడచి సాష్టాంగప్రణామంబుఁ జేసి
కడుభక్తి మైఁ గరకమలముల్ మొగిచి
ముదమొప్పఁ బలికె 'నోమునిచంద్ర వేఁడి
వెద చల్లు చున్నయీవేసవియెండఁ
బరితాప మొందునాపైఁ గృపామృతము
గురియ నీచూపు నిగుడ్పవే యనిన
నొక్కింతదడవున కొయ్యన బొమల
నిక్కించి యాధరణీవిభుఁ జూచి
పెనఁచి పక్షులు గూండ్లు పెట్టెనకతన
విన రాదు మనువు నావీనుల కీవు
నలిగి వచ్చినజాడ నంతను మదిని

ట్టువెట్టి=అట ఒకప్రక్కగాఁ బెట్టి, తరువునఁ జేర్చి=చెట్టునకొఱగించి, నడుము నలి నిక్కన్=నడుముమిక్కిలినిక్కునట్లుగా, కొనముక్కు...నిలిపి=నాసాగ్రముపైదృష్టినిలుపుట-యోగసమాధిసూచకము, వేఁడి వెదచల్లుచున్న=వేండ్రముగా వ్యాపించి కాయుచున్న, బొమలన్=కన్నుబొమ్మల, పెనఁచి...వీనులకున్=పక్షులు నా చెవులలో గూండ్లను పెనఁచి పెట్టియున్నవి గావున నీవు చెప్పినమాటలు వానిలోఁ జొరవనుట—దీని చే నిశ్చలమైన తపస్సమాధి పచరించినాఁడు, యోగదృష్టి=యోగసమాధి చేనైనజ్ఞానదృష్టి-నీవుచెప్పినది నాకువినకపోయినను జ్ఞాన

తెలియఁగా మాయోగదృష్టిఁ గాంచితిమి
విక్రమలీలమై విలసిల్లు మొదలి
చక్రవర్తివి హరిశ్చంద్రాహ్వయుఁడవు
తుకతుక లేక కీర్తులు మిన్ను ముట్ట
సకలరాజ్యము లోకసంయమి కిచ్చి
యెలమి నాతనికి ము న్నిచ్చితి ననుచుఁ
బలికినధనము సంపాదింపఁ బూని
నీవు నీసుతుఁడును నీవధూమణియు
నీవిధి నలమరి యేఁగుచుండఁగను
గురువాక్య మొనరింపఁ గోరి మీమీఁదఁ
దరువు వచ్చినమునితనయుఁ డిచ్చోట
నొదవినదప్పిమై నుర్విపైఁ బడిన
నుదకంబు లరయుచు నున్నాఁడ' వనుడు
విని మనంబునఁ జాల విస్మయం బంది
మనుజేశుఁ డత్తటి మఱియు ని ట్లనియె
'సతియు నేనును భవచ్చరణపద్మంబు
లతి భక్తిఁ గొలిచి రే పగునంత దాఁక
నిలిచెద మిచ్చోట నీసమీపమున
సొలపు దీఱఁగ మునిసుతునితోఁ గూడి
ఘన మైనమత్పుణ్యకర్మంబుకతన
నెనయుమాదుశ్చింత లిన్నియుఁ బాసె

దృష్టి చేనీసంగతిని నేను తెలిసికొంటిననుట, హరిశ్చంద్రాహ్వయుఁడు = హరిశ్చంద్రుఁడను పేరు గలవాఁడు, తుకతుక = కొందలము, మున్నిచ్చితి ... ధనము= రాజ్యమంతయు నిచ్చుటకు మునుపు నీవిచ్చినట్లు చెప్పినధనమనుట, అలమరి=

మునినాథ నేఁ బోయి ముద మొప్ప జలము
గొని వచ్చి నీలోనఁ గుత్తుక మిడికి
మునికుమారుఁడు దాహమునఁ జచ్చె నేని
యనఘాత్మ మఱి బ్రహ్మహత్య సిద్ధించు
నెలకొన్న కరుణమై నీకమండలువు
సలిలంబు లీబ్రహ్మచారికిఁ బోసి
ప్రాణదానము సేయు' మనుటయు నవ్వి
క్షోణీశుతోడ నక్కుటిలాత్ముఁ డనియె
'నేకాకి నై తగు లేమిటివలన
లేక కాఱడవుల లీల ని ట్లున్న
నే నేల నీ వేల నెలఁతుక యేల
పూని తపోవిఘ్నమున కిది త్రోవ
తరలాక్షు లన్న మాతల కంటగించు
నొరులు సన్నిధి నున్న నొదవు నాగ్రహము
వదలక మీ రిందు వసియింప వలదు
బెదరు చిత్తము నాకుఁ బిట్ట బు ట్టనిన
నలినాప్తకులనాథ నాకమండలువు
జలము లల్పంబు నక్షత్రకుం డెట్లు
బ్రదుకు నీయల్పాంబుపానంబువలన

కొలఁది తప్పి, తరువు=తరువు కాఁడు, మిడికి=ఎండి, నెలకొన్న = స్థిరమైన, తగులు=సంబంధము, ఏమిటివలన=దేనియెడలను, నే నేల నీ వేల= నేనెక్కడ, నీవెక్కడ - పూర్వకవిప్రయోగములందు 'ఏడ' కుమాఱుగా 'ఏల' యనియే చూపట్టుచున్నది. కంటగించును=నొచ్చును. ఒరులు... నాగ్రహము=మఱి యొకరు దగ్గఱనుండి రేని నాకు ఆగ్రహముపుట్టును. పిట్ట బుట్టనినన్=పక్షిబుట్టు

నిది బుద్ధి గాదు నీ విటు విను మింకఁ
జెలువార నిచటికిఁ జేవాటు నేలఁ
గల దొకనిర్మలకమలాకరంబు
పొలు పొందునత్తటంబున మహావటము
బలసినశాఖల బయ లెల్లఁ గప్పి
యిరవొందు నచ్చట క్రిందఱఁ గొనుచు
నరిగి పథిశ్రమ మంతయుఁ దీఱ
నుదకంబు గ్రోలి యాయుర్వీరుహంబు
వదలక చేరుఁ డెవ్వరితావుఁ గాదు
చనుము నీవచటి కీజాడగా'ననుచుఁ
జనియె నదృశ్యుఁ డై చయ్యన నంత
రవిబింబ మపరాంబురాశిలో మునిఁగె
గవఁ బాసి చక్రవాకంబులు గుందెఁ
గొఱఁకులు మాని పక్షులు గూండ్లు సేరెఁ
గుఱుకులు గట్టి చీకురువాయు లడరెఁ
బొలిచి తారలు మింటఁ బొడసూపఁ దొడఁగె

మని కూయఁగా, అల్పాంబుపానంబు=అల్పమైనజలమును పానముచేయుట, చేవాటు నేల=చేతితో రాయి విసరివేయునంత దూరపుచోటు, కమలాకరము=సరస్సు, అత్తటంబునన్=దానిగట్టున, ఇరవొందున్=నెలకొనియుండును, ఉర్వీరుహంబు=చెట్టు, ఎవ్వరితావుఁగాదు=అదియొక్కరిచోటునుగాదు, ఈజాడఁగాన్=ఈచాయగా, అపరాంబురాశి=ఉత్తరసముద్రము, కవబాసి=జోడువీడి. కొఱఁకులు=పసులుపైరుమేసెడిపాలములు, కుఱుకులు=గుంపులు, జిలుగుగాన్=స

జిలుగుగాఁ దొలుసందె చీఁకటి పర్వెఁ
జెవులు సిందఱులు వ్రాఁజెలఁగెఁ జిమ్మటలు
దివిరి పుట్టలు వెళ్లి తిరిగె సర్పములు
మంచుచూపులతోడ మలసె ఘూకములు
దండిభూతంబు లుద్దండత మెలఁగె
నప్పుడు భూపాలుఁడా మాయతపసి
సెప్పినయామఱ్ఱిచెట్టుచక్కటికిఁ
జనఁ బూని నందను జంకను బెట్టి
మునికుమారుని దనమూఁపుపై నునిచి
యఱికడంబునఁ గాంత ననువుగా నునిచి
యొఱ వాయఁ బెఱికి మహోగ్రంబు గాఁగఁ
గరమునఁ బూనినఖడ్గప్రకాశ
మరుదుగాఁ గరదివ్వె యై త్రోవఁ జూప
నసహాయశూరుఁడై యరుగుచున్నంత
* వసుమతీనాథుభావంబు గలంప
ననువు విచారించి యప్పటిమాయ
దనుజుండు తనవికృతపురూపు మాని
యెలమి వసిష్ఠమునీశ్వరాకార
మలవడఁ గైకొని యధిపుకట్టెదుర

న్నగా-మసకగా, మండుచూపులు=మంటలు గలదృష్టులు, ఘూకములు = గూబలు, దండి భూతములు=పెనుభూతములు, చక్కటికిన్=దిక్కునకు, అఱికడ ము=మూఁపు, అనువుగాన్=పొందికగా, ఒర=గవుసెన, వాయన్=విడుచునట్లు గా, కరదివ్వె=దివ్వటీ, అనువు=ఉపాయము, పావన... చరిత=పవిత్రమైనసత్ప

* ఇది మొదలుగా 1885 వ పాదమువఱకుఁగల పాఠము పెక్కుప్రతులఁ గానిపింపదు. పద్యకావ్యములను సంస్కృతమూలమునను; లేదు.

నిలిచి దీవించిన నీరజమిత్ర
కులదీపకుండును గొబ్బునఁ బోడము
ముదమున హస్తముల్ మోడ్చి ఫాలమునఁ
గదియించి పలికె 'నక్కట గురునాథ
యిచ్చటి కీవేళ నేమికారణము
విచ్చేసితిరి జగద్విఖ్యాతచరిత'
నావుడు 'వినవయ్య నరనాథచంద్ర
పావనసత్యసంభాషణతిలక
కపటనాటకుఁ డైన కౌశికుఁ డాత్మఁ
గృప మాలి నినుఁ బట్టి కిటుకులు వెట్టి
యలయక వడిఁ బేర్చి యదలించి గుండె
జళుకు పుట్టించి నీసకలరాజ్యంబు
గోడు గుడువఁ బుచ్చుకొని యొక జిట్టి
ద్రాడుగా మరువనిదావలఁ బెనఁచి
కొడుకు నిన్నును నాలి ఘోరాటవులకు
వెడలఁ ద్రోచినవార్త విని మదిఁ గుంది
చను దెంచితిని హరిశ్చంద్ర నీవిట్టి
యనదచందమున ని ట్లడవులఁ దిరుగఁ
జెనఁటి యై నిన్నింతఁ జేసినగాధి
తనయుని మత్కోపదావాగ్ని శిఖలఁ

మాను పలుకువారిలో మేటి వైనవాఁడా, కిటుకులు=చిక్కులు, జళుకు=బెదరు, గోడు కుడువక్=దుఃఖమనుభవించునట్లుగా, జిట్టిద్రాడు గాక్=పురియెక్కించినత్రాడుగా, మరువనిదావలు=మచ్చిక పడనిత్రిప్పలు-అనుభవించియెఱుఁగని కడగండ్లు, పెనఁచి=చుట్టి-పెట్టి యనుట, అనదచందము=అనాథునివి

జురచుర నెరియించి గ్రుక్కించి నిన్ను
మరిగించి నీపంపుమానిసిఁ జేసి
యెల్ల రాజ్యంబు నీ కిప్పింతు మఱల
నెల్లి ప్రొద్దున' నన్న నినకులేశ్వరుఁడు
తనసూనృతము పెంపు తలకొని మఱియు
ననియె నక్కపటసంయమివరుతోడఁ
'గొనియాడఁ దగుసూర్యకులమునఁ బుట్టి
జననుతుం డైన త్రిశంకుభూపతికి
జనియించి వసుమతీచక్ర మంతయును
ఘనబాహుబలమునఁ గైకొని నిత్య
సత్యసంధుం డన జగముల నెల్ల
నిత్యసత్కీర్తుల నెగడిననన్నుఁ
బూని దుర్బోధల బోధించి సత్య
హీనుఁ గావించెదో యితరునిఁబోలె
మున్ను విశ్వామిత్రమునిశిఖామణికిఁ
జె న్నొంద ధార వోసినరాజ్య మెల్ల
దాన మిచ్చుట లేదు తప్పితి ననుచు
నే నేల నేలుదు నిలను గ్రమ్మఱఁగఁ
దలకొని నామేలు తలఁపుట నాకు
నిల యెల్ల మీ రేల నిచ్చుట' యనినఁ

ధము, చెనఁటి=దుష్టుఁడు, మరిగించి = నీయందు మచ్చిక పడునట్లు చేసి, నీపంపుమానిసి=నీవుపంచినపని సేయుమనుష్యుఁడు, సూనృతము పెంపు = సత్యముయొక్క అతిశయమును, తలకొని = పూని, తలకొని... నిచ్చుట-నాకు మేలును దలఁచుటయే నన్ను భూమినంతయు నేలనిచ్చుట - కావున నిట్టి చెడ్డబోధనలు

జెఱునవ్వు నవ్వి యాక్షితిపతితోడ
మఱియు ని ట్లనియె నమ్మౌనివసిష్ఠుఁ
'డనఘాత్మ నీతలంపట్టిద యేని
విను మింక నొక బుద్ధి వివరంబు గాఁగ
నందనుండును నీవు నాతియు వెతలఁ
బొంద నోపరు పుట్టుభోగులు మీరు
మనమార మాయాశ్రమమునకు వచ్చి
దినదినమును హోమధేనువు గురియు 1810
బహువిధాన్నంబులఁ బరితృప్తిఁ బొంది
విహరింప నభిమతవికసితకమల
కమలినీస్థలరుహకమలవనాంత
విమలచంద్రోపలవేదికాప్రాంత
పరిపక్వబహుఫలభారావనమ్ర
సరససాలరసాలసాలాగ్రకలిత
కలకంఠ శుక నీలకంఠ చకోర

చేయువలదనిభావము, పుట్టుభోగులు = ఆగర్భశ్రీమంతులు, అభిమత...కలాపములు-అభిమత=ఇష్టములైన, వికసిత=విరిసిన, కమల=తామరలుగల, కమలినీ=సరస్సులయు, స్థలరుహకమల=మెట్టదామరలయొక్క, వన=తంపరయొక్కయు, అంత=కడపల, విమలచంద్రఉపల=నిర్మలములైన చంద్రకాంతపురాళ్ల, వేదికా=తిన్నెలయొక్క, ప్రాంత=ఓరలయందు, పరిపక్వబహుఫలభార=పండిన పెక్కుపండ్లబరువుచే, అవనమ్ర=వంగిన, సరస=మనోజ్ఞములైన, సాల=ఏపెచెట్లయు, రసాలసాల=మామిడిచెట్లయొక్కయు, అగ్ర=కొనలయందు, కలిత=ఒప్పుచున్న, కలకంఠ శుక నీలకంఠచకోర=కోవెలలు, చిలుకలు, నెమళ్లు చకోరములువీనియొక్క, కలకల=కలకలములును, శారికా=గోరువంకలయొక్కయు, కలకలాపములు=అవ్యక్తమధురధ్వనులసమూహములు, ఫలిత... పుంజములు

కలకలశారికా కలకలాపములు
ఫలిత పుష్పిత లతాభవనాంతరాళ
సరసమరందనిర్ఝరకణశిశిర
కలితమిళిందసంగతపికకీర
లలితగీతామృతలహరీవిలోల
కిన్నరకరవల్లకీనాదముదిత
సన్నుతసారంగశాబకప్రముఖ
కోమలవానీరకుంజపుంజములు
సేమ మెలర్ప నచ్చుగఁ గల' వనిన
జననాథుఁ డాధూర్తసంయమితోడఁ
దనమది ధైర్యంబు దప్పక పలికె
'ననిచిన భక్తిమై నాకు నీ వెనుకఁ
జనుదేర నది యెట్లు సమకూరు వినుము
పరిపాటి నే మున్ను పలికినమితికి

ఫలితపుష్పిత=పండియుపూచియున్నట్టి, లతాభవనఅంతరాళ=తీఁగయిండ్ల లోపలి,సరస=రసవంతములైన,మరందనిర్ఝర=పూఁదేనెవాఁకలయొక్క, కణ=బొట్లచేత,శిశిర=చల్లనై; కలిత=ఒప్పుచున్న, మిళింద=తుమ్మెదలతో,సంగత=కూడిన, పికకీర=కోవెలలయు చిలుకలయు, లలితగీత అమృత = ఇంపయిన పాటలనెడి అమృతముయొక్క, లహరీ=ప్రవాహముచేత, విలోల=చలితమై=వ్యాప్తమై;కిన్నర=కిన్నరులయొక్క, వల్లకీనాద=వీణాధ్వనిచే, ముదిత=సంతసిల్లిన, సన్నుత=పొగడ్తకెక్కిన, సారంగశాబక = జింకపిల్లలు, ప్రముఖ=మొదలైనవానిచేత, కోమల=మనోజ్ఞములైన, వానీర=ప్రబ్బలితీఁగల, కుంజ=పొదలయొక్క, పుంజములు = సమూహములు,అచ్చుగన్ = రూఢిగా,ధూర్తసంయమి=దుష్టుఁడైనముని,ననిచినభక్తిమైన్ =అతిశయించినభక్తితోడ,పరిపాటి=

స్థిరమతిఁ దీర్చి కౌశికమునిచేత
ననఘాత్మ నీఋణం బంతయుఁ జెల్లె
ననిపించి పిదపఁ బో మ్మనిపించుకొనక
నప్పు పై నుండంగ నన్న పానాదు
లెప్పాటఁ జవి యగు నెన్ని చందముల
నేగతి నిం పగు నింక నొం డనక
సాగి విచ్చేయుఁ డాశ్రమమున' కనిన
మైకొన కనియె నమ్మాయవసిష్ఠుఁ
'డాకౌశికునిఋణం బంతయుఁ దీఱఁ
జె న్నొందఁగా ననుష్ఠించుసన్మంత్ర
మున్నది దాని నీకుపదేశ మిత్తు
నది లక్ష జపియింప నగు నిష్టసిద్ధి
విదితంబుగా' నన్న విభ్రాంతి నున్న
మను జేశునకుఁ జంద్రమతి యిట్టు లనియె
'దినకరకులనాథ తెలియక యిచటఁ
జను నె మాటలఁ బ్రొద్దు జరపుచు నిల్వ
మునితనూజుఁడు జలమ్ములకు వాచారఁ
గపటనాటకుఁ డైన కౌశికుఁ డాత్మఁ
గృప మాలి మనల నంకిలి వుట్ట నిట్లు
చెలఁగి పుత్తేర వసిష్ఠునిరూపు

కమును, ఎప్పాటన్ = ఏవిధమున, మైకొనక = సమ్మతింపక, విదితంబుగాన్ = స్పష్టముగా, విభ్రాంతి = తబ్బిబ్బు, వాచారన్ = పరిదేవనము సేయఁగా, కపటనాటకుఁడు = కపటములనటించువాఁడును – లేనిపోనిజాలములెల్ల ప్రదర్శించువాఁడు, అంకిలి పెట్టన్ = అడ్డపెట్టుటకై, పుత్తేరన్ = పంపఁగా, మాయకాఁ

నెలమిఁ గైకొని యితం డెవ్వఁడో యొక్క-
మాయకాఁ డేతెంచి మనలను గల్ల
సేయుచున్నాఁ డెడ సేయక వీనిఁ
దెగటార్పు'మను నంత దిగ్గన వాఁడు
మగిడె నదృశ్యుఁడై మాయ వెంపునను
నలిరేఁగి యట మూఁడునాల్గువాలములు
గల వృశ్చికంబులు గ్రమమునఁ బడియె
నిరువది యేనూఱు నిన్నూఱుతలల
నరుగుపన్నగము లుద్ధతి వేనవేలు
మెఱుఁగుఁగోఱలను వల్మీకముల్ వెడలి
యుఱుపుట్టకోమల నుఱికి యత్యుగ్ర
మడరంగ జిహ్వ లల్లార్చి బు స్సనుచు
నోడిసియుఁ బ్రాణంబు లుడుగక మొత్తి
యఱిముఱి మర్మంబు లందంద నొవ్వఁ
గఱచియుఁ బదములు గదియఁ జుట్టియును
బెడిదంపుఁగోఱలఁ బిరిగొన్న మెఱుఁగు
లడరంగ వదనగహ్వరములు విచ్చి
ఘూటించి నేలతోఁ గొట్టి వాలములు
చాటించి మిగుల దిక్తటములు వగులఁ

డు=మాయలు పన్నువాఁడు, కల్లసేయుచున్నాఁడు=నిజము తప్పించుచున్నాఁడు, ఎడసేయక=ఆలస్యముసేయక, తెగటార్పుము=చంపుము, పన్నగములు=సర్పములు, యుఱుపుట్టకోమలన్=ఒప్పుచున్నపుట్ట చివరలనుండి, అల్లార్చి=ఆడించి, అఱిముఱిన్=సంభ్రమమున, పిరిగొన్న మెఱుఁగులు=ఒండొండితోఁ గలసిన కాంతులు, వదనగహ్వరములు=నోళ్లు, ఘూటించి=అఱచి, ఉదరి=చలించి,

బదివేలపిడుగులు పడినచందమున
నుదరి గొప్పంచు మీఁద నుఱికియు నిట్లు
చేకొని యలఁచువృశ్చికముల నుగ్ర
కాకోదరంబుల ఘనమృగావళులఁ
జదియఁ ద్రొక్కియు నేలఁ జమరియు ముష్టిఁ
జదిమియుఁ గటములు చదియలు గాఁగఁ
బడగ లొత్తియును నిర్భరవృత్తి విషము
లుడుగక ముఖమున నొడియ నందంద
వడిఁ జిఱజిఱఁ ద్రిప్పి వసుమతితోడ
నడిచియుఁ గణికలయట్లు త్రుంచియును
దాడలఁ బాపియు దంష్ట్రంబు లెల్ల
నూడి రాఁ బెఱికియు నుగ్రఖడ్గమున
నఱికియుఁ బొడిచియు నాలుగుదెసలఁ
బఱపియు నీరీతిఁ బరిమార్చి చుట్టుఁ
బన్నినబహువిఘ్నపటలంబు లడఁచి
చెన్నొంది పెన్నిధిఁ జేరుచందమునఁ
జటుల పాఠీన భుజంగమ మకర

కాకోదరములన్=సర్పములను, చదియన్=చితుకునట్లు, నేలన్ చమరి=నేలమీఁదఁబడఁగొట్టి, ముష్టిన్ చదిమియు = పిడికిళ్లతో గ్రుద్దియు, కటములు=దౌడలు, చదియలు=తునకలు, నిర్భరవృత్తిన్=నిబ్బరమైనవిధమున, వసుమతితోడనడిచియు=నేలతోఁగొట్టియును, కణికలయట్లు=నలుసులవలె-నలుసులుగా, దంష్ట్రంబులు=కోఱలు, పఱపియు=పాఱఁద్రోలియు, పరిమార్చి=చంపి, చుట్టున్ పన్నిన=శవనలు ప్రక్కలను సమకట్టినట్టి, పెన్నిధి=గొప్పనిధానము, చటుల...జనకమై-చటుల=చలించుచున్న, పాఠీన=చేఁపలు, భుజంగమ=పాములు, మకర=

పటు నక్ర కర్కటోద్భట శింశుమార
ఘనకమఠాది భీకరజలగ్రాహ
జనకమై వనగజజలపానజనిత
ఘుమఘుమశబ్దసంకుల మైనమడువు
కమలాప్తకులుఁ డంతఁ గదిసి యచ్చోటఁ
దనయుని మునిపుత్రుఁ దనకూర్మిపత్ని
నను వొందడించి తోయములు ద్రావించి
వెనుకఁ దా సంధ్యాదివిధు లందుఁ దీర్చి
తని వార జలములు ద్రావి యాప్రక్కేవ
నాకులతఱు చనునట్టి పెన్నెఱులఁ
జీఁకటి మేన నిల్చిననల్పు గాఁగఁ
గురుదీర్ఘశాఖాగ్రకోటరఫణుల
గరళవహ్నులు కొఱకచ్చులు గాఁగ

మొసళ్లు, పటు=భయంకరములైన, వక్ర=కుటిలములైన, కర్కట = ఎండ్రకాయలు, ఉద్భటశింశుమార=బెడిదమైననీరుకోఁతులు, ఘనకమఠ=గొప్పతాఁబేళ్లు, ఆది=మొదలైన, భీకర=భయంకరములగు, జలగ్రాహ=జలజంతువులకు, జనకమై=పుట్టించునదియై, వనగజ...సంకులము= అడవియేనుఁగులునీళ్లుత్రాగుటచేతపుట్టిన ఘుమఘుమయను శబ్దముచేతవ్యాప్తమైనది; తనివు ఆరన్=తృప్తిపూర్ణముగాఁ గలుగునట్లుగా, ఆప్రక్కేవన్ = దానిప్రక్కను, ఇట బేతాళఘటమును కొఱవిదయ్యముగారూపించుచున్నాఁడు: ఆకులతఱచు=ఆకులజొంపము, అనునట్టిపెన్నెఱులన్ = అనెడిగొప్పవెండ్రుకలతోడ, చీఁకటి, మేననిల్చినల్పుగాఁగన్ =దేహమునందుండెడి నల్లనిచాయగాఁగా, గురు...వహ్నులు, గురు=గొప్పలును, దీర్ఘ=నిడుదలునైన, శాఖా=కొమ్మలయొక్క, అగ్ర=మొదళ్లందుఁగల, కోటర=తొఱ్ఱలయందలి, ఫణుల=సర్పములయొక్క, గరళవహ్నులు= విషాగ్నులు, కొఱకచ్చులుగాఁగన్ = కొఱవులుగాఁగా, వఱలుజొంప

వఱలుజొంపముల వెల్వడుకీటమణులు
మెఱసి కన్నుల రాలుమిడుఁగుర్లు గాఁగ
నురుతరంబుగ వ్రేలునూడలు వ్రేళ్లు
విరియఁ బోసినతలవెంట్రుకల్ గాఁగఁ
గులిశదుస్సహఘూకఘూంకృతిధ్వనులు
వెలుచ హుమ్మని వెఱపించుట గాఁగఁ
దఱిమి మిన్నులతుదఁ దాఁక బిట్టెగసి
కొఱవిదయ్యము నెట్టుకొని యున్నకరణి
నున్న బేతాళవటోర్వీరుహంబు
నన్నరేంద్రుఁడు గాంచి యావ్రానిక్రింద 1910
ననుపారఁ బూరిఁ బొనుపు రచియింపఁ
గొనకొని నక్షత్రకుఁడు శయనించె
నామునినందనునడుగులక్రేవ
భూమిపైఁ గట్టినపుట్టంబుకొంగు
మడతగాఁ బఱచి కుమారుఁడుఁ దాను
నడచినయలఁతఁ బేరాఁకట మునిఁగి
పడి నిద్రఁ జెందినబాల మృగాక్షి

ములుక్ = ఒప్పుచున్న ఆకుగుబురులందుండి, కీటమణులు = మణులవలె తలతల మను పురుగుల మెఱుఁగులు, కన్నులరాలు మిడుఁగుర్లు = కన్నులనుండి రాలుచున్న నిప్పుకలు, కులిశ...ధ్వనులు-కులిశ = వజ్రాయుధమువలె, దుస్సహ = సహింపరాని, ఘూక = గూబలయొక్క, ఘూంకృతిధ్వనులు = ఘూంఅనుశబ్దములు, మిన్నులతుదక్ = ఆకాశముకొనను, నెట్టుకొని = నెలకొని, వటఉర్వీరుహము = వటవృక్షము, ననుపుఆరక్ = నున్నగానుండునట్లు, మృగాక్షి = లేడివంటికన్నులుగలది, ఉడురాజబింబ ఆన్య = చంద్ర

నుడురాజబింబాస్య నుత్పలగంధిఁ
దనుమధ్య నున్నత స్తనకుంభయుగళఁ
దనదేవిఁ జూచి చిత్తంబునఁ బొగిలి
పాయనిమృగభూతపంక్తులవలన
నేయుపహతులు దన్నెసఁగక యుండ
నామువ్వురను వేగునంతకుఁ గావ
భూమీశ్వరుండు తెంపునఁ గాసె బిగిచి
యురుతరభుజవిక్రమోన్నతి మెఱయఁ
గరవాలహస్తుఁడై కాపుండె నంత
నాయర్ధరాత్రంబునప్పుడా మఱ్ఱిఁ
బాయక వసియించు బహుపిశాచములు
మానిసిగాలుఁ బల్లఱుఁ బసిగొనుచు
నానాముఖంబుల నలి దిగఁబాఱి
కిలకిలస్వరములఁ గెరలి యొండొంటిఁ
బిలుచుచు రేఁగిన పెరయీఁగలట్లు
తఱిఁ గని కవయ నదల్చి రాకుండఁ

బింబము వంటి మొగముగలది, ఉత్పలగంధి=కలువపూవువంటి మేనివాసనగలది, తనుమధ్య=సన్ననినడుముగలది, ఉన్నత స్తనకుంభ యుగళ=పొడవులై కుండల వంటిచన్నుల జంటగలది, ఉపహతులు = ఉపద్రవములు, వేగునంతకున్ =తెల్లవాఱువఱకు, ఉరు... మోన్నతి= మిక్కిలిగొప్పదైన బాహుపరాక్రమము యొక్క అతిశయము, కరవాలహస్తుఁడు = కత్తిచేతఁగలవాఁడు, మానిసిగాలు =మనుష్యునివాసన, పసిగొనుచు=గాలిపట్టుచు, నానాముఖంబులన్ = పెక్కుదిక్కులనుండి, దిగఁబాఱి=దిగివచ్చి, కెరలి=విజృంభించి, పెరయీఁగలు= తేనెటీఁగలు, తఱి గని కవయన్ =సమయముకనిపెట్టిక్రమ్ముకొనఁగా, బడుగు=

బఱపి భూపాలుఁ డాబడుగుదయ్యములఁ
బట్టి వధించు టేఁ పౌరుషం బనుచు
నెట్టన మొల నున్న నెఱికత్తిఁ దివిచి
కొన్నింటిముక్కులుఁ గొన్నింటిచెవులుఁ
గొన్నింటిచెక్కులుఁ గోఁతలు వెట్టి
యసిగోఁతలుగ గోయ నంత నవ్విభుని
యసికోఁత లసిఁబోవ నప్పిశాచములు
బేతాళపతికిఁ జెప్పిన వాఁడు నడరి
భూతభయంకరస్ఫూర్తి మైఁ బేర్చి
పొరిఁ దారకలు మొలపూసలు గాఁగఁ
బెరిఁగి బ్రహ్మాండంబు భేదిల్ల నార్చి
భీకరడాకినీప్రేతబేతాళ
శాకినీగణము లసంఖ్యముల్ గొలువఁ
బరుసనై పెరిఁగినపల్లవెంట్రుకలు
గరువలిచే భయంకరముగాఁ దూల
వడిఁ ద్రావ ఱొమ్ముపై వఱదలు వాఱ
నుడుగక వడియుచు నున్నరక్తంబు

కృశించినది. ఏఁపౌరుషము=ఏమిమగతనము, నెట్టనన్=తోడనే, నెఱికత్తి=పట్టాకత్తి, తివిచి=దూసి, అసిగోఁతలుగ=చిన్నకోఁతలుగా, అసికోఁతలు=కత్తికోఁతలు, అసిఁబోవన్=తప్పిపోవఁగా, భూతభయంకరస్ఫూర్తి=ప్రాణులకుభయంకరమైనతోఁపికతో, పొరిన్=మాటికిని, తారకలు=నక్షత్రములు, మొలపూసలు=మొలగట్టుకొనెడి తెల్లపూసలు-అంతపొడవుగా పెరిఁగినాఁడనుట, పరుసనై=బిఱుసై, పల్లవెంట్రుకలు=పాటలవర్ణముగలవెంట్రుకలు, కరువలి=గాలి, తూలన్=చలింపఁగా, వఱదలు=వెల్లువలు, కాలఅనలజ్వాలకై వడిన్=ప్రళయాగ్నిశిఖవలె, ముసుసులపేర్లు=ఎముకలదండలు, నరములు... పేర్లు=నరములన

కాలానలజ్వాలకై వడిఁ ద్రాలు
నాలుక నందంద నాఁకి సోలుచును
బెను పొంద నరములుఁ ద్రేవులుఁ గలయఁ
బెనఁచి వెంద్రుకలతోఁ బెదపెద్దదలలు
ముడివడ నేసినముదుసుల పేర్లు
మెడ వ్రేల వలచేతిమెఱుఁగుశూలమునఁ
బొట్ట వ్రక్కలు గాఁగఁ బొడిచి తూఁగాడఁ
బట్టినపీనుఁగుపచ్చిమాంసంబుఁ
గఱచి పీఁకుచుఁ జేతఁ గలమోటుఁబలక
పుఱియ మూఁగలు బొడబొడ మని ద్రోయ
మెదట వట్లును గట్టి మెలికలు గొన్న
ముదురుజుంజుఱుమీసముల నులికొల్పి
ఘనతరలయకాలకాల మేఘంబు
మునుకొని బేతాళమూర్తి వహించి
చటులరౌద్రాకృతిఁ జనుదెంచులీలఁ
బటువజ్రనిష్ఠురపాదఘట్టనల

ప్రేవులను పెనఁచి దారముగాఁ జేసికొని వానితో ఎముకలను దండగాఁ గట్టియా దండలో పెద్దపెద్దతలలను వాని వెంద్రుకలతో ముడివేసియున్నాఁడనుట, మెఱుఁగుశూలము= తళతళ మెఱయుశూలము, తూఁగాడఁబట్టిన = వ్రేలాడునట్లు చేతఁ బట్టుకొన్న, మోటుఁబలక పుఱియ=మార్ని మొద్దుతో చేయఁబడిన పునుక, మూఁగలు=దోమలు, మెదటవట్లునుగట్టి= మెదడు అంటియెండుటచే పక్కులుగట్టి, మెలికలుగొన్న = ఒకటొకటితోఁ బెనఁచుకొని చిక్కుగొన్న, ముదురుజుంజుఱుమీసములు=దట్టమైన చింపిఱిమీసలు, నులికొల్పి=వంకరగా దీర్చి, ఘనతరలయకాలకాల మేఘంబు=మిక్కిలిగొప్పదైన ప్రళయకాల మేఘము, పటువజ్రనిష్ఠురపాదఘట్టనలన్=దృఢమైనవజ్రమువలె దెప్పరమైన యడుగుతాటింపులచేత, లవలవ

లవలవ లై కుతలంబు గ్రక్కఁదలఁ
దవిలి యేతెంచుబేతాళునిఁ జూచి
యప్పుడు భయ మించు కైనను లేక
తెప్పిఱి నిద్రఁ జెందినచంద్రమతిని
దనతనూభవు మునితనయునిఁ జూచి
తనలోన వగచి 'యిత్తఱి వీరినిద్ర
సెడకుండ వీని నిర్జించుట కర్జ
మడరంగ' ననుచుఁ జయ్యన నెదురేఁగి
యట ద్రోచి రాకుండ నడ్డమై నిలిచి
పటు ఖడ్గ మంకించి పలికె భూవిభుఁడు
'ఎందుండి వచ్చెద వేల నీవేళ
నెందటు దవ్వుగా నేఁగుమీ తొలఁగి
వడిఁ ద్రోచి యిటు క్రమ్మి వచ్చితి వేని
నడుము రెండుగ నిన్ను నఱికి పోవైతుఁ
గయ్యాలక్రచ్చ లై కడఁగి యీవచ్చు
దయ్యాలముక్కులు దఱిఁగి ఖండింతుఁ
దమకించి లోహశోధనము లాఁకటికి
నమల వచ్చు నెటు మైనపుదంతములకు
నిప్పులఁ జెద లంట నేర్చునే మాకు
నిప్పుడు నీచేయునెగ్గు లే మాను

లై=భేదిల్లినదై, తెప్పిఱి=తేఱి, నిర్జించుట=గెలుచుట, కర్జము=చేయఁదగినపని, త్రోచిరాకుండఁగ=పైపడిరాకుండునట్లుగా, అంకించి=చేతఁబట్టి, త్రోచి=పైపడి, క్రమ్మి=కవిసి, కయ్యాలక్రచ్చలై=జగడగాండ్లయి, తమకించి=ఆతురపడి, లోహశోధనములు=ఇనుపనిమ్మపండ్లు, లోహ... దంతములకు=మైనపుదంతములుగలవా

జెలఁగి విశ్వామిత్రుశిష్యుఁ డావడుగు
నలినలోచన యిది నాకులకాంత
యమ్ముద్దులాఁడు స న్నలరించుపుత్రుఁ
డిమ్మెయి నిద్ర వ్రోయెడుచోటికిపుడు
నిద్ర వారింపఁ బూనిన నిన్ను దీర్ఘ
నిద్రఁ బొందించి నే నీగర్వ మడఁతు'
ననుటయు వాఁ డట్టహాసంబుఁ జేసి
కనుఁగవఁ గోపాగ్నికణములు రాల
వేఁడిమంటలు నోర వెడలంగ నిలిచి
వాఁడికోఱలఁ దీడి వడి నోడు గఱచి
ఘు మ్మని ఘనగిరిగుహాలు మార్మ్రోయ
హు మ్మని మ్రోయుచు నుర్వీశుఁ జూచి
'యోరి నా ముందఱ నోడక నిలిచి
ధీరతఁ జావఁగఁ దెగుదెంపుఁ జేసి
రజ్జు లాడెదవు నారాయిడిఁ గలఁగి
ముజ్జగంబులు బెల్లు మురియుచు నుండు
దేవతులకు నైన దృష్టింప రాని
నావటమూలంబునకు వచ్చు టెట్లు
వచ్చి యీ మ్రానికావలిభూతములను
జెచ్చెర ముక్కులు సెక్కుట యెట్లు
చెక్కి యంతటఁ బోక చేరి నాయెదుటఁ

నికి — ఆఁకలియనిలోహశోధనములు నమలవచ్చునాయనుట, దీర్ఘనిద్ర=మరణము, ఘనగిరిగుహాలు=గొప్పకొండలబిలములు, మార్మ్రోయ=ప్రతిధ్వనింపఁగా, రజ్జులు=దూరుక్తులు, రాయిడిక్=ఉపద్రవముచేత, మురియుచుక్ ఉండు=తపించుచుం

బెక్కులు ద్రేలి దర్పించుట యెట్లు
కడఁగి మహామారికడుపుఁ బొట్టేలు
వడిఁ జొచ్చి నట్లు నావనముఁ జొచ్చితివి
చచ్చితి గా' కని చదలఁ గ్రొమ్మించు
లచ్చుగాఁ జెదర మహారభసమున
వడి శూల మల్లార్చి వైచిన భీతి
యడరక జనపాలుఁ డది ద్రెవ్వ వేసె
వెండియు వాఁ డొక్కవృక్షంబుఁ బెఱికి
చండాంశుకులునివక్షంబు బిట్టడిచె
దానఁ గంపింపక తరువుతోఁ గూడ
వానికరంబు భూవరుఁడు ఖండించె
మిగుల నొచ్చియు వాఁడు మిడివోనికడిమి
బెగడొందఁ బెడచేతఁ బెనురాల రువ్వె
నవి యెల్లఁ జిద్రుపలై యవనిపై గాలఁ
దివిరి ఖడ్గము కేలఁ ద్రిప్పుచుఁ గదిసి
వడిఁ బేర్చి నీలపర్వతశిఖరంబుఁ
బుడమి డొల్లఁగ నేయుపురుహూతులీల
భూతముల్ భయమంది పొరిఁబొరిఁ బఱవ
బేతాళుతలఁ ద్రెవ్వ వేసె భూనాథుఁ
డప్పుడు కౌశికుఁ డంతరంగమునఁ
గప్పినచలమునఁ గరుణఁ బో విడిచి

తును, మహామారి=మారిదేవత, గ్రొమ్మించులు=క్రొత్తమెఱుఁగులు, అచ్చుగన్=ఉ తిదిగా, రభసము=తొట్రుపాటు, మిడివోనికడిమిన్=తూలిపోవనట్టిబలిమితో, బెగడు=భయము, చిద్రుపలై=తునియలై, నీలపర్వతశిఖరంబు=నల్లకొండకొన,

నిగిడి ప్రేరేచిననీలమేఘములు
గగనమండల మెల్లఁ గప్పి యొప్పార
నెఱరంగునీలాలనెలకట్టుమీఁద
గిఱిగొన గాజు నిగిడ్చి పైనిల్పి
కలయంగఁ బట్టించి కాటుక రొంపి
నలికినగతి నొప్పె నంధకారంబు
నంతకంతకు దట్టమై చెట్టు గుట్ట
గుంత మి ట్టనుచుఁ గన్గొన రాక యపుడు
మున్ను ఱెప్పలు డాయ మూసిన మగుడఁ
గన్నులు విప్ప నొక్కటి గాఁగ నుండెఁ
గాలమేఘంబునఁ గాలభైరవుని
ఫాలలోచన తీవ్రపావక శిఖలఁ
బొగిలెడుదిగధీశపురముల నెల్ల
నెగసి భుగు ల్లను నెఱమంట లనఁగ
మెఱుపులు ధళధళ మెఱువక మున్నె

పురుహూతుఁడు=ఇంద్రుఁడు, నెఱరంగు=మంచివన్నెగల, నీలాలనెలకట్టు=నీలములతోఁ పొదిఁగి కట్టిన నేల, గిఱిగొనన్=నిలుకడఁగా, గాజు=గాజమన్ను - నల్లనియొకదినుసుమన్ను - దానితోఁ జేయఁబడిన, నిగిడ్చి=తట్టి, కలయంగన్= అంతటను, పట్టించి=కాటుకనుపట్టునట్లు చేసి, ఆకాటుకతో, అలికినగతిన్ = అంతయు నలికినవిధముగా, ఇట ఆకాశము నీలాలనెలకట్టుగాను, మేఘములు గాజునిగిడిగాను, చీఁకటి కలయంగఁబట్టించి యలికినకాటుకగాను సామ్యము దెలియునది, గుంత=పల్లము, మిట్టు=మిట్ట, డాయ......నుండె= ఱెప్పలు మూసినను తెఱచినను రెండును సమముగానే యుండెను. కాలభైరవునిఫాలలోచనతీవ్రపావకశిఖలన్ =ప్రళయకాలరుద్రుని నొసటికంటికడఁ దినిప్పసెగల చేత, పొగిలెడు=రాఁజెడు, దిగధీశ... నెగసి=దిక్పాలకుల పట్టణములన్నిం

యుఱుములు బెళబెళ నుఱిమె నయ్యుఱుము
లట మిన్నుదల మ్రోయునంతకు మున్నె
పెటపెట పెటిలి పెన్పిడుగులు వడియెఁ
బిడుగులు నుఱుములుఁ బృథులవేగమునఁ
బడఁబడ వడగండ్లు వడియె నెల్లెడల
వడగండ్లకంటెను వాన మున్నాడి
కడవల జలము లొక్కట వంచి నట్లు
బోరనఁ గురియ నద్భుతమైనవాన
నాఱని దేజంబు నతులధైర్యంబు
నగలనిసత్వంబు నతులసాహసము
తెగనిరాజసము నై దిననాథకులుఁడు
వానఁ దొప్పనదోఁగి వఱదపెన్నీట
నాని యంగంబులు నరములు నొవ్వ
విడువక రువ్వెడువిషమవాయువున
వడఁకునింతిని బుత్రు వడుగును దిగిచి
యనునయం బెసఁగ నిజాంకపీఠమున
ననువ్రెంద నునిచి దైన్యము నొందకున్న
దఱికొని చెఱుపంగఁ దలఁచి కౌశికుఁడు
కరుణ లేక సృజింప కలగొన శేఁగి
నలి రెండు మూఁడును నాల్గు వాలములు

టినుండి పైకిలేచి, మిన్నుతల=ఆకాశప్రదేశము, ఆఱని తేజము = తీసిపోవని ప్రతాపము, అతుల=సాటిలేని, అగలనిసత్వము = తఱుఁగనిబలము, తెగనిరాజసము=నశింపనిప్రాభవము, దొప్పనదోఁగి=మిక్కిలితోఁగి, వఱదపెన్నీట= వెల్లువ యొక్క గొప్పజలమునందు, రువ్వెడు=విసరెడు, దరికొని=పూని, నిజాంకము=

గల వృశ్చికములును గ్రమమున మఱియు
నిరువదియును నూఱు నిన్నూఱు తలలఁ
బరఁగుపన్నగములు పది నూఱు వేల
వాఁడికోఱలు గలవన్యమృగములఁ
బోఁడిమి బహుకోట్లఁ బుట్టించి పెక్కు
భూతగణంబులఁ బోరి నంప నవియు
భూతలాధీశు సంపూర్ణ ప్రతాపు
నఱిముఱి మెయి ముట్టి యందంద గుట్టి
కఱచి కాటులను రక్తముఁ గ్రమ్మఁ జేసి
వెఱపించుచును బహువిధముల నొంప
సరభసోద్వృత్తి జర్ఝరితాంగుఁ డగుచు
భుజగకంకణుఁ దలపోసి మహోగ్ర
భుజగవృశ్చికములస్ఫురణ వారించి
శరభదేవునిఁ గోరి సన్నుతిఁ జేసి
శరభాదిమృగములసంరంభ మడఁచి
భూతనాయకుపాదములు సంస్మరించి
భూతసంఘములయుబ్బులు జబ్బు సేసి

తనయొడి, కలగొనన్ = సందడిగా, సరభస ఉద్వృత్తి = ఉరవడితోఁ గూడినయుద్ధతి, జర్ఝరితాంగుఁడు = ప్రిదిలిన-అనఁగా పటుత్వముతప్పిన యవయవములుగలవాఁడు, భుజగకంకణున్ = సర్పములుకడియములుగాఁగల శివుని, మహోగ్ర=మిక్కిలిభయంకరములైన, భుజగవృశ్చికములస్ఫురణ= పాములయు తేళ్లయు తోఁపిక, శరభ=ఎనిమిదికాళ్లమృగము, సంరంభము= అదటు, శరభదేవుఁడు=శివుఁడు, భూతనాయకుఁడు=శివుఁడు, భూతసంఘము లయుబ్బులు!= పిశాచసమూహములనిక్కులు, జబ్బుసేసి=మట్టుపఱిచి, వినుతు

విసుకువెల్లునఁ గ్రాఁగి వేగ యీరీతి
నెసఁగుకౌశికు మాయలెల్లను గడచి
బలసిననీహారపటలంబుఁ బాసి
వెలుఁగుబాలార్కునివిధమున వెలుఁగు
మనుజనాథునిధైర్యమహిమకు గాధి
తనయుండు నెఱఁగంది తనలోనఁ గుంది
'మఱఁగక నాపన్నుమాయ లన్నియును
గొలుపవు వీనిపైఁ గ్రొవ్వి నేనకట
ఘోరప్రతిజ్ఞఁ గైకొని బేల నైతి
నేరమిఁ జెడిపోయె నేఁడు నాతపము
ప్రల్లదంబున నిట్టిభంగంబు నొందెఁ
జెల్లుఁ గా కింక వసిష్ఠునిపూన్కి'
యని తననేరమి కాత్మలో వగచి
మనమునఁ దెలివి గ్రమ్మఱ నూలుకొలిపి
'మోస మెవ్వరి యందు మొలవదు మిగులఁ
జేసినపని కింతఁ జింతింప నేల
మనసు ద్రిప్పక పెక్కుమతముల వీని

వెల్లునన్ = విసుగుటయొక్క అతిశయముచేత, క్రాఁగి=తపించి, బలసిననీహారపటలంబున్ = క్రమ్మినమంచుసమూహమును, మఱఁగక = వెనుదీయక, నాపన్నుమాయలు = నేనుగావించునట్టిమాయలు, కొలుపవు = పనికిరావు, బేలను=మోసపోయినవాఁడను, నేరమిన్ = నేరకుండుటచేత, ప్రల్లదంబునన్ =దుష్కృత్యముచేత, భంగంబు = అవమానము, పూన్కి = పూనినప్రతిజ్ఞ, వగచి=చింతించి, నూలుకొలిపి=నిలిపి, మోస...... మొలవదు = ఎవ్వరియందు మోసముపుట్టదు-మోసపోనివా రెవ్వరు? అనుట, మిగులన్ చేసినపనికిన్ =మించి పోవునట్లు చేసినయైనకార్యమునకు-మితిమీఱిజరిగిపోయినకార్యమునకనుట, పె

వెనువెంట నంటి యేవిధమున నైన
బొంకునంతకు మళ్లి పోరుదుఁ గాక
నింక నేమైనఁ బో నీ'ననునంతఁ
గలువలపగవాఁడు గాములఱేఁడు
జలజంబులకుఁ బొందు జక్కవ విందు
మూఁడుమూర్తుల నిట్ట ్రమొక్కుల గుట్ట
వేఁడివేలుపు ప్రభవించెఁ దూర్పునను
బటుబుద్ధి నప్పు డాపార్థివేశ్వరుఁడు
వటమూల మటు వాసి వలనొప్పఁ జనుచు
ముందట నళిబృందములు భ్రమియింపఁ
గెందమ్మికొలను వీక్షించి మోదించి
వెర వొప్ప సంధ్యాదివిధు లందుఁ దీర్చి
పరువడి నాయూయిపల్లెల నడిగి
భిక్షాశనముఁ దెచ్చి ప్రేమతోఁ దొలుత
నక్షత్రకునకుఁ బూర్ణంబుగా నొసఁగి
కడమయన్నము దానుఁ గొంతయు సుతుఁడు
నెడపక ప్రతిదినం బిట్లు భుజించి
పురములు దేశముల్ పుణ్యతీర్థములు

క్కమతములన్ =అనేకములైనవిధముల, కలువలపగవాఁడు = కలువపూవులకు విరోధి, గాములఱేఁడు= గ్రహాధిపతి, జలజంబులకున్ పొందు = తామరలకు పొందయినవాఁడు, జక్కవవిందు=చక్రవాకములకు పండుగువంటివాఁడు, మూఁడుమూర్తులనిట్ట=త్రిమూర్తులస్థానము, మ్రొక్కులగుట్ట=నమస్కారముల కొండ-నమస్కారములు ప్రోవులుగాఁ జేయఁబడుదేవుఁ డనుట, వేఁడివేలుపు= సూర్యుఁడు,అళిబృందములు=తుమ్మెదగుంపులు, భ్రమియింపన్ = తామరలందలి

నరనుతం బగునూళ్లు నాళ్లును గడచి
చనుచున్న నారాజుఁ జలపట్టి చెఱుప
మనమునఁ దలపోసి మఱియుఁ గౌశికుఁడు
నమితతపశ్శక్తి నయ్యగ్నిదేవు
నమర నాకర్షించి యతనితో ననియె
'నోపావకుఁడ నీ మహోగ్రప్రతాప
మేపారఁ జుట్టిరా నెరగలి ముట్టి
సుదతితోఁ గూడ నీక్షోణీతలేశుఁ
బ్రిదిలి పోవఁగ నీక పేర్చి దహింపు
మనిలుని నీకు సహాయమై యెనఁగఁ
బనుపుదుఁ జను'మన్నఁ బనిపూని పేర్చి
యురవడి విసరుమహోగ్రవాయువుల
గరగర నొరయుశాఖలకాఁకఁ బొడమి
నెరయఁ గాలినచిఱునిప్పులు నెరసి
పొరిఁబొరిఁ గారాకుఁబ్రోవులు పొగిలి

తేనెకుఁగానుచుట్టిముట్టికొంగఁగా, నరనుతంబు=మనుష్యులచేస్తోత్రముచేయఁబడినది. నాళ్లును=దేశములును, చేలపట్టి=చలముపట్టి, ఆకర్షించి=బలాత్కారమున రావించి, పావకుఁడ=అగ్నిదేవుఁడా, మహోగ్రప్రతాప = మిక్కిలిభయంకరమైనమగఁటిమి-లేక వేఁడిమి, ఏపు ఆరన్ = విజృంభించునట్లు, చుట్టిరాన్ =నలుప్రక్కలఁక్రమ్ముకొనిపయినిరాఁగా, ఎరగలిముట్టి=కార్చిచ్చుతగిలి, సుదతితోకూడన్ = స్త్రీ-అనఁగాభార్యతోఁగూడ, ప్రిదిలి=తొలఁగి, పేర్చి=చెలరేఁగి, గరగరన్ =గరగరయని, ఒఱయుశాఖలకాఁకన్ =ఒఱసికొనుటచేకొమ్మలయందుఁబుట్టినవేఁడిమిచేత, నెఱయన్ గాలినచిఱునిప్పులు=పూర్ణముగాకాలిఅయినట్టిచిన్ననిప్పులు, నెరసి=వ్యాపించి-వ్యాపింపఁగాననుట, పొరిన్ పొరిన్ =మాటిమాటికి, కారాకుప్రోవులు = ఎండాకులకుప్పలు, పొగిలి=రాఁజుకొని,

కుఱుచమంటల జీబుకొని యున్నకసవు
చుఱచుఱఁ గమరంగ సురసుర పుట్టి
దరికొని పొదరిండ్లు దళముగా మండి
తరుపంక్తులకు నిక్కి దళములు మునుఁగఁ
గమరి పువ్వులు మ్రందఁగాఁ జివ్వు రనుచుఁ
జిమిడి కాయలు నేలఁ జిటపొట రాల
నురుధూమతతులు బిట్టూఁదర లిడిన
పరుసునఁ దొఱటలఁ బాములు మడియఁ
బృథులశాఖలు గాలి పెళపెళ విఱిగి
పృథివిపై మ్రాఁకులు పెల్లుగాఁ గూలఁ 2140
బులుఁగులు బిట్టు వాపోవుచు నెగసి
పెలుచ ఱెక్కలు మాఁడి పెటపెటఁ బ్రేలఁ
గరి సింహ శరభాది ఘనమృగపంక్తు
లురువడి జ్వాలల నొరలుచు మడియ

కుఱుచమంటలన్ = అయెండాకులు రాఁజుకొని పుట్టినచిన్నమంటలచేత, జీబుకొనియున్నకసవు = జొంపముగానున్నట్టికసవు, చుఱచుఱన్ కమరంగ = చుఱచుఱమని కాలఁగా, సురసుర = సుడిగాలి, దరికొని = నిప్పంటుకొని, దళముగాన్ = దట్టముగా, తరుపంక్తులకు = చెట్లవరుసలకు, దళములు = ఆకులు, మునుఁగన్ కమరి = పూర్ణముగా కాలి, మ్రందఁగా = సోలినశింపఁగా, చివ్వు రనుచు... రాలన్ = కాయలుచివ్వురని మాఁడి చిటపొటయనిక్రిందరాలఁగా, ఉరుధూమతతులు = గొప్పపొగలసమూహములు, బిట్టు = మిక్కిలి, ఊఁదరలు = (ఎలుకలు మొదలైనవి చచ్చుటకుఁగాను వేసెడి) పొగలు, ఇడినపరుసునన్ = వేసినవిధమున, తొఱటలన్ = చెట్లతొఱ్ఱలందు, మడియన్ = చావఁగా—పైకి లేచినపొగలు చెట్లతొఱ్ఱలలోనుండు పాములకు ఊఁదరవేసినట్లుండెననుట, పృథులశాఖలు = పెద్దకొమ్మలు, వాపోవుచున్ = కూయుచు, ప్రేలన్ =

నలవార్ధిజలము చుం యన నింకఁ గ్రోలి
బలసి లోకములెల్ల భస్మీకరింప
నడరెనో బడబాగ్ని యనఁ జుట్టు ముట్టి
పుడమియు దిశలు నభోమండలంబుఁ
గప్పి మండుచు వచ్చు కార్చిచ్చు రాక
తప్పక వీక్షించి ధరణీవల్లభుఁడు
జాలి నెక్కొన నక్కజంబునఁ జింతఁ
దూలుచుఁ దనదేవితోడ నిట్లనియె
'నీవనవహ్ని నిం కేవిధిఁ గడచి
పోవచ్చుఁ జావక పోరాదు మనకు
నంకించి మునితోడ నాడినమాట
బొంకు గాకుండ నాపూనిననాఁటి
మితికి ఋణం బెల్లఁ మేలుగాఁ దీర్చి
మృతిఁ బొంద లేనైతి మృగనేత్రి వినుము
వావిరిఁ బుట్టినవారికి నెల్లఁ

పేలఁగా, ఒరలుచుఁన్ = ఓలుచు, వార్ధిజలము = సముద్రపునీరు, 'చుం' యనన్ = చుం అని, ఇంకన్ గ్రోలి = ఇంకిపోవునట్లుత్రాఁగి, అడరెనో = తలపడెనో - సముద్రపునీళ్లంతయు త్రాగి తీఱఁగా పిదపలోకముల నెల్ల చుట్టుక్రమ్మి నీఱు సేయుటకు బడబాగ్ని తలపడినదో యన్నట్లు, నభోమండలము = ఆకాశము, కారుచిచ్చు పుట్టినవిధ మెట్లనఁగా;- మొదటబిట్టుగా వాయువులు వీచఁగా చెట్లకొమ్మలు ఒరసికొని వేఁడిమిపుట్టి దానివలన చిఱునిప్పులు గలిగి యవి కాకాకుగుంపులంబడి రాఁజిచిన్నమంటలు పుట్టి యామంటలు కసవుజొంపము నంబడి కాలిక్రమముగాపొదరిండ్లు రగులుకొని మండి చెట్లకుఁదగిలి పెనుజ్వాలలుగా చుట్టుక్రమ్ముకొన్నదయ్యెననుట. నెక్కొనన్ = కలుగఁగా, అక్కజంబు = మిక్కుటమైనది, అంకించి = పూని, నాపూనిననాఁటిమితికి = నేను ప్రతిజ్ఞచే

జావక పో రాదు చర్చించి చూడ
ధరణీశుఁ డగునాకు దర్ప మేర్పడఁగఁ
బరబలంబులు సొచ్చి బలువిడిఁ గడచి
వెస నురస్థలిఁ గాఁడి వీఁపున వెడలు
నిశితాస్త్రములఁ జచ్చి నెఱి నిందు నందు
వినుతి కెక్కుట మాని విన సైఁప రాని
వనవహ్నిఁ గాలంగ వలసె నీరీతి
నాతి నాదుర్మరణమునకు వగవ
బ్రాఁతి యైనట్టియీపట్టికి వగవ
గురుభక్తి మేకొని ఘోరాటవులకు
నరుదెంచి మనతోడ నలజడిఁ బొంది
కడపట నేఁ డిట్లు కాలాగ్ని చేత
సుడివడు మునితనూజునకు నే వగతు
నీమహాపాతకం బేమిటఁ బాయుఁ
గామిని నా కింక గతి యొండు లేదు
కన్నుల నీపాతకము గనుంగొనక
మున్నె యిచ్చెదఁ బ్రాణముల వహ్ని కనుచు
మనసులో శివు నిల్పి మంటకు నెదురు
చను చున్నయాహరిశ్చంద్రునిఁ జూచి
నిగుడుశోకము మది నిల్పి నవ్వుచును

సిననాఁటిగడువునకు, కాఁడి=దూసికొని, నిశితఅస్త్రములన్ = వాఁడిబాణ
ములచే, బ్రాఁతి= గారాబు, పట్టి=బిడ్డఁడు, మేకొని=సమ్మతించి, సుడివడు=
చిక్కుకొన్న-తబ్బిబ్బుపడు, మునితనూజునకున్=మునికుమారునకు, నిగుడుశోక
ము=పయిపయి రేఁగుచున్న దుఃఖము, మదినిల్పి=మనస్సులో నేయడఁచి, నవ్వు

డెగునప్పుఁ జంద్రమతీదేవి పలికె
'దేవ మీ కిట్లేల ధృతి దూలి పలుక
భావింప నసమానభాగ్యసంపదల
లలితమంగళసూత్రలక్ష్మి నిక్కముగఁ
దలఁచెడుచో నాకు దైవ మెంతయును
బగ గొని యిటు నగుఁబాటు గావింప
వగల నొక్కించుక వడి నిన్నుఁ బాసి
కడులోల నై యుండఁగా నెట్టు లోర్తు
జడియక పదివేలజన్మంబులందుఁ
బతి నీవ కాఁ గోరి పడి వహ్నిఁ గాలి
మృతిఁ బొంది పొందుదు మీఁద నీపొందు
సమ్మద మార నీ చన విచ్చి నన్నుఁ
బొమ్మని యానతీ పోవు వే వేగ'
యనిన భుగాలున నడరుశోకాగ్ని
మనసు సుఱుక్కని మనుజేశుఁ డనియె
'జలజాక్షి నీకిట్టిసాహసకృత్య
మలవడ నోపునే యక్కటా నీవు
తొడిబడఁ జచ్చినతోడనే బెగడి

చును=దుఃఖాతిశయముపట్టలేకనవ్వుచును, లలితమంగళసూత్రలక్ష్మి=ఒప్పుచున్న మంగళసూత్రముయొక్కసంపత్తిని-మంగళసూత్రపుబలిమి ననుట, నగుఁబాటు =నవ్వులాటసేయుఁగా- నామంగళసూత్రము వ్యర్థముకానిదని తలఁచియుండఁగా దైవమేయిట్లున్నను అగడుసేయునేని యనుట, వగలన్ = దుఃఖములచే, సమ్మదమూ ఆరన్ =సంతోషమునిండఁగా, ఈచనవు = నేను ముందగ్నిలోఁబడి మృతిఁబొందెడిస్వాతంత్ర్యము, ఆనతీ=ఆనతిమ్ము, తొడిఁబడన్ = తొందర

విడివడఁ బ్రాణముల్ విడుచు నీశిశువు
సుతుఁడు నీవును జావఁ జూచి ప్రాణంబు
ధృతి నిల్పి యెట్లు వర్తింపఁగ వచ్చు
వచ్చునే నోరాడి వాక్రుచ్చి నిన్నుఁ
జిచ్చులోఁ బడు మని చెలఁగి వీడ్కొలుపఁ
గరుణామాలినయట్టికఠినాత్ముఁడైన
నరునిఁ బల్కినరీతి నయ మేది నన్నుఁ
బలికితి పలు'కని బాష్పపూరంబు
నెలమి ఱెప్పల నిల్పి యేఁగుచు నున్న
మనుజేశునకుఁ జంద్రమతి సాఁగి మ్రొక్కి
ఘన మైనభక్తితోఁ గరములు మొగిచి
'నలినాప్తకులనాథ నావిన్నవించు
పలుకు వేఱొకటి గా భావింప వలదు
దలముగా నలుదిశల్ దలకొని మండఁ
జలిచీమ కొఱవిపైఁ జనుదెంచినట్లు

పాటుతో, బెగడి=బెదరి, ధృతిన్=ధైర్యముతో, నోరాడివాక్రుచ్చి=నోరు కదల్చి చెప్పి, 'నిన్ను...చిచ్చులోఁబడు మని నోరాడి వాక్రుచ్చి చెలఁగివీడ్కొలుపవచ్చునే' అని యన్వయము. కరుణ... .....నరునిన్=దయలేక కఠినహృదయుఁడైనమనుష్యునితోఁ జెప్పినట్లు, నయముఏది=మెత్తనవిడిచి, 'నన్నుఁ బలుకు పలికితి' అని అన్వయము, దలముగా ..చనుదెంచినట్లు = నలుప్రక్కల దట్టముగా కార్చిచ్చుక్రమ్ముకొని వచ్చుచుండఁగా చలిచీమ తప్పించుకొనుటకై నడుమనున్న యొక కొఱవిపై నెక్కి ప్రాఁకినట్లు నక్షత్రకుఁడు తమ్ము నండగొని యొదిఁగియున్నాఁడనుట. తమ్ము కొఱవిగా రూపించుటచే తాము ను ఆకార్చిచ్చులో కొఱవివలెఁ గాలనుండుట సూచితము. చలిచీమ కొఱవి నాశ్రయించుట యెట్లువ్యర్థమో అట్లే కాలనున్నత మ్మాశ్రయించుటయు వ్యర్థమనుట, ఉలికి=భ.

వలయంబుగా మండి వచ్చు కార్చిచ్చు
కులికి యెందును వెళ్ల నుఱికి పో రాక
సుడి వడి మనలోనఁ జొచ్చి వా తెఱలు
దడుపుచు నున్న యీతపసికుమారుఁ
గొంకక వెస నెత్తుకొని వెర వైన
వంకగా నీవహ్ని వలయంబు గడపు
మీవు గల్గినఁ దీఱు నీమునిఋణము
నీవు గల్గినఁ గల్గు నెలఁతలపొందు
నీవు గల్గినఁ బుత్రనివహంబు గలుగు
నీవు గల్గినఁ గల్గు నిత్యసౌఖ్యములు
నీవు గల్గినఁ గల్గు నిత్యధర్మములు
నీవు గల్గినఁ గల్గు నిఖిలభోగములు
నీవు గల్గినఁ గల్గు నిత్యసంపదలు
నీవు గల్గినఁ గల్గు నిఖిలరాజ్యములు
నెడ లేదు భాషింప నిదె చేర వచ్చె
మిడుఁగుఱు లడరంగ మి న్నంది వహ్ని
తెగువ లే కున్నను దెగుట నిక్కంబు
సుగుణాత్మ తొలుత నేఁ జొచ్చినపిదప
భగవంతుఁ డొనరించుపద్ధతి జరుగు

యపడి, వెళ్లనుఱికి=వెడలదూఁకి, సుడివడి=తబ్బిబ్బుపడి, వా తెఱలు=పెదవులు, వెరవైనవంకగా=వీలయినదిక్కుగా, నివహము=సమూహము, ఎడలేదు భాషింపన్=మాటలాడుటకు అవకాశము లేదు, మిన్నంది=ఆకాశముముట్టి. మిక్కిలిపొడవుగా పెరిఁగి యనుట, తెగువలేకున్నను తెగుటనిజంబు=సాహసము చేయనియెడల చచ్చుటనిశ్చయము, తొలుత.....జరుగు= మొదట నేనగ్ని

తగవు మీఱఁగఁ దెంపు దయ సేయు' మనుచు
వేఁడినఁ దల వ్రేల వ్రేసి నిట్టూర్పు
వేఁడిమై నృపతి నివ్వెఱ నూర కున్న
వసుధీశు నతిభక్తి వలగొని మ్రొక్కి
మసలక చనుచంద్రమతివెంటఁ దగిలి
'యమ్మమ్మ నీ విపు డగ్నిలో నుఱుక
సమ్మదం బొదవంగఁ జనియెద వేని
వత్తు నేనును నన్ను వదలక తిగిచి
యెత్తికొ' మ్మనుచుఁ బెల్లెసఁగుదైన్యమునఁ
గిదుకుచుఁ జిన్నికెంగేలఁ బైకొంగుఁ
గదియించి బుడిబుడి కన్నీరు దెచ్చి
మోహ మేర్పడఁ గుచంబుల మోము రాచు
లోహితాస్యునిఁ జూచి లోనన పొక్కి
యక్కునఁ గదియించి యాదల నివిరి
చెక్కిలి నొక్కి యాచిన్నారిబొజ్జఁ
బుడికి చక్కిలిగింత పుచ్చి కన్నీరు
దుడిచి ముద్దులచుంచు దువ్వి మూర్కొనుచు
'నాయన్న నాకూన నాముద్దుపట్టి
మాయయ్య యీపేర్పుమంటఁ జల్లార్చి
వత్తు వేవేగ రావలదు నా తోడఁ
జిత్త మారఁగ నీకుఁ జేకూరు శుభము'

లోఁబ్రవేశింపఁగా పిదప దైవము కావించుదారి కాఁగలదు, తెంపుదయసేయుము= తెగువచేసి యగ్నిలోఁబడుటకు అనుమతి యిమ్ము, నివ్వెఱ=మిక్కిలిభయము, వలగొని=ప్రదక్షిణము సేసి, కిదుకుచు=మెల్లగాశబ్దించుచు, చిన్నికెంగేలన్ =

లని యెట్టకేలకు నాలోహితాస్యు
మను జేరుకడ నిల్పి మఱి యొండుదలఁపు
మది లేక నిల్చి యమ్మగువ ప్రాణేశుఁ
బదిలంబుగా మనఃపద్మంబునందు
ధృతి నిల్పి చంద్రమతీదేవి భక్తిఁ
బ్రతిముఖం బై యగ్నిభట్టారకునకుఁ
దరుణప్రవాళసుందర కాంతిఁ దనరు
కరపల్లవంబులు గర మొప్ప మొగిచి
'వరద వైశ్వానర వరదయాలోల
దురితసముత్కరతూలవాతూల
మదిలోన వాక్కున మఱి చేతలందు
వదలక పతిభక్తి వఱలుదు నేని
నరలోకనుతుఁడై ననాకార్కవిభుఁడు
పరమసత్యంబు దప్పక మను నేని
పరమశీతలుఁడ వై ప్రాణదానంబుఁ
గరుణమైఁ దొలుత నక్షత్రున కొసఁగి
మునినాథుఋణమున మునిఁగి పోకుండ
మను జేశుఁ గొడుకును మఱి కావు' మనుచుఁ
జెచ్చర రాయంచ చెంగల్వకొలనుఁ
జొచ్చినగతిఁ జిచ్చుఁ జొచ్చి యానడుమఁ

సొగసైనచిన్నయొఱ్ఱని చేతితో, తరుణప్రవాళసుందరకాంతిన్ = లేఁతచిగుళ్ల వంటిసొగసైనకాంతితో, దురిత...తూల- దురితసముత్కర=పాపసమూహమునెడి, తూల=దూదికి, వాతూల=గాలియైనవాఁడా- గాలి దూదిని పింజెలుగా నెగురఁగొట్టునట్లు పాపసమూహమును నాశముసేయువాఁడాయనుట, కలయు

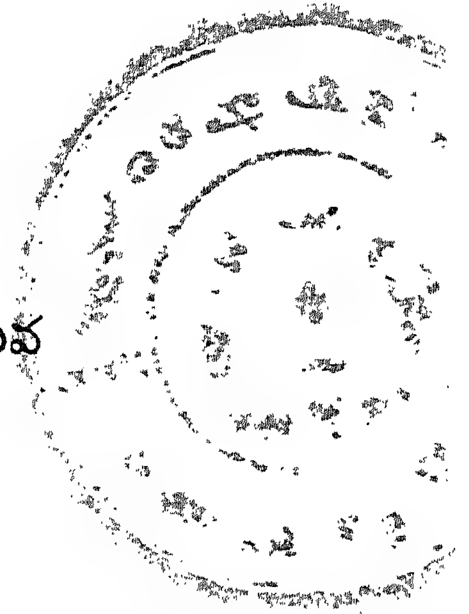
గలయఁ బూసినకింశుకంబులలోనఁ
జెలువారు చున్నరాచిలుక చందమునఁ
బ్రబలసంధ్యారాగపటలంబునందు
సొబ గొందు క్రొన్నెలసోగ బాగునను
మలసి మండెడు పెనుమంటలలోన
నిలిచి మైఁదీఁగె కాంతికి వన్నె నిగుడ
దీపింప రానిపాతివ్రత్యమహిమ
కేపార వెఱఁ గంది యెల్ల దేవతలుఁ
బోరఁ బోరి నుతియింపఁ బువ్వులవాన
గురిసె నప్పుడు వహ్ని గొబ్బున నడఁగ
నిగుడుకీలలు మాని నివుఱు పైఁగప్పి
పొగులుట లుడిగి నిప్పుకలు సల్లారె
నావిధంబునను దావాగ్ని సల్లారి
పోవుటయును మహాద్భుతముగా మెఱసి
తలపువ్వు వాడక తరుణీలలామ

బూసినకింశుకములు-అంతటనుఎఱ్ఱగా పూచియున్న మోదుగుచెట్లు, ప్రబల... పటలమునందు = దట్టమైన సంజకెంజాయలసమూహమునందు, సొబగు ఒందు= అందగించునట్టి, క్రొన్నెలసోగబాగునను=లేఁతయు నిడుదగానున్న చంద్రరేఖ విధమున - ఇట చెంగల్వకోలను, పూచినమోదుగుచెట్లు, దట్టంపుసంజకెంజాయలు అగ్నికిని, రాయంచ, రాచిలుక, గ్రొన్నెలసోగయనునివి చంద్రమతికి నిజెప్పినాఁడని తెలియునది. మైదీఁగె...నిగుడ-తీఁగవంటి మేనికాంతికి యాయగ్నియందు మఱింతకాంతి హెచ్చఁగా, నిగుడుకీలలన్ = సాఁగుచున్నజ్వాలలను, నివుఱుపైఁగప్పి=మండుటతీసి పైని నివుఱుగ్రమ్మి,పొగులుట=కుములుట. తలపువ్వువాడక=తలయందలి పువ్వుసైతము కందక-ఇంచుకైనను కసుగందక

యెలనవ్వు సిగురొత్త నెప్పటి యట్టు
లలవడఁ జేతు లల్లార్చుచు నెదుర
నలరి యానందనృత్యముఁ జూపు చున్న
యాలోహితాస్యుని నక్కునఁ జేర్చి
పాలు చన్నులఁ జేఁపి పయ్యెద దడియ
జడిగొని హర్షాశ్రుజలముల మేనిఁ
దడిపి ముద్దాడుచు ధవునకు నర్థి
నిలఁ జాఁగి మ్రొక్కిన 'నింతి నీ యట్టి
కులసతి నాకుఁ గల్గుటఁ గాదె యిట్టి
యాపద లెడఁబాసి యలరంగఁ గలిగె
నీపుణ్యవర్తన నెగడె లోకముల
నే రట్టుఁ దిట్టు నా కెసఁగక యుండ
బోరన మునిపుత్రుఁ బ్రోచితి గాన
నీనిమిత్తంబున నెలఁత నా కింకఁ
బూని కౌశికుఋణంబును దీర్పఁ గలుగు'
నని యుచితోక్తుల నమ్మహీవిభుఁడు
తనదేవి ప్రియ మారఁ దగ గారవింప
నప్పు డాకౌశికుం డవ్విధం బెల్లఁ
దప్పక వీక్షించి తద్దయు నలిగి
'కాలాగ్నిఁ బోనియీకార్చిచ్చు చేతఁ
గాలి వే భస్మంబు గాక తా నిలిచి
పతియును దాను నెప్పటియట్ల కలసి
సుతుని ముద్దాడుచు సురలు నుతింప

యనుట - ఇది భాషాశైలి, ఎలనవ్వు=చిఱునవ్వు, రట్టు=అపవాదము, నీమంత

నున్నది కళ్యాణి కొక్కింత నైనఁ
జెన్నఱి యుండదు సీమంతవీథి
యలికంబు సెమరింప దలకలు గమర
వెలనవ్వు గడివోవ దెసఁగదు దప్పి
చిలుకదు కన్నీరు జిగి దప్పి మేను
సొలయ దేమియుఁ బొగచూరదు వలువ
పసిమి దప్పదు కమ్మపసపు లేఁబూఁత
కసుగంద వడుగులుఁ గమరవుఁ జేతు
లీతగ వీతెంపు నీవెంపు సొంపు
లీతెఱం గీమేర లీదిట్టతనము
లెందు మహాశ్చర్య మేమన వచ్చు
నిందుకళాధరుం డెఱుఁగు నొక్కరుఁడు
బాపురే నా తపోబలమునకంటె
దీపించు దీనిపాతివ్రత్యమహిమ
పతిభక్తి సతులకుఁ బరమశీలంబు
పతిభక్తి సతులకు భాగ్యమూలంబు
పతిభక్తి సతులకుఁ బరమభూషణము
పతిభక్తి సతులకు భాగ్యపోషణము
పతిభక్తి సతులకు భయనివారణము

వీథి=పాపటరేక, అలికము=నెత్తి, అలకలు=ముంగురులు, కమరవు=కాలవు, కడివోవదు = వాసనపోవదు-చెడిపోదు. చిలుకదు = తొరఁగదు-కన్నీరు కాఱదనుట. సొలయదు=బడలదు, పొగచూరదు వలువ=వస్త్రము మాఁడి పొగయదు, కమ్మపసపు లేఁబూఁత=మంచిపసపు పలుచగాఁబూసినపూఁత, కసుందవు=కొంచెమైనను వాఁడవు, ఇందుకళాధరుఁడు =శివుఁడు, బాపురే =

పతిభక్తి నిఖిలశోభనకారణంబు
పతిభక్తి నింతికిఁ బడయంగ రాని
యతులితపుణ్యంబు లవి యెందుఁ గలవు
వెఱపింపఁ బోయి తా వెఱచినయట్టి
తెఱఁ గయ్యె నింక నే తెఱఁ గిట మీఁద'
నని తలపోసి హా యని వెచ్చ నూర్చి
మౌనమునఁ జలముఁ గ్రమ్మఱ నూలుకొల్పి
యడరెడు తనరూప మన్యు లెవ్వరికిఁ
బొడ గాన రాకుండఁ బొందుగాఁ గదిసి
వక్షంబు మోము మోవఁగఁ గౌఁగిలించి
నక్షత్రకునకుఁ దిన్నఁగ నిట్టు లనియెఁ
'జయ్యన బహువేదశాస్త్రపారీణు
లయ్యున్న నా శిష్యు లందఱిలోన
వెలయునష్టాదశవిద్యలయందు
బలవంతుఁ గావించి పాటెంతు నిన్ను
నేచందమున నైన నీ వధూమణికి
నీ చక్రవర్తిపై నెనఁగినకూర్మి
వీడి పోవఁగఁ బల్కి విరిపోటు సేసి
జోడుఁ బాపుము దాన సురసమై జరుగుఁ
గైకొని నాసేయుకపటకృత్యములు

సెబాసు, వెఱపింపఁబోయి... తెఱఁగయ్యె- ఒకరిని భయపెట్టఁబోయి తుదక
తానే భయపడినట్లు, చలము=హఠము, మోము మోవఁగఁ = మొగమువఱకు-
మోమును వక్షమును ఒండొంటికి తగులునట్లుగా, విరిపోటు= వీడ్పాటు-ఎడ
బాటు, జోడు=జంట 'దాననాచేయుకపటకృత్యములు సురసమై జరగ

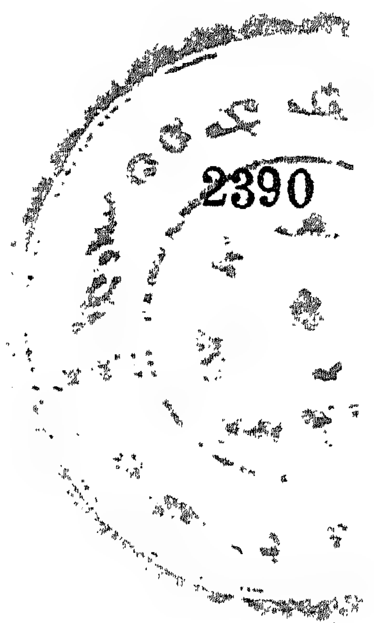
లేకున్నఁ గొన సాఁగ లేవు నిక్కువము
సేయు మీపని కార్యసిద్ధి నా కొదవు
పోయి వచ్చెద'నని పోయె నవ్వాని
యంత నక్షత్రకుం డామహారాజు
కాంతాశిరోమణిఁ గాంచి దీవించి
"దేవి నీ దైనపాతివ్రత్యమహిమ
వేవేలదెఱఁగుల వినుతింప నరిది
యనలకీలావళి కాహుతి యైన
ననుఁ బ్రాణములు గాచి నయమునఁ బ్రోచి
తిక్షితి స్త్రీలలో నెన్నఁగా మొదలి
పక్ష మేర్పడఁగ లోపాముద్ర నెన్ని
యాయరుంధతిఁ జెప్పి యనసూయఁ బొగడి
శ్రీ యలరార శచీదేవిఁ దలఁచి
యలవడఁ గొనియాడ నగుఁ గాక యున్న
పొలఁతులు నీతోడఁ బురుడింపఁ గలరె
కరుణమై నీ యుపకారంబు నాకుఁ
బరఁగఁ జేసిననీకుఁ బ్రత్యుపకార
మొనరఁ గావించెద నొకమాట వినుము
చనవుమైఁ గౌశికసంయమి వేఁడి

ననియన్వయము. సురసమై=మిక్కిలి రసవంతముగా, అనల కీల ఆవళికిన్=అగ్ని జ్వాలలవరుసకు, ఆహుతి=బలి, మొదలిపక్షము = మిక్కిలి మేలయినతరగతి, ఏర్పడఁగాన్ = తేటపడునట్లు, మొదటఅరుంధతి మొదలుగా శచీదేవివఱకుఁ గలపతివ్రతల నెన్ని వారితోపాటిగా నిన్నును ఎన్నవలయునుగాని, ఉన్న పొలఁతులు = తక్కియున్న కేవల స్త్రీలు, పురుడింపన్ = సరిపోల,

క్రమ్మఱ నాకుఁగాఁ గైకొని రాజ్య
మిమ్ముల నీ కిచ్చి యీ లోహితాస్యుఁ
బట్టంబు గట్టింతుఁ బరఁగ నీ ముద్దు
పట్టిఁ దోడ్కొనుచు నీ పట్టణంబునకు
రమ్ము నీ కిది పొందు రాదన వలదు
నమ్ముము మృష గాదు నా మాట లతివ
యెలమిమై నటు గాక యీరాజు వెంట
నలయక వర్తింప నాశించె దేని
వనహుతాశనమహాజ్వాలాకరాళ
ఘనతరవిస్ఫులింగముల నంగములు
గమరక పోవచ్చుఁ గాక కల్పాంత
డమరు నిష్ఠుర ఢమఢమ రవ స్ఫురిత
పటుతర బ్రహ్మాండ భాండ చండీశ
చటుల రౌద్రాకృతి సమకొనఁ బేర్చు

కౌశికసంయమి = విశ్వామిత్రమునిని, 'నాకుఁగారాజ్యము క్రమ్మఱఁగైకొని నీకిమ్ములనిచ్చి' అని యన్వయము, పొందుగాదు=ఉచితముగాదు. మృష=కల్ల, వన...హుతాశన...విస్ఫులింగములన్ - వనహుతాశన = అడవినిప్పుయొక్క, మహాజ్వాలా= గొప్పమంటలయొక్క, కరాళ = భయంకరములైన, ఘనతర విస్ఫులింగములన్ = మిక్కిలిగొప్పవైన మిడుఁగుఱులచేత, కల్పాం...రౌద్రాకృతి-కల్పాంత=ప్రళయమందలి, డమరు=డమరువాద్యముయొక్క, నిష్ఠుర= కఠోరమైన, ఢమఢమరవ=ఢమఢమయనుశబ్దముచేత, స్ఫురిత=అల్లలార్పఁబడిన, పటుతర=మిక్కిలిపటువైన, బ్రహ్మాండభాండ = కుండలవంటి బ్రహ్మాండములుగలవాఁడైన-తనడమరు మ్రోఁతలచేత బ్రహ్మాండముల నల్లలార్చువాఁడైన యనుట, చండీశ-శివునియొక్క, చటుల=మిక్కుటమైన, రౌద్రఆకృతి=భయంకరమైన ఆకారము, సమకొనన్=జతపడునట్లుగా, కుటిలకౌశికు= వంచకుఁడైన

కుటిలకౌశికుతీవ్రకోపాగ్నిశిఖలఁ
బెట పెటఁ బ్రేలక ప్రిదిలి పో వశ మె
యదియును గాక నేఁ డాదిగా నింకఁ
బదిదినంబులు సిక్కెఁ బలికినమితికి
మునినాథుధన మెట్లు ముందఱఁ జెల్లు
వెనుకఁ జెల్లిన దఱవీసంబు లేదు
లే దుపాయం బింక లేశమాత్రంబు
మేదినీపతి కిట మీఁద నూహింప
నోదవుపేరాఁకట నుదరి హా యనుచుఁ
గదియుబెబ్బులివలెఁ గౌశికుఁ డలిగి
తడయక వచ్చి మాధనముఁ దె మ్మనుచు
నడిగి యట్టాని బి ట్టదలించెనేని
కడువడి గర్భంబు గదలి కంపించి
సుడివడి నిన్ను నీ సుతుని నక్కఱకుఁ
బోయినంతకు నమ్మి పుచ్చు భూవిభుఁడు
తోయజానన నాకుఁ దోఁచినబుద్ధి'
నావుడుఁ జిఱునవ్వు నవ్వి యారాజు
దేవి నక్షత్రకుదెసఁ జూచి పలికె
'సతి కేడుగడయును జర్చింపఁ బతియె

విశ్వామిత్రునియొక్క, పెటపెటఁ బ్రేలక = పెటపెటమని మాఁడక, ప్రిదిలిపోక = జాఱితప్పించుకొనిపోవుటకు, నేఁడాదిగాక = నేఁడు మొదలుకొని, చిక్కెక = మిగిలెను, మితికిక = గడువునకు, ముందఱక = ఇఁకమీఁద, వెనుకక = ఇంతకు ముందు, ఉదరి = చలించి, అట్టు ఆని = మెడపట్టుకొని, సుడివడి = తబ్బిబ్బుపడి, అక్కఱకుక = ఆవశ్యకతకు - లేక - ఆవశ్యకకార్యమునకు, ఏడుగడ = స్వామి,

పతియ చూ దైవ మెబ్భంగుల సతికి
బలవంత మగువిధి ప్రాణేశుఁబాప
వలవంతఁ జెందినవరవధూమణికి
భారంబు హారంబు భాసురగంధ
సారం బసారంబు సారకాసార
తీరంబు దూరంబు తీవ్రసల్లాప
కీరంబు క్రూరంబు కిన్నరమంజు
నాదంబు ఖేదంబు నవచంద్రకాంత
వేదులు సూదులు విరచితోద్యాన
చూతంబు భూతంబు సురభికస్తూరి
పూఁతలు రోఁతలు పూర్ణచంద్రికల
మెఱపులు వెఱపులు మెత్తని దూది
పఱుపులు మఱుపులు పరభృతసమితి

చర్చింపన్ =విచారింపఁగా, పాపన్ =ఎడఁబాపఁగా, వలవంతన్ =దుఃఖమును, వరవధూమణికిన్ = ఉత్తమురాలైన స్త్రీరత్నమునకు, హారము, భారంబు = బరువు, భాసురగంధసారంబు=మనోజ్ఞమైనచందనము, అసారంబు=పసలేనిది, సార కాసారతీరంబు=శ్రేష్ఠమైనసరస్సుయొక్క-గట్టు,దూరంబు=దవ్వాయినది-పోవనొప్పనిది,తీవ్రసల్లాపకీరంబు=వడిగలపలుకులుగలచిలుక, క్రూరంబు=కటువైనది,కిన్నరమంజునాదంబు= కిన్నెరవీణయొక్క-యింపయినధ్వని, ఖేదము= దుఃఖము-దుఃఖకరమనుట. నవచంద్రకాంతవేదులు = క్రొత్తలైన చంద్రకాంత శిలలయరుఁగులు,సూదులు=సూదులవలె నొప్పించునని, విరచిత ఉద్యానచూతము=చక్కఁగా నేర్పఱుపఁబడిన ఎలతోఁటయందలి మామిడి, భూతంబు=భూతమువలె భయంకరమైనది, సురభి కస్తూరి పూఁతలు=వాసనగల కస్తురిపూఁతలు, రోఁతలు= అసహ్యములు, పూర్ణచంద్రికల మెఱపులు=పండు వెన్నెలప్రకాశములు, వెఱపులు=భయంకరములు, మఱుపులు=మఱపునకుపాత్రములు – మఱ

కూఁతలు ఘాతలు గొదమతుమ్మెదల
మ్రోఁతలు వ్రేఁతలు ముద్దురాయంచ
మురువులు పరువులు మోహంపుఁజెలుల
సరసముల్ విరసముల్ చందనానిలపు
మెలఁకువ యలఁకువ మేల్మిచెంగావి
జిలుగులు సిలుగులు చివురుఁజప్పరపుఁ
బొంతలు వింతలు పూఁబొదరిండ్ల
క్రంతలు వంతలు కమనీయసరసి
బిసములు నుసములు పృథుమకరంద
రసములు విసములు రమ్యహిమాంబు
పూరంబు గాదు కర్పూరంబు సేదు
వీరుండు మారుఁ డీవిధమును గాక
ముదమునఁ గులశీలములు మదిఁ గోరి

చిపోవఁబడునవియనుట, పరభృతసమితి = కోవెలలసమూహము, ఘాతలు=దెబ్బలు- దెబ్బలవలెగడుసైనవి, వ్రేఁతలు=దెబ్బలు, మురువులు=నడలమురిపములు, పరువులు=పరుగెత్తిపోవునవి-దూరముగా పలాయితములగుననుట, చందనఅనిలపు=చందనపుఁగొండనుండి వీచుగాలియొక్క, మెలఁకువ=సంచారము-వీచుట, అలఁకువ=ఆయాసము-ఆయాసకరమనుట-జిలుగులు = సన్నవస్త్రములు, సిలుగులు=ఉపద్రవములు, చివురు చప్పరపు పొంతలు=చిగురుటాకుల తోపన్నినచాకపుపందిరియొక్క సమీపములు, వింతలు= ఆశ్చర్యము-అనుభవించుటయరుదనుట, క్రంతలు=రచ్చలు-స్థానములనుట, వంతలు=దుఃఖములు-దుఃఖకరములనుట.కమనీయసరసి=మనోహరమైనకొలనుయొక్క,బిసములు=తామరతూండ్లు, నుసములు=కనరులు, పృథుమకరందరసములు=గొప్ప పూఁదేనెద్రవములు,రమ్యహిమాంబుపూరంబు=మేలైన పన్నీటిముంపు, కాదు=ఇష్టముగాదు, మారుఁడు వీరుండు=మన్మథుఁడో పరాక్రమశాలి-పురుషునిఁ బాసిన స్త్రీకి మన్మథునిపరా

బ్రదుకుపతివ్రతారత్నంబులకును
బతి లేనిరాజ్యసంపద లవి యేల
పతి లేనిసుతు లేల బంధువు లేల
పతి లేనిహితు లేల ప్రాణంబు లేల
మతిఁ దలపోయ నీ మానవేశ్వరుఁడు
నా కూర్మి నిలుకడ నా తోడునీడ
నా కన్న పెన్నిధి నా నోముఫలము
నా మేలిచెలికాఁడు నా పట్టుఁగొమ్మ
నా మెచ్చువలరాజు న న్నేలురాజు
చిక్కనే కౌశికుచిక్కులఁ దగిలి
వెక్కురువడుగ యీవెడమాట లుడుగు
నీవు నీ గురుఁడును నిఖిలనిర్జరులు
వేవేలదెఱఁగుల వినుతులు సేయ
జగ మెఱుంగఁగ హరిశ్చంద్రభూవిభుఁడు
నెగడుసత్యవ్రతనియతిఁ బెంపొంది

క్రమమునోర్చుట కష్టమనుట, ఈవిధమునుగాక = ఈప్రకారమే కాక - అనఁగా నింతవఱకుపతినిబాసిన స్త్రీకి వలపుచేఁగలుగునట్టిబాధలుచెప్పియిప్పుడు పాతివ్రత్యధర్మమునుబట్టి కలుగు నభోగ్యములను జెప్పుచున్నది, నాకూర్మినిలుకడ = నాప్రేమము ఎడతెగక నెలకొనియుండు స్థానము, నాతోడునీడ = నన్నుతోడు నీడవలె నెడఁబాయనివాఁడు, నాకన్నపెన్నిధి = నాకుదొరకినపెద్దలిబ్బి - పెద్దవిధివలెనాకుఁ బెంపుసొంపులన్నియుఁ జేయువాఁడు, నానోముఫలము = నేను నోఁచిననోములకు ఫలముగానుండువాఁడు, నామేలిచెలికాఁడు = నాకు మేలయినస్నేహితుఁడు, నాపట్టుఁగొమ్మ = నాకు అధారభూతుఁడు, నామెచ్చువలరాజు = నేను మెచ్చిన మన్మథుఁడు, 'కౌశకు చిక్కులఁ దగిలిచిక్కనే' అని యన్వయము. కౌశికుఁడు పెట్టుసంకటములందుఁ బడియు నియమముతప్పఁ

వెలయ నష్టాదశద్వీపసంధులను
నెలమిమ్మెం గ్రమ్మఱ నేలు నిక్కముగ'
ననుటయు 'నిది తథ్య' మని వినువీథి
నను వెంద భాషించె నశరీరవాణి
యది విని మదిని నత్యాశ్చర్య మంది
కొదుకుచు నక్షత్రకుం డూరకుండె.

ప్రథమభాగము సమాప్తము.

డనుట, వెడమాటలు=పిచ్చిమాటలు, నిఖిలనిర్జరులు=సమస్తదేవతలు, నెగడు సత్యవ్రతనియతిః= ప్రకాశించుచున్న సత్యమేపలికెడి నియమముయొక్క నిలుకడచేత, పెంపు=ఐశ్వర్యము, కొదుకుచుః=సంకోచించుచు.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

ద్విపద

ద్వితీయ భాగము.

మనుజేశు డంత నమ్మగువ నీక్షించి
'మనకు నేఁ డిచ్చోట మసలుట దగదు
ముందఱ నున్నది ముయ్యేఱు నేల
యం దున్న జనులు మహాజను' లనిన
వనిత యి ట్లనుఁ బ్రాణవల్లభుఁ జూచి
'పెను పొందుతత్తరపా టేమి దేవ
యొనరంగ నేలెడియొడయుఁ డెవ్వాఁడు
మన కెవ్వ రందు సంబంధబాంధవులు
మనయప్పు తెగటార్ప మది వేఁడు వారి
వినిపింపు వారల విమలాత్మ' యనినఁ
జందనగంధి కాజననాథుఁ డనియె
'నిందుకళాధరుం డేలు నప్పురము
నావిశ్వనాథుఁడే యాత్మబాంధవుఁడు
దైవంబుఁ దాతయు దాతయు మనకు

ముయ్యేఱు నేల='త్రిస్రోతాః' అన్నట్లుమూఁడుప్రవాహములుగా గంగానదిప్రవహించు స్థలము, మహాజనులు=గొప్పవారు-పుణ్యాత్ములనుట, ఒనరంగన్=ఒప్పట్లుగా, ఒడయఁడు=ఏలిక-ప్రభువు, ఇందుకళాధరుఁడు=శివుఁడు, తాత=

నగలక మునినాథునవ్వాన కొక్క
తెగసేయ వలయు నో దేవి యెట్లైన'
నని కుమారునిఁ దనయంస మెక్కించు
కొని యట పోవుచోఁ గొంత దవ్వులకు
నరుణారవిందంబు లడుగులు గాఁగ
దరుల గ్రుమ్మరువనదంతావళముల
యురుతరతుండంబు లూరులు గాఁగ
సరససైకతసీమ జఘనంబు గాఁగ
సురుచిరం బగుమేటిసుడి నాభి గాఁగఁ
గరమొప్పుచిఱుతరఁగలు వళుల్ గాఁగ
నునుఁదీఁగనాచు లేనూఁగారు గాఁగ
నెనయ జక్కవలు పాలిండ్లును గాఁగఁ
జెలువంపుబిసములు సేతులు గాఁగ
వెలిదమ్మి వదనారవిందమ్ము గాఁగఁ
గలికిబేడిసలు వాల్గన్నులు గాఁగ
నెలకొన్నజలవేణి నెఱివేణి గాఁగ

రక్షకుఁడు, అగలక=వెనుదీయక, తెగ=విధము, అంసము=మూఁపు, అరుణారవిందంబులు=ఎఱ్ఱదామరలు, దరులన్=గట్టులందు, వనదంతావళములు=అడవియేనుఁగులయొక్క, ఉరుతరతుండములు=మిక్కిలి గొప్పవైన తొండములు, ఊరులు గాగన్=తొడలు కాఁగా, సరససైకతసీమ=ఒప్పిదమైనయిసుకదిబ్బపట్టు, జఘనము=కటి, సురుచిర=అందమైన, మేటి=గొప్ప, చిఱుతరఁగలు=చిన్నయలలు, వళుల్=కడుపుమీఁదిముడుతలును, నునుఁదీఁగనాచు=నిద్దమైనపాఁచితీఁగ, లేనూఁగారు=లేఁతయైననూఁగారు, చెలువంపుబిసములు= అందమైనతామరతూండ్లు, వెలిదమ్మి=తెల్లదామర, కలికిబేడిసలు= ప్రకాశించుచున్న బేడిసచేఁపలు, వాల్గన్నులు=నిడుదలైనకన్నులు, నెలకొన్నజలవేణి = నిశ్చలముగానున్న నీటి

సరవిఁ బెల్లెసఁగెడు జలకణ పంక్తు
లరు దారుమౌక్తికహారముల్ గాఁగ
నవలఁ గ్రీడించు రాయంచలరవము
నవహేమనూపురనాదంబు గాఁగఁ
బెనుపొంద నెరసిన ఫేనంబు దెలుపు
దనరారు చున్న చందనచర్చ గాఁగఁ
గూలావనీరుహకుసుమపరాగ
జాలంబు చిత్రవస్త్రంబుగా మెఱయ
జనలోకపావని జాహ్నవి గంగఁ
గనుఁగొని హస్తపంకజములు మొగిచి
నుదుటఁ గీలించి సన్నుతు లొప్ప భక్తిఁ
గదిసి నందనుఁడును గాంతయుఁ దాను
నాపుణ్యవాహినియం దవగాహ
మొప్పిరఁ గావించి యుచితాహ్నికములఁ
గ్రమమునఁ దీర్చి యక్కడఁ గొంత సేపు
శ్రమము దీరఁగ నిల్చి జననాథతిలకుఁ

వెల్లువ, నెఱివేణిగాఁగన్ =నిండారుజడగాఁగా, పెల్లు=మిక్కిలిగా, జలకణపంక్తులు=నీటిబొట్లవరుసలు, అరుదారుమౌక్తికహారముల్ = వింతయైనముత్తెపుసరులు, నవహేమనూపురనాదము=క్రొత్తబంగారందియచప్పుడు, పెనుపు= పెంపు, నెరసిన ఫేనంబు దెలుపు=వ్యాపించిన నురుఁగుతెల్లఁదనము, చర్చ=పూఁత, కూలా...జాంము- కూల=గట్టునందలి, అవనీరుహ=చెట్లయొక్క, కుసుమపరాగ =పుప్పొడియొక్క, జాలంబు=సమూహము, గంగనుఇంతవఱకొక స్త్రీగావర్ణించినాఁడు. జనలోకపావని = భూలోకమును పవిత్రముచేయునది, జాహ్నవి - జహ్నుమునివలనఁబుట్టినది, నందనుఁడు=కొడుకు, పుణ్యవాహిని = పవిత్రమగు నది, అవగాహము=స్నానము, ఉచిత ఆహ్నికముల = తగినట్టిపగటికర్మములను,

డట చని ముందట నా వేల్పుటేటి
తటమున నురుతరద్వారకవాట
వాపీతటాకోపవనసముత్తుంగ
గోపుర ధ్వజ మణి కుడ్య విచిత్ర
తోరణ ప్రాసాద తురగ మదాంధ
వారణ రథ భట వ్రాత సామగ్రిఁ
జెన్నొందు చున్న కాశీపురిఁ జేరి
కన్నులు విలసిల్లఁగా మహీవిభుఁడు
ముదమునఁ దన దేవిమోము వీక్షించి
మదిరాక్షి యిందులమహిమ వర్ణింపఁ
బదినూఱుముఖములఫణియును జాలఁ
డిది వేదవిఖ్యాత మిది ముక్తిమార్గ
మిది స్వర్గసోపాన మిది సిద్ధసేవ్య
మిది దోషచయదూర మిది తీర్థసార
మిది భుక్తిముక్తిద మిది సత్యచరిత

వేల్పుటేటితటము - దేవనదియైనగంగగట్టు, ఉరుతర...సామగ్రిః - ఉరుతర= మిక్కిలిగొప్పదైన, ద్వారకవాట=ద్వారపుతలుపులును, వాపీ=నడబావులును, తటాక=చెఱువులును, ఉపవన=తోఁటలును, సముత్తుంగగోపుర = పొడవైన గోపురములును, ధ్వజ=ధ్వజములును, మణికుడ్య = రత్నమయమైనగోడలును, విచిత్ర= వింతలైన, తోరణ=ముఖద్వారములును, ప్రాసాద= మేడలును, తురగ =గుఱ్ఱములు, మదాంధవారణ=మదముచే కన్నుఁగానని యేనుఁగులు, రథ=రథములును, భటవ్రాత= బంట్లసమూహములును, సామగ్రిః = వీనియొక్క సంపూర్ణతచేత, దోషచయదూరము= దోషసమూహములకుదవ్వయినది - దోషములనెల్ల పోఁగొట్టునది. తీర్థసారము= శ్రేష్ఠమైనతీర్థము. భుక్తిముక్తిదము= భోగమోక్ష

మిది శంకరక్షేత్ర మిట్టిచిత్రంబు
కంతునికొఱ రోసి కన్నులు మూసి
చింత లొక్కటిఁ జేసి శివుఁ దలపోసి
యల సంతతోల్లాస మందెడువాసి
గలిగించునీకాశి ఘనపుణ్యరాశి
వామాక్షి విప్రుని వధియించునతఁడు
కామాంధుఁడై తల్లిఁ గదిసినయతఁడు
నుడుగక సురఁ ద్రాగు చుండెడునతఁడుఁ
దొడరి సువర్ణంబు దొంగిలునతఁడు
వనితల శిశువుల వధియించునతఁడుఁ
గినుకమై ధేనువుఁ గెడపినయతఁడుఁ
గొండీఁడు గృహదాహకుఁడు గరదుండుఁ
జండాలు డఖిలదూషకుఁడును మఱియుఁ
గ్రిమి పశు మృగ పక్షి కీటాది జంతు
సముదాయమైన నిచ్చట మృతిఁ బొంది
మిన్నేఱుజడలును మిక్కిలిగన్నుఁ
గ్రొన్నెలపువ్వును గుత్తుకనలుపుఁ
బులితోలు కాసెయుఁ బునుకకంచంబు

మూలనొసఁగునది. కంతునికొఱ=మన్మథునితక్కువ, సంతతఉల్లాసము=ఎడతెగని యానందము, వాసి=మేలిమి-ఆధిక్యము, సుర=కల్లు, సువర్ణము=బంగారు, కెడపిన=చంపిన, కొండీఁడు=కొండెము చెప్పువాఁడు, గృహదాహకుఁడు=ఇంటికి నిప్పుపెట్టెడువాఁడు, గరదుండు=విషముపెట్టెడివాఁడు, అఖిలదూషకుఁడు=అందఱిని దూషించువాఁడు, మిన్నేఱుజడలు=ఆకాశగంగగలజడలు, మిక్కిలికన్ను=మూఁడవకన్ను, క్రొన్నెలపువ్వంబు=క్రొత్తచందురుఁడనెడితలపువ్వును, కుత్తుకనలుపు=గొంతునందలినీలిమ. పునుకకంచము=తలపుఱ్ఱపాత్ర. పలుఁద=వెడలు

వలుఁదశూలము నస్థి వనమాలికయును
గలయిత డాత డై కమనీయరత్న
కలిత మై తలఁచినకడలనే మెలఁగు
నతులవిమానంబు నందు' దన్నెలమిఁ
బ్రతిదినంబును ససంభ్రమముగాఁ గదిసి
యొసపరివన్నెలు నోరచూపులును
ముసిముసినగవులు మొగడచన్నులును
నసియాడునడుములు నలసయానములు
రస మొల్కు బింబాధరంబులుఁ గలిగి
యలరువిల్తుని మోహనాస్త్రంబు లనఁగ
నలరారురుద్రకన్యాసహస్రములు
వివిధభంగులఁ గొల్వ వినుతికి నెక్కి
శివలోకమున సుఖస్థితి నుండఁ గాంచు'
ననుచుఁ జిత్రంబుగా నచ్చటిమహిమ
మన మార నాచంద్రమతికిఁ జెప్పుచును
ధవళగోపురచతుర్ద్వారబంధురము

అస్థివనమాలిక=ప్రేవులమాల, ఇతఁడు ఆతఁడై = ఇచట మృతిఁబొందినవాఁడు శివునిలక్షణములను బొంది ఆశివుఁడేయై-శివసారూప్యమును బొందియనుట, కమనీయరత్నకలితము=మేలయినమణులతో పొదుగఁబడినది, తలఁచినకడలనే = తలఁచుకొన్నచోట్లనే, ఒసపరి వన్నెలు = సింగారపువగలు, మొగడచన్నులు=మొగ్గలవంటిపాలిండ్లు, అసియాడు=జవ్వాడు, అలసయానములు=మెల్లనినడలు, బింబాధరములు=దొండపండువంటి పెదవులు, అలరువిల్తుని మోహనాస్త్రములు = మన్మథుఁడు జగత్తును మోహింపఁజేయుటకై వేయుబాణములు, ధవళ... బంధురము—ధవళగోపుర=తెల్లనిగోపురములచేతను, చతుర్ద్వార=

ప్రవిమలముక్తాతపత్రసుందరము
నరుణవితానరమ్యమును సమీర
తరళితవృషభకేతనభాసురంబు
మణిరంగవల్లికామంటపోజ్జ్వలము
ప్రణుతగుగ్గులుధూపపటలవాసితము
పటహ భేరీ శంఖ పణవ మృదంగ
పటు ఘంటికానేకబహువాద్యరవము
కాంతాసమర్పితకర్పూరశకల
కాంతనీరాజనకాంతి శోభితము

నాలుగు హజారముల చేతను, బంధురము=మనోజ్ఞమైనది. ప్రవిమల...సుందరము—ప్రవిమల=మిక్కిలి తెల్లనైన, ముక్తా ఆతపత్ర = ముత్యపుగొడుగు చేత, సుందరము=అందమైనది, అరుణవితానరమ్యము = ఎఱ్ఱని మేలుకట్లచే సొగసైనది, సమీర...భాసురంబు—సమీర = గాలిచేత, తరళిత = కదల్పఁబడిన, వృషభ కేతన=ఎద్దుపడఁగ చేత, భాసురము=మనోజ్ఞమైనది. మణి...జ్వలము—మణి=రత్నముల చేతనైన, రంగవల్లికా = ముగ్గులతోఁగూడిన, మంటప = మంటపములచే, ఉజ్జ్వలము=ప్రకాశించుచున్నది. ప్రణుత...వాసితము - ప్రణుత=మిక్కిలినుతింపఁబడిన, గుగ్గులు ధూపపటల = గుగ్గిలపు ధూపములసమూహముచే, వాసితము=వాసనగలదిగా చేయఁబడినది. పటహ...రవము - పటహ=తప్పెట, భేరీ=నగారాలు, శంఖ=చిందములు, పణవ=చిన్నతప్పెటలు, మృదంగ=మద్దెలలు, పటుఘంటికా = గొప్పగంటలు, అనేక = పెక్కులైన, బహు=నానావిధములైన, వాద్య=వాద్యములయొక్క, రవము=ధ్వని, గలది. కాంతా...శోభితము - కాంతా = స్త్రీలచేత, సమర్పిత = అర్పింపఁబడిన, కర్పూరశకల = కప్పురపు తునుకలచేత, కాంత=మనోజ్ఞమైన, నీరాజన = నివ్వాళులయొక్క, కాంతి=ప్రకాశము చేత, శోభితము=ఒప్పునది. అగణిత...

నగణితకనకకుంభాభిరామంబు
నగు విశ్వనాథమహాదేవునగరుఁ
జేరి యాదేవుని శ్రీలింగమూర్తిఁ
గోరి సద్భక్తి నెక్కొనఁగ దర్శించి
ధరణిఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి తనమోడ్పుఁగేలు
గరమొప్ప ఫాలభాగంబునఁ జేర్చి
జయ భక్తమందార సజ్జనోద్ధార
జయ సద్గుణాధార సంసారదూర
జయ సత్కృపాలోల శాతత్రిశూల
జయ హుతాశననేత్ర జలజాక్షమిత్ర
జయ మేరుకోదండ జయ విష్ణుకాండ
జయ నిర్జితానంగ శశిధవళాంగ
చారుకోమలహాస చతురవిలాస
గౌరీమనోల్లాస కాశీనివాస
యీకాశికునిఋణం బీకాశిలోన
దీకొని తీర్పఁగాఁ దెరువు గల్పింపు'

రామంబు - అగణిత=లెక్కింపరాని, కనకకుంభ=బంగారుకలశముల చేత, అభిరామంబు=మనోజ్ఞమైనది, భక్తమందార=భక్తులకు కల్పవృక్షమువంటివాఁడా, సజ్జన ఉద్ధార=సత్పురుషులను ఉద్ధరించువాఁడా, శాత=వాఁడియైన, హుతాశననేత్ర=నిప్పుకన్నుగలవాఁడా, జలజాక్షమిత్ర=విష్ణువునకు చెలికాఁడా, మేరుకోదండ=మేరుపర్వతము విల్లుగాఁగలవాఁడా, విష్ణుకాండ=విష్ణువు బాణముగాఁగలవాఁడా, నిర్జితఅనంగ = జయింపఁబడిన మన్మథుఁడుగలవాఁడా, శశిధవళాంగ = చంద్రునివలె తెల్లనిఅంగములు గలవాఁడా, చారుకోమలహాస = సొగసై మృదువైన నవ్వుగలవాఁడా, దీకొని=ఎదుర్కొని-పూని, తెరువు=మార్గ

మని సన్నుతులు సేసి యచ్చోటు వాసి
మనమార నా చంద్రమతియును దాను
భుక్తి ముక్తులు రెండుఁ బోలంగ నొసఁగు
భక్తవత్సలుఁ గాలభైరవుఁ గొలిచి
భసితత్రిపుండ్రంబు ఫాలలోచనము
నిశితత్రిశూలంబు నీలకంఠంబు
భోగీంద్రహారంబుఁ బునుకకప్పెరయు
నాగకంకణమును నల్లనిమేను
మరులు కెంజడలును మణికుండలములుఁ
జిఱుగజ్జె మొలనూలు సింగినాదంబు
డాకాలి పెండెంబు డమరువుఁ గత్తి
రాకాసితలలతోరపువనమాల
సెలవిపైఁ జిఱునవ్వు చిలికెడుమోముఁ
గలిగి యుజ్జ్వలరత్నఖచితంబులైన
యోగవాగలు మెట్టి యొకపాద మూఁది

ము ఉపాయము, భసితత్రిపుండ్రంబు=బూదిమూఁడు రేకలు, ఫాలలోచనము=నొసటికన్ను, నిశితత్రిశూలంబు = వాఁడియైనత్రిశూలము, భోగీంద్రహారంబు = సర్పశ్రేష్ఠుఁడైన వాసుకి అనెడు హారము, పునుకకప్పెర = కపాలపాత్ర, నాగకంకణము = సర్పముల కడియము, మరులు కెంజడలును = మోహముగొలిపెడు ఎఱ్ఱనిజటలును, చిఱిగజ్జె = చిన్నగజ్జెలు, సింగినాదంబు= పొడదుప్పికొమ్ముతో చేయఁబడిన యోగుల సుషిరవాద్యవిశేషము, డాకాలి పెండెంబు = ఎడమకాలి పెండేరమును, డమరుగము, రాకాసి···వనమాల-రాకాసితలల=రాక్షసుల శిరస్సులచేతనైన, తోరపు = పెద్ద, వనమాలయు, సెలవి= పెదవిమూల, ఉజ్జ్వలరత్నఖచితము = ప్రకాశించురత్నములచే పొదుగఁబడినది. యోగవాగ

బాగుగా నొసపరిబాగు నటించు
నాదేవదేవుని యానందమూర్తి
మోదంబుతోఁ జిత్తమున నిల్పి మ్రొక్కి
మఱియు నచ్చట మణిమంత్రౌషధములఁ
గఱవక యుండ వాకట్టి సింహముల
శరభంబులను ఘోరశార్దూలములను
వెర వారఁగా నెక్కి విహరించి యజిన
విరచితాసనభద్రవిన్యాసనరణి
నరుదుగా నాసీను లై యణిమాది
సిద్ధులు గలిగి ప్రసిద్ధు లైనట్టి
సిద్ధుల నిష్టార్థసిద్ధిగాఁ గొలిచి
మగుడి భూవిభుఁ డొక్కమఠముపొంతకును
దగఁ జేరి యున్నయత్తఱి నిప్పు లురుల
వీక్షించి యమ్మహీవిభునితో ననియె
నక్షత్రకుఁడు మది నయమింత లేక
'యచ్చుగా మాగురుం డవనీశ నీకు
నిచ్చినమితి నేఁడు నెల్లియుఁ జిక్కెఁ
బచ్చపైకము గూడఁ బడినది లేదు

లు=యోగసిద్ధులుమెట్టుపాదుకలు, ఒసపరిబాగు=శృంగారవంతునివిధము, వాకట్టి=నోరుబంధించి, శరభము=ఎనిమిదికాళ్లమృగము, శార్దూలము=పెద్దపులి, అజిన...సరణిన్=అజిన-కృష్ణాజినముచేత, విరచిత=చేయఁబడిన, ఆనన=ఆసనముయొక్క, భద్ర=శుభమైన, విన్యాస = రచనయొక్క, సరణిన్=విధమున, నిప్పులు ఉరులన్ = కన్నుల నిప్పుకలురాలఁగా, నయము = మెత్తఁదనము, ఇచ్చినమితిన్ = పెట్టినగడువులోపల, నేఁడును ఎల్లియున్ చిక్కెను = నేఁడు రేపును మిగిలెను, పచ్చపైకము = బంగారుపైకము, కూడఁబ

తచ్చులు పచరించి తటమటించెదవు
యిప్పు డేమఱిపాటు నిటకు నేతెంచి
ముప్పిరి గొనుకోపమునఁ గౌశికుండు
నన్ను వీక్షించి యీనరనాథుమీఁద
మిన్నక తరువుండి మితివోక మున్నె
పన్నుగాఁ దెమ్మన్న పసిఁడిచౌకముల
నెన్నము నీవన్న నెచట నేఁ దెత్తుఁ
బసిఁడిఁ దెమ్మనుచు నేఁ బలుమాఱు వేఁడ
మిసుగ వేనుఁగుగవ్వ మీటినయట్లు
చదువు నంతరమాయెఁ జాలు నీజాగు
తుద లేదు పీనుఁగుతోడిజాగరము
బోయబొంకులు బొంకి పోయెదో లేక
మాయప్పు నేఁటితో మాన్పి పుచ్చెదవొ
నిను నేఁడు ముఖమున నెత్తురు బ్రాఁమిఁ
కొని గుల్ల పఱుపక కొలికికి రావు

డినది=కూడినది - స్వార్థమునఁబడు. తచ్చులుపచరించి = జిత్తులునెఱపి, తటమటించెదవు=మోసపుచ్చెదవు, ఏమఱిపాటు=పరాకుగా - అదాటున, పన్నుగాఁ = ఒప్పిదముగా, పసిండిచౌకముల=కఱకువరాలు - నాలుగురూపాయలవరా చౌకమనఁబడును. మిసుకవు=కదలవు, ఏనుఁగుగవ్వమీటినయట్లు=పెద్దగవ్వను ఎగఁజిమ్మినను కదలనట్లు కదలకున్నావనుట- చదువును అంతరమాయె=విద్యాభ్యాసమునకును అడ్డికలిగెను, పీనుఁగుతోడిజాగరము=పీనుఁగుతోఁగూడ మేలుకొనుట - పీనుఁగుతో ఎంతసేపు మేలుకున్నను తుదిలేనట్లు నీజాగునకును తుదిలేదనుట. బోయబొంకులు=కటికిబొంకులు, నెత్తురుఁ బ్రామికొని=మొగమున నెత్తురులేకుండునట్లు చేసి- అవమానభయాదులవలన మొగమున నెత్తురు లేకపోవుట ప్రసిద్ధము. గుల్లపఱపక=గుల్లవలె తెల్లఁబాఱనీయక, కొలికికిరావు=పరిపాకమునకు రా

పట్టి గుత్తని నిన్నుఁ బ్రజలు వీక్షింపఁ
జట్టు మోయించెద సర్వథా చూడు'
మనుచు నక్షత్రకుం డంతరంగమును
మునుకొని చిల్లులు వొవ నాడుటయు
జననాథుఁ డాత్మలోఁ జాలఁ జింతించి
తనయుండు నాలును దానును దక్క
నితరధనంబు లొండేమియుఁ గలుఁగు
మతము గానక చంద్రమతిదిక్కుఁ జూచి
గుడిగుడి కన్నీరు గ్రుక్కుచు నొండు
నుడువ నాలుక రాక నులివేఁడియూర్పు
లందంద నిగుడ మో మరవాంచి యున్న
చందంబుఁ జూచి యాసాధ్వీలలామ
దీపించుపతివక్త్రదృష్టివిచేష్ట
లేపార నింగితం బెఱిఁగెడియట్టి
చదురాలు గాన సంశయలేశ మైన
మది లేక పల్కె దీమసము పెంపునను
'భూచక్రి మెల్ల నేర్పున నేలినట్టి
రాచవేల్పవు నీవు ప్రాకృతు నట్లు
పాయనిచింత విభ్రాంతిఁ గుందెదవు

వు- కార్యము తీర్పవనుట. గుత్తని=గుత్తయని, చట్టు=బండఱాతిని, చిల్లులువో వఁ=తూటులుపడునట్లు, నులివేఁడి=నులివెచ్చ, వక్త్ర=మొగము, దృష్టి=చూపు, చేష్టలు=వ్యాపారములు, ఇంగితము=మనస్సునందలి యభిప్రాయము, చదురాలు=నేర్పుకత్తె, దీమసము=ధైర్యము, రాచవేల్పవు=రాజురూపమైన దేవతవు, ప్రాకృతునట్లు=పామరునివలె, దాయంబుతల=విపత్తుసమయమున, ఒండొ

దాయంబుతల నిట్టిదైన్యంబు దగునె
మతిఁ బూని నీ సత్యమహిమ వెంపొంద
మితి రెండు దినములు మీఁద నుండఁగనె
చొప్పడ నప్పు దీర్చుట మేలు దినము
లొప్ప నొండొక టెక్క నొక్కటి దఱుఁగు
నుడితప్పు వాతప్పు నుసలక సత్య
మెడలింపఁ గనిపెట్టు నెపుడుఁ గౌశికుఁడు
శిశువులు వాపోవఁ జెక్కిలి మీటి
విశదాత్మ పాలుఁ ద్రావించుచందమున
నుసలక మనవెంట నుండి యీయప్పు
కసటు వాపఁగ నేఁడు గలిగె నీ వడుగు
నింటివేలుపు మన కితఁ డింక నెన్ని
కంటకంబులు వల్కఁగా కేమి దీనఁ
బేద నేనని నోరఁ బ్రేవులుఁ జూపఁ
బోదు రే ఋణముఁ దెంపునఁ గొనువారు

కటిఎక్కన్ = ఒక్కొక్కటి జరుగఁగా, ఒకటి తఱుఁగున్ = ఒక్కొక్కదినము గడువులోతగ్గును, నుడితప్పు = మాటతప్పు, వాతప్పు = నోటితప్పు, చెప్పినమాటతప్పుటయు, చెప్పరానిమాట చెప్పుటయునని రెండుతప్పులు, నుసలక = ఆలస్యములేక, సత్యము ఎడలింపన్ = సత్యమును తప్పించుటకై నుడితప్పును వాతప్పును గనిపెట్టుననుట. చెక్కిలిమీఁటి = చెంపపుడికి, అప్పుకసటు = ఋణదోషము, వడుగు = వటుఁడు, ఇంటివేలుపు = గృహదైవము, గృహదేవతవలె దగ్గఱనేయుండి శుభములిచ్చువాఁడనుట. కంటకములు = కఠినవాక్యములు, పల్కఁగాక = పలికినను పలుకనీ, ఏమిదీనన్ = దీనివలన నేమిగలుగఁగలదు, పేద నేనుఅని నోరన్ ప్రేవులుచూపన్ = నేను పేదవాఁడను అని కడుపులోని ప్రేగులు దెలియునంత విఱివిగా నోరదెఱచి బతిమాలుకొన్నను, పోదురే ఋణము తెంపునఁ గొను

జపములు దపములు సకలదానమ్ము
లుపవాసవిధులు దేవోపచారములుఁ
గ్రతువులు నొనరించి కాంచుపుణ్యంబు
లతులితసత్యవాక్యమునకు సరియె
కావున నిప్పు డక్కఱ వాపి కొనఁగ
నేవిధంబున వెర వేమియుఁ గాన
మెడపక నను విక్రయించి చెల్లింపు
కడఁబడుఁ గొంతైనఁ గౌశికుఋణము
కడమకు నొకతెగ గల్గు నెల్లిటికి
గుడిఁ జుట్టి వచ్చినకొలఁది మే లాదవు
నఱమఱ లేక లెమ్మనుటయు గుండె
మెఱుఁగుఁగైదువుఁ గ్రుచ్చి మెఱమి నట్లైన
నులికి భూపాలుఁ డాయుగ్మలిఁ జూచి
పలికె బాష్పములు ఱెప్పల నప్పళింప
'మదిరాక్షి యీవేఁడిమాట నా చెవులఁ
గదియించి పాపంబు గట్టుకోఁ దగునె

వారు=అప్పును కటువుగా పుచ్చుకొనువారు విడిచిపెట్టిపోదురా, అక్కఱ=నిర్బంధము, ఎడపక=ఆలస్యముచేయక, కడఁబడుఁ గొంతైనఁ గౌశికుఋణము=విశ్వామిత్రునియప్పు కొంచెమైనను తగ్గును, కడమకు=మిగతయప్పునకు, ఒక తెగ=ఒకదారి, గుడి... కొలఁది=గుడి ప్రదక్షిణముచేసినంతమాత్రమునకుఁ దగినట్లె, మేలు=శ్రేయము, గుండెః=గుండెయందు, మెఱుఁగుఁగైదువు=పదనుపెట్టఁగా తళతళ మెఱయు వాఁడియాయుధము, మెఱమినట్లు=నాటినదానిని ఇటు నటు మెదల్చినట్లు, ఉలికి=అదిరిపడి, ఉగ్మలి=స్త్రీ, అప్పళింపః=ఆక్రమింపఁగా, కదియించి=పొందించి - వినిపించి, ఏవగింపః=అసహ్యపడుకోఁగా, మా

పతి యెట్టికష్టంపుఁబని సేసి యైన
సతిఁ బ్రోచు టిది ధర్మశాస్త్రసమ్మతము
యాలి నమ్మినకష్టుఁ డనుచు నెల్లెడలఁ
జాల నిందించుచు జను లేవగింప
వదనాంబుజము వంచి వసుధఁ బెక్కేండ్లు
బ్రతికెడియామాలబ్రతుకు కేటిబ్రతుకు
పడతి నేఁ డిట్టు నిన్ బతిమాలి యమ్మి
పడయఁగాఁ దగు నింద్రపదవైన నొల్ల
లెక్కింప నపకీర్తి లేనిజీవనము
నిక్కంబుగా నొక్క నిమిషంబె చాలు
నొఱలంగఁ బ్రాణుల నొత్తి కుత్తుకలు
గఱగఱ దఱిగెడికటికవాఁడైన
దయ లేక తనకళత్రము నమ్ము కొనునె.
నయ మేది దీనికి నా మది సొరదు
ధనమునకై పత్ని దాసిగా నమ్మి
చనునె భర్తకుఁ గూడు చవి యని కుడువ
మరణంబు మేలు నెమ్మది దీనికంటెఁ
బరికింప' ననుడు నప్పడఁతి యిట్లనియె
'నాపద వచ్చినయప్పుడే మున్ను
దాఁచినధన మిచ్చి తగుఁ బత్నిఁ గావఁ

అబ్రతుకు=అతినీచపుబ్రతుకు, ఒఱలంగన్=విలపించునట్లుగా, కళత్రము=భార్య, నయమేది=మెత్తనవిడిచి, చనునె . గుడువ -'భర్తకుఁ గూడుచవియని కుడువఁజనునె' అనియన్వయము. ఆపద...గావఁ జనును = విపత్తు కలిగినసమయమందే ముందు తాను దాఁచిపెట్టుకొన్న ధనమిచ్చి తనభార్యనుగాపాడఁదగును. ప

జనుఁ బత్నినైనను జట్టిగా నమ్మి
తనకు వచ్చినబారిఁ దప్పింప వలయు’
నని చెప్పి ‘నీతివాక్యస్థితిఁ గొంత
మనమునఁ దలపోయుమా చలమేల
సతి నమ్మియైన దోషముఁ బాసి పుణ్య
గతి కేఁగుసద్విధి గలిగినఁ జాలుఁ
బంకజహితవంశ పాఱున కిచ్చి
బొంకినపాపంబు పోలియ దేమిటను
బొంకిన మొగసిరి వ్రులియు నాయుష్య
మింకఁ దేఁకువ దప్పు నెడ తెగుఁ గీర్తి
నమ్మిక మాలు మానము దూలపోవు
వమ్మగుఁ బుణ్యంబు వచ్చు నాపదలు
ధర నానృతాద్దుష్కృతం పర మనుచు
నురువడి మ్రోయుచు నుండు వేదములు

త్నినైనను...వలయును - తనకే బాధకలిగెనేని తనభార్యనైనను వెలకునమ్మి దానిని తప్పించుకొనవలయును. జట్టి=వెల, సతి...జాలు - భార్యనువిక్రయించి యైనను తనకుఁగలుగుదోషమును దొలఁగించుకొను పుణ్యగతికిఁబోయెడు మంచి విధి ఆచరించినఁ జాలును-భార్యనైనను అమ్మవచ్చునుగాని సద్గతిగూర్చు ధర్మనిధిని దప్పరాదనుట. పాఱు...పాపంబు - బ్రాహ్మణునకిచ్చెదనని చెప్పి వెనుకలేదని కల్లలాడుటవలనఁ గలుగుపాపము. పోలియదు ఏమిటను=ఏద్దానిచేతఁగాని నశింపదు, మొగసిరి=పురుషత్వపుసొంపు, తేఁకువ=బెట్టు, ఎడతెగు=విచ్ఛిన్నమగును - నడుమ నశించిపోవును. నమ్మికమాలు=తనయందు ఇతరులకుఁ గలనమ్మకము చెడిపోవును, తూలపోవు=చెడును, వమ్ము=వ్యర్థము, నానృతాత్ దుష్కృ

నాలుగు బిడ్డలు నర్థంబు నెపుడుఁ
గాలిసంకెల లెల్లకడలను బతికి
మఱచియు వీనిపై మక్కువ సేయ
రెఱుక గల్గినధీరు లెల్లకాలంబు
వక్రంబుగా నాడ వలదు నన్నిపుడు
విక్రయింపఁగ వేళ విచ్చేయు' మనుచు
ముదమునఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి హస్తములు
గదియ మొగుడ్చు నాకళ్యాణిఁ జూచి
వనజాక్షి నిను నాఁడు వనవహ్నిఁ గూల
ననుమతించిననాకు నవఘళం బెద్ది
నాకతంబున నిట్టి నలఁకువ వచ్చె
నాకతంబున నిట్టి నగుఁబాటు పుట్టె
సారిదిఁ బెం పెసఁగురాజులదేవు లెల్లఁ
బరువడిఁ గనుసన్నఁ బనులు గావింప
నురువైభవంబుల నుండుని న్నిట్టి
వరవుగ నమ్మికో వలసె నే మందు
నీయట్టికులసతి నీయట్టిసాధ్వి
నీయట్టిప్రియురాలి నేఁటితోఁ బాప
సమకట్టె నే పాపజాతిదైవంబు
కమలాక్షి నాపూర్వకర్మ మెట్టిదియొ

తంపరమ్=అబద్ధమునకంటె మించిన పాపము లేదు, వక్రంబుగాన్=ఏసగా, అవఘళంబు=లక్ష్యము, నలఁకువ=పీడ, నగుఁబాటు=అపహాసము, కనుసన్నన్ పనులు గావింపన్=నీయొక్క కనుసైగలచేతనే తెలిసికొని నీకువలయు ఊడిగములు చేయఁగా, ఉరువైభవంబునన్ = గొప్పయైశ్వర్యముతో, వరవు=దాసీత్వము,

లక్కయై కరఁగదు లలన నాకిట్టి
చిక్కు వచ్చుటకో నా చిత్తంబు మిగుల
ననదవై నిన్నిప్పు డమ్మకో మ్మంచు
ననుమతిఁ జేసెద వకట నా గుండె
తూలదు వీలదు తునియలై పోవ
దోలంపుముద్ద గా దోపువ్వుబోఁడి
వనజాక్షి నినుఁ గూడి వర్తించు ఘోర
వనములు శృంగారవనములు నాకు
మగువ నీ వున్న కోమలతృణశయ్య
తగుహంసతూలికాతల్పంబు నాకుఁ
గలకంఠి నీ పొందు గలగిరిగుహలు
సలలితమణిచంద్రశాలలు నాకు
మలయజగంధి ప్రేమమున నీ వొసఁగు
ఫలకందమూలముల్ బహువిధాన్నములు
జలజాక్షి నేఁడు నాసామ్రాజ్యలక్ష్మి
తొలఁగి పోయినరీతి దోఁచుచున్నదియు'
ననుచు నాందోళింప నతనిఁ గ్రోధమునఁ
గనుఁగొని మఱియు నక్షత్రకుం డనియె

'లక్కయై... నాచిత్తంబు'-లలన నాచిత్తంబు నాకిట్టి చిక్కువచ్చుటకో లక్కయైకరఁగదు-నామనస్సులక్కవలె కరఁగకున్నది; నేనిట్టి చిక్కుపడ వలసియున్నందువలననేమో అదియట్లు కరఁగకున్నది. అనదవై = అనాథవై, తూలదు=చెడదు, వ్రీలదు=పగులదు, ఓలంపుముద్ద గాదు= గందపుముద్ద గాదు. గిరిగుహలు=కొండబిలములు, సలలితమణి చంద్రశాలలు = మేలయినరత్నముల తోఁగట్టఁబడినమిద్దెటిండ్లు, మలయజగంధి=చందనమువంటి వాసనగలదానా, ఆందోళింపన్ =మిణకరింప,ఆజానుబాహులును=మోఁకాలివఱకు నందుచేతులు

'భూమీశ మాటలఁ బ్రొద్దుఁ బుచ్చెదవు
తామసం బేల నిత్తఱి వెరవేది
తరుణిఁ బాయఁగ లేక తల్లడించినను
నరి యుపాయముఁ జెప్పు మాధనంబునకు
జాగు సేయక పత్ని జట్టిగా నిచ్చి
నాగురునాథుధనంబుఁ జెల్లింపఁ
జెచ్చెర లేచి వచ్చెదో మానికడకు
వచ్చెదవో రావొ వైళంబె' యనుచు
'నాసల బెట్టి నన్నడఁగింప వలదు
వేసాలు సేయక వేగ లె'మ్మనుచుఁ
జేపట్టి తివియ వచ్చిన వాని తెగువ
కావసుధాధీశుఁ డాత్మలోఁ రోసి
నిమిషంబు నచ్చోట నిలువక కదలి
రమణి నమ్ముటకునై రాజమార్గమునఁ
జనుదెంచు నప్పు డాజానుబాహులును
బెను పొందుమూఁపులుఁ బీనవక్షంబు
నురుతరస్కంధంబు నొఱ పగు మేను
నరనుతసింహాసనస్థితుభంగి
నరుదార తెప్ప లల్లార్పక చూచి
పురజను లాత్మలోఁ బొదలు వేడుకల
నీచంద మీయంద మీరాజసంబు

ను, పెనుపుఒందు మూఁపులు=బలుపుగలభుజశిరస్సులు, పీనవక్షంబు=బలుపుగల ఱొమ్ము, ఉరుతరస్కందంబు=మిక్కిలిగొప్పమూఁపు, ఒఱపు=అందము, నరనుత...స్థితుభంగిన్=మనుష్యులచే కొనియాడంబడుసింహాసనమరి దున్నవానివలె,

నీచూపు నీయేపు నిట్టితేజంబు
నీపెంపు నీసొంపు నీ ప్రతాపంబు
నీపోఁడి మీవాఁడి మీభుజాబలము
నెందు నెవ్వరియందుఁ నెన్నఁడుఁ గాన
మిందుకళాధరుం డితఁడగు నేని
నందివాహనము పినాకంబు నేది
కఱితోలు ఫణులకంకణహారములును
జుఱుకుఁగన్నును వాఁడిశూలంబు నెవ్వి
కరిరాజవరదుఁడు గాఁబోలు నితఁడు
కరిరాజవరదుఁ డీఘనుఁ డగు నేని
గరుడవాహన మెద్ది ఘనమైనయట్టి
సరసను నిజశంఖచక్రము లెవ్వి
పురుహూతుఁ డీఘనభుజుఁడు గాఁబోలు
పురుహూతుఁ డీఘనభుజుఁ డగు నేని
యిర వొందఁగా వెల్లయేనుంగు నేది
కరమొప్పు నలవేయిగన్నులు నెవ్వి
మనసిజుఁ డీమహామహుఁడు గాఁబోలు
మనసిజుఁ డీమహామహుఁ డగు నేని
ననవిల్లుఁ బుష్పబాణంబులు నెవ్వి

ఏపు=విజృంభణము, పోఁడిమి=రూపము, వాఁడిమి=ప్రతాపము, ఇందుకళాధరుండు=శివుఁడు,పినాకము=త్రిశూలము కఱితోలు=నల్లగజచర్మము, ఫణులకంకణహారములును=సర్పములకడియములును హారములును, చుఱుకుఁగన్ను=వేఁడికన్ను.- అగ్ని నేత్రము,కరిరాజవరదుఁడు=మేటియేనుఁగునకు వరమిచ్చిన విష్ణుదేవుఁడు, పురుహూతుడు=ఇంద్రుఁడు. వెల్లయేనుఁగు=ఐరావతము, మనసిజుఁ

చనువెప్పఁగాఁ గీరజయవాజి యెద్ది
యెఱుఁగ రా దీతనియెసఁగు తేజంబు
మఱు పడ్డనిప్పుకమాడ్కి నున్నాఁడు
పరఁగ నీవిభుపదపంక్తి జాడలను
బరికింపుఁ డిదె సార్వభౌమచిహ్నములు
మరి చూడరమ్మ యీ మానినీమణిని
దెర పుచ్చునద్దంబుఁ దెగడెడు మోము
జాతినీలపురంగు జడిపించుకురులు
లేఁతచందురుఁ బిసాళించునెన్నుదురు
మదచకోరములతో మలయునేత్రములుఁ
గొదమలేళ్లకు సిగ్గుగొలిపెడిచూపు
విరులవిండ్లకు నమ్ము వేసినబొమలు
సరసచంపకము మెచ్చనినాసికంబుఁ
దెలిమొల్లమొగ్గలఁ దెగడుపల్వరుస
పులకండ మొలికెడుబొమ్మంచుమోవి
చీఁకటి విరియించుచిఱునవ్వు పసిఁడి

డు=మన్మథుఁడు, ననవిల్లు=పుష్పధనువు, కీరజయవాజి=చిలుక యనెడు జయప్రదమైనగుఱ్ఱము, మఱుపడ్డ=నివుఱుగప్పిన, పదపంక్తిజాడలను= అడుగులవరుసలజాడలందు, పరికింపుఁడు = చూడుఁడు, తెరపుచ్చునద్దంబు = గవిసెనతీసినయద్దము, జాతినీలపురంగు=మేలుజాతినీలమణులవన్నెలను, పిసాళించు=పోలు, మలయు=మాఱాడు, కొదమలేళ్లు=చిన్నలేళ్లు, సిగ్గుగొలిపెడు=సిగ్గుఁబుట్టించు, విరులవిండ్లకుక్ =పూలవిండ్లకు, అమ్ము వేసిన=బాణముదొడిగినట్టి-బాణముఁదొడుగఁగా వంపుగావంగియున్నపూలవిండ్లవలె బొమలున్నవనుట, సరసచంపకము=మేలైన సంపెఁగమొగ్గను, నాసికంబు=ముక్కు, బొమ్మంచు మోవి = ఎఱ్ఱని

రేకులతో నెదిరించుచెక్కిళ్లు
కంతుసంకుకు బొమ్మ గట్టినగళము
దంతికుంభముల నడల్చుపాలిండ్లు
చిగురుటాకుల నిరసించుహస్తములు
గగనంబుతోఁ బరిఘూణించునడుము
తేఁటిఱెక్కలదండఁ దెగడునూఁగారు
వాటమై త్రొక్కి నిల్వఁగ వచ్చుపిఱుఁదు
లనటికంబముల గయ్యాళించుతొడలు
ననవిల్తుకాహాళల్ నగుచిఱుదొడలుఁ
గెందామరల నేవగించుపాదములు
సుందరి గా దిది సొబగురాయంచ
యంచ గా దిది నడ పారుక్రొమ్మించు
మించు గా దిది రాచమెచ్చులప్రతిమ
ప్రతిమ గా దిది పచ్చి పగడంపులతిక
లతిక గా దిది నవలావణ్యసరసి
సరసి గా దిది పుష్పచాపునిశరము
శరము గా దిది రతి సవరించుచిలుక

పెదవి, పసిఁడి రేకులు = బంగారుతగళ్లు, కంతుసంకుకు = మన్మథునివిజయశంఖమునకు, బొమ్మగట్టిన=జయించిన, దంతి=ఏనుఁగు, పరిఘూణించు = మాఱాడు, దండ=సరము, గయ్యాళించు=ధిక్కరించు, చిఱుదొడలు=పిక్కలు, ఏవగించు =అసహ్యపడుకొను, సొబగురాయంచ=సొగసైనరాజహంసము, నడపారుక్రొమ్మించు=నడకగలక్రొత్తమెఱుఁగుఁదీఁగ, రాచమెచ్చులప్రతిమ= మెచ్చుకొనఁదగినరాచబొమ్మ, లతిక= తీఁగ, నవలావణ్యసరసి = మనోజ్ఞమైన లావణ్యరసమునకుఁ సరస్సుఅయినది. పుష్పచాపునిశరము=మన్మథునిబాణము, రతిసవరించు

చిలుక గా దిది వికసించుచెంగల్వ
గలువ గా దిది చంద్రకళవంటిచెలువ
చెలువ యీ గతి విలసిల్లఁగా వలయు
వలయుఁ గాంతల కిటువలెఁ బుట్టు గలుగ'
నని ప్రజ దర్కింప నారాజు పలికె
'వినరయ్య చెప్పెద విశ్వంబులోనఁ
గొనియాడఁ దగుభానుకులమున నేను
జనియించినాఁడఁ ద్రిశంకునందనుఁడ
సార్వభౌముఁడ హరిశ్చంద్రుఁ డనువాఁడ
సర్వసర్వంసహాచక్రంబు నెల్ల
నాకౌశికున కిచ్చి యతనికి మున్న
మేకొన్నధనముకై మెలఁత నమ్మెదను
సన్నుతజపహోమవేదశాస్త్రాదికళల
నెన్నిక కెక్కుమహీసురులార
శరణన్న మున్నెట్టిశత్రువు నైనఁ
గరుణించు నుత్తమక్షత్రియులార
కోటికిఁ బడగెత్తి కోరువస్తువులు
పాటించి యొసఁగుసంపాసారులార
మగఁటిమి ననిమొన మార్కొని పోరి
పగఱకు వెన్నీనిభటముఖ్యులార

చిలుక=రతి గోముగాఁ బెంచుచిలుక, భానుకులము=సూర్యవంశము, సర్వసర్వంసహాచక్రంబు=సమస్తమైనభూమండలము, మేకొన్న=ఒప్పుకొన్న, మహీసురులు=బ్రాహ్మణులు, కోటికిఁ ఎడగ ఎత్తి=ఒకకోటిధనమునకు ఒకపడగ ఎత్తి-అత్యంతధనికులై, సంపానారులార=వైశ్యులార, మగఁటిమి=ప్రతాపము, అనిమొన=

కట్టల్క వేటాఱుగా వడి వ్రేయు
రట్టఁడిబిరుదులరాహుత్తులార
పతిహితసాహసబహువిధోపాయ
చతురులై మతి కెక్కుసన్మంత్రులార
చనవరులార యోసామంతులార
ధనపతులార యోతగుదొరలార
పసిఁడిగేదఁగిరేకు పస మించుమేను
కుసుమకోమలి నిత్తు కొనరయ్య మీరు
తామరపువ్వు నదల్చు నెమ్మోము
కోమలి నమ్మెద కొనరయ్య మీరు
నెరసి క్రొమ్మించు రాణించుగన్నవల
గురుకుచ నమ్మెదఁ గొనరయ్య మీరు
మృగరాజునకు బొమ్మ మెట్టిననడుము
చిగురాకుబోఁడి నిచ్చెదఁ గొనరయ్య
కలహంసలకు నవఘళ మైననడపు
మెలఁతుక మీకు నమ్మెదఁ గొనరయ్య
తగవు మీఱఁగ నన్ను దయఁ జూడరయ్య
తెగడక నాకొక్కదిక్కు గారయ్య
యలుగక నామాట లాలింప రయ్య

యుద్ధాగ్రము, కట్టల్క=పెనుకోపము, వేటు ఆఱుగా=ఒక్కొక్కవేట ఆఱు దునుకలుగా, రట్టఁడిబిరుదులు=నిందలేని-పొగడ్త కెక్కిన-బిరుదులుగల, పసిఁడి గేదఁగిరేకుపస=బంగారు మొగలిరేకు బాగు, క్రొమ్మించు=క్రొత్త మెఱుఁగు, రాణించు=చెలువుచూపు, గురుకుచ=గొప్పచన్నులుగలది, మృగరాజునకున్=సింహమునకు, బొమ్మమెట్టిన=గెలిచినట్టి, కలహంస=రాయంచ, అవఘళము=అతిమాత్రము,

చెలఁగి నా యక్కఱఁ జేకొనరయ్య'
యని దైన్య మేర్పడ నమ్మహారాజు
దనపత్ని నమ్ముదుర్దశఁ జూచి పొక్కి
వాడవాడల నెల్లవారలు గుములు
గూడి యశ్రులు జడిగొనఁ దమలోనఁ
'కటకటా యిట్టివెంగలిరాజు గలఁడె
మటుమాయతపసి యేమరులు గొల్పినను
నెమ్మదిఁ దనయేలునేలకుఁ దోడు
సొమ్ము లన్నియు నిలుచూఱగా నిచ్చి
యమ్మెదఁ గడమకై యాలిఁ గొం డనెడుఁ
దమ్ము మాలినయట్టిధర్మంబు గలదె
యివ్వసుంధరఁ బుణ్య మెంతయుఁ జేసి
యెవ్వరు బొందితో నేఁగిరి దివికిఁ
జదువులు విని మీఁద జరుగుసౌఖ్యంబు
మది నమ్మి బ్రతుకు బ్రాహ్మణునకు నిచ్చెఁ
బనుపడ మొగిలులోపలినీళ్లునమ్మి

గుములు=గుంపులు, అశ్రులు=కన్నీళ్లు, జడిగొనన్=వానవలెఁదొరుఁగగా, వెంగలి=వెఱ్ఱి, మటుమాయతపసి=మిక్కిలి మాయలుచేయుముని, మరులుగొల్పినను=మోహపెట్టినను-తబ్బిబ్బుకలిగించినను, తనయేలు... దోడు = తానుఏలునట్టిభూమితోఁ గూడ, నిలుచూఱ=నిలువుకొల్ల-ఆపాదమస్తకము గలనిలువుసొమ్ములన్నియును కొల్లగాననుట, కడమకై=మిగతయప్పనకై, తమ్ముమాలినయట్టి ధర్మము, గలదె=తనకుపయోగింపనట్టి ధర్మమునుగలదా - తన కుపకరింపనిధర్మ మొకధర్మమగునాయనుట, వసుంధర=భూమి, చదువులు=వేదశాస్త్రాదులు, మీఁదజరుగుసౌఖ్యంబు=రాఁబోవు సుఖములు-స్వర్గరంభాభోగాదులనుట, బ్రతుకు=జీవనము-జీవనాధారమైన భూరాజ్యధనదారాదులు, పనుపడన్=గట్టిగా, మొగిలు

దోనసీళ్లఁ జల్లు వేఁదుఱుఁ డెందుఁ గలఁడె
యాలు బిడ్డలు దగులని మున్నె రోసి
చాలించి నట్టినిస్సంగుని నైనఁ
జేసిన నేరమి చేసేతఁ గుడువఁ
జేసి యీబూమెలు సేసె దైవంబు'
ననుచుండ మఱి కొంద ఱకట యీ రాజు
నన నేల విప్రుల కవనివల్లభులు
దగినదానము లీరొ ధన మియ్యఁ గోనరొ
పగ గొని యీరీతిఁ బట్టి య ట్టదిమి
దార లెక్కలకునై తరువులు వెట్టి
దారల నమ్మించి ధనములు గొనెడి

=మబ్బు, దోన=కొండమీది నీటిపల్లము, వేఁదుఱుఁడు = వెఱ్ఱివాఁడు-ఇఁక మీఁద మబ్బులు గురియఁగల వాననునమ్మి యిప్పుడు సిద్ధముగా నున్నదోనసీళ్లు వెచ్చించుకొను వెఱ్ఱివాఁడుగలఁడాయనుట- సందేహాగ్రస్తమైన వానను నమ్మి నిశ్చితముగానున్న దోనసీళ్లఁ జల్లివైచునట్లు, సందేహాస్పదములైన స్వర్గభోగాదులను నమ్మి యిహాసుఖభోగములను పోఁగొట్టుకొనుట వెఱ్ఱితనమేయని భావము; తగులు=తగులము, చాలించినట్టి నిస్సంగునిఁ=సంగము వదలుకొన్నట్టి విరక్తుని, చేసిన నేరమిఁ=నేరక చేసిన తప్పును, చేసేత=ఈచేతి కాచెయిగా-తోడ్తోడ నేయనుట, కుడువఁజేసి=అనుభవింపఁజేసి, ఈబూమెలు=ఈవంచనలు-ఆలు... దైవంబు=ఈహరిశ్చంద్రుఁడు రాజ్యము సేయుచున్న కాలముననే ఆలుబిడ్డలు బంధకము లని రోసి లోపల సంగమువదలికొనియున్న విరక్తచిత్తుఁడు. ఇట్టి నిస్సంగుఁడనిగూడ తలఁపక, దైవము ఇతఁడు తెలియక చేసిన నేరమును తోడ్తో అనుభవింపఁజేసి యిట్లు వంచనలు చేసినదని యర్థము, అట్టు అదిమి=మెడఁద్రొక్కి-మిక్కిలినిర్బంధపెట్టి, దార లెక్కలకునై=దానముచేసినదాని లెక్కలు ఒప్పగించుకొనుటకై, తరువులు=తప్పీలు, దారలఁ=భార్యలను, శఠము= ధూ

కఠినచిత్తులు లేరు గాక లోకముల
శఠ మేల నృపులతో సంయమీంద్రులకు
వెడమతు లైనయీవిప్రులజాడ
వడిముడిగాఁ జొచ్చి వాత వెళ్లుదురు
ఉపకార మొపిక నొనరించువారి
కపకార మొనరింతు రప్పుడే కడఁగి
యలగుజ్జువడుగు మూఁ డడుగుల నేలఁ
దొలితొలి బలి వేఁడి తుది నెట్లు సేసె
మరి కశ్యపాదిబ్రాహ్మణు లిల యెల్లఁ
బరశురామునిచేతఁ బడసి యా ఘనుని
నుదధిలోనైనఁ గా లూఁదంగ నీక
కదలి పోఁ దోలరె గజిబిజి సేసి
యివి యన్ని యేటికి నీకౌశికుండు
తివిరి విప్రుఁడు గాక తిరిగెడునాఁడు
సొలపు దీరఁగ వసిష్ఠునియింటఁ గుడిచి
తొలఁగి పోవుచు నెన్నిదొసఁగులు సేసె
నిదె మహీతలమెల్ల నేలునీరాజు
చెదరక యిట్లేడుచేట్లను జెఱిచి
పోనీక బందెలఁ బొరలించి తపసి
దానవుం డై నల్ల ద్రావు చున్నాఁడు

రత్వము, సంయమీంద్రులకుఁ = మునిశ్రేష్ఠులకు, వడముడిగా- వెళ్లుదురు= భయంకరముగా నోటిలోఁజొచ్చి తిరుగనోటినుండియే వెడలుదురనుట, గుజ్జువడుగు=పొట్టిమాణవకుఁడగు వామనుఁడు, ఉదధి=సముద్రము, దొసఁగులు=కీళ్లు, ఏడుచేట్లనుచెఱిచి = సప్తవ్యసనములను భంగపెట్టి, బందెలఁ బొరలించి= నిర్బంధములఁజుట్టి, దానవుండై నల్లత్రావుచున్నాఁడు= రాక్షసుఁడై నెత్తురు

కడఁగి పీనుఁగుమీఁదఁ గంచంబు వెట్టి
కుడువఁగాఁ జూచుఁ గక్కూర్తిగాఁ డీతఁ
డేడ నెవ్వరు లేక యీరాజు తలనె
కూడెనే యీబలుగుత్తంపు టప్పు'
ననఁగ నందాక కొండ'అద్దిరా! చేటు
ధనికుల మని ప్రల్లదంపుఁబెంపునను
రాజులు వాటించురాణివాసముల
నోజతో నూడిగెం బొనరింపఁ దమకు
వరవుఁడుగాఁ జేసి వసుస వర్తింపఁ
బురిలోనఁ బులుకాసిపురుషుల తరమె
కరి రొంపిఁ జిక్కినఁ గ్రమ్మఱ నెత్త

తాగుచున్నాఁడు-ఋషి రాక్షసునివలె పడరాని హింసలుపెట్టుచున్నాఁడనుట. పీనుఁగు...కక్కూర్తిగాఁడు=పీనుగుపయినికంచముపెట్టి తినుటకుఁగూడ ప్రాలుమాలునట్టివాఁడుగాఁడు-అట్టివాఁడు తనయాఁకటిని దీర్చుకొనుటయే ముఖ్యముగాఁ జూచునేకాని పీనుఁగుమీఁదిదని రోయనట్లు ఈఋషి తనయాకలి దీర్చుకొనుటేకాని యీరాజు నిట్టిపాట్లుపెట్టుటకు నసహ్యపడఁడనుట. బలుగుత్తంపుటప్పు=గొప్పదైనదట్టపుఋణము, అద్దిరా చేటు = ఔరా, చేటు =చేటుచెడుచున్నారారాయని యాక్రోశము. ప్రల్లదంపుపెంపునను = ధూర్తత్వముయొక్క అతిశయముచేత-అధికధూర్తత్వముతో, రాజులు...రాణివాసములన్=రాజులు అనుభవించు అంతఃపురకాంతలను, ఊడిగంబు ఒనరింపఁ దమకున్ = తమకు ఊడిగములుచేయుటకై, వరవుడుగాన్ = దాసిగా, పులుకాసిపురుషులతరమె = పచ్చితొక్కపురుషులకు - అనఁగా అల్పులకు-వశమా, అల్పులైనవారు తమకు ధనమున్నదనిమిక్కిలిధూర్తులై, రాజులకే తగినయంతఃపురస్త్రీలను వెలకుఁగొని తమకూడిగములు చేయంబెట్టుకొన శక్యమగునాయ

కరి యోపుఁ గాక సూకర మెట్టు లోపు
ధర నింతవాని దుర్దశ నివారింప
నరు లోపుదురె విశ్వనాథుండు దక్క'
నని యని వగచుచు నశ్రువు లొలుక
మును చిన్నఁబోయినమోములు వంచి
మరి నిల్వఁ జాలక మందిరంబులకు
నరిగి శోకాగ్నుల నలయుచున్నంత
నాపురిఁ గౌశికునాజ్ఞచే మున్నె
కాఁపురంబుగ నుండి కపటమార్గమునఁ
జెనఁటివిప్రునిరూపుఁ జేకొని మిగుల
నను వ్రెందఁ జరియించు నాకలిరాజు
తలఁప నింతిం తనితనధనంబునకుఁ
గొలఁది గాదని సెట్టి గొడుకులు దన్ను
వారక నడుజాము వచ్చి వేఁడినను
కోరిన ధనములు 'గొండు కొం' డనుచు
నక్కఱదండఁ డై యప్ప టప్పటికి
వెక్కసంబున నూర్లు వేలు నప్పిచ్చి
ముట్టఁ జిక్కిన వేళ ముట్టి చేపట్టి
రట్ట డై తిరిగి పత్రంబులు గొనుచుఁ

నుట. సూకరము=పంది, ఇంతవాని దుర్దశ =ఇట్టిసార్వభౌము డైనట్టివానిదురవస్థ, చెనఁటివిప్రునిరూపు = కుత్సితబ్రాహ్మణునిరూపము, సెట్టికొడుకులు= కోమటికుమారులు, నడుజాము=అర్ధరాత్రి, అక్కఱగండఁడు= అవసరముతీర్చునట్టిదిట్టఁడు, వెక్కసంబునన్=మీఁదుమిక్కిలిగా, ముట్టన్ చిక్కినవేళన్ = పూర్ణముగా తనకు చిక్కిన సమయమున-మిక్కిలియప్పులు తీయించి వారియ్యలేక తనకు దొరకినప్పుడు, రట్టడి=రాయిడికాఁడు, పత్రంబులు=దస్తావేజులు

బెట్ట వచ్చిన కల్లపెనుపులు పెనఁచి
తిట్టి వారును దానుఁ దిరిదీపు లాడు
మటుమాయలాఁడు కంబళపురీషంబు
పటికిరింతలపిల్లి పట్టినదొబ్బ
శుద్ధకష్టుం డని చూపఱ దెగడ
బద్ధకంబునఁ బెక్కు బాసలు సేసి
వృద్ధి మీఱఁగఁ జక్రవృద్ధిని మాస
వృద్ధిని లెక్కించి వెస నప్పు లెత్తి
కాలకౌశికుఁ డనఁగాఁ బేరు వడసి
కాలీచఁ జనుచు శీఘ్రముగ నింటింటఁ
బాయక పంచాంగపఠనంబు సేసి
యాయవారము లెత్తి యతిదైన్యవృత్తి
నడిగినధాన్యంబు లవి వేఱువేఱ
ముడిచినబట్టలు మూఁపుపై వ్రేలఁ
దోలు నస్థులుఁ జిక్కి తూఁగాడుమేనుఁ

కొనుచు=వ్రాయించి పుచ్చుకొనుచు, పెట్టవచ్చినక్ =అప్పులు చెల్లింపరాఁగా, కల్లపెనుపులు పెనఁచి=దొంగవడ్డీలు వేసిచుట్టి, తిరితీపులాడు =కొట్లాడు, మటుమాయాలాఁడు=మిక్కిలిమాయలు పన్నువాఁడు, కంబళపురీషంబు = కంబళి నంటినమలము-దానివలె అసహ్యమయ్యును తొలఁగింపరానివాఁడు, పటికిరింతల...దొబ్బ=చలము పట్టినపిల్లిపట్టుకొన్న మాంసఖండము- పిల్లిమాంసఖండము పట్టుకొనఁగాఁ దియ్యఁగూడనట్లు హఠము సాధించునీచుఁడు, బద్ధకమున=బలాత్కారముతో, బాసలు=ఒట్లు, వృద్ధి=వడ్డి, చక్రవృద్ధిని=వడ్డికివడ్డిని, వారవృద్ధిని =వారపువడ్డిని, అప్పులెత్తి= అప్పులుగావించి-అప్పులిచ్చి, కాలీచఁజనుచు=ఈఁ కాళ్లతోనడచుచు, ఆయవారము=ధాన్యయాచన, తూఁగాడు=అల్లలాడు, పెడ

బేలు రాలెడుసిగ పెడతలఁ గణితి
పిల్లికన్నులుఁ గుఱుపీఁచుమీసములు
నుల్లిగడ్డంబు నత్యుగ్రదృష్టియును
దళ మైనపట్టెవర్ధనములు వ్రేళ్ల
నులిచినదర్భలు నుదుటిపై బొరుసు
నొరుగునోరును నెలి కుఱికినపండ్లు
యరవి దోవతియు పంచాంగంబు ముష్టిఁ
బరఁగినకరతిత్తి పత్రాల సంచి
యొరిగినగొడుగును నుసి రాలుకోల
విడువక గోహత్య వ్రేలుచు నలుక
ముడివడ రాఁజుమోమును గల తన్ను
'నదె వచ్చె నడ పీనుఁ'గనుచు నంతంతఁ
గదియుచు మై పొస్తుకంపున కెడసి
తొలఁగుచుఁ బురజనుల్ తుప్పున నుమియఁ
బలునూఱుఁ గెలఁకులు పరికించు కొనుచు
'నెవ్వఁడు మృత జాతుఁ డెవ్వఁడు రుగ్ణుఁ
డెవ్వఁడు దుర్మృతుం డీపురిలోనఁ
బ్రేతవాహకునిగాఁ బిలువ రెవ్వరును

తల=తలవెనుక, కుఱుపీఁచు మీసములు=పీఁచువంటినులిమీసములు, ఉల్లిగడ్డము=ఉల్లివంటిగడ్డము, నులిచిన=మెలిఁబెట్టిన, బొరుసు=బుడిపి, ఒరుగు=వంకర, అరవిచోవతి=కరలదోవతి, కరతిత్తి=గీతగీతలుగానుండు చిన్నసంచి, నుసి=పుప్పి, అలుకముడివడన్=కోపము నెలకొనఁగా, పొస్తుకంపునకున్=పొస్తుకాయదుర్గంధమునకు, మృతజాతుఁడు=చచ్చినవాఁడు, పుట్టినవాఁడు, రుగ్ణుఁడు=రోగి, దుర్మృతుఁడు=చెడుచావుఁ బొందినవాఁడు–పతనాదులచే అకాలమరణమునొందినవాఁడు, ప్రేతవాహకునిగా=పీనుఁగుమోయుటకై, బాఁతిగాన్=మిక్కిలి

ప్రాఁతిగా వెడలింప బడుగులు లేవు
బ్రాహ్మరాకాసుల భోజనమ్ములకు
రమ్మని ప్రార్థింప రాఁ డొక్కరుండు
పిండివంటలు నెయ్యి బెల్లంబు పప్పు
గండశాంతులఁ దృప్తిగాఁ దిన లేదు
సప్తకంబులఁ బాయసము నెయ్యి పెరుఁగు
తృప్తాస్థ గా జుర్రి త్రేన్పంగ లేదు
కడికడికొక మాడ గ్రహణకాలమున
వడి పీడ దోవతి వదలించుకొనుచు
బరు లుబ్బఁ బృష్ఠోష్ఠపర్యంతముగను
బెరుఁగువంటకము పేర్పేఁడు దిన లేదు
లేదో మృత్యువు చంప లేఁడో జముండు
కాదేని చావులు గఱ వాయె జగతి
నీకొట్టికకు విప్పిఁ డెట్లు చేరెడిని
గైకొని బ్రతుక నే గతి గల దింక
మూఁకలై జనులు నిర్మూలమై చనిరో
కాక నా వీనులఁ గవిసెనో చెవుడు

గా, వెడలింపన్ = కాటికిఁ గొని పోవుటకు, బడుగులు=చిక్కిన దేహముగలవారు, బ్రాహ్మరాకాసుల భోజనమ్ములకు=బ్రహ్మరాక్షసులభోజనములకు, గండశాంతులన్ = అపాయనివృత్త్యర్థమైన నివారణములందు, సప్తకంబులన్ = సప్తకాశ్రాద్ధములందు—ఏడుగురినిబిలిచి పెట్టుశ్రాద్ధములందు 'తృప్తాస్థ' గాన్ = 'తృప్తులమైతిమి' అనునట్లుగా, త్రేన్పంగన్ = త్రేఁపులువిడుచుటకు, కడికడికి=ముద్దముద్దకు బరులుబ్బ=ప్రక్కలుబలియునట్లు, పృష్ఠోష్ఠపర్యంతముగను= పెదవిమొదలుకొని వీఁపువఱకును, పేర్పేఁడు=ఒకటిమీఁదనొకటిగా, కొట్టిక=ఊరు, వీనుల . . . చెవుడు= చావులు ఈయూరునందు చాలఁగలిగియు నా చెవుడుచే నాకువినరాకున్నదోయ

శ్రుతిసుఖంబుగ మఱి శుష్కరోదనము
వితతంబుగా నేఁడు వినరా దదేల
నని తల పోయుచు నా హరిశ్చంద్ర
జననాథుమాటలచంద మాలించి
'చిక్కెఁబో నేఁడు నా చే మత్తికాఁడు
చిక్కులఁ బెట్టి కౌశికుని మెప్పింతు
వెదకఁ బోయినదీఁగ విస్మయం బొదవఁ
బదములఁ దగిలె నాభాగ్యంబుకతన
బెదరించి వీరల భేద మొందించి
యుదరి పోఁ దోలుదు నుర్వీశు నొండె
మనసులో దయ పుట్ట మాటలు వన్ని
పనివడ బోధించి భావంబు గలఁచి
యింతి నమ్మక యుండ నిపుడె మాన్పింతు
నంతట మితి దప్పు నడఁగు సత్యంబు'
నని మడిమెలు మోవ కతి సంభ్రమమునఁ
గుసుకుచు సందడిఁ గోపంబు నిగుడ
మూఁగినప్రజఁ గోల మొత్తి దట్టించి
లోఁగక పాయఁ దోలుచుఁ జను దెంచి
తనమ్రోల నిల్వ నాతనిజన్నిదములు

నుట. శుష్కరోదనము = కన్నీళ్లులేనియేడ్పు, మత్తికాఁడు = వెఱ్ఱివాఁడు - వెదకఁబోయినమనుష్యుఁడు తానే యెదురుపడెననుట, మడిమలు మోవక=మడికాళ్లు ఊనక - అతిత్వరితముగాననుట, కుసుకుచు=కునిసినడచుచు, సందడిఁగోపంబు= జనులకలకలమునకుకోపము, దట్టించి=అదల్చి, పాయఁదోలుచున్ =త్రోవయిచ్చునట్లుతఱుముచు, గుఱుకొని=యత్నించి, తెలిసి మరి కాని= తెలిసికొనియేకాక,

గనుఁగొని విప్రుఁడు గాఁబోలు ననుచుఁ
జెయ్యెత్తి మ్రొక్కినఁ జిఱునవ్వు నవ్వి
యయ్యవనీశుతో నవ్విప్రుఁ డనియె
'గుఱుకొని నిన్ను నీకులమును దెలిసి
మఱి కాని దీవింప మాకు దోషంబు
నీ వెవ్వఁడవు మరి నీకుఁ బే రేమి
యీవిధి సతి నమ్మ నే యక్క ఱొదవె
నుడుగక వాతఁ గ్రొవ్వుఱుకంగఁ గుడిచి
గడిపోతువలె మేనికండలు వెంచి
కసవుఁ గట్టెలు మోయఁ గాయ పండ్లమ్మఁ
బసులజంగిలి గాయఁ బాలేరు దున్నఁ
గొఱమాలి మ్రుచ్చులఁ గూడి దూరమునఁ
జెఱవట్టి తెచ్చినచెలువ నా లనుచు
మొఱఁగి యీరీతి నమ్ముట మాకుఁ దోఁచె
నెఱిఁగి రేఁ దలవరు లిప్పుడే పట్టి
కొఱతఁ బెట్టుదు రోరి కోమలి విడిచి
పఱచి నీ ప్రాణముల్ బ్రతికించు కొనుము

అక్కఱ=ఆవశ్యకత, వాతన్=నోటియందు, క్రొవ్వు ఉఱుకంగన్=క్రొవ్వు వెలికివచ్చునట్లు, కుడిచి = తిని - మిక్కిలి క్రొవ్వుపట్టునట్లుతిని, గడిపోతు=ఆఁబోతు, పసులజంగిలి=పశుసమూహము, పాలేరు= మేఁడిపాలికిదున్నెడు మడఁక, కొఱమాలి=ప్రయోజనములేకపోయి- మిక్కిలి బలసియున్నందులకు కసవుమొదలైనవానిని మోయుటకుఁగాని కాయలు పండ్లు అమ్ముటకుఁగాని పసులను గాచుటకుఁగాని పాలేరు దున్నుటకుఁగాని ప్రయోజనము లేనివాఁడవైయనుట, ఆలు=పెండ్లము, మొఱఁగి=ఏమఱించి, ఎఱిఁగిరేఁ దలవరులు=తలారులు తెలి

కాదేని వరువుఁడు గా దార వోసి
మోదంబుతోడ నీ ముదిత మా కొసఁగు
మెనయంగ నీతప్పు లేము వహించి
కొని కాచెదము బ్రహ్మకొడుకు వచ్చినను'
నని పెక్కుదుర్భాష లాడెడువిప్రుఁ
గనుఁగొని విభుఁ డాత్మఁ గలఁగ కిట్లనియె
'నరసి చూడఁగ నేర వకట దురాత్మ
పరిణామములు బహుభాషలే కాని
జగతిపై సూర్య వంశమునఁ ద్రిశంకు
జగతీశునకుఁ బ్రశస్తంబుగాఁ బుట్టి
యేరాజ్య మొనరించునీకాలమునకుఁ
జోరశబ్దము సెవి సోఁకె నీ చేత
మఱి బ్రాహ్మణుఁడు వచ్చి మఱుగుఁ జొచ్చినను
దఱలక రక్షింపఁ దగుఁ గాక మాకుఁ

సికొనిరేని, వరవుఁడున్ = దాసి, దారవోసి = దానముచేసి, ముదిత=స్త్రీ, ఆత్మన్=మనస్సునందు, పరిణామములు=బింకములు. ఏ...కాలమునకు=నేను రాజ్యము సేయుచుండిన యింతకాలమునకు, చోరశబ్దము...నీచేతన్=నీవుచెప్పఁగా చోరుఁడనుపలుకు నాచెవులఁబడెను. వట్టిశబ్దమే పడెననుటచే నిజముగా చోరుఁడు కలుగనే కలుగఁడయ్యెననియు, ఆశబ్దము ఇంతకాలమున కిప్పుడె వినఁబడెను. ఇంతకుఁ బూర్వము శబ్దమునుగూడ విన్నదిలేదనియు హరిశ్చంద్రుని ధర్మోత్తరపరిపాలన మహిమాతిశయము దెలియునది. నారాజ్యమందు చోరశబ్దమే వినఁబడకుండఁగా రా జగునేనా చోరుఁడనగుదునని కాలకౌశికుని నెత్తిపొడుచుట యూహ్యము. కాలకౌశికుఁడు చంద్రమతిని దొంగలించి తెచ్చితివా యన్నందుల కిదియు త్తరము. ఇఁక కోమలిని మాకు దానముచేసితివేని నీతప్పులను మేమారోపించుకొని నీకపాయములేకుండఁ జేసెదమన్న కాలకౌశికుని వాక్యమున కుత్తరమిచ్చుచున్నాఁడు 'మఱి...చోరబాఱఁదగునె' బ్రాహ్మణుఁడు భ

బరభయంబునఁ జిక్కి పాఱి నీ మఱుఁగుఁ
జొరఁబాఱఁ దగునె యీచొప్పగు నేని
బాణాసనం బేల బాణంబు లేల
ప్రాణంబు లేల కృపాణంబు లేల
ప్రబలమత్తేభకుంభస్థలమాంస
కబళమహోల్లాసకంఠీరవంబు
ముదిసిన నాఁకొన్న ముట్టఁ జిక్కినను
బొదలుమాంసము డించి పులు మేయఁ జనునె
దారుణకరవాలధారాహతారి
వీరకోటీరనవీనమాణిక్య
రంగవల్లీ రణరంగవిఖ్యాత
మంగళవిజయరమాకరగ్రహణ

యపడి మమ్ము శరణుసొరఁగా మేము కాపాడువారమే కాని మేము భయపడి నీబోఁటివాని మఱుఁగుఁజొచ్చువారము గామనుట, ఈచొప్పుఅగు నేని=ఇట్లు నిన్ను శరణుఁజొచ్చుట మాకుఁగలిగె నేని, బాణాసనంబు=విల్లు, కృపాణము=కత్తి, ప్రబల...కంఠీరవంబు - ప్రబల=మిక్కిలి బలవంతమైన, మత్తేభ=మదపుటేనుఁగులయొక్క, కుంభస్థల=కుంభస్థలములందలి, మాంస=మాంసమును, కబళ=మ్రింగుటయందు, మహోల్లాస=మిక్కిలియుల్లాసముగల, కంఠీరవంబు=సింహము, ముట్టఁజిక్కినను=పూర్ణముగా పట్టువడినను, పులు=గడ్డి, దారుణ...ప్రశస్తము - దారుణ=భయంకరమైన, కరవాలధారా=కత్తివాదరచేత, హత=చంపఁబడిన, అరి=శత్రువులయొక్క, వీరకోటీర=వీరసూచకములైన బాహుపురులందలి, నవీనమాణిక్య=క్రొత్తమణులచేతనైన, రంగవల్లీ=ముగ్గులుగల - శత్రురాజుల భుజములను నఱుకఁగా వారిబాహుపురులనుండి రాలినరత్నములచే ముగ్గులుపెట్టఁబడినయనుట, రణరంగ=యుద్ధరంగమనెడి పెండ్లిరంగమందు, విఖ్యాత=పొగడ్తకెక్కిన, మంగళ=శుభమైన, విజయరమా=జయలక్ష్మియొక్క, కర

శస్త్రమై నట్టియాక్షత్రియోత్తముని
హస్తమేరీతిని నలవడుఁ గృషికి
వడి నుక్కడాయంబు వచ్చిన ధైర్య
ముడిగిన దైన్యంబు నొందిన నగరి
మున్ను విశ్వామిత్రమునిమఖంబునకుఁ
బన్నుగా నే నొడఁబడుధనంబునకు
మితిఁ జేసి చెల్లింప మేకొని వచ్చి
సతి నమ్మెదను హరిశ్చంద్రుఁ డన్ వాఁడ
జులుము లేటికి నొండుసుద్దులు మాని
తొలఁగుము నాలోనితుందుడు కార్పఁ
గలవాఁడ వేని నిక్కములు వేవేలు
వెలఁదికి విలువగా వేవేగ నిమ్ము
నావుడు విప్రుఁ డానరనాథుఁ జూచి
'భావింప నీవాక్యపద్ధతిఁ గొంత
నిజము గానఁగ వచ్చె నీయెడ మాకు
విజయోఽస్తు భూపాల విను మొక్కబుద్ధి

గ్రహణశస్త్రము=పాణిగ్రహణముచేత హస్తగతకెక్కినది. ఇది హస్తమునకు విశేషణము. ఇట యుద్ధరంగమును పెండ్లిగాను అందు రాలినరాజుల కోటీరమణులు ముగ్గులుగాను పెండ్లికూఁతురు జయలక్ష్మిగాను రూపితములని తెలియునది. ముగ్గులుగాఁదీయుటకు లెక్కలేనిరత్నములు రాలవలయునుగాన లెక్కలేని శత్రురాజులు హతులగుట సూచితము. శత్రురాజుల ననేకులవధించి జయముగొన్నవాఁడనని భావము. కృషికిన్=దున్నుటకు-దున్నుకొని బ్రతుకరాదా యన్నందులకిదియుత్తరము. ఉక్కడాయంబు=మిక్కుటమైనయాపద, మితిఁజేసి=గడువుపెట్టి, మేకొని=ఒప్పుకొని, జులుములు=దుండగములు, నాలోనితుందుడు

నప్పులు గొని త్రోచు ననువులు గొన్ని
చెప్పెద నా మాటఁ జేసెద వేని
తనడంబు దప్పక ధనికులయిండ్ల
కనువునఁ జని వారి కనురాగ మొదవ
రిత్త మ్రొక్కులు మ్రొక్కి ప్రియములు వలికి
నెత్తిఁ జేతులు వెట్టి నిక్కముల్ నొడివి
తెరలఁ దియ్యనిపండ్లతీపులు మరిపి
చరణసేవలు సేసి చనవులు మెఱసి
యిమ్ములఁ దనపేర్మి నెంతయుఁ జెప్పి
నమ్మికఁ బుట్టించి నయములు సేసి
గడుసరిమనసులు గరఁగించి పుచ్చి
చిడికిరింతలు గట్టి చెవి యాన కున్న
*బ్రోలుసొమ్ములు లక్కబొదవులు గాజు

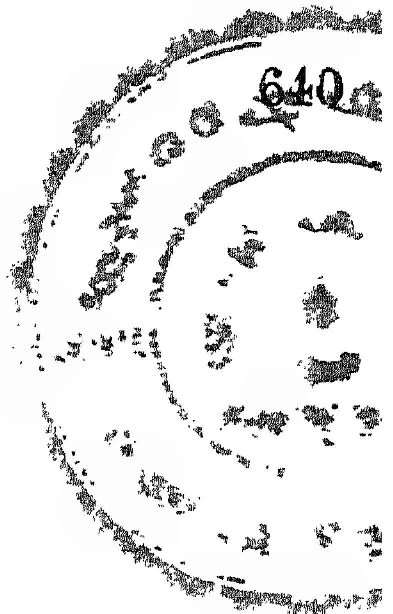
సు=నామనస్సులోనికొంచలము- తాపమనుట. అప్పులుగొని త్రోచుననువులు= అప్పులుదీసికొని యియ్యక మ్రింగి యుబుసుపుచ్చు నుపాయములు, డంబు=ఆటోపము, రిత్తమ్రొక్కులు=మనః పూర్వకము కాని నమస్కారములు, నెత్తిఁ జేతు లు...పలికి=నెత్తిమీఁద చేయిపెట్టి తాముచెప్పినదెల్ల నిజములని శపథములు చేసి, తెరలఁ దియ్యనిపండ్ల తీపులుమరిపి= చక్కఁగా మాఁగినపండ్లతీపులయందు వారిని మరిగించి వశముచేసికొని, పేర్మి=పెద్దఱికము, గడుసరిమనసులు=కటువులైనమనములు, చిడికిరింతలు=మోసపుమాటలు, చెవియానకున్నన్=ఇట్లు యుక్తులుచేసి మోసములుపన్నియు తమమాటలు వారిచెవిలో నెక్కకున్నయెడల ననుట,ఇఁకచేయవలసిన మోసపుఁగార్యములను జెప్పుచున్నాఁడు:—లక్కబొదువు

* ఈకుండలీకరణములోనిది పెక్కుప్రతులఁ గానరాదు. కనుకఁ బ్రక్షిప్తము గానోపు.ఇది లేకయేయున్నఁ గథాప్రణాళిక మిక్కిలి యొప్పిదముగానుండును.

జాల మాయ పసిఁడిజలపోసనములు
లోహరచితంబు లై లోలత మించు
నేహరంబులు గొన్ని నీలాల నమర
గుప్తంబుగా రాత్రి గొనిపోయి దీప
దీప్తిఁ గ్రొమ్మెఱుఁగుల దీపించు నట్టి
'రాజులచెవిఁ బడి రవ్వ గాకుండ
నోజతో నివి దాఁచు డొండెడ' ననుచు
మొఱుగు మొఱంగిన ముద్రగా ముడిచి
తఱుచుగా లక్కముద్రలు మీఁద నొత్తి
యాహికంబులు వెట్టి యవి దక్కమితులు
సాహసంబునఁ బల్కి సాక్షులఁ బెట్టి
ప్రబలంబుగా వడ్డి పాఱక మున్న
కుబుసంబులోఁ జే మగుడ్చు చందమున

లు=లక్కబొందులు, మాయపసిఁడి జలపోసనములు=కాకిబంగారు మోలాములు, లోహరచితంబులు-ఇనుముతోఁ జేయఁబడినవి, నేహరంబులు=తావళములు, దీప... దీపింపఁగ=దీపపు వెలుతురున! తళతళమని క్రొత్తకాంతులు ప్రకాశించునట్లు-బూటకపుసొమ్ములు గావున పగటఁగాక రాత్రులందు దీపము వెలుతురున దానికి ల్లఁదనము వెలువడకుండునట్లు, రాజులు... గాకుండ-రాజులువినిరా యీసొమ్ము బుగయికొందురుగావున వారిచెవిలోఁబడి యల్లరి కానట్లు. దాఁచుఁడు=దాచిపెట్టుఁడు, మొఱగుమొఱంగి=మోసపుమాటపలికి, ముద్రగాముడిచి=కట్టగా కట్టి-విప్పియిచ్చినచో బూటకము బయలుపడునని భావము, తఱుచుగా... నొత్తి=మిక్కిలియు లక్కగాల్చి విప్పకుండునట్లు ముద్రలువేసి, యాహికములు=కుదు లు, మితులు సాహసంబునఁ పల్కి=గడువులుతప్పితే ఈయొట్టు ఆయొట్టు అ సాహసవాక్యములాడి, ప్రబలముగా .. మున్న=మిక్కిలిగా వడ్డి పెరుఁగకము నుపె, కుబుసంబులో... చందమున-చేయి చొక్కాలోఁదూర్చి మరలఁ దీయు

నచ్చుగాఁ దీర్తు మాయ ప్పని కొన్ని
యచ్చికబుచ్చిక లాడి పత్రములు
గెంటక యిచ్చి యాక్రియ నూఱు వేలు
గంటఁబిడకలు గట్టి గైకొని పిదప
లందుబోతులఁ దనలాగు పెక లజ్జ
బండలఁ గొందఱఁ బాటించి తెచ్చి
టక్కరి పూటతాటలు సేసి ధనము
చక్కనఁ గైకొని జరిగినపిదపఁ
దనజాడ దెలిసి క్రంతకుఁ దీసిరేని
మనమున బెదరక మానంబు విడిచి
కట్టుఁ గొట్టును బడి కరకరి కోర్చి
చట్టు వెట్టిన మోచి సరి యాక నుండు
ఘుటికసిద్ధుఁడు రాయిఁ గొట్టిన గొడ్డ
లటమటకాడు మహామాయలాఁడు

నట్లు-అతిరహస్యముగాననుట, అచ్చికబుచ్చికలు=కలుపుగోలుతనములు, కంట...గట్టి=కంటిలో పిడకలుగట్టి-కన్నుఁబ్రామియనుట. లందుబోతులు=దుండగీండ్లు, దనలాగు పెక లజ్జబండల = తనవంటిలజ్జమాలిన ధూర్తులను, టక్కరి పూఁటతాటలు=జిత్తులమారి పూఁటకాఁపుమోసములు-మోసపుపూఁటకాఁపుతనములనుట- మోసగాండ్రను పూఁటకాఁపులుగా పెట్టియనిభావము. జరిగినపిదప=తానుదీసికొన్న ధనమంతయు వ్యయమైనపిదప, తనజాడ = తానుధనమంతయు లేకుండుజాడ, క్రంతకుఁ = రచ్చకు, కరకరి=క్రూరత్వము, చట్టు=చట్రాయి-దండనార్థము పూర్వము చట్టురాతిని అపరాధులపై మోపించుట గలదు, ఆఁక=చెఱ, ఘుటికసిద్ధుఁడు=గుళికగలయోగసిద్ధుఁడు, రాయిఁగొట్టిన గొడ్డలి=రాతిని బగులఁగొట్టినగొడ్డలి,అటమటకాఁడు = మోసగాఁడు, గడుసు

గడుసు తుంటరి జోగి గ్రక్కిన ముడుసు
ముడి దిన్ననక్క ముమ్మోటు పిసాళి
బలు కత్తి రాతికిఁ బాసినగొంటు
ఇలలోన నిట్టి మహేంద్రజాలకుని
చేపడ్డధనములు సేరునే మగుడ
వాపోవునే పిల్లి వడిఁ దిన్నకోడి
విసికితిమని తారె వేసారి యప్పు
లొసఁగినవారెల్ల నొల్లక తొలఁగ
నెమ్మది దానుంట నేర్పది గాక
నిమ్మల నీరీతి నిల్లాలి నమ్మి
దీనత్వమొఁ దల దెగి పడి యప్పు
పూని దీర్చెదనంట బుద్ధిలోపంబె
పెట్ట లేనని తొట్టు పెట్టి బొంకినను

తుంటరి=మొఱకుఁడైన దుష్టుఁడు,జోగి గ్రక్కినముడుసు=భిక్షుకుఁడుమిసనయెముక, ముడి దిన్ననక్క = బుడిపినిదిన్నట్టినక్క, ముమ్మోటు = మూఢశిరోమణి, పిసాళి=జిత్తులమారి, బలుకత్తిరాతికిఁబాసినగొంటు=పెద్దనల్లరాతికినలఁగక తప్పించుకొన్న గొంటువక్క, మహేంద్రజాలకుని = ఇట్టిమహేంద్రజాలములుసేయువాని-మాయలాని,చేపడ్డ=చేతదొరికిన, చేరునేమగుడన్ = ఇచ్చినవానికి మరల లభించునా? లభింపవనుట. వాపోవునే...కోడి = పిల్లితిన్నట్టికోడి అఱచునా-మాయలానిచేతఁబడ్డ ధనము మరల దక్కునా అనుట. విసికి... నేర్పు-'అప్పులొసఁగినవారెల్ల విసికితిమని తారెవేసారి అడుగనొల్లక తొలఁగఁగాఁ దాను నెమ్మదినుంటయే నేర్పు'అని అన్వయము. అదిగాక = ఆరీతిని చేయక, తలదెగిపడియప్పుదీర్చెదనంట = తలత్రెంచుకొని యప్పుదీర్చుకొనెదననుట - తలపోయినవెనుక అప్పుతీర్చినను తీర్పకున్నను సమానమేయని భావము 'పెట్టలేనని...మునికి'-నీవు ధనము ఇయ్యఁజాలనని యొట్టుపెట్టి అబద్ధమాడి

గట్టి వచ్చునె నిన్నుఁ గౌశిక మునికి
నావుడుఁ జిఱునవ్వు నవ్వి యా రాజు
'వావిరి మీఁబోఁటి వదరుపెద్దలకు
నుపదేశ మొనరింప నోపుఁగా కిట్టి
విపరీతబుద్ధులు విన నింపు గావు
బుజ్జగింతలుఁ బోరి బొంకుమాటలును
మజ్జాతు లగువారిమాటలు గావు
జజ్జరికాడ నీచనుత్రోవఁ జనుము
నెరయ నీఁ గొనలేని నీవను వట్టి
పరవమాటలు సహింపవు దల' మనినఁ
గాలకౌశికుఁడు భూకాంతుని సత్య
శీలంబునకు మదిఁ జిత్రంబు నొంది
పలికె నిట్లని 'మహీపాలక నీకు
వల నొప్ప నీదురవస్థలు దొలఁగు
వెరవుఁ జెప్పిన నీకు విరసమై తోఁచెఁ
బరికించి చూడ నీ భాగ్య మెట్టిదియొ

నప్పటికిని విశ్వామిత్రునికి నిన్ను బంధింపశక్యమగునా? కావున బొంకి తప్పించుకొనుమనుట, ఓపుఁగాక = శక్యమగునుగాని, బుజ్జగింతలు = బతిమాలుకొని యూఱడించుటలు, బొంకుమాటలు=అసత్యవాక్యములు - అనఁగా, ఇయ్యవలసినధనమును ఇయ్యలేనని బతిమాలి బుజ్జగించుటగాని ఆధనమునుతీసికొన్నదేలేదని బొంకు లాడుటగాని యనుట, మజ్జాతులు=నాజాతిగలవారు = క్షత్రియులు, జజ్జరికాఁడ=వంచకుఁడా, నీచనుత్రోవఁజనుము = నీ దారిని నీవుపొమ్ము- లేనిజోలి పెట్టుకొనకుమనుట, ఈఁగొనలేనినీవు= నేను ఇయ్యఁగా వెలయిచ్చికొనలేనివాఁడవగునీవు, వట్టి పరవమాటలు = వ్యర్థములైనపలువమాటలు -

మాకుఁ దోఁచిన దోకమాటఁ జెప్పితిమి
కాక నీమతి కింతకంటకం బైన
హితవుఁ జెప్పంగ మాకేల నీకెట్టి
గతి పుట్టఁగల దట్లు గానిమ్ము మీఁద
నాలి నంగడిఁ బెట్టి యమ్మెదునీకు
జాలి లే దఁట మాకు సంతాప మేల
కోరినధన మెల్లఁ గొమ్మని యెల్ల
వారును జూడ సువర్ణనిష్కములు
రూపించి చౌకంబు ద్రోచి చెల్లించి
భూపాలునకు నిచ్చె భూసురోత్తముఁడు
వలనొప్ప ముఖపద్మవాసన కెగరు
కలికితుమ్మెదలఱెక్కలగాలిఁ గడలి
తిలకించుచంద్రమతీదేవికురులు
బలువిడిఁ గృపమాలి పట్టి రాఁ దిగిచి
పాపట నెఱి దప్పఁ బయ్యెద జాఱి
వీఁపున నెఱివేణి విరిసి తూఁగాడఁ
బదములు దొట్రిల్ల బాష్పముల్ రాల
వదనంబు సెమరింప వాతెఱ గంద

లేక ప్రవాహమువలె ఎడ తెగక వదరునట్టిమాటలు, తలము=తొలఁగిపొమ్ము, కంటకంబు=అసహ్యము, నీకెట్టిగతి...మీఁద=నీకుమీఁద ఏగతిరానున్నదో యట్లె యదియగుఁగాక మాకేమి, చౌకంబుద్రోచి = నాలుగేసిగా ఎంచి, ముఖపద్మవాసన=మోము దామరయొక్క తావి, కలికి=నీటు, తిలకించు = తళుకొత్తు, కురులు=తలవెండ్రుకలు, బలువిడి=బలవంతముగా, తిగిచి=ఈడ్చి, నెఱిదప్పక్ = తీరుచెదరఁగా, తొట్రిల్లక్ = తడఁబడఁగా, వాతెఱ=పెదవి, రాయక్ =

ఘనకుచంబులు రాయఁ గొ నసియాడఁ
దను వెల్లఁ గంపింప ధైర్యంబు వదలఁ
దివుటమై బెబ్బులి ధేనువుఁ బట్టి
గవిఁ జేరఁ గొనిపోవుకై వడిఁ దోఁప
నాలు గేనడుగులు నడవ నీడ్చుటయు
బాలవత్సము వ్రాలెఁ బాయక వెనుకఁ
దగిలి వాపోవుచుఁ దల్లిఁ బో నీక
బిగియఁ బయ్యెదకొంగుఁ బెనఁచి చే పట్టి
యాకఁటఁ జంటి కట్టాడుచు ముద్దుఁ
గూఁకటి తూఁగాడఁ గునియుచు నున్న
సుతు లోహితాస్యునిఁ జూచి భూపాలుఁ
డతిదుఃఖితాత్ముఁడై యశ్రువు లొలుకఁ
దాలిమి వదలి గద్గదకంఠుఁ డగుచుఁ
గాలకౌశికునితోఁ గదిసి యిట్లనియె
'నెలమి ధేనువు విక్రయించుచోఁ గ్రేఁపుఁ
దొలఁగింతురే తల్లిఁ దొలఁగఁగాఁ జేసి
నాకులభూషణు నాకూర్మిపట్టి
నీకొమారునిఁ గొను మిచ్చెద నీకు
విలువ వీనికి వేయి వేలు నిష్కములు
వల నొప్ప నొసఁగుము వసుధామరేంద్ర

ఒకటితో నొకటి యొరసికొనఁగా, ఆసియాడక్ =అల్లలాడఁగా, తివుటమైన్ =కోరికితో, గవిన్ = గుహను, బాలవత్సము=పసిదూడ, వాపోవుచు = ఏడ్చుచు, అట్టాడుచు=ఆతురపడుచు,తూఁగాడక్ =చలింపఁగా,కునియుచున్ = ఆఁకటిచే చక్కఁగానడవలేక కునిసియడుగులు పెట్టుచు, క్రేఁపు=దూడ, తల్లిఁ దొలఁగఁగాఁజేసి క్రేఁపుఁదొలఁగింతురే, అని యన్వయము, విలువ=వెల, విల్వఁ

నావుడు విప్రుఁ డానరనాథుఁ జూచి
'నీవు సెప్పినమాట నిక్క మంతయును
గోవు విల్వఁగఁ జన్నుఁ గుడిచెడిక్రేఁపు
గోవుతోడనె జట్టిఁ గూడి రావలదె
యక్కఱ దీరెడునందాఁక ధనము
నెక్కడఁ గొని వత్తు రెవ్వరెం డైన
నోడక నఘముల కోర్చి యీ కల్ల
లాడంగ మా జంఘ లదురు చున్నవియుఁ
జక్క నీ వచ్చినజాడఁ బో మింకఁ
జిక్కఁడు కాలకౌశికుఁడు నీ చేత
యిచ్చి నాచేఁ గొన నీశుండు నోపఁ
డచ్చి నా యెదుర బ్రహ్మకుఁ బోవ రాదు
పురిలోన బందెలపో తీతఁ డనఁగఁ
బరఁగ నాపేరిఁ జెప్పఁగ మున్ను వినవె

గన్ = అమ్మఁగా, జట్టిఁగూడిరావలదే = వెలలోఁజేరిరావలదా – ఆవువెలలోనే దూడవెలయుఁ జేరిపోయినదనుట, అక్కఱ, ... రెండైనన్ = ఎక్కడఁగాని ఒక్కరియప్పనిర్బంధము తీఱునంతవఱకును వారికిఁ గావలసినంతధనము ఎవ్వరుగాని ఎక్కడనుండి కొనివచ్చియియ్యఁజాలుదురు – నీకెంతయప్పో అంతధనము నా కియ్యఁ దరముగాదనుట, అఘములకున్ = పాపములకు – అబద్ధమాడుటవలనఁగలుగు పాపములకనుట, జంఘలు = పిక్కలు – నీయొద్దనుండఁగూడక వేగ పోవలయునని నాపిక్క లదురుచున్నవనుట, చక్కన్ = సరిగా, ఇచ్చి నాచేఁ గొనన్ = నాకు ఒకటియిచ్చివైచి మరలదానిని నాయొద్దనుండి తీసికొనుటకు – నీకొడుకునునాకిచ్చివైచి మరలవానిని దీసికొనిపోవుట కనిభావము, అచ్చి = అప్పపడి, బందెలపోతు = చెఱపెట్టుస్వభావముగలవాఁడు, కాలదట్టింతు = కాలితోఁ

కాలరుద్రుని నైనఁ గాలుని నైనఁ
గాల మృత్యువు నైనఁ గాల దట్టింతుఁ
బురుషుఁ డెవ్వఁడు నీకుఁ బూని నన్నిచట
నరుదుగా నౌను గా దనువాఁడు గలఁడె
వీఁడు నాదాసుఁడు వెలఁది నాదాసి
యేడఁ బుత్రుని నమ్మె దీఁకఁ జెప్పు' మనిన
విని యప్పు డాధూర్తవిప్రునితోడ
మనుజేశుఁ డలుకతో మఱియు నిట్లనియెఁ
'గొనియాడఁ దగువిప్రకులమునఁ బుట్టి
చనునె నీకిట్టియసత్యవాక్యములు
ప్రొద్దున లేచి నీమొగముఁ గన్గొనిన
యద్దినంబున వచ్చు నాపద లెల్ల
ని న్నొకవిప్రుని నిందింప నేల
మిన్నక తలపోయ మేదినిలోనఁ
గూడు వడ్డికి నిచ్చి కూర్చెడివారి
జాడ లిట్టివియె యాశ్చర్య మేటికిని
గులము ప్రధానమే గుణము లేకున్నఁ
గలశాబ్ధిఁ బుట్టదె కాలకూటంబు
వెడమాట లన్నియు విడిచి వే యిప్పు
డడిగిన ధనము నయ్యానఁ జౌక మెన్ని

చన్నివైతును, నీకుఁబూని=నీకుఁగావచ్చి, ఔనుగాదనెడివాఁడు = లేదుకద్దని చెప్పఁగలవాఁడు, కూడువడ్డికి = కూడెడునట్టివడ్డికి, కూర్చెడివారి= ధనము గూర్చెడివారి, కలశాబ్ధి = పాలసముద్రము, కాలకూటము = హాలాహలము, వెడమాటలు= వెఱ్ఱిపలుకులు, చౌకమెన్ని =నాలుగేసిగా లెక్కపెట్టి, కాఱులు=

కొడుకుఁ గోమలిఁ దోడుకొనుచు నీ యింటి
కడ కేఁగెదవొ లేక కాఱులు వల్కి
కినిసి బ్రాహ్మణుని శిక్షింప లేరనుచుఁ
జెనఁటికోడిగములు సేసి పోయెదవొ'
నావుడు విప్రుఁ డన్నరపతి కనియెఁ
'గావరంబున నోరు గడవ నాడెదవు
చెడి కల్ల లాడినఁ జేరునే ధనము
కడపట నీకు నక్కఱ దీర దేని
పన్నుగాఁ గ త్తియు బలపంబుఁ బూని
కన్న పెట్టుము సిరి గలవారియిండ్లు
నీచాత్మ ప్రొద్దున నీవు నా మొగముఁ
జూచితి గాన నాసొమ్ము నీ కబ్బెఁ
దివిరి నాకులము నిందించి నాగుణము
వివరింప నీకేల వియ్య మందెదవొ
నను విప్రుఁ డని కాచినాఁడవు గాక
కినిసి కాకున్న శిక్షింతువే నీవు

=రజ్జులు, కినిసి...రనుచు=ఎవ్వరుగాని బ్రాహ్మణుని కోపించి దండింపఁజాలరని చెనఁటికోడిగములు = వ్యర్థపుతుంటతనములు, కావరమునన్ = క్రొవ్వుచేత, నోరుగడవనాడెదవు=నోరికి మించిమాటాడెదవు - నోటనెంత చెప్పవచ్చునో యంతకు హెచ్చుగాపలికెదవనుట, 'చెడి...ధనము'=ఐశ్వర్యముచెడినవాఁడు అబద్ధములాడి సంపాదింపవలయునన్నయెడల ధనమువచ్చి చేరునాయనుట, అక్కఱ=అప్పునిర్బంధము-పెండ్లమును బిడ్డను అమ్మికూడ అప్పుదీఱదేని, కత్తి = కన్నపుఁగత్తి, బలపము = కన్నపుఱాయి, నా మొగము.....నీకబ్బె= ఇది హరిశ్చంద్రుఁడు నీమొగముప్రొద్దునఁ జూడరాదన్నందులకు కాలకౌశికుఁడుచెప్పినబదులు, 'కినిసి...నీవు' కాకున్ననీవు కినిసిశిక్షింతువే = బ్రాహ్మణుఁడనికాక

కటకటా నెఱచునె కాలకౌశికుఁడు
కుటిలవిచార నీగూబజంకెనల'
నని యిట్లు బ్రాహ్మణుఁ డామహీవిభునిఁ
గనలి తర్కింప నక్షత్రకుఁ డనియె
'వసుధీశ యీవట్టివాగ్వాద మేల
మసలక మీలోనిమలఁకలు వాయఁ
దగవు గావింతుఁ బెద్దలు మెచ్చి పొగడఁ
దగిలి మీ కది సమ్మతం బగునేని
లక్షమాడలు తెచ్చి లంచ మిచ్చినను
బక్షపాతము మాకుఁ బని లేదు గాన
మాట మాటకుఁ బుట్టు మదిని జలంబు
పాటించి చలమునఁ బ్రబలుఁ గోపంబు
ప్రాపించుఁ గోపంబు పాపంపుఁబొత్తుఁ
బాపంబు నరకకూపమునకుఁ దెరువు
గాన నీ మది దురాగ్రహమును గొంత
మాని నా చెప్పినమాట గ్రహింపు'
మని చెప్పి ముద మందు నాబ్రాహ్మణునకు
మనుజనాథుండు సమ్మతి నిట్టు లనియెఁ
'వటుశిరోమణి భవద్వాక్యంబు మాకుఁ

పోయినయెడల కోపించి నన్ను దండింతువా, గూబజంకెనల= గుడ్లగూబలవంటి కంటిబెదరింపుల చేత, మలఁకలు=రచ్చలు-అసమాధానములు, తగవుగావింతుఁ= న్యాయముతీర్తును, మసలక...బగునేని = 'తగవు మీకుసమ్మతంబగునేని తగిలి మీలోనిమలఁకలువాయ అది పెద్దలు మెచ్చిపొగడఁ గావింతు' నని యన్వయము, ప్రాపించు...బొత్తు=కోపము పాపముతోడిసహవాసమును బొందును-కోపము

బటుబుద్ధిఁ దలపోయ బ్రహ్మమంత్రంబు
పన్నినచీఁకటిఁ బాపి వెల్గింప
సన్నపుదీపంబు సాలదే తలఁపఁ
బిన్న వైనను బుద్ధిఁ బెద్దవు నీవు
మన్నించి మాన్పుము మావివాదంబు
నీవెట్లు చెప్పిన నీ చెప్పినట్ల
కావింతు' మనిన నక్షత్రకుం డనియె
నిఖిలభూజనులకు నిజము నిష్ఠురము
ముఖము ద్రుక్కింతురు మోవ నాడినను
బాడి దీర్చుట దొడ్డపని యగు నైనఁ
గూడదు పోలించి గోళ్లు రాయఁగను
మాకుఁ దోఁచినజాడ మానవాధీశ
యీకాంత విప్రున కీ వమ్మునపుడు
బాలుఁ డీజట్టిలోఁపలివాఁడు గాఁడె
పోలఁ బుత్రున కింతఁ బొలఁతుక కింత
విలువధనం బని వేర్వేఱ చెప్పి
తెలియ నాడక జట్టి తీర్చితి గాన

వలన పాపము సిద్ధించుననుట, బ్రహ్మమంత్రంబు = బ్రహ్మమంత్రమువలె పవిత్రమై త్రోసిపుచ్చరానిదనుట, పన్నిన= అలముకొన్న, పెనుచీఁకటిని సన్ననిదీపము పోఁగొట్టునట్లు, మా పెద్దతగవును పిన్నవగునీవే తీర్ప నేర్తువనుట, ముఖము... నాడినను= తుదముట్టన్యాయము తీర్చినయెడల మొగమును ముడుఁచుకొందురు. పాడి... నైన=అయినప్పటికిని-అనఁగా ఎవరికెట్లు పడినను, న్యాయమును తీర్చుట యే గొప్పకార్యమగును, కూడదు పోలించి గోళ్లురాయఁగను = నిజమును దె గునట్లు తీర్పుచేయక ఇట్లుఅట్లు పోలికలుచెప్పి మిణకరించుచు గోళ్లురాసికొనుట యొప్పదు, తెలియనాడక= విశదపడునట్లు చెప్పక, దక్కెఁ=కాలకౌశి

సుతునితోఁ గూడ నీ సుందరి దక్క
వితతంబు గాఁగ నీ విప్రముఖ్యునకు'
నని తనచక్కిగా నా ధూర్తవిప్రుఁ
డొనరఁ జెప్పినమాట కుత్సాహ మంది
కాలకౌశికుఁడు నక్షత్రకుఁ గ్రుచ్చి
యాలింగనముఁ జేసి యధిపుకట్టెదుర
వెక్కిరించుచుఁ గోల విసరుచు నోరు
వెక్క సంబుగ విచ్చి వెడనవ్వ నవ్వి
గంతులు వైచుచుఁ గరతాళగతుల
నంతంత నాడుచు నంతటఁ బోక
పడుచు లార్వఁగఁ జుట్టుఁ బరువులు వాఱి
కడఁగి చూచెడివారిఁ గదలఁ దోలుచును
బలువిస్వరంబులఁ బనసలు గొన్ని
చెలఁగి త్రప్పలు మీఁదఁ జిలుకఁ జెప్పుచును
జెనఁటిగోఁతికి వీర్లశివ మెత్తి నట్లు
కనుకనిఁ బెక్కు వికారముల్ సేయఁ
జూడ రోయుచు మహీశుఁడు మదిలోన
నేడ ధర్మం బింక నెక్కడితగవు

ని అధీనమయ్యెను, తనచక్కిగాన్ = తనపక్షముగా, కరతాళగతులన్ = చప్పట్లుచఱచుచు, పడుచులు=పడుచువాండ్లు, ఆర్వఁగన్ =పరిహాసముగా కోయని యఱచునట్లు, కడఁగి చూచెడివారిన్ =తాను పరువులు వారుటను పూనిచూచు చుట్టివారలను, కదలఁదోలుచును= పోవఁదఱుముచును, బలువిస్వరంబుల= పెక్కువికారస్వరములతో, పనసలు=బుక్కులు, త్రప్పలు=నోటితుంపరలు, చెనఁటి... వీర్లశివము= వెఱ్ఱికోఁతికి వీరులయావేశము, కనుకనిన్ - వేవేగ, వంశనా

లెక్కడిదైవ మిం కెక్కడి సత్య
మెక్కడిభూసురుఁ డేమి చెప్పెడిది
యెలమిఁ జుట్టమువలె నీ ధూర్త వడుగు
పిలువనితగవుఁ జెప్పెద నని వచ్చి
కాలకౌశికునిపక్షము పల్కె వంశ
నాళపన్నగ మాననము ముట్టినట్టు
లీద్విజాధమునకు నీ యనాచారి
కీ ద్వేషచిత్తున కీ పిశాచమున
కీ క్రూరకర్మున కీ యేభ్యరాశి
కీ కష్టచరితున కీ బహుభాషి
కీ పల్లవాధరి నీ కీరవాణి
నీ పుష్పకోమలి నీపద్మగంధి
నీ చంద్రబింబాస్య నీనీలవేణి
నీ చకోరాక్షి నీయిభరాజగమన
పులి మెడ గొాఁటియఁ దెంపునఁ గట్టినట్టు
లలవున దాసిగా నమ్ముకో వలసె'
నని వెచ్చ నూర్చి హా యని తల వంచి
కనుఁగవ బాష్పంబుకణములు దొరుఁగ

శపన్నగము= వెదురు గొట్టములోని పాము, ఆననము ముట్టినట్లు= మొగమునుదాఁకినట్లు - గారడీఁడు పట్టి వెదురుగొట్టమును మొదటఁజూపి పిదప హస్తలాఘవమునదానిని గదల్పఁగాఁ నందున్న కొయ్యపాము మొగమును దాఁకునట్లు. 'ఇట్లె నక్షత్రకుఁడును ఏమియుఁ గీడు సేయనట్లు తోఁపించి పిదపఁ గీడు చేసినాఁడనుట ఎభ్యరాసి = దుష్టపంక్తిలో చేరినవాఁడు, పల్లవాధరి = చిగుళ్లవంటి పెదవిగలది, కీరవాణి= చిలుకవంటి మాటలుగలది, ఇభరాజగమన = మేటి యేనుఁగువంటినడగలది. గొాఁటియ=గొాత్తి, కడగొరణ = కొనగోటితో, కా

నెనఁగుశోకాగ్నుల నెరియుచు నున్న
వసుధీశుదీనభావంబు వీక్షించి
పురపురఁ జిత్తంబు పొక్క నందంద
కరుణతో నారాజకాంతాలలామ
సుతుఁడును దాను నేడ్చుచుఁ జనుదెంచి
పతిపాదముల మీఁద భక్తితోఁ బ్రాలి
కొడుకు మ్రొక్కించి డగ్గుత్తికఁ బెట్టి
కడగోరఁ గాటుకకన్నీరు మీటి
పాణిపల్లవములు పరఁగంగ మోడ్చి
'ప్రాణేశ నేఁటితోఁ బాసితే మమ్ముఁ
బాయఁ ద్రోవలు సేసెఁ బ్రతిబంధ మకట
మాయురే కౌశికమాయాపిశాచ
మిది మొద లెందున్న నేమి నీయొద్దఁ
గదలవు నామనోగతులుఁ బ్రాణములు
నానోముఫలమున నాథ నీవెలమి
నీనిఖిలోర్వియు నేలెదు మగుడ
నక్షత్రకుండు దుర్నయమున విప్ర
పక్ష మాడుట కాత్మఁ బరితాపపడకు

టుకకన్నీరు=కాటుకతోఁగూడినకన్నీరు, మీటి=పోఁజిమ్మి, పాణిపల్లవములు=చిగుళ్లవంటిచేతులు, 'పాయఁ...పిశాచము'= విశ్వామిత్రుఁడనెడి మాయపు పిశాచి మనలను ఎడఁబాయునట్లు మార్గములుపన్నెను, మాయురే = ఔరా! మనోగతులు=మానసవ్యాపారములు, నీయొద్దఁగదలవు=నీపొంతను విడిచిపోవు- నిన్నుఁదప్పమఱొక్కటిని నామనస్సు ఎప్పుడుగాని తలఁచుకొనదనుట, నిఖిల-ఉర్వి=సమస్తభూమి, విప్ర పక్షమాడుట=బ్రాహ్మణునిపక్షముగా తగవుచెప్పుట

సన్మార్గవర్తివై జరుపు నీమీఁద
నున్మాదమున రేఁగి యోహరిశ్చంద్ర
వక్రించెఁ గుశికసంభవరాహు విపుడు
చక్రాయుధుఁడు నీకు శరణమై మనుచు
నక్రంబు పట్టిననాఁడు గజేంద్రు
విక్రమంబునఁ గాచి విడిపించినట్లు
తఱలకు ధైర్యంబు దలఁపకు మమ్ము
మఱవకు నీసత్యమహిమంబు' ననుచుఁ
బతిపాదములమీఁద భక్తితోఁ వ్రాలి
సుతుని మ్రొక్కింపంగఁ జూచి యాసతిని
గాలకౌశికుఁ డౌడు గఱచి నిప్పుకలు
రాల వీక్షించి కరాళించి పలికె
'నోసి నాయెడ భయ మొక్కింత లేక
వాసి మాలినబీదవానిని మ్రుచ్చు
డాసినగతి నిల్చి డాసి నేఁ జూడఁ
బాసి రా నేరక భాషించు టెట్లు?
భాషించి మఱి చాఁగఁబడి మ్రొక్కు టెట్లు?
రోష మెట్లొదవ దీరోఁతఁ గన్గొనిన

కుశికసంభవరాహువు = విశ్వామిత్రుఁడనెడి రాహుగ్రహము, చక్రాయుధుఁడు = విష్ణుదేవుఁడు, ఈవిశేషణము సాభిప్రాయము - రాహువును విష్ణువు తనచక్రముతో నడఁచినట్లు విశ్వామిత్రునిఁగూడ నడఁచుననిభావము, నక్రంబు = మొసలి, తఱలకు = చలింపకు, ఔడుగఱచి = క్రిందిపెదవికొఱికి కొని, కరాళించి = భయంకరముగా, వాసిమాలినబీదవానిని=పరువులేనట్టి దరిద్రుని - హరిశ్చంద్రుననుట, మ్రుచ్చు...చూడఁగా =దొంగ సమీపించినట్లు నేను సమీపించి నిలిచి చూచుచుండఁగా, చాఁగఁబడి=చాఁగిలబడి, ఒదవదు=పుట్టదు,

బాపు పతివ్రత బాపురే గోల
బాపురే గుణవతి బాపురే ముగుద
విడువు మీ దేశాలివిద్య లొజ్జలకు
బడితపాఠము దొంగపదరు లన్నియును
నెఱిఁగితి నీ మర్మ మిఁక నేమఱించి
యుఱికి పోఁ జూచెద వూడ నీవెనుక
దక్కితి వని నమ్మఁ దగదు నిన్నెపుడుఁ
గుక్కకూఁతుర మెడఁ గోసి పోఁగలవు
రెండు పోనాడిన రేవనిరీతి
నుండ బాలకు నిన్ను నోరంత ప్రొద్దుఁ
గీలుసం కెలఁ గేలఁ గీలించి పేఁపు
ప్రీలంగఁ గొట్టుదు వెఱపు లేకున్న
గోఁచి గట్టిననాఁటఁగోలె పీనుఁగుల
నోఁచి గడించినమూలధనంబు

బాపు పతివ్రత = సెబాసు పతివ్రతయఁట, బాపురేగోల = సెబాసు ఏమి తెలియనిదఁట, బాపురే = సెబాసు గుణములుగలదఁట, బాపురేముగుద = సెబాసు ముద్దరాలఁట, ఈదేశాలివిద్యలు = నీ దేశములో కఱచిన యీవిద్యలు, ఒజ్జలకు = నీకుఁ గఱపినవానికి, విడువు = వదలిపెట్టుము - నాయొద్దఁజూపకుమనుట, బడితపాఠము = చదివినపాఠము, 'దొంగపదరులు అన్నియును బడితపాఠము', అని యన్వయము, దొంగపదటపుమాటలన్నియు నే నీవు నేర్చినచదువులుగాని మఱి మంచివి ఏవియుఁగావనుట, ఊడ నీవెనుక = నీవెనుకను విడిచిపోవును - నిన్ను వెంటనంటుచు నే కాచియుందుననుట, రెండుపోనాడిన రేవనిరీతి = రెంటికిఁజెడ్డ రేవనివలె-ఇదియొకసామెత, ఉండక్ = ఉండను, ఓరంతప్రొద్దు = రేయుంబగలు, కేలక్ కీలించి = చేతులకుఁదగిల్చి, గోఁచిగట్టిననాఁటఁగోలె = తెలివిపుట్టినది మొదలుగా - మొట్టమొదట పసితనమున తెలివిపుట్టినది మొదలుగాననుట, గడించి

కసి బెండపువ్వులగతి రాసి వ్రాసి
పోసఁగు నావాతన పొక్కు లెన్నితివి
చేతితడాఱ దుచ్ఛిష్టపు లేమ
బాఁతియే నీవంటిబానిసె లెచటఁ
గండ్రకొవ్వున నన్నుఁ గైకొని రాక
మెండొగ్గెదవు మందెమేలముల్ మాను'
మనుచుఁ బట్టఁ దలంచి యాపువ్వుబోఁడి
తనకు మ్రొక్కుచుఁ బాణితలముల నొగ్గఁ
బెలుచ నెత్తురులు చిప్పిలఁ గోల మొత్తి
తలకొన్న కోప మంతట నిల్ప లేక
వెఱచి వాపోవుచు వెసఁ బాఱి తండ్రి
మఱుఁగుఁ జొచ్చినసుకుమారుఁ గుమారుఁ
గుదికిలఁ బడ రెట్టఁ గుదియించి తిగిచి
యదరంట మొత్తి నోరడఁగ జంకించి
పెడమూట లన్నియుఁ బెనుమోపు గాఁగ

=సంపాదించినట్టి, నావాతన పొక్కు లెన్నితివి = నానోటనే మన్నుగొట్టఁ జూచితివి; చేతితడి ఆఱదు ఉచ్ఛిష్టపులేమ = ఎంగిలిదానా నిన్నుఁదీసి చేపట్టిన చేతి తడికూడ ఆఱిపోలేదు. ఒకరు పెట్టినభోజనముఁదిని కడిగనచేయి తడి యాఱకమునుపే వారియెడ ద్రోహము తలఁచునట్లు నిన్నుఁదీసినక్రొత్త తీయక మునుపే ద్రోహము తలఁచెదవాయనుట, బాఁతియే = హెచ్చా, మెండు ఒగ్గెదవు = మిక్కిలియు ఊఁగెదవు, మందెమేలములు = చనవులు, ఒగ్గన్ = చాఁచఁగా, చిప్పిలన్ = కాఱునట్లు, తలకొన్న = రేఁగిన, అంతట నిల్పలేక = అచంద్రమతిని గొట్టినమాత్రముతో విడువఁజాలక, కుదికిలఁబడన్ = మొగముపైనెత్తుకొని నేల మోప గొంతుగూర్చుండు, నట్లు అదరంటన్ = పూర్ణముగా, నోరు అడఁగన్ జంకించి = నోరెత్తి ఏడువకుండునట్లు బెదరించి, పెడమూటలు = పెద్ద మూటలు

మడఁ బెట్టి యాచంద్రమతి నెత్తికెత్తి
'మురిపెంపుఁబని లేదు ముందఱ నింక
సరగున నింటికి జరుగు లె' మ్మనుచుఁ
దనవెంట విప్రుఁడు తఱుముచు నడవఁ
దనయుముద్దులకేలు దనకేలఁ బట్టి
చెక్కుల సన్నంపుఁజెమ రెక్క నడుము
నుక్కట నొక్కంత సూఁగారు దోఁప
నలరుపయ్యెద జాఱ నలకలు చెదర
నులివాళ్లు వాఁడి తనూలత సోల
నలయుచుఁ జనుచున్న యామచ్చెకంటిఁ
గలయ వాడలఁ బుణ్యకాంతలు సూచి
వగలఁ గుందుచు బాష్పవారిబిందువులు
దెగినముత్యంబుల తెఱఁగునఁ దొరుఁగఁ
'గటకటా! భార మెక్కడ నుండి వచ్చె
గిటుగిటనైనయీ కీరవాణికిని
గచభార మోర్వనికంత మీఁద ధాన్య
నిచయభారమునకు నిలువ నెట్లోర్చె
నేల దీనికిఁ గుంద నిటు చూడ రమ్మ
వ్రేలి నొయ్యనఁ బట్టి వెనుకొని వచ్చు

మడతఁబెట్టి=మడిచి, మురిపెంపుఁబని=సొగసులుకుతోఁగూడిన-సుకుమారమైన-పని, నడుమునుక్కటక్ = నడుముయొక్క చలనముచేత, నులివాళ్లువాఁడి = కొంచెమువాఁడి, తనూలత = తీఁగవంటి మేను, మచ్చెకంటి= చేఁపలవంటికన్నులుగలది, గిటుగిటనైన = మిక్కిలి కృశించిన, కీరవాణి = చిలుకపలుకులువంటి పలుకులుగలది, కచభారము = కురులబరువు, నిచయ=సమూహము, ఏలదీనికిఁగుందక్ = ఈయాఁడుదానికి దుఃఖింపనేల - అనఁగా దీనికంటె నెక్కువ దుః

వెన్నముద్దకు రూపు వెట్టినమాడ్కి
నున్నమెత్తని మేను నొప్పెడువాఁడు
యెన్నఁడు నెండఁ గన్నెఱుఁగని శిశువు
గన్నుల ముత్యాలు గాఱ నేడ్చెడిని
నే చెల్ల నో యమ్మ యించక్కనన్న
రాచతేజము గలరత్నాలపెట్టె
నడవ నెట్లోర్చెనే నా ముద్దుఁజిలుక
కడుపుఁ జుఱుక్కనుఁ గన్నవారికిని
వీఁడొక్క తెరబొమ్మ విప్రవృశ్చికము
పీడించి వీరి నొప్పించుచున్నాఁడు
కాలఁగాఁ జిక్కినకాష్ఠంబువంటి
కా లీచఁ బోయిన కట్టెఁడి మాల
చందురంబులును బుస్తకమును గోపి
చందనంబును జూచి చనదుసూనమ్మ
నెందును బురిలోన నెప్పుడు మెలఁగు
బందికాండ్రకు నివి పరఁగుచిహ్నములు'

క్షింపవలసియున్న యీ బాలునిఁ జూడుఁడనుట, వెన్న... మేను=వెన్నముద్దను దెచ్చి బాలునిరూపముగాఁజేసినట్లు ఈబాలుని మేను మిక్కిలి మెత్తనై నిగనిగలాడుచు చూచుటకు అతిభోగ్యముగానున్నదనుట, కన్నుల ముత్యాలుగాఱ=ముత్యములవలె కన్నీటిబొట్లు కాఱఁగా, నేచెల్ల = నేనుసహింపనే, రాచతేజము=రాజతేజస్సు, తెరబొమ్మ=వెఱబొమ్మ, విప్రవృశ్చికము=బ్రాహ్మణరూపముననుండు తేలు, కాలఁగాఁ...కాష్ఠంబు = కొంచెము కాలి కొంచెము కాలకయున్న కట్టె, కాలు ఈచఁబోయినకట్టెఁడి = ఈఁచబోయిన కాలుగలు కఠినుఁడు, మాలచందురములు=సిందూరములు, బందికాండ్రకు=బందిపోటుదొంగలకు, ముక్కఁ

యని విప్రుఁ దిట్టుచు నావధూజనము
దనమీఁద మెటికె లందఱుఁ బెళ్లు విఱువ
ముఖ మెఱ్ఱనై బొమముడిపాటు గదుర
శిఖ వీడ వెస ముక్కుఁజెమరులు నిక్క
నవఘళంబుగ దండ మల్లార్చి పేర్చి
కవిసి వ్రేసిన మహాకలకలం బెసఁగ
'నదె విప్రభల్లూక మరుదెంచెఁ దలఁకి
పద పద' మనుచు నప్పౌరకామినులు
వెల్లుగా నొండొరుఁ బిలుచుచుఁ గలఁగి
జల్లున గమి విచ్చి సందులు దూఱి
పోవంగఁ జూచి యాభూసురాధముని
వావిరి వెతఁ బెట్ట వడుగులు గదిసి
కుదిచి యొక్కఁడు చేతికోలఁ బోవైచె
బెదర నొక్కఁడు శిఖఁ బెఱికి రాఁ దిగిచెఁ
బొడిచె నొక్కఁడు తూటు వ్రావఁగ నెత్తి
విడిచె దోవతికట్టు వెస నొక్కరుండు
నొక్కఁడు మీసంబు లూడి రాఁ బెఱికె
నొక్కఁడు జంధ్యంబు లాగిఁ ద్రెంచి వైచె
నొక్కఁడు గొడుగు డాయుచుఁ బట్టి విఱిచె
నొక్కఁడు పుస్తకం బొడిసి కైకొనియె
నొక్కఁడు కుదికిల నుర్విపైఁ ద్రోచె

జెమరలు=ముక్కురంధ్రములు, అవఘళంబుగన్ = హెచ్చుగా, అల్లార్చి=ఆడించి, విప్రభల్లూకము=బ్రాహ్మణుఁడనెడి యెలుఁగుబంటు, పౌరకామినులు =పురస్త్రీలు, కుదిచి=గట్టిగాఁబట్టి, కుదికిలన్ = వెల్లకిలఁగా, చీబోతున్ = మన్నుఁ

నొక్కఁడు గన్నుల నొగి మన్నుఁ జల్లె
నొక్కఁడు మొగముపై నుమిసె నాలోన
నొక్కఁడు వెస నాఁకె నూర్ధ్వపుండ్రంబు
నొక్కఁడు రాళ్లపై నొనరంగ నీడ్చె
నొక్కఁడు పిడికిట హుమ్మని గ్రుద్దెఁ
బెక్కుగాఁ దోఁడేటిపిల్లలు గూడి
బక్కచీబోతు లంపటఁ బెట్టి నట్లు
కాలకౌశికు నిట్లు గారించువిప్ర
బాలుర కెల్లను బ్రణమిల్లి నిలిచి
సన్నుతప్రియవాక్యసరణిఁ బ్రార్థించి
'మన్నింపుఁ'డనుచంద్రమతిమాట కలరి
'నీకుఁ బ్రియంబుగా నీచు నీవిప్రుఁ
గైకొని చంపక కాచితి' మనుచు
వడుగు లందఱు వాడవాడకుఁ బోవ
వెడగొడ్డుఁ బులి నాకి విడిచిన క్లైన
జడిసి తొల్లిటితనజజాటు మొల్ల
నుడిగి కోఱలు లేనియురగంబుఁ బోలె
వడి చెడి తల యెత్తి వడుగు లచ్చోట
నుడియ కుండఁగ నోరచూపులు సూచి
దోవతి ధూళి విదుల్చుచు లేచి

బోతు, లంపట పెట్టు=శ్రమ పెట్టు, కారించు=బాధ పెట్టు, వెడగొడ్డుక్=అల్ప పశువును, జంజాటము=తొడుసు-అడిచిపాటు, ఉరగము=సర్పము, నుడియకుండఁగక్=చుట్టుకొనకుండునట్లు, ఇంటివారి... పాపాత్మురాల=ఇంటివారిని దొంగప

భూవల్లభుని దేవిముఖము వీక్షించి
'యోసి న న్నిబ్భంగి నోడక గ్రుద్ది
గాసి పెట్టెడుపలుగాకుల నెల్లఁ
దలవరు లరుదెంచి దండింప కుండఁ
దొలఁగి పొమ్మని పాఱఁ దోలంగఁ దగునె
యింటివారిని లేపి యీవల దొంగ
బంటుకుఁ జెయ్యిచ్చుపాపాత్మురాల
వరువుగా నిన్నెట్లు వచ్చు నమ్మఁగను
బరుసనిమాటలపని యిప్డు డేల
నిల్లుఁ జేరినమీఁద నీపగ యెల్ల
వెళ్లింప కున్న నే విప్రుండ నఁట: వె'
యని పగఁ జాటుచు నాధూర్తపటులఁ
గినిసి తిట్టుచుఁ దనగృహమున కేఁగి
తలసాల నిలుచున త్తఱి నెట్టయెదుటఁ
బెలుచఁ దుమ్మిన భీతిఁ బ్రిదులుచు నిలిచి
చింతించు చున్నంత శిష్యుఁడు వచ్చి
సంతసంబున నమస్కారంబుఁ జేసి
నడుఁకుచుఁ జేరి ముందఱ నున్న శిష్య
వడుగు నల్లప్పటి వడిఁ దుమ్మినట్టి

చ్చెనని జాగ్రత్తపఱుప లేపి తుద కాదొంగచేతికే పట్టియిచ్చు పాపిష్ఠిదానా! పరుసనిమాటలపని=పరుసుగామాటాడవలసినయక్కఱ, వెళ్లింపకున్న=తీర్చుకొనకున్న, ధూర్తపటులు=దుర్మార్గులైనవడుగులు, తలసాల=తలవాకిలి, ఎట్టయెదుటన్=మిక్కిలియెదురుగా, పెలుచన్=గట్టిగా, ప్రిదులుచున్ = సడలుచు - బిగితప్పి విరవిరవోవుచు, నడుఁకుచున్=వడఁకుచు, అల్లప్ప.....వానరునిన్ = తలసాల

యెండి పోయినవాలహీనవానరునిఁ
గుండగోళకునిఁ గర్కోటకుఁ డనెడి
కుటిలజాతుని బందికుక్క నీక్షించి
'తటుకునఁ దుమ్ము పంతముఁ జెప్పు'మనిన
దినము వారముఁ బ్రొద్దు దిక్కును గ్రహము
నొనర నెన్నినరీతి నొకకొన్ని యెన్ని
'కలుగు నిప్పుడు గృహకలహంబు మీకుఁ
దలపోసి చూడఁ దథ్యం' బన్నఁ గలఁగి
'తప్పదు నీ మాట తార్కాణ మాకుఁ
జెప్పితి మును తుమ్ము చేకొన కేఁగి
నా కూర్మిపత్నిచే నడునెత్తి వగుల
రోకట నొకపెట్టు రూఢిగాఁ బడితి
ముండకూఁతురు కిన్క ముక్కనబంటి
గుండె జల్లను నది గోపించె నేని
పడఁతి గాదది నన్నుఁ బట్టి మర్దింపఁ

నిలుచున్నప్పుడు వేగతుమ్మినట్టివాఁడును, చిక్కిపోయినతోఁకలేనికోఁతివంటివాఁడును - దీనిచే వానరమువలె వికారరూపును ధూర్తచేష్టలునుగలవాఁడని తెలియునది, కుండగోళకునిఁ. కుండుఁడనఁగా స్త్రీకి మగఁడుండఁగా అంకుమగనికిఁ బుట్టినకొడుకు, గోళకుఁడనఁగా విధవకు అంకుమగనివలనఁబుట్టినకొడుకు - ఇచట కుండగోళకుఁడనుట కేవలనిందామాత్రపరము, కుటిలజాతునిఁ=పుట్టుకచేతనే కపటుఁడైనవానిననుట, బందికుక్క = బందిపోటువారలుపయోగించుకుక్కవంటివాఁడనుట - క్రూరత్వమను చౌర్యమునుగలవాఁడనిభావము. తుమ్ముపంతము=తుమ్మినందులకుఫలము, తార్కాణ=మూఁదల- సరిదాఁకునది. చెప్పితి ... కేఁగి=ముందుతుమ్ముఫలము నీవుచెప్పితివిగాని దానిని పాటింపక నేనులోపలికిఁబోయి, కిన్కముక్కనబంటి=కోపము ముక్కవఱకుఁగలది, తలపుచ్చుక=త

బుడమిఁ బుట్టిన వెనుభూతంబు గాని
యీయింతిఁ గొని వచ్చు టెఱిఁగిన నన్నుఁ
బోయినప్పుడె తలపుచ్చుక క్రమ్మఱఁగ
గావున నిప్పు డీకమలాక్షి వార్త
నీవు ముందఱ నేఁగి నేర్పు సంధిల్ల
జననాథుఁ డొక్కఁ డీసతి దాగ వ్రాసె
నొనర నొజ్జల కని యొడఁబడ మొఱఁగి
నావధూమణికి నంతసము పుట్టించి
వేవేగ నాలోని వెఱపెల్ల మాన్పు'
మని వేఁడుకొనుటయు నవ్వటుధూర్త
మనసులో వే ఱొక్కమతము చింతించి
'విరసంబు పుట్టించి వీనికి వీని
తరుణికి నొకమరి తలపట్లు చేసి
మొగములు వగులంగ మొత్తులాడించి
నగుచుఁ జూచెదఁగాక నాకేమి' యనుచుఁ
గపట మేర్పడఁగ 'నోఁ గా'కని పోయి
చపలాత్ముఁ డాయొజ్జసాని కి ట్లనియెఁ
'జేరి నీ కొకమాటఁ జెప్ప వచ్చితిని

పుట్టి, సంధిల్లఁగ=కూడికొనఁగా, జననాథు...జ్జలకు = ఒకానొకరాజు ఈ స్త్రీని ఉపాధ్యాయులకు దానము సేసెను, ఒడఁబడఁగ=సమ్మతించునట్లు, మొఱఁగి = ఏమఱించి, వధూమణి=భార్యారత్నము, వెఱపు=భయము, వటుధూర్త=ధూర్తుఁడైనవడుఁగు, వేఱొక్కమతము=మఱియొకయభిప్రాయము - తనగురువుచెప్పినదిగానట్టివేఱుభావమును, విరసంబు...తరుణికిఁ='వీనికి వీనితరుణికిని విరసంబు పుట్టించి' అనియన్వయము. మొత్తులాడించి = ఒకరినొకరు మొత్తు

నోరు గాచెద నన్ను నుడువుదు నీకుఁ
జెప్పిన నొజ్జలచేఁ జావు నిజము
చెప్పకుండిన మాకుఁ జేటు నీచేత
వెడల నాడిన దుర్వివేక మీమాట
కడగి చెప్పినఁ గాని కడుపుబ్బు దిగదు
నాలుక నువ్వుగింజ నానదు నాకు
జాలి నాతోడ నొజ్జలు సెప్పి యున్న
మాట నీ కెఱిఁగించి మదురుగోడైన
దాఁటి పోయెద నింక దాఁపుర మేల
రూపింప వికృతంపురూపు నీ రూపు
నా పత్నికటుగాన నా కిటమీఁదఁ
గమనీయరూపరేఖలు గలకాంత
నమర నొక్కతె వివాహంబు గా వలయు
నని యొజ్జ లిట క్రింద నాడువాక్యములు
వినిపింప నవి నీకు విరస మా నంచు

నట్లుచేయించి, ఒజ్జసాని=భార్య, నోరుగాచెదనన్నుఁ = నీనోరు నేనుజెప్పిన మాటను జెప్పకుండునట్లుపదిలముగాఁ జూచుకొందుననిచెప్పితివేని, వెడలనాడినన్ = వెలిపడునట్లుచెప్పినచో, దుర్వివేకము= వివేకములేమి, కడుపుబ్బుదిగదు=చెప్పకుండినయెడల కడుపు ఉబ్బుట తీసిపోవదు-ఆఱట అడఁగదనుట, నాలుక...నాకు=నాకు నాలుకలో నువ్వుగింజకూడ నిలువదు - ఒక్కమాటయైనను వెలువడకుండ నేరదనుట, జాలిన్=పరితాపముతో - నిన్నుఁబోలిన పెండ్లముకలిగెనని పరితాపముతోననుట, మదురుగోడ = చుట్టుపారిగోడ, దాఁపురము = దాఁచిపెట్టుట, వికృతంపు...నాపత్నికిన్ = నా పెండ్లమునకు నీరూపమువలె వికారమైనరూపము, కమనీయరూపరేఖలు = మనోజ్ఞమైన యాకారలక్షణములు, వినిపింప...నంచు= 'నీకువిరసమానంచు నవి వినిపింపను' అని యన్వయము.

నిదె నేఁడు సౌందర్య మెల్లను బ్రహ్మ
చిదిమి చక్కనిరూపు సేసిన యట్టి
రాచకూఁతురు గొని రవ్వగా కుండ
దాఁచినమీమూలధన మెల్లఁ బెట్టి
గోఁచికాఁడై దానిఁ గొనుచు నేతెంచి
లాఁచి యున్నాఁడు నీలా గొత్తి చూడ
వాఁడె పో మనతలవాకిట నున్న
వాఁ'డన్న నది మోము వడిఁ జేవురింపఁ
గోపించి పెటపెటఁ గొఱికి దంతములు
వాపోవుచంకటివానిఁ బోవైచి
'కటకటా! కాటికిఁ గాళ్లు సాఁచియును
విటతనంబులజాడ విడువఁ డీబడుగు
కొండంగి వీని వెక్కురుతల దఱుగ
ముండగోష్ఠికి ముక్కుమొగమేడ తనకు

ఇంతవఱకు వినిపింపకుంటివనుట, సౌందర్య......రాచకూఁతురు=బ్రహ్మలోకమునం గలచక్కఁదనమునంతయుఁ దీసికొని చక్కనిరూపుగా సేయఁగా నైనట్లున్న యొకరాజకుమారి, గోఁచికాఁడై=ధనమెల్ల రాచకూఁతునకు వెలగానిచ్చివేయుట చేత కాసుమిగులక కౌపీనమాత్రము మిగిలినట్టి దరిద్రుఁడై, లాఁచియున్నాఁడు నీలాగు ఒత్తిచూడన్=నీవిధము ఏమో చక్కఁగా పరిశీలించుటకై పొంచియున్నాఁడు, జేవురింపన్=ఎఱ్ఱఁబాఱఁగా, దంతములు = పండ్లు, వాపోవుచంకటివానిన్ = ఏడ్చుచున్నచంకలోఁబిడ్డను, కాటికిఁగాళ్లుసాఁచియును = చావఁబోవ సిద్ధుఁడుగానుండియును-మరణముదాపించినంత ముదుకఁడయ్యుననుటు, విటతనంబులజాడ = జారత్వపుచిన్నెలు, బడుఁగు= బక్కవాఁడు, కొండంగి=కుటిలుఁడు, వెక్కురుతలదఱుగన్ = వికారపు తలకాయ కోయను, ముండ ... తనకు = ముండలతోడఁగూడుటకు తగినంత ముక్కుమొగముతీరు

బిడ్డల కొసఁగక పెండ్లాము కిడక
వడ్డి కిచ్చుచుఁ జీమ వలెఁ గూడఁ బెట్టి
ధన మంతయును మిండతల కిచ్చె వీనిఁ
గొని పోయి యెన్నఁడు కూలఁ గ్రుమ్మెదరొ
బాపురే యనుకొనఁ బని లేదు గాక
రూపింప నాకంటె రూపసి కలదె
యీ ప్రొద్దు వానిఁ గుయ్యాడ శిఖఁ బట్టి
వీఁపుతీటంతయు విడిపించి యెదుట
దక్కించి పోయినధనమెల్ల మగుడఁ
గ్రక్కింప కున్న నేకలహాకంఠికనె'
యనుచు రోఁకలిఁ గేల నమరించుచున్నఁ
గని రయంబున వెళ్లి కర్కోటకుండు
కడుసంభ్రమంబునఁ గాలకౌశికుని
యడుగులఁ బడి లేచి హస్తముల్ మొగిచి
'విచ్చేయుఁ డింక మీ వెఱపెల్లఁ బాపి
వచ్చితి' ననుడు నవ్వటుధూర్తుఁ బొగడి
లోని కేఁగెడునంతలోఁ దల్పు మూసి
పూని గొండ్లెముఁ బెట్టి పోయె నా శిష్యుఁ
డత్తఱిఁ జని కాంచె నా రాజు దేవి
చిత్తంబు జల్లనఁ జిడిముడిఁ బడుచు

తన కెక్కుడిది, మిండతలకున్ = జారిణులకు, కూలఁగుమ్మెదరో = కూలునట్లు గ్రుద్దుదురో, అనుకొనఁబనిలేదుగాక=నాకు నేనే నాయందమును చెప్పుకొనవల సిన యక్కఱలేదుగాని, రూపసి=అందకత్తె, కుయ్యాడన్ =అఱవఁగా, దక్కిం చిపోయిన ధనము=తనకువశము చేసికొని కొనిపోయి దారపోసికొన్న విత్తము,

మెదుక పట్టినతల మెడ గండమాల
నుదుటిమీఁదటిసుడి నులిగొన్న బొమలు
బుఱ్ఱ ముక్కును లొట్ట పోయినగన్ను
వెఱ్ఱిచూపును దెగి వ్రేలాడుచెవులు
మిడిపండ్లు చెక్కిలి మీఁదిపుల్పిరియుఁ
బడి వ్రేలుచన్నులు బడబాకినోరు
రోటు పోయినచెయ్యి ఱొమ్ముకంపరము
వాటుఁగాలును ఱోలువలె నున్న నడుము
బద్దుపిక్కలు నంట బలసినతొడలు
మొద్దుపాదంబులు ముడిఁగినవ్రేళ్లుఁ
గఱుకునల్లనిమేను గలిగి దయ్యంబు
మఱపింపఁ దగు నుచ్చమల్లిచందమునఁ
గనుఁగొన రోఁతైనకాలకౌశికుని
వనిత హుమ్మనుబందివాటులమాతఁ
గని దానిఁ గదియ బెగ్గల మంది వెఱచి
వెనుకకు జరుగు నుర్వీవిభుదేవి

మొగిచి = మోడ్చి, మెదుకపట్టిన = పిసకగానున్న, నులిగొన్న=చిక్కుపడిన, బడబాకినోరు = పెద్దవెడఁదనోరు, రోటువోయిన = ఈఁచఁబోయిన, కంపరము=పాడె, వాటుఁగాలు = నడుచునప్పుడు ప్రక్కవాటుగాఁబోవునట్టికాలు, బద్దుపిక్కలు=పలుచనిపిక్కలు, అంటబలసిన=నిలువెల్లబలుపునొందిన - చక్కఁదనమునకు అనుగుణముగా అయ్యాభాగములందు ఎక్కువతక్కువలుగా బలుపునొందక ఒక్కటే మొద్దుగాబలసియున్నట్టి యనుట, కఱుకు = బిఱుసైన, ఉచ్చమల్లి=దిస్సమొలయాఁడుది,హుమ్మను బందివాటులమాత = బందివాటుదొంగల తల్లివలె హుమ్మనుచు బెడిదముగానుండునది, బెగ్గలమంది = భయపడి, ఉర్వీవిభుదేవి = రాజుభార్య, చివ్వంగి=సివంగి, బలిభిక్షములవారికి = బలి

సివ్వంగి లేడి వీక్షించుచందమునఁ
గ్రొవ్వునఁ జూచి కర్కోటకు మాట
లన్నియు నిజముగా నాత్మ భావించి
పన్నినకోపంబు బలసి రెట్టింప
బలి భిక్షములవారి బలువిడి మొత్తఁ
దలసాలఁ గట్టినతన వ్రేలుదుడ్డు
వడిఁ గేలఁ గైకొని వచ్చునజ్జఱభిఁ
'గడఁగి వీక్షించి యక్కాలకౌశికుఁడు
గుండె భగాలనఁ గొలఁది యై తనకుఁ
'బండె నెక్కడఁ జొరఁబాఱ నె' ట్లనుచు
వెడవెడఁ దన కచ్చ వీడంగఁ బాఱి
వడి మోము వగులఁ గవాటంబు దాఁక
గడియతోఁ బెనఁగి దిగ్గనఁ దత్తఱింపఁ
'బాడువ నీ కెక్కడఁ బోవచ్చు' ననుచుఁ
బెక్కుభంగుల మొత్తఁ బెట్టంగ వెఱ్ఱి
కుక్క లోఁబడఁ బట్టి కొట్టిన రీతిఁ
'జేతు లొగ్గుచు మ్రొక్కఁ జేకొను' మనుచు
నాతురంబున వేఁడ నందంద మొత్తి
వడి చెడి దగ దొట్టి వఱదలై చెమట

గానిబిచ్చముగాని అడుగవచ్చువారిని, బలువిడిన్ = బలముగా, మొత్తన్ = కొట్టుటకు, వ్రేలుదుడ్డు=వ్రేలాడుచున్న దుడ్డుకఱ్ఱ, జఱభి=దుష్టస్త్రీ, 'గుండె... బండె' గుండెభగాలని యదురునంతమాత్రమై కార్యము ముగిసినది, ఎక్కడఁ జొరఁబాఱనెట్లు = ఎక్కడప్రవేశింపవచ్చును ఎట్లుపాఱిపోవచ్చును అని, వడిచెడి=అలసటచే కొట్టెడియురవడి తీసిపోయి, దగదొట్టి=దప్పినొంది, వఱదలై

గడవ వగర్చు నక్క లహాకంఠికను
గనుఁగొని తలపోసి కాలకౌశికుఁడు
'దినదినంబును మొత్తు దీనిచేఁ జత్తు
హర హరా యిట్టువలె నడలుట కన్న
మరణ మైనను నొక్క మాఱైన లెస్స
పంచ నందఱు బాధపఱుతురు గాని
యెందు సాహసునిది క్కెవ్వరుఁ బోరు
పులి నడుగరు మేఁకపోతులఁ గాని
బలహీనుఁగాని చంపవు దయ్యములును
దెంపు మీఱఁగ నాశ దెగఁ గోసి దీనిఁ
గొంప లోపల వెళ్లఁ గొట్టుదు' ననుచుఁ
గుదియక కరతిత్తి గొని దాని వ్రేయ
నది చెడిపోవను నందంద మోఁదె
వడి దానితలఁ బట్టి వంచిన విప్రు
నొడిచి గడ్డము పట్టి యూఁచె న వ్వేలఁది
నఖముల వచ్చె నన్నాతి నాద్విజుఁడు
ముఖము ద్రిప్పఁగ నది ముక్కు వ్రాఁగఱచె
వినువక నీ రీతి విప్రదంపతులు
మసలి పోరఁగఁ జంద్రమతి సేరి యనియెఁ
'దగువారు నిందింపఁ దమవారు రోయ
నగువారి నెఱుఁగక నయ మేది యిట్లు

=వెల్లువలై, కడవవగర్చు=మీఁదుమిక్కిలి అలయుచున్న, అడలుట = దుఃఖించుట, ఒక్కమాఱైనన్=ఒక్కసారిగామరణ మేకలిగినను, షండను=పిఱికివానిని, కుదియక=వెనుదీయక, కరతిత్తి=వస్త్రపుసంచి, నయము=నీతి, అభిమానము=మా

మగఁడు నాలును నభిమానంబు విడిచి
మొగములు వగులంగ మొత్తు లాడుదురె
పతితోడ సతి మాఱుపడె నేని పుణ్య
గతి కేఁగ నరకంబునఁ గూలు
*ప్రతిభక్తిమహిమంబుఁ బ్రకటించు నట్టి
యితిహాస మొక్కటి యెఱిఁగింతు వినుమ
యను వొంద శరిష్ఠ యనుపుణ్యవతికి
ననుఁగు సుహృత్సేనుఁ డనుపుణ్యపురుషుఁ
డతనికుష్ఠవ్యాధి నరయంగ నలసి
యతని వీఁపున నిడి యర్ధరాత్రంబు
ఘనభూతబేతాళకలకలం బెసఁగఁ
జను త్రోవఁ గొఱ్ఱుపై శవము దాఁకఁగను
నొడలుఁ వదలు నొప్పి నుగ్రుఁడై మండి
కడఁగి కోపంబునఁ గాంత కిట్లనియె
'నినుఁ డుదయాద్రికి నేతెంచువఱకు
వనిత నీపతి తల వ్రయ్యలై పడును'
నని శాప మిచ్చిన నా పూవుబోఁడి
దనపతిచావుకుఁ దలపోసి పోసి
'యిూ జీవు లకు నెల్ల నిదె వేగెఁ బ్రొద్దు
పొలుపేది నాపాలిప్రొద్ద' త్తమించె
భానుండు వొడమ నాపతి ప్రాణ హాని

నము, మాఱుపడె నేని=ఎదిరించె నేని, అనుఁగు=గారామైన, శవము=పీనుఁగు, ఒడలు వదలునొప్పి=దేహమువిడిచినబాధచే - శవము కర్త, ఇనుఁడు=సూర్యుఁడు, పొలుపేది...త్తమించె=నాపాలిటికి ప్రొద్దుఅయినట్టి నా మగఁడు తీఱిపో

* ఈకుండలీకరణములోనిది పెక్కుప్రతులం గనుపట్టదుగాన ప్రక్షిప్తము.

యేను బతివ్రత నిల నైతినేని
భానుండు మింటను భాసిల్లకుండు
నన విని బ్రహ్మాదు లద్భుతం బంద
నోనరంగ దిననాథుఁ డుదయింప నోడె
నిది దివ మిది రాత్రి యిది సంధ్య యనుటఁ
ద్రిదశుల కైనను దెలియ రాకుండఁ
దరుణిపతివ్రతాధర్మంబునకును
హరుఁడు ప్రసన్నుఁ డై యతికృపామూర్తి
'వరము వేఁడుము నీవు వనజాక్షి' యన్నఁ
గరములు మొగిచి యక్కల్యాణి పలికె
'సర్వేశ వరము నీ శివమున కిమ్ము
పార్వతీనాథ నాపతిఁ గావు' మనిన
వామదేవుం డిచ్చె వరము లిర్వురకు
భామ ప్రార్థింపంగ భానుండు పొడమె
గరకంఠు డరిగె నాకైలాసమునకుఁ
దరుణి పతివ్రతాధర్మ మీడేటెఁ)*
బాయని భక్తిమైఁ బతిపాదసేవ
సేయుటఁ గాదె ప్రసిద్ధికి నెక్కె
రాయరుంధతియును నా యహల్యయును
నా యనసూయయు నఖిలలోకముల

యేను. భానుఁడు=సూర్యుఁడు, మింటను భాసిల్లకుండు=ఆకాశమున వెలుఁగకుం డుఁగాక - ఉదయింపకుండుఁగాక యనుఁట, దిననాథుఁడు=సూర్యుఁడు, త్రిద శులు=దేవతలు, వామదేవుఁడు=శివుఁడు, గరకంఠుఁడు=శివుఁడు, ఏపరించుచు=

* ఈకుండలీకరణములోనిది పెక్కుప్రతుల లేదు

నేపరించుచుఁ బతి కెదురు భాషించు
పాపాత్మురా లూరఁబందియై పుట్టు"
నని పెక్కు భంగుల నా రాజుదేవి
దను మోవ నాడినధర్మ వాక్యములు
గనలెడుసూదులు గర్ణరంధ్రములఁ
జొనిపినయట్లైన సురసుర గ్రుక్కి
కండక్రొవ్వునఁ గాలకౌశికుమీఁద
మండు కోపము చంద్రమతిమీఁద విరిసి
'పాడిఁ జెప్పఁగ నిన్నుఁ బనివడి యిచటి
కేడ ముక్కిఁడి పిల్చె నిఁక నింత నుండి
బాడుగ నీకిచ్చి పతిభక్తి సేయు
జాడ లన్నియు నీదుసంగడి నేర్చి
నీవు వంకలు దీర్చ నీ పంపుపనులు
గావించు చుండెదఁ గాక వేగిరమె
న న్నెఱింగెదు గాక నా పేరు తెలియ
విన్న మృత్యువు కైన వెరవేఁకి వచ్చుఁ
గదలి నే రోఁకలి గైకొన్నవలనఁ
గదలుదు రీవాడగరిత లందఱును
నాపాడ గాంచిన నగరంబు వడఁకు

దుఃఖపడుచుచు, తనుమోవక్ = తన్నుఁదాఁకునట్లు, కనలెడు = మండుచున్న, పాడి=నీతి, ఏడ ముక్కిఁడిఁబిల్చె=ఈముక్కిఁడి నిన్ను నీతిచెప్పుటకై యెక్కడఁ బిలిచినాఁడు, ఇంతనుండి=ఇదిమొదలుగా, బాడుగ=అద్దె, నీదుసంగడిక్=నీసాంగత్యమున, వంకలు=తప్పులు, వెరవేఁకి = మిక్కుటపుజ్వరము, రోఁకలిఁ గైకొన్నవలన=రోఁకలి యెత్తికొని కొట్టఁబోయిన దిక్కున, గరితలు=స్త్రీలు

నీపోటువాటున నిపుడిట్లు మమ్ముఁ
బోరించితివి జంత్రిబొమ్మ నా యక్క
నీరఁ జిచ్చెగయింప నేర్చినతల్లి
యెచ్చట నుండి నీ విటు దాపురముగ
వచ్చితి చొచ్చితి వాస మిాఁవనుచు
నోడక కురులు బిట్టూడిసి రాఁ దిగిచి
మూడివోఁ దాఁకించి మాతులు నులిమి
యెగ్గులుఁ దప్పులు నెన్ని యీ రీతి
పగ్గెల నిచ్చలు బాములఁ బెట్టి
యిడుమలఁ గుదియించి యించుక సేపు
నెడపక పనులు సేయించుచు నుండె
నట హరిశ్చంద్రుండు నప్పు డారీతిఁ
గుటిలకుంతలి నమ్మి కొన్న ధనంబు
వ్రయము గాకుండ సర్వంబును ముడిచి
నయ మొప్ప నిచ్చిన నక్షత్రకుండు
వేడుకఁ గైకొని విభుని వేవేల

పొడ=ఆకారము, పోటువాటు=పొడుచుట కొట్టుట, జంత్రిబొమ్మ=యంత్రపు బొమ్మ, నాయక్క—ఇది నీచపరముగా చెప్పినమాట, నీరఁ జిచ్చు ఎగయింప నేర్చిన తల్లి=నీళ్లుపోసి అగ్గిని రగులునట్లు చేయ నేర్చినది- చల్లగానే మాకిట్టిజగడము పెట్టించినదాన వనుట. లేక నీటియందు నిప్పుఁ బుట్టింప నేర్చినదనియు నర్థాంతరము దోఁచుచున్నదికాని యిదిసరికాదు. దాపురముగ—ప్రాప్తముగా, చొచ్చితివాసము=నాయిల్లు చొచ్చితివి, బిట్టు=గట్టిగా, మూడివోఁదాఁకించి =పృష్ఠము అడుగువఱకును తలను వెంట్రుకలుపట్టి యీడ్చివంచి, పగ్గెలఁ=సామర్థ్యపు మాటలచేత, నిచ్చలు=తనయిచ్చవచ్చినట్లు, బాములు=బాధలు, ఇడుమలు=ఆపదలు, కుదియించి=మ్రుక్కించి, ఇంచుకసేపు నెడపక=కొంతసేపయి

జాడల దీవించి సమ్మతిఁ బలికె
'గురుఁడు పుత్తేరంగఁ గోరి నీవెంటఁ
దిరుగుచుఁ దరువున్న దినముల కెల్లఁ
జెల్లింపఁ గలబత్తె సెలవుగా నీవు
చెల్లించితివి నాకుఁ జెల్లె ధనంబు
మితితోడ నోసఁగుము మేకొన్న గాధి
సుతునిఋణం బెల్లఁ జొప్పడఁ దీర్చి
పొమ్మన్న దీవించి పోదు నీతోడ
దొమ్ములు రేఁపక దోసఁ గెల్ల నుడిగి'
యనుటయుఁ దల యూచి యమ్మహీవిభుఁడు
తనలోన నవ్వి యాతని కిట్టు లనియెఁ
'బగ గాని కృప మాలి బందెలు వెనఁచి
తగునె నాచేతి విత్తము రిత్త గొనఁగఁ
దఱలక నా మీఁదఁ దరువుండ నిన్నుఁ
దఱమి పుత్తెంచున త్తఱి భవద్గురుఁడు
సత్తుగా నీకు నిచ్చలును రొక్కించి

నను అవకాశములేకుండునట్లు, పుత్తేరంగన్ =పంపఁగా, తరువున్న దినములకెల్లన్ =తప్పీలుగానుండిన నాళ్లకన్నిటికిని-ఇట భార్యను బిడ్డను అమ్మినధనము నక్షత్రకుఁడు విశ్వామిత్రునిఋణమునకు చెల్లుగాపెట్టుకొనక తనతప్పీలుండినదినములకు బత్తెసెలవుగా పెట్టుకొన్నాఁడని తెలియునది, మితితోడన్=గడువునకుసరిగా, మేకొన్న=ఒప్పుకొన్న, గాధిసుతుని=విశ్వామిత్రుని, దొమ్ములు=బొమ్మిజగడములు, రేఁపక=ఎత్తిపెట్టుకొనక, దోసఁగు=దోషము, బందెలువెనఁచి=నిర్బంధములతోఁ జుట్టి, రిత్తగొనఁగన్ =వ్యర్థముగా నీబత్తెసెలవునకని తెచ్చుకొనుటకు, తఱమి=బలాత్కరించి, పుత్తెంచు నత్తఱి=పంపునపుడు, సత్తు

బత్తె మిమ్మని నన్నుఁ బలుకఁ డొండేని
నీకు నే నోడఁబడ నేఁ డీధనంబు
చేకూఱఁ గైకొని చిక్కులు వెట్టి
తప్ప నాడెద వసత్యంబున కోర్చి
చెప్ప నే మున్నది శివుఁ డొక్కఁ డెఱుఁగు'
నావుఁ డిట్లని పల్కె నతఁ డుత్తరుండు
'భూవర నీ వెంటఁ బుత్తెంచు నపుడు
నీచేత బత్తెంబు నిచ్చలు గొనఁగ
నాచెవిలోఁ జెప్పినాఁడు మన్గురుఁడు
నీ వెఱఁబడ నేల నిను వేఁడ నేల
నీవు లే దన నేల నినుఁ బ్రభాతమున
దీవింప వచ్చిన దీనవిప్రుఁడనె
చావ నొవ్వఁగఁ బూని సాహసం బొదవ
నెడపక గిరు లెక్కి యేఱులు దాఁటి
కడు భయంకరమహాగహనముల్ గడచి
కాలు గాలినపిల్లికరణి నీవెంట
నేల నీబంటనై యెల్లందుఁ దిరిగి
వారక హిమవర్షవాతాతపముల

గాక్ =యాఢిగానసుట, రొక్కించి=రొక్కము రూపముగా, ఒండేని=ఒక్కటి యు, చేకూఱక్ =దొరకఁగానే, తప్పనాడెదవు=తప్పి పలికెదవు, ప్రభాతమునక్ =వేకువను, దీనవిప్రుఁడనే=దగ్ద్రి బ్రాహ్మణుఁడనా - కాదనుట. గహనముల్ =చొరరాని యడవులు, కాలుగాలిన పిల్లికరణి = కాలికి చిచ్చుదగిలిన పిల్లి విధమున, నీవెంట నేలక్ = నీవెంబడిచోట, ఎల్లందుక్ = ఎల్లయెడలను, హిమ...తపములు = మఁచువానగాలి యెండలు, తిరిసినపలుగూడు = బిచ్చ

నూరూరిగుడిపంచ నొదిఁగి నిద్రించి
తిరిసినపలుగూడు దెచ్చి నిచ్చలును
వరుస నొక్కొక్కకడ వనరుచుఁ గుడిచి
చదువును సంధ్యయు జపమును వేల్మి
మొదలు ముట్టఁగఁ బోయి మోటనై బడలి
చిడుము గోఁకుచు జరఁ జిక్కి నట్లుండి
కడపట బత్తెంబు గాన కేతేర
నడుమఁ జావఁగ నీవు నా తలపుండ్లు
గడిగి రక్షించెదో కఱవుకాలమున
నురిసినపుండ్లపై నుప్పును జల్లి
కెరలఁ జేసెదవు నేఁ గినిసితి నేని
చక్కఁ బెట్టఁగ లేరు సాధువు రేఁగఁ
బొక్కి నిల్వదు తలపాలమునఁ గాని
మే లెఱింగెద వని మితి వచ్చు దాఁక
నాలిని నిన్నుఁ గాపాడితిఁ గాక

మెత్తితెచ్చిన పలువిధములైన యన్నము, కడి=ముద్ద, వనరుచున్=కుందుచు, వేల్మి=హోమము, మొదలుముట్టఁగన్ = పూర్ణముగా, మోటనై =మొద్దనై, చిడుము = తీటపురుపు, జరఁజిక్కినట్లు=ముసలితనమువచ్చినట్లు, ఏతేరన్ =రాఁగా, నడుమన్ చావఁగా = దారినడుమఁ జచ్చితి నేని, నాతలపుండ్లు గడిగి - ఇదిజాతీయము=నాకడగండ్లుతీర్చి, ఉరిసినపుండ్లు = పగిలినపుంటికలు. కెరలన్ = మండునట్లు, చక్కఁబెట్టఁగలేరు= నన్ను సమాధానపెట్టి శాంతునిఁ జేయలేరు, సాధువు... గాని = సాదువైనవాఁడు కోపమున విజృంభించెనేని తలపాలముననే కాని తక్కినచో నిలువఁడు, మేలు ఎఱుంగుదువని = నాకుఁజేయవలసిన ఉపకారము నీకునీవే తెలిసికొందువుగాని నేనడుగవలసినదిలేదని, మితి=

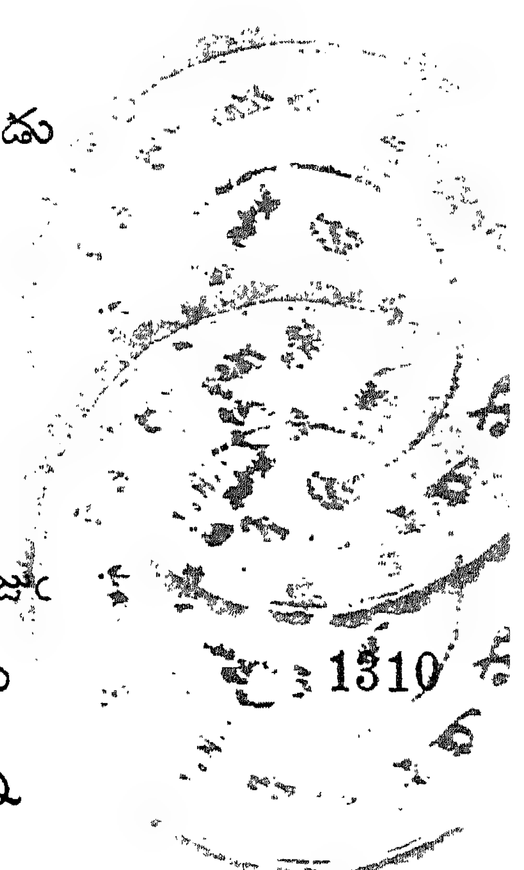
తఱలి పోవఁగ నీక ధర గిఱి గీఁచి
మొఱలు వెట్టఁగ గట్టి ముప్పేత బెట్టి
గుదిగుది గావించి కూరాకు సేసి
యదలించి నిను మేఁకయఱపుఁ గూయింపఁ
జనుఁ దప్పె నది నేఁడు సర్వథా నిన్ను
వెనకముందటిపగ వెడల మరల్తు
మఱవకు మిప్పటిమాటల నెల్ల
నెఱిఁగెడు శివుఁడు నా కేటికి బాస'
యనిన హరిశ్చంద్రుఁ డావటు ధూర్తుఁ
గనుఁగొని కోపంబు గదుర నిట్లనియె
'గురుకార్య మొనరింపఁ గోరి నావెంట
నరుదెంచి తిరిగితి వది నాకు సెలవె
పరదేశులకు గుళ్ళ పంచలు గాక
యిర వైననున్నపుటిం డ్లేడఁ గలుగుఁ
బలుగూడు గాక యేపట్టున నైనఁ
గలదె పాయసము భిక్షాం దేహి యనిన
నెవ్వగఁ గుందుచు నీరసాన్నములఁ

గడువు, ధరగిఱి గీఁచి= నేల గీర గీఁచి, మొఱలువెట్టఁగఁ గట్టి=నీవు కుయ్యో మొఱ్ఱో యని కూయిడునట్లు ఆగిఱిలో నిలువఁబెట్టి, ముప్పేతి=తాపత్రయము, గుదిగుది = గుత్తిగుత్తి, మేఁకయఱపుఁగూయింపన్ చనున్ = మేఁకవలె నఱచునట్లు చేయఁదగును, వెనుక ...మరల్తు = ముందువెనుక నాకు నీయందుఁగలపగ యంతయుఁదీఱునట్లు సుళ్ళఁబెట్టుదును, ఎఱిఁగెడు...బాస= నేను పగదీర్చుకొందునని యొట్టుపెట్టనేల - నీవుచేసినదానికి శివుఁడేయెఱిఁగి ప్రతిఫలమియ్యఁగలఁడు. నాకుసెలవె= నాకువ్యయమా - గురుకార్యమునకు వచ్చినందులకు నీకుఁజేయవలసినవ్యయము గురునిదేకాని నాదికాదనుట. నీరసాన్నములన్ నెవ్వగఁ

గ్రొవ్వి బల్తురె గువ్వగుత్తుక పడక
నివి యెల్లఁ దప్పులు నెగ్గులుఁ జేసి
తివిరి రేఁగెద నన్నుఁ దెలుప నా వశమె
తీపారుచక్కెర దిన్న యానోర
నేపాకు మేసినవిధమున నీవు
చేసి నంతయు మేలు సేసి మఱేల
చేసితి విట్టికుచ్చిత మింక నైనఁ
గుదుకనగోలు గైకొనక నా ధనము
వదలుము మున్ను విశ్వామిత్రుఋణము
మితితోడఁ జెల్లించి మీఁద నెట్లయిన
ధృతిఁ దీర్తు నీ బత్తె దినముల లెక్క'
నావుడు విని నవ్వి నక్షత్రకుండు
'భూవర నీకంటె బుద్ధిమంతుఁడను
దోడిఁబడఁ జేతికి దొరికినధనము
విడిచి మీఁదటఁ గొను వెంగలి గలఁడె
చదువు మీఁదిది దెబ్బ సంగతి గాక
పిదప నొప్పునె ఋఱి వెక్కు లేమిటికి
విడువు మింతట నుండి విత్తంబుమీఁది
యడియాస పైఁడికిఁ బ్రాణముల్ లంకె

గుందక గ్రొవ్వి బల్తురేయనియన్వయము. గువ్వగుత్తుకపడు=ఆఁకటిచే హీనస్వరమగు, రేఁగెదనన్నుక్=విజృంభించెదను అనిచెప్పఁగా, తెలుపనావశమె=తేర్చుట, నాతరమా చేసినంతయు మేలుచేసి = ఇంతవఱకుఁజేసినదంతయు మేలుగా నేచేసి, కుదుకనగోలు = వంచన,చదువు ..సంగతిగాక = పిమ్మటిచదువు దెబ్బకొట్టినపుడేగాని పిదప కలుగునా, అడియాస = వ్యర్థమైనయాస, ఈచేతి

విడుతుఁ బ్రాణములైన విడువ ధనంబు
మెడ మెండుకొని త్రెంపుమీ చేతిహేతిఁ
దలఁద్రెవ్వ మొత్తి యీధనముఁ గైకొనుము
వెలయంగ నాచావు వెదకుఁ గౌశికుఁడు'
ననిన వీనులు మూసి హరహరా యనుచు
జననాథుఁ డాత్మలో సంతాప మంది
కడుఁబడ్డధూర్త నక్షత్రకు నోరు
దోడుకుట పాపంబు దుర్మార్గుఁ డితఁడు
బల్లిదుచేతిలోఁ బడినధనంబు
పిల్లివట్టిన దొబ్బ ప్రిదులక పోయె
బొంకు గాకుండ నా పూనినమితికి
నింకఁ గౌశికుఋణ మేమిటఁ దీర్తు'
నని మదిఁ దలపోయ నా మహారాజుఁ
గనుఁగొని కినిసి నక్షత్రకుం డనియె
'నూరక నివ్వెఱఁ గొంది యిట్లున్న
నేరీతి మాధనం బిటుమీఁద వచ్చుఁ
జెచ్చెర నొకత్రోవఁ జేసి మమ్మనిపి
పుచ్చినఁ బోదు మీపోరాట ముడిగి
వడి నారఁ గైకొన వచ్చు చట్రాతఁ

హేతిఁ = ఈనీచేతిలోనుండు ఖడ్గముచేత, మెడ మెండుకొని త్రెంపుము=నా మెడ విజృంభించి తెగనఱుకుము, నోరుదోడుకుట=నోరు మెదల్పఁజేయుట-మాట లాడించుట యనుట. బల్లిదు...బొబ్బ-బలవంతుని చేతిలోఁజిక్కినధనము పిల్లి పట్టుకొన్న మాంసఖండమువలె మరలఁదీసికొన శక్యముగాదు - ప్రిదులక పోయె = సడలి మరలిరాదయ్యె, వడి...చట్రాత = చట్టురాతినుండి నార

బడయంగ వచ్చును భస్మతైలంబు
నిసుక వంటకముగా నివిరింప వచ్చు
రసము సేయఁగ వచ్చు రాలు గరంగి
రాదు నీ మనసు మార్దవము నొందింప
మేదినీనాథ యీమేలంబు లేల
లే లెమ్ము ధనము చెల్లింపు నీవనిన
భూలోకనాథుఁ డప్పుడు విచారించి
నక్షత్రకునిఁ జూచి 'నాదుర్గుణములు
లక్షలు వానిఁ బల్మఱు నేన్న నేల
నాలిని బుత్రుని నంగడిఁ బెట్టి
కాలకౌశికుఁ డనుకష్టున కమ్మి
కూర్చిన ధన మెల్లఁ గుదుకన గోలు
నేర్పునఁ గై కొంటి నీకు సిద్ధించె
మునిశిఖామణితోడ మొఱఁగినమితికి
ధనముఁ జెల్లించుచందము డెందమునకుఁ
దలపోసి చూచితిఁ దక్కొండు గాన
నలవడ దటుగాన నాలస్య ముడిగి
నామీఁద వచ్చుధనం బెల్ల నీకు
నే మానవుం డిచ్చు నీమితిలోన
నతనికి బంటుగా నమ్ముకో నన్ను

దీయవచ్చును, పడయంగ...తైలము=బూడిదలోనుండి నూనె సంపాదింపవచ్చును, ఇసుక...నివిరింపవచ్చు=ఇసుకను వంటకముగా కరఁగింపవచ్చును, రసము...గరంగి=రాలుగరంగి రసముఁ జేయఁగవచ్చు'నని యన్వయము. కరంగి=కరఁగించి, మార్దవము=మృదుత్వము, కుదుకగోలునేర్పున=వంచనయొక్క నైపుణ్యముచేత, అలవడదు=అనువుపడదు, నామీఁదవచ్చుధనము=నన్ను అమ్మగా

మతిలోన వల దనుమానింప' ననిన
నావటుధూర్తుండు నట్లకా కనుచు
వావిరి నారాజువలపలికేలు
తనపుస్తకపుఁద్రాటఁ దగ ముడి వ్రేసి
చనుమంచు నటకొని చని పురిలోనఁ
బొడగన్నవారెల్లఁ బురపురఁ బొక్క
నడరి పేరెత్తి యిట్లని యమ్మ దొడఁగె
'జనులార వసుధలో సన్నుతి కెక్క
వనజాతబాంధవవంశవర్ధనుని
సారవర్తను హరిశ్చంద్రనరేంద్రుఁ
గోరినధన మిచ్చి కొనరయ్య మీర
లరుదుగా బొందితో నమరేంద్రపురికి
జరిగిన యట్టిత్రిశంకుభూపాలు
కూరిమిపుత్రు సద్గుణవిభూషణునిఁ
గోరినధన మిచ్చి కొనరయ్య మీరు
త్రిజగంబులను మేటిదీవు లనెల్ల
నిజజయస్తంభముల్ నిలిపి యవక్ర
భూరిపరాక్రమంబున నొప్పు రాజుఁ
గోరినధన మిచ్చి కొనరయ్య మీరు
కలరాజ్య మెల్ల నాకౌశికమునికి
నిల యెల్ల నెఱుఁగంగ నిచ్చితి ననుచు
ధార వోసినమహాదానవినోదిఁ

వచ్చునట్టిరొక్కము, అమ్ముకో=అమ్ముకొనుము, వసుధ=భూమి, వనజాతబాంధవవంశవర్ధనుఁడు=సూర్యవంశము వర్ధిల్లఁజేయువాఁడు, అవక్రభూరిపరాక్రమము=వంకరలేని విస్తారమైనవిక్రమము, పొదలు=పెరుఁగుచున్నట్టి, కదియించు=చే

గోరినధన మిచ్చి కొనరయ్య మీరు
బేతాళుతలఁ ద్రెవ్వ వేసి సన్మునుల
భీతి నివారించి పేర్చినయట్టి
వీర శేఖరు జగద్విఖ్యాతచరితుఁ
గోరిన ధన మిచ్చి కొనరయ్య మీర'
లని వాడవాడల నమ్మునత్తఱిని
బెను పొందు పేరును బెంపును జెప్పి
యవనీశు మునిపుత్రుఁ డమ్ము వాక్యములు
సెవుల సోఁకుటయు నచ్చెరువంది చెలఁగి
పొదలు పాపంబులు వ్రోఁ దోలి ముక్తిఁ
గదియించు మణికర్ణికాసమీపమున
మతమారఁ దనతపోమహిమఁ గౌశికుఁడు
పితృవనం బొకటి గల్పించి యా మున్నె
యురుశక్తి వీరబాహుని పేర జముని
బరఁగిన చండాలపతిగా సృజించె
కుఱువెంద్రుకల కొరకొప్పిడి కావి
యఱవుడు తలనిట్టు నట్టును జుట్టి
జేగురుబొట్టిడి చెవి సంకుఁగొడుపు
లాగుగా వ్రేలఁ దెల్లని ముడ్సు నిల్పి

ర్చు, మతమారఁగ=మతము చక్కఁగా ఆలోచించి, పితృవనము=రుద్రభూమి.
ఉరుశక్తిఁగ=గొప్పసామర్థ్యము చేత, వీరబా...సృజించె=యముని వీరబాహుఁ
డను పేరుగల చండాలపతిగా సృజించెను, కుఱు...ప్పిడి=కుఱుచనైన వెంద్రు
కలను ముడిచియోరగా కొప్పు వెట్టి, కావియఱవుడు=చింపులుగానుండు కావి
గుడ్డ, సంకుగొడుపులాగుగాఁగ=శంఖము కోపువలె, ముడ్సు=ఎముక, తోలుబొ

తోలులు వ్రాయినప్రాఁతతోలును గప్పి
బలుగత్తి మొల నచ్చుపడ నమరించి
కడుమైలపేలికఁ గాసించి నడుము
బడికి వేసిన యరపట్టె బిగించి
యెడమచేఁ బశుమాంస మేర్చినగుదియఁ
గడమచే నినుపయుంగరములగుదియ
గడజాతిగాఁ బూని క్రందుసందడిని
జడియుచు శంబళి శంబళి యనుచు
దళముగా మెఱసెడితనమేనికుష్టు
పొలసుకు జుమ్మని పొలయుమక్షికలఁ
గుంచియతోఁ జోఁపు కొనుచుఁ బెన్నలుపు
మించి కందెన నూనె మేఁగినట్లున్న
మొగమునఁ జీఁకట్లు ముడివడఁ గల్లు
సగము ద్రావినకుంచెఁ జంకట నిఱికి
మీఱినమదమున మెయి దేల గిలఁగఁ
బొఱంగ వెడపాటఁ బాడుచు బయలు
జాఱుచు నల్లపచ్చనిపొడి మ్రింగి

యిన=తూట్లుపడిన, కడుమైలపేలిక=మిక్కిలిమాసిన చింపిగుడ్డ, కాసించి=కాసెగాఁగట్టుకొని, అరపట్టె=ఒడ్డాణము, ఏర్చిన=గ్రుచ్చిన, కడమచేత్ = డాచేత, కడజాతి గాక్ =చండాలజాతికి సూచకముగా, క్రందుసందడిని=అలముకొనుగలబకును, జడియించు=జళిపించు, మక్షికలు=తేనీఁగలు, కుంచియ=కుచ్చు, పెన్నలుపు—కటికినలుపు, కందెన నూనె = బండికీలునూనె, మేఁగిన=పూసిన, సుకుక్కటమైన, చీఁకట్లు = చీఁకట్లవంటి నల్లఁదనపు కాంతులు. మీఱినమదమునన్ =అతిశయించిన కావరముచేత, తేలగిలఁగన్ పొఱఁగన్ = తేలికగానుండఁగా, మేనును ఇచ్చవచ్చినట్లు మత్తుచేవిదుల్పఁగానునుట, వెడపాట = సన్నపాట, బయలుజాఱుచు = ఇటునటుతొలఁగుచు, నల్లపచ్చనిపొడి =

కోఱమీసము నుల్చి గుడ్లెఱ్ఱఁ జేసి
కెలనివారల బూతు కెరలఁ దిట్టుచును
దొలఁగు రాజెవ్వఁడు దొర యెవ్వఁ డనుచుఁ
ద్రాగిన రోజు మత్తా గొని యున్ని
లాగుల నల్లనల్లన నృపుఁ గదిసి
యోరువ రాక బిట్టోకిలిం తొదువ
నోరు మద్యముకంపు నూల్కొనఁ బలికె
'నోరి నాపంచినయుడిగ మేమైనఁ
గోరి సేయుచు నొఱగొడ్డెంబు లేక
కొలిచెదవేని యీ గోఁచిబాపనికి
వలచినధన మంతవట్టును నిచ్చి
బంటుగా నేలుదుఁ' బరఁగ నిన్ననినఁ
గంటకం బొదువ భూకాంతుఁ డిట్లనియె
'నోరి చండాలుఁడ యూరకుండెదవె
నోరు వ్రేయఁగ వలెనో పండ్లు డుల్ల
నుడుగక కల్లు గ్రుడ్లుఱుకంగఁ ద్రావి

బుక్కాపొడి, నుల్చి = మెలిఁబెట్టి, బూతు = బండమాట, కెరలఁ = మిక్కుటమగునట్లుగా, తొలఁగు...డనుచు = తొలఁగిపో నాకెవ్వఁడురాజు నేనుగాక మఱియెవ్వఁడుదొర, యనుచు-ఇది దారినెదురుపడినవారినను మాట, త్రాగినరోఁజు మత్తా = కల్లుత్రాగుటచే నిట్టూర్పులు పుచ్చునట్టి మత్తు, బిట్టు=మిక్కిలి, ఒదువఁ=కలుగునట్లుగా, నూల్కొనఁ = నెలకొనఁగా, ఊడిగము=పని, ఒఱగొడ్డెము=మనసునొప్పించు వంకరమాట, అంతవట్టును = పూర్ణముగా, కంటకము=అసహ్యత, డుల్లఁ=రాలునట్లు, గ్రుడ్లుఱుకంగఁ = గ్రుడ్లు వెలికి ఉబ్బునట్లుగా, కల్లుద్రావియనుట, బట్టి=అఱవుడు, చింపి =చిని

యొడ లెఱుంగక ప్రేలె దూరక నీవు
కులహీనుఁడవు భానుకులజుని నన్నుఁ
బిలిచి యేలెద నంటి వెఱపింత లేక
కట్టిన దోకబట్టి కప్పింది తోలు
చుట్టిన దోకచింపి సొమ్మెల్ల నినుము
కక్కువచ్చెడి నిన్నుఁ గనుఁగొన నకట
వక్క సేయని లేకి వాఁడవు నీవు
నే నేడ నీ వేడ నెమ్మిఁగాశికుని
కే నిచ్చుధన మేడ నీలాగు మెట్టు
మెట్టుకుఁ దఱిమిన మెఱమెడుకోప
మెట్టు వుట్టదు విన్న నెవ్వరికైన'
నావుడు వాఁడును 'నామీఁద నలుగ
దేవతులకు నైనఁ దీర దెల్లందుఁ
దప్పు లెల్లను దండధరుఁడనై వెదకి
చప్పుడు గాకుండ జనుల దండింతు.
మాటలఁ బని యేల మాకును నీకు
మాటి మాటికి నన్ను మాలవాఁ డంచు

గినగుడ్డ, సొమ్మెల్లనినుము = సొమ్ములెల్లఇనుపసొమ్ములు, కక్కు = వాంతి, వక్క సేయని...వాఁడవు=వక్కకుఁగూడకొఱగానట్టి అప్రయోజకుఁడవు. లేకి అనఁగారాలినగింజలు = లేకివాఁడనఁగారాలినగింజ లేర్పఱుచుకొని బ్రతుకువాఁడు, మెట్టు మెట్టుకు=అంచెకంచెకు-పయిపయిని, తఱిమినక = ఒత్తిమాట్లాడఁగా, మెఱమెడుకోపము = మనస్సునఁగ్రుచ్చుకొన్నట్లు బాధించెడుకోపము ; 'నామీఁద ... తీఱదు' వాపైకోపముచేసికొనుటకు దేవతలకుఁగూడ శక్యముగాదు, 'మాకునునీకును మాటలఁబనియేల' ననియన్వయము. ఒక్కనాఁబెమై=ఒక్కచేఁ

నీకు రోయఁగ నేల నీతండ్రి కులము
నాకులంబును నొక్క నాఁడైన యుండు
నిప్పుడే నెట్లుంటి నేమి కౌశికుని
య ప్పెట్లు దీర్చెద వవుఁ గాదొ చూడు
తులువ నీమది నింత దురభిమానంబు
గలవాఁడ వీముంజిగానిచే నిట్లు
దొసఁగులఁ బడి చిక్కి దొంగ చందమున
వెస కట్టు వడి నీచవృత్తి రానేల?
కినిసి నీతోడఁ దర్కింప నేమిటికి
ధనముఁ బెట్టిన నెందు దాసులు లేరె'
యనిన హరిశ్చంద్రుఁ డాయంత్యజుండుఁ
గనలి తర్కింప నక్షత్రకుం డనియె
'నలినాప్త కులనాథ నాతోడ నీవు
పలికినమాటలపద్ధతి దప్పె
మునినాథుతో మున్ను మునిపినమితికి
ధన మిచ్చువానికి దాసునిఁ గాఁగఁ

మై-ఒకేయంతస్తుగాననుట - హరిశ్చంద్రుని తండ్రి త్రిశంకునికి వసిష్ఠశాపమున చండాలత్వముగలుగుట యిట యూహించుకొనునది, ఇప్పుడే నెట్లుంటి నేమి = నేనిప్పుడు ఎట్లుండినను నీకేమి. అవుఁగాదొచూడు = నీచేతనప్పుదీర్పుటకవునో కాదో చూచుకొనుము - ఇదిచూచుకొనక నన్ను నిందింప నేలయనుట, దురభిమానము=దురహంకారము. ముంజిగాఁడు=వడుగు, దొసఁగులన్ =తప్పులను, తర్కింపన్ = వాదులాడఁగా, మునిపిన=చెప్పినట్టి, వినుతసత్కులజునిన్ = పొగడ్తకెక్కినమంచికులమునఁ బుట్టినవానికి, అంజక = వెనుదీయక, పల్లె... శాస్త్రిమె = మంటిపిల్లియైనను పల్లెత్తిఎలుకలఁబట్టినచో అంతే పిల్లిశాస్త్రిను కోరిన... నాపాలు=అడిగిన ద్రవ్యమిచ్చి నిన్నుఁగొనిపొండసివ్యర్థముగా మొంజ

గానిపోయి నన్నమ్ముకొమ్మంటి గాని
వినుతసత్కులజుని వెదకి యిమ్మనవు
వీనికులం బేల వీనిరూ పేల
వీనిగుణం బేల వీనివెం పేల
మాలైన నేమి బ్రాహ్మణుం డైన నేమి
తోలు గప్పిన నేమి తులువైన నేమి
గంజాయి దినె నేమి కలు ద్రావె నేమి
నంజక ధన మిచ్చునతఁడె నా మెచ్చు
పల్లెత్తి యెలుకలఁ బట్ట నోపినను
పిల్లిశాస్త్రమె మంటిపిల్లి యే చాలుఁ
గోరినధన మిచ్చి కొన రం డటంచు
నూరక మొఱ వెట్టు చుండ నాపాలు
వారక నినుఁ గొన వచ్చిన వారి
తో రాయిడించి పోఁ దోల నీ పాలె
మలకలు మాని యీమాలని నేల
కలధన మిప్పింపఁ గలవొ కాదేని
పెక్కు మాటలు గట్టి పెట్టి సత్యంబు
దక్కు బొంకితి వని తలఁగి పోయెదవొ
బలువున నినుఁ ద్రాటఁ బట్టి పట్టణము
కలయఁ ద్రిమ్మర నాకుఁ గారణం బేమి
విను నాప్రతిజ్ఞ నీ విత్త మింతటికి

బెట్టుచుండుట నాభాగపుపని, రాయిడించి పోఁదోలనీపాలె=కలహించి వచ్చి నవారిని పోఁదఱుముట నీభాగపుపనియూ, మలకలు =వంకరనడతలు, త్రాటఁ బట్టి=పుస్తకపుత్రాటికిఁగట్టి, కలయక్ = అంతటను, ఇంతటికి నినుమడి పెట్టి

నినుమడిఁ బెట్టిన నింక నొండొకని
కేగతి నిను నమ్మ నితనికే కాని
శ్రీగురునాన కాశీనాథునాన'
యని రాజు మునిపుత్రుఁ డాడువాక్యముల
విని యంత్యజుఁడు మోము వికసింపఁ బలికెఁ
'బరిణమించితి నిన్ను బాఁపనవడుగ
తిరుగక యీమాట తిరముగా నిలుపు
వక్క సేయనిలేకివాఁడని నన్ను
లెక్క సేయక కరాళించె నీ రాజు
వాటమై యీమాట వడి నమ్ము వ్రాలె
నాటి యున్నది నేఁడు నా మనంబునను
గెంటక యీయప్పు గెంటి యీ తులువ
బంటు గా నేలక పాయదు కోప
మప్పు ధనం బింత యని గుటి నాకుఁ
జెప్పుము చెల్లింతుఁ జేకొను' మనిన
నలరి నక్షత్రకుఁ డతనితోఁ దెలియఁ
బలికె 'నీ భూపాలుపై తరు వనెడి
చేతిసంకెల వీడఁ జేసెద వే ని
దాతవు నాపాలిధర్మదేవతవు

న...నమ్మను = నీవియ్యవలసిన ధనమునకు రెండింత లిచ్చెదనన్నను వీనికిఁదప్ప వేఱొక్కనికి ఏవిధమునను అమ్మను, అంత్యజుఁడు = మాలవాఁడు, పరిణమించితి=మ్రొక్కితి, తిరముగాన్ = స్థిరముగా, కరాళించెన్ = భీష్మముగాపలికెను, అమ్ము=బాణము, గెంటక=వెనుదీయక, గెంటి=తొలఁగించి, గుటి= కొలఁది - మేర, తరువనెడి చేతిసంకెల = చేతిసంకెలవలెనుండెడినాతప్పీలు,

వేడుక జట్టి గావించి నా పూన్కి
వీడ నాడకు మాకు విత్త మింత నిన
లోఁగి యీఁతకుఁ గానిలోఁ తని జట్టి
వీఁగక సర్వథా వినియెద వేని
పురుషు డేనుఁగు నెక్కి పొడవుగా నిక్కి
వరరత్న మెగిరిపో వైచినపొడవు
ధనరాశి మా కిమ్ము తడయక లెమ్ము
విను నిక్క మిది సుమ్ము వీఁడు నీ సొమ్ము
గాను' మన్న వాఁడు నిక్కుచుఁ బల్కె నీకు
ధనరాశి యిచ్చోటఁ దరలక నిత్తు
నొకవిచారము మాకు నొదవె నీ రాజు
సుకవాసి పనిపంద చూపుగుజ్జంబు
మామిడి క్రిందిసోమరి మేదకుండు
భూమి తుంటరి యెనుపోతుపై వాన

వేడుక జట్టిగావించి = ఎగతాళికి బేరముమాట్లాడి, నాపూన్కి వీడనాడకు = నకమ్మవలయునసెడి నాప్రయత్నమును నేనువిడిచిపెట్టినట్లు బేరము మాట్లాడకుము, విత్త మింతనినన్ = మాకు వెలగా నియ్యవలసిన ద్రవ్యము ఇంతయనిచెప్పఁగా, ఈఁతకుఁగానిలోఁతుఅని = ఈఁతకొట్టుటకుఁ దగినలోఁతులేదని- ఇచ్చిన వెలకు తగినంతలాభములేదని యనుట, వీఁగక = వెనుదీయక, నిక్కుచున్ = బిట్టబిగిసికొనుచు, తరలక = తప్పక, సుకవాసి = సుఖముగాబ్రతికినవాఁడు, పనిపంద = పనులుయందు మందుఁడు, చూపుగుజ్జంబు = పైచూపునకుఁదోఁచు బచ్చనగుజ్జము, మామిడిక్రిందిపోమరి = మామిడిచెట్టుక్రిందనుండు సోమరిపోతు, మేదకుఁడు = గోలయైనవాఁడు, భూమితుంటరి = భూమినిదున్నువాఁడు, ఎనుపోతుపైవాన = ఎనుపగొడ్డుపైవానవంటివాఁడు - ఎనుముమీఁదవానయెంత గురిసినను దానికి చలిపుట్టనట్లు ఎంత తర్జనభర్జనములుచేసినను వీనియెడ ప్రయోజన

మొండరి చల్లచప్పుడు గోడచేర్పు
చండిపో తనునట్టిజాడ నున్నాఁడు
చెప్పినపని జాగు సేసిన వేళ
ముప్పిరి గొనుకోపమున మొఱ వెట్ట
దుడ్డున వీఁపు కంతులు గట్ట మోఁది
జడ్డు వాపినఁ గొల్వ చాలు నా కనుచుఁ
దక్కిపోయిన వెంటఁ దగుల నా వశమె
యుక్కునఁ బెనఁచిన ట్లున్నాఁడు వీఁడు
గొలుసు దప్పినయట్టికోఁతిచందమునఁ
గలధన మీవు రొక్కము గొని పోదు
విల్లాలు పుత్రులు హితులు బంధువులుఁ
దల్లిదండ్రులు నన్నదమ్ములుఁ గలుగు
వాని నెమ్మది నమ్మ వచ్చుఁ గా కిట్టి
వాని నేగతి నమ్మ వచ్చు నా కనిన
నక్షత్రకుండు భూనాయకుఁ జూచి
దక్షతఁ జండాలుఁ దగ నొడంబఱిచి
పూఁట పూఁటకు జరుపుడు పుచ్చి చనక

మాలేదనుట. మొండరి=మొండివాఁడు, చల్లచప్పుడు=చల్లచిలుకునప్పటి సద్దువలె గోణఁగువాఁడుకాని చుఱుకుఁదనములేనివాఁడు. గోడచేర్పు=గోడమూలలందుఁ జేరపడియుండు మూఢుఁడు, చండిపోతు = దుండగీఁడు, ముప్పిరిగొను కోపమునన్ = మిక్కిలియతిశయించినక్రోధముచేత, దుడ్డునన్ = దుడ్డుకఱ్ఱచేత, కంతులు = కణుతులు, జడ్డు = మొద్దుతనము, ఉక్కునఁ బెనఁచినట్లున్నాఁడు = ఉక్కుతెచ్చి మనుష్యరూపముగా చేసినట్లు వీని యవయవములు మిక్కిలిదృఢములుగాను బలవంతములుగానునున్నవి. గొలుసు...కోఁతి= కట్టినగొలుసునుండి తప్పించుకొన్నకోఁతి, జరుపుడు పుచ్చిచనక = ఎట్లోజరిపి

ఫ్రూఁటకాఁపవె నీవు పొమ్మని యనక
మితి వ్రాక మున్నె నీ మీఁదిధనంబు
మతమునఁ జెల్లింపు మా కిప్డ' డనుచు
బోధించి పక్కలు వ్రేడుచునవ్వాఁడుగు
బాధకు నలసి భూపతి మది లోన
నెడపక ధనముఁ బ్రోవిడి'నేఁటితోడఁ
గడతుఁ గౌశికు మాయఘట్ట మే'ననుచు
వీరబాహుని జూచి విను మని పలికె
'నీరీతి నపనమ్మి కేల నా మీఁదఁ
జాల నీతని కుల్కి సత్యంబు కొఱకు
నూలిపోఁగునఁ జిక్కి నుసల కున్నాఁడఁ
దల్లి సత్యము నాకుఁ దండ్రి సుజ్ఞాన
మెల్లెడ సోదరుఁ డెసఁగు ధర్మంబు
చెలువార ధైర్యంబు చెలికాఁడు శాంతి
కులసతి వినయంబు కొడుకు చర్చింప
నే సత్యమునకుఁగా నిప్డు నీకు
దాసుఁడ నై జట్టి దక్కుచున్నాఁడ

పొక, ఫ్రూఁటకాఁపవే=నీవు నాకుమధ్యస్థుఁడవాయని చెప్పక, పక్కలువోడు చు=కడుపుప్రక్కలందు పొడిచి నిర్బంధపెట్టు, ప్రోవిడి = రాసిగాఁబెట్టి, కౌశికుమాయ ఘట్టము=విశ్వామిత్రుడు సేయు మాయలమేర, కడతుర్=దాఁటుదును-అతని మాయలనుండి విడివడుదు ననుట, అపనమ్మిక = నమ్మికలేమి, ఉలికి=భయపడి, నూలిపోఁగున...కున్నాఁడు=నూలిపోఁగంత యావమగు నకుఁ జిక్కిసత్యమునుబట్టి చలింపకున్నాఁడను - నూలిపోఁగువలె నాకు విడిపించుకొనుట అతిసులభముగా నుండినను సత్యమునకుఁగట్టువడి యందుఁజిక్కియే యున్నాను; ఇట్లుండఁగా నిన్నుఁగూడ నతిక్రమింతునా యని భావము. జట్టిదక్కుచున్నాఁడ = వేరమునకు లోనగుచున్నాఁడను, అట్టిసత్యము...

వట్టి సత్యంబు నేఁ డగు నాకుఁ బూఁట
గట్టిగాఁ జేపట్టి కలఁక పో విడువు
నీయాజ్ఞఁ దల మోచి నీ కనుసన్నఁ
బాయక నీపంపుపను లొడఁ గూర్తు
నలఁగక నా చేయునంతకాలంబు
నలసిన సొలసిన నటు నిటుఁ జనిన
మఱచిన వెఱచిన మఱి నీ ధనంబుఁ
జెఱచినఁ బఱచినఁ జేయఁ లే ననిన
విసికిన గసికిన వెడనిద్ర నొంది
నుసలిన మసలిన నొప్పిఁ జెప్పినను
మెఱుఁగులు గ్రమ్ము నామేటిఖడ్గమునఁ
దఱిఁగి రక్తము గాఱఁ దనతలఁ ద్రెంచి
నీపాదములమీఁద నిలుపుదు నిదియె
నాపూని' కనిన నంతట సమ్మతించి
వీరబాహుఁడు తనవెంట నేతెంచు
ఘోరమూర్తుల నతిక్రూరవర్తనులఁ
దనకింకరులఁ బంపి ధనముఁ దెప్పించి
ఘనతరపర్వతాకారంబు గాను
బెనురాసి వోయించి ప్రియము రెట్టింప
మునికుమారున కిచ్చి మ్రొక్కి 'పో'మ్మనిన
నక్షత్రకుండు నానందంబు నొంది

పూఁట=సత్యమే నాకు పూఁటకాఁపు - నిన్ను తిరస్కరింపననుట, కసికినన్ = కనుకుక్కమన్నను, వెడనిద్ర=కొంచెమునిద్ర, నుసలినన్=తొలఁగినను, తఱిఁగి= కోసి, ఘోరమూర్తులన్ = భయంకరాకారులను, ఒడఁబడ్డ= ఒడంబడిక చేసి

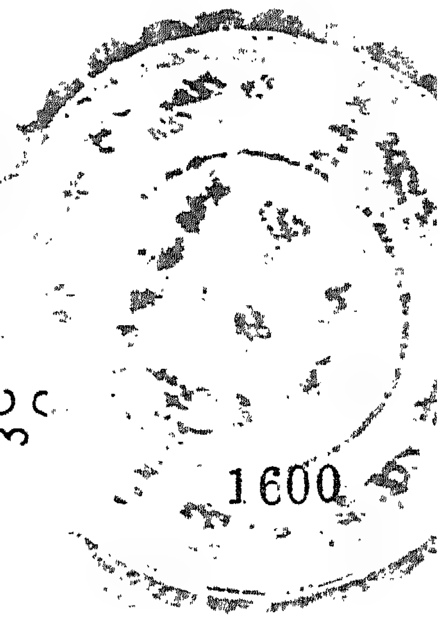
లక్షభంగుల నృపాలకుని దీవించి
'యుర్వీశ మాకు నీ వొడఁబడ్డధనము
సర్వంబుఁ జెల్లె నీశ్వరసాక్షిగాను
విచ్చేయు మిఁక' నని వీరబాహునకుఁ
జెచ్చెర నప్పన సేసెఁ జేసేఁత
దివినుండి కనుఁగొని దివిజులు మెచ్చి
యవనీతలేశున కాఁకలి దప్పి
లొదవ కుండఁగ వరం బొసఁగి రావేళ
సదయుఁడై యంతటఁ జని యంత్యజుండు
ముద మారఁ దనగృహంబునకుఁ బో నచటు
గదలి సగర్వంబుగాఁ దనచేతఁ
బట్టినపశుమాంసభారంబు చంకఁ
బెట్టినమద్యంపుబిందియ నిచ్చి
'కొని రమ్ము నీ'వన్నఁ గువలయేశ్వరుఁడు
వినయసంభ్రమములు వెలయ వహించి
యే సిడిముడిపాటు నే వికారంబు
నేసిగ్గు రోఁతయు నెసఁగక వానిఁ
గొలిచి సంగడిఁ జనుగోసంగిబంట్లఁ
గలసి తా నటు చని కలయ నెల్లెడలఁ
బడి యున్న ముడుసులు పసరంపుఁ దలలు
బడికి వ్రేయఁగ నెండఁ బఱచినతోళ్లఁ

కొన్న, అప్పనసేసెన్ = అప్పగించెను, చేసేఁతన్ = చేతిలోచేయివైచి, దివిజులు=దేవతలు, అంత్యజుఁడు = మాలవాఁడు, మద్యంపుబిందియ= కల్లుకుండ, చిడిముడిపాటు = తొట్రుపాటు, సంగడిన్ =తనతోజతగా,కోసంగిబంట్లు =

గఱచి కుక్కలు పీకఁ గాఁ బెను కొమ్ము
లొఱగఁ దీసినరీతి నున్న డొక్కలును
వఱదలై నెత్తురు వడియుకుత్తుకలు
తఱేఁగిన గోవులు తఱు చైనపచ్చి
మురియలు సెదరినముఱికి నంజుళ్లు
నఱచుకాకులుఁ గలయామాలవాడ
వడిఁ జొచ్చి (ప్రేవులు వాతి కేతేర
నడరుదుర్గంధంబు కను మాత్ర మైనఁ
గింకరిపడక శంకింపక ధైర్య
మింకక చండాలునింటికి నేఁగి
యడరంగ భూపాలుఁ డామాల దన్నుఁ
గడఁగి పంపుచు నున్నకష్టంపుఁబనులు
నెలకొని నిమిషంబు నిలిపినకాలు
నిలుపక సొలవక నిద్దుర వ్రాక
కలఁగక నన్నోదకములపై నాస
గొలుపక వ్యపగతతృత్తృష్ణుఁ డగుచు
మొగము (ప్రుక్కింపక ముడుఁగక రేయుఁ
బగ లన కమ్మహీపాలుఁ డొనర్ప

వికారపురూపుగల పనివాండ్రు, పసరంపు=పశువులయొక్క, బడికిప్రేయఁగఁ=పదను పెట్టుటకు, ఒఱఁగ దీసినరీతిఁ = వాలునట్లు విలవిలరాచుకొన్నవిధముగా - కుక్కలుఁ పీకఁగానొప్పికి కొమ్ములు ఒఱగునట్లు నేలరాచినరీతిగానే యున్నమృగముల బొందులనుట, మురియలు=ఖండములు నంజుళ్లు=మాంసములు, ప్రేవులు వాతికేతేరఁ=అసహ్యమైన దుర్గంధమునకు ఓకిలింతపుట్టి కడుపులోని ప్రేఁగులు నోటికిరాఁగా, కింకిరిపడక=రోఁతపడక, వ్యపగతతృత్తృష్ణుఁడు=పోయినట్టి ఆఁకలిదప్పులుగలవాఁడు, ప్రుక్కింపక=ముడుఁగక, నెరసులు=

నెరసులుఁ దప్పులు నెమకుచు నొక్క
వెరవు చిత్తంబున వెదకి 'సత్యంబు
తెరలంగ వీని ప్రతిజ్ఞఁ దప్పించి
కరమిష్ట మొనరింతుఁ గౌశికమునికి'
నని నిశ్చయము సేసి యావీరబాహుఁ
డొనరంగ నొకరాత్రి యుర్వీతలేంద్రు
తొడలపైఁ బదములతుదఁ జాఁపి భక్తి
నడుగు లొత్తుచు నున్న నతనిమనంబు
నొరయ మాయా నిద్ర నొంది రే యెల్లఁ
జరణసేవ యొనర్చుజననాథుఁ జూచి
'యోరి నీడెస నాకు నుల్లంబునందు
వారక కొంతవిశ్వాసంబు వొడమెఁ
బన్నుగా నాసేయుపనులపై నిన్ను
మన్నించి నిలిపెద మది నఱ లేక
వినుమది చెప్పెద వివరంబు గాఁగఁ
బెనుపొంద నీ పురిప్రేతవనంబు
నా గుత్తగాఁ జేసినాఁడ నీ వచటి
కేఁగి పీనుఁగుఁ గాటి కెవ్వరేఁ దెచ్చి
కైకొని తమయిచ్చ గాఁ గాల్చి మరలి
పోకుండ నాయానఁ బొడిచి యాశవము

దోషములు, తెరలంగ౯=తప్పిపోవునట్లు, ఆతనిమనంబునొఅయ౯ = ఆతని మనస్సునొత్తిమాచుటకు, అఱ=సంకోచము, కాటికి౯=వల్లెకాటికి, ఎవ్వరే౯ =ఎవ్వరైనను, తమయిచ్చగా౯ = తమయిష్టప్రకారముగా - మనయుత్తరువులేక తమయిష్టము చొప్పుననుట, మరలిపోకుండ౯= తిరిగిపోకుండునట్లుగా,

మొల నున్నవస్త్రంబు మొగము గోకయును
వలనొప్ప నొకమూడ వాతిపాతికయుఁ
బెనుపొంద నాకిచ్చి పిండాశనంబుఁ
దిని నీవు బ్రతుకు మీ దినముననుండి
వీరదా సనుపేర వెలయు మీ విపుడు
గోరి పట్టెడుముద్ర గుదియ గొమ్మనుచుఁ
దనచేతి కిచ్చినఁ దగఁ బసి పూని
వినయంబుతో మ్రొక్కి వీడ్కొని పోయి
యత్తఱిఁ గమురుకం పడరి దిక్కులను
మొత్తమై నిగుడు గ్రొంబొగలు నంతంత
మండు నొల్కులుఁ జేరి మానవమాంస
ఖండంబు లొండొండఁ గసికిలఁ గ్రుచ్చి
కమ్మగాఁ గాల్చి చంకటఁ బెట్టి మెసఁగి
నెమ్మది నృత్యంబు నెఱపుభూతములు
సగము గాలుచు నున్నశవములఁ బట్టి
తిగిచి గుంపులు గూడి తినుపిశాచములు
నెడనెడ బొక్కల నిడినబాలకుల
వెడలించి భక్షించుబేతాళతతులుఁ
దలకాయలకు మూఁగి తమతమ వనుచుఁ
గలహించుడాకినీగణములు మఱియు

పొడిచి=అగపడ - వారికనుట, వాతిపాతిక=వాతికాసును, పిండాశనంబు= తర్పణములప్పుడు పెట్టుపిండము లాహారము, కమరుకంపు= కాలినదుర్గంధము, అడరి=వ్యాపించి, ఒల్కులు=పీనుఁగులు, కసికలు=సలాకలు - శూలములు, ఎడ నెడన్=నడుమనడుమ, బొక్కలన్=గుంతలందు - బిడ్డలను సొదపెట్టి కాల్ప

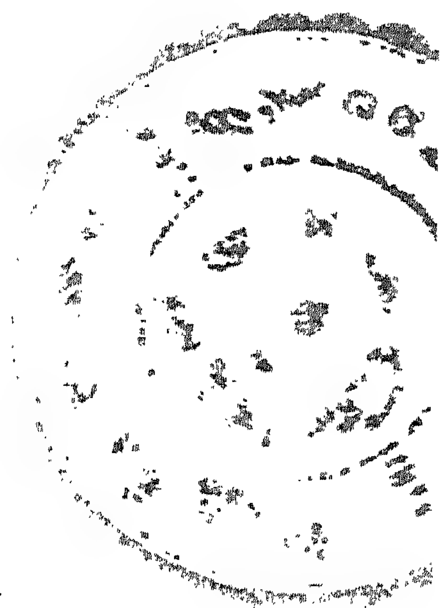
వడి వధ్యశిలలపై వడిసి యందంద
మడువులై పేరినమనుజరక్తములఁ
బుఱియల నట మ్రింగి పులిత్రేఁపు లడర
నఱగక పొరలాడి యఱచు రక్కసులు
మునుముగాఁ గొఱ్ఱుల మోఁకాళ్ల నూఁది
కొని నిక్కి యా మీఁదఁ గుణపశల్యములఁ
దొడికి దంష్ట్రిల నొక్కి ద్రుస్సి రాఁ దిగిచి
కడఁగి క్రక్కెడు జంబుకములఁ దోఁడేళ్లఁ
బిండాన్నశేషముల్ ప్రిదులక మెసఁగి
యొండొండ వ్రాలుచు నున్నఘూకములఁ
గరములఁ గొఱవులు గైకొని పేర్చి
గురులు వాఱెడు పెద్దకొఱివి దయ్యములు
వ్రేకండ మాయపుఁబూసరల్ దెచ్చి
చేకొని యామంత్రసిద్ధుల కిచ్చి
తొత్తులగతి నుండి తొడరిననరులఁ
బొత్తులఁ దినెడు పెంపుడుదయ్యములును
సరిఁ గూడి ఋగ్యజుస్సామవేదములు

కగుంతలు త్రవ్విపూడ్చుటగలదుగనుక నిట్లుచెప్పఁబడినది, వధ్యశిలలు=చంపఁదగినవారిని నిలిపి చంపునట్టిఱాళ్లు, మునుముగాక్ = ముందుగా, కుణపశల్యములక్=పీనుఁగునెమ్ములు, తొడికి=పట్టికొని, ద్రుస్సిరాక్=తెగివచ్చునట్లు, జంబుకములు =నక్కలు, గురులుపాఱెడు=పరువులెత్తెడు, మాయపు పూసరల్= కపటపు పూదండలను, మంత్రసిద్ధులు = మంత్రసిద్ధికైవల్లెకాటిలో జపాదులుచేయువారు, తొత్తులు=పరవుళ్లు, తొడరిననరులక్=వారినిమాఱుకొన్నజనులను, పొత్తులక్=ఒకరిపొత్తునొకరు - సంగడిగా, పెంపుడుదయ్యములు=పెంచినట్టి

పరఁగ గుణించెడు బ్రహ్మరాక్షసులుఁ
గ్రందుగాఁ గలిగి వెక్కసమును వెఱపు
నందంద యొదవించు నారుద్రభూమి
నారాజశేఖరుం డటఁ బ్రవేశించి
ధీరుఁ డై నిజఖడ్గదీప్తులు నిగుడఁ
జుట్టి పేరముఁ బెట్టి సుడివడ నొడిసి
పట్టి కూఁతలుఁ బెట్టి బలువిడి మోఁది
యెల్ల భూతంబుల నెల్ల డాకినుల
నెల్ల శాకినుల మోహిని పిశాచములఁ
గనుఁగొని 'నేఁ డాదిగా మీరు గూడి
చని వీరబాహునిసదనంబునందు
వెట్టి గొట్టము నీళ్లు వెలయంగఁ గసవు
కట్టెలు నివి యాదిగాఁ గలపనులు
పగ లెల్లఁ జేసి మాపటి కిట వచ్చి
తెగువ మై నీకాడు తిరుగ రా నుండి
యెచ్చట నెవ్వరు నెఱుఁగక యుండ
వచ్చి పీనుఁగుఁ గాల వైచి పోకుండ
నా లీల కొఱవిదయ్యంబుల దివ్వె
కోలల వారిగాఁ గొని గస్తు దిరిగి

దయ్యములు, సరిఁగూడి=సరిగా జతలుగూడి; వెక్కసము=వేండ్రము, పేరము=పరుగు - చుట్టు, సుడివడన్=తడఁబడఁగా, వెట్టి=కూలిపని, కొట్టము=పసుల కొట్టము, కాడు=శ్మశానము, తిరుగరానుండి= చుట్టితిరిగి, ఎచ్చట...పోకుండన్=ఎచ్చటఁగాని ఎవరైనను తెలియకుండునట్లు పీనుఁగును కాలఁబెట్టి పోకుండునట్లుగా, దివ్వెకోలలవారు=దివ్వటీవారు, పొడచూపక = తమ్ముఆగ

'ప్రొద్దునఁ జనుదెంచి పొడచూపకున్న
గ్రుద్ది యీ దుడ్డునఁ గొట్టుదు' ననుచు
విపులసంపద గలవీరబాహునకు
'జపము సేయుఁడు మంత్రసాధకు' లనియుఁ
జండాలుఁ డనక మాస్వామి దీవించి
రండు నిచ్చలు బ్రహ్మరాక్షసు' లనుచు
గట్టిగా నియమ మీక్రమమునఁ జేసి
నిట్టరాడునుఁబోలె నిలుచున్న వాని
బేతాళు నొక్కనిఁ బిలిచి నీ వింక
ఘాతగా నా కొల్వుకాఁడవై వీరిఁ
గొట్టి యిందఱఁ బనిగొనుచు నిచ్చోటఁ
బెట్టింపు తగు మంచఁ బెంపార' ననిన
వసుధఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి వాఁడును నేఁగి
మసలక దిబ్బగా మన్ను వ్రేయించి
సమముగా ఘనశిలాస్తంభముల్ నిలిపి
యమరంగ నొకమంచ యామీఁద వైచి
'విచ్చేయు' మని విన్నవించిన విభుఁడు
వచ్చి యా మంచపై వలనొప్ప నుండి
యడిదంబు తోడుగా నా రుద్రభూమి
కడు నప్రమత్తుఁడై కాఁపుండె నంత
నట కాలకౌశికునాలయంబునను

పఱుపక, నిట్టరాడుఁ=ఇంటినడుమపొడవుగానాటినకంబము, ఘాతగా = గట్టిగా, కొల్వుకాఁడు= భృత్యుఁడు, అడిదము = కత్తి, మటుమాయలు = మిక్కుటపుమాయలు, మలకలు=వంకరలు, ఉడుకులు= కొందలములు - తపిం

మటుమాయలను జిక్కి మలకలఁ జొక్కి
యుపవాసములఁ గుంది యుడుకులఁ గంది
యెపుడు చింతల వ్రేఁగి హృదయంబు గ్రాఁగి
కంటకంబుల నొచ్చి కన్నీరు దెచ్చి
కంటసంబులఁ జిక్కి కఱుకులఁ బొక్కి
మురిపెంబు వీడి మోము గరంబువాఁడి
గరువంబు దూలి శృంగారంబు మాలి
విభ్రాంతి మది మీఱి వెలువెలఁ బాఱి
విభ్రమంబులు జాఱి విశ్వేశు దూఱి
బలురాహుముఖమునఁ బడి కాంతి దప్పి
జలదరించెడుబాలశశిరేఖఁ బోలె
నలిగి యందఱు 'హంసనారి'నాఁ బరఁగి
బలుబాములకు నోర్చి పట్టియుఁ దాను
దినమును జంద్రమతీదేవి పనుపు
పనులు సేయుచు నిట్లు పండ్రెండు నెలలు
మునుకొని వర్తింప భూపాలసుతునిఁ
గనుఁగొని యొకనాఁడు కాలకౌశికుఁడు
చేరి 'యో లోహిత చెలఁగి యే ప్రొద్దు
నీరీతిఁ జంటిక్రిం దిఱికి యీ తొత్తు

చుటలు, గ్రాఁగి=గ్రాఁగినదై, కంటకములు = విరోధోక్తులు, కంటసంబులు= విప్రలాపములు, కఱుకులు = కాఠిన్యములు, మురిపెంబు=మురువు - నడల యొయ్యారము, గరువము=గొప్పఁదనము, జలదరించెడు...రేఖ=కంపించుచున్న లేఁతచంద్రకళ, హంసనారి=ఇదిచంద్రమతికి కాలకౌశికునింటఁగలిగిన పేరు, బలు బాములు= పెనుఇడుములు, చంటిక్రిం దిఱికి = స్తనములక్రింద నేహత్తుకొని - తల్లి

కఱపుల గుడిచాటుకాఁడ వై యిట్లు
తఱలవు వీఁపెల్ల దద్దులు గట్ట
నడువక కా దింక' నని జడ వట్టి
తొడలును జెవులు నెత్తురు లుబ్బ నులిమి
'యిది యాదిగా నింక నీ వాడలోనఁ
జదివెడియా బ్రహ్మచారులఁ గూడి
బుద్ధి దప్పక వనంబునకు నిచ్చలును
బ్రొద్దునఁ జని పదిపుల్లె లాకులును
వేలిమి సమిధలు వెలయ దర్భలును
బాలురపో రుడ్పఁ బండ్లు దోసెఁడును
దులసి పత్రియుఁ బెయ్యి దూడకుఁ గసవు
నలవడఁ గొంచు ర'మ్మని నియమించి
పనిచిన వెలువెలఁ బాఱుచు వచ్చి
తన తల్లి పాదపద్మములపై వ్రాలి
యనయంబు వగచుచు నశ్రువు లొలుకఁ
దన తెఱం గప్పు డంతయుఁ జెప్పుటయును
గడుపులోఁ జెయి వెట్టి కలఁచి నట్లైనఁ
గడు భయంబునఁ బొంది కన్నీరు దొరుఁగ
గురుకుచంబులతోడఁ గొడుకుమో మొత్తి
తరలాక్షి వెదవులు దడపుచుఁ బలికెఁ
'గటకటా! కృప మాలి కాలకౌశికున

ష్ణలమాటువిడువక యనుట, కఱపుల... కాఁడవై=చెప్పఁదగు శోధనములఁబ్ర
ంచుచున్నవాఁడవై, తరలవు=కదలవు, అడువక కాదింకక్ =కొట్టకనింక తీఱదు,
మి=హోమము, ఉడ్పక్=మాన్పించుటకు, పత్రి=బిల్వపత్రి, తఱచోరు=

కిటు నిన్నుఁ బని కంప నెట్లు నోరాడె
నడవికి నీ విప్పు డరిగినఁ గాని
తడయక విప్రునితల యేరు దిగదు
పట్టభద్రునికూర్కి పట్టికి వేల్మి
కట్టెలు మోవంగఁ గట్టడే నీకు
గట్టిగా భాగ్యంబు గలవధూ మణికిఁ
బుట్టక నా కేల పుట్టితి కూన
యడవికి నిన్నుఁ బో మ్మనఁ జూచి చూచి
నుడువంగ నే గతి నోరాడు నాకు
నినుఁ బాసి నిమిషంబు నే నిల్వఁ జాల
ననుఁ బాసి పోయెదే నా ముద్దులయ్య
చేకొని యిఁక నేమి సేయ నున్నవియొ
కాక విశ్వామిత్రు కపటవ ర్తనము'
లని వెచ్చ నూర్చుచు నా పుణ్యసాధ్వి
వినయంబుతో నెల్ల వేల్పుల వేఁడి
దనుజదర్వీకరతస్కరభూత
ఘనతరమృగ పక్షి గణములవలన
నవిరళంబుగఁ బ్రాణహాని లేకుండ
వివిధభంగులను దీవించి నందనుని
వలచేత నొకరక్ష వలనొప్పఁ గట్టి

తలనొప్పి; పట్టభద్రుని...పట్టికిన్ = పట్టాభిషిక్తుఁడైనరాజుకడుపునఁబుట్టినగారాబుకొడుకునకు, వేల్మికట్టెలు=హోమముకొఱకైనసమిధలు, కట్టడే=నిర్ణయమా, విశ్వామిత్రుకపటవర్తనములు చేకొని యిఁక నేమి సేయ నున్నవియొ కాక అనియన్వయము, దనుజ=రాక్షసులు, దర్వీకర= సర్పములు,తస్కర=దొంగలు, అవిరళంబుగన్=దట్టముగా, వలను ఒప్పన్ = పొందుమీఱఁగా, మోరత్రోపు

యలుగక 'హా'మ్మని యనుపంగ నడవి
కెలమితో నృపసూనుఁ డేఁగుచు నుండఁ
జలము మీఱంగ విశ్వామిత్రుఁ డంతఁ
దనమంత్రశక్తిచేఁ దక్షకుఁ డనెడి
ఘనపన్నగంబు నాకర్షించి పలికె
'నోయి తక్షక మాకు నుపకార మొకటి
సేయుము నీ కిది చెప్పెదఁ దెలియ
వినుము హరిశ్చంద్రవిభుఁడు వసిష్ఠ
మునిమాట చెల్లింప మోరత్రోపునను
నెట్టన సత్యంబు నెఱపెద ననుచు
నుట్టి గట్టుక వ్రేలుచున్నాఁడు వానిఁ
గలఁచి బొంకింప నెక్కడ సందు లేక
తలపోసి యీరీతిఁ దపము చాలించి
తిట్టున కొడిగట్టి తిరుగుచున్నాఁడ
రట్టు దప్పక పొందు రా నున్న వేళఁ
గలయఁ బర్వెడుభవద్గరళకాలాగ్నిఁ
గులగిరులైన నుగ్గులు వాఱుఁ గాలు
వసుధలోఁ దక్కినవా రన నెంత
మసలక నీవు నా మతమున నేఁగి

నను— ముట్టితో త్రోయుటచేత-పందులు మొదలైనవి ముట్టితోనే యవలీలగా చెట్లను పెల్లగింపఁజూచునట్లు - కష్టమయ్యును అవలీలగాననుట, ఉట్టి గట్టుక ... చున్నాఁడు=ఒక్కటె దీక్షగానున్నాఁడు, తిట్టునకు ఒడిగట్టి=దూఱునకును లోనయి, రట్టు ... నున్న వేళ=నింద రానున్న వేళ తప్పక వచ్చును, భవద్ గరళ కాలాగ్ని = నీయొక్క విషమనెడి కాలవహ్ని, కులగిరులు = కులప

యహికులో త్తమ లోహితాస్యకుమారు
గహనంబులోఁ బడఁ గఱచి ర'మ్మనినఁ
దశయుక పలిఁ బూని తక్షకుం డపుడు
వడి నేఁగి యల పితృవనసమీపమునఁ
దళ్లు కొట్టెడిగుంటదరిఁ జాలఁ బ్రబలి
చల్లగా నీడయై చలివెంద్రవ్రాలె
మట్టంపుఁబొడవున మానైనమఱ్ఱి
చెట్టుక్రిందటిపుట్ట చేకొని యుండె
నా తక్షకునిచేఁత కనుకూల మొదవఁ
బ్రీతితో శిష్యులఁ బిలిచి కౌశికుఁడు
'మునికుమారకులార ముదమున మీరు
చని లోహితాస్యుని సంగడిఁ గూడి
వనములోఁ జరియించువానిఁ బ్రేరేచి
కొని పోయి తక్షకు ఘోరవిషాగ్నిఁ
బడఁ ద్రోచి రం'డని పనిచినవారు
తడయక చని రాచతనయునిఁ గాంచి
'యో లోహితాస్య మాయొజ్జలు వనుప
నీ లీల వచ్చి మే మిప్పుడు నిచటఁ
గడునొప్పుఫలములుఁ గంద మూలములు
నుడుగక కొనిపోవు చుందుము గాన

ర్వతములు, నుగ్గులువాఱన్ = చూర్ణమగునట్లుగా, గహనంబులోన్ = చొరరానియడవియందు, పడన్ = నేలఁగూలునట్లు, పితృవనసమీపమునన్ = వల్లెకాటిదాపున, తళ్లుకొట్టెడుగుంటదరి = చినచిన్న యలలుకొట్టుచుండెడికొలనిగట్టున, చలివెంద్ర = చలిపందిరి, మట్టంపుపొడవునన్ = దిట్టమైనపొడవుచేత, మానైన =

గుఱుతులు మే మెఱుఁగుదు మంత్రటికిని
దెఱఁగొప్ప నీవు నేతెమ్ము మా వెనుక'
ననుచు బోధించి వా రటు గొనిపోయి
మనుజేశసుతుఁడు నెమ్మనమున నలర
ఫలములు దర్భలు పసిమూఁడ కసవు
కలయంగఁ దోడ్పడి కట్టగాఁ గట్టి
సమిధలు దల కెత్తి 'చను'మన్న మొగము
చెమరింపఁ గూఁకటి చీకాకు పడఁగ
దడవడంకులు గొంచుఁ దను వెల్లఁ గంద
నడుగులు దొట్రిల్ల నల్లన నడచి
వచ్చి యల్లప్పటివటమూలమునను
జెచ్చెరఁ దలమోపుఁ జేర్చి రాసుతుఁడు
చల్లని జలము లచ్చటికుంటఁ ద్రావి
యొల్లన మరలి యాయుర్వీరుహంబు
నీడఁ గొండొకసేపు నిద్రించి తన్నుఁ
గూడి వచ్చినవడుగులు దలఁపింపఁ
'మనములో నిందాక మఱచి యున్నాఁడ'
ననుచుఁ బర్ణములు రయంబునఁ గోయ
నొకకాలు పుట్టపై నూఁది యాపాద
మొక కొంత నిక్కి మ్రా నూఁతగాఁ ద్రొక్కి

గైన, ప్రేరేచి= పురికొల్పి, గుఱుతులు... మంత్రటకిని=కందమూలఫలాదు
ండుచోట్ల గుఱుతులనెల్ల తెలియుదుము, దడవడంకులు = మిక్కిలి
ంపమును, అల్లప్పటి=ఆ, తలమోపు=తలమీఁది బరువు, ఒల్లనన్ = మెల్లఁగా,
ర్వీరుహము=చెట్టు, తలఁపింపన్ = ఆకులు గొనిపోవలయునని తలఁపింపఁగా,

వాలుగొమ్మొక కేల వడి వంచి యున్న
కేలు సాఁపఁగ గమకించునాలోనఁ
గాలకంఠ కఠోర కర కంపితోగ్ర
శూలాగ్ర నిర్గత స్థూల కీలాభ
లోలజిహ్వారుణలోచనం బగుచుఁ
గ్రాలెడుఫణము భీకరముగా ముడిఁచి
యాలోన నడఁగినయమ్మహాభుజగ
మాలోహితాస్యుని నదరంటఁ గఱచె
నా విషవహ్ని భగ్గునఁ బేర్చి మేన
నావహింపక మున్నె 'హా మాత!' యనుచుఁ
జావుతో సరిపోల్పఁ జనుమూర్ఛ నొంది
భూవరపుత్రుండు భూమిపై వ్రాలె
నంత భస్మీభూత మయ్యె నా వటము
నంతియ కాని యాయాదిసర్పంబు

వాలుగొమ్మ = వ్రాలియున్నశాఖ, ఉన్న కేలు=తక్కిన చేయి, కాలకంఠ... లోచనంబు - కాలకంఠ=శివునియొక్క, కఠోర=కఠినమైన, కర=చేతి చేత, కంపిత = ఆడింపఁబడిన, ఉగ్ర=భయంకరమైన, శూలాగ్ర = శూలము మొననుండి, నిర్గత = వెడలిన, స్థూల= పెద్దదైన, కీలా =జ్వాలతో, ఆభ =సాటియైన, లోల = చలించుచున్న, జిహ్వా = నాలుకయును, అరుణలోచనము = ఎఱ్ఱనికన్నునుగలది, ఇచట శివుని చేతికిని, పాముపడఁగకును, శూలమునకును పాము నాలుకకును, శూలాగ్రమందలి స్థూలకీలకును పాము అరుణలోచనమునకును సామ్యము దెలియునది, ఫణము=పడగ, అదరంటన్=బిట్టుగా, పేర్చి=విజృంభించి, ఆవహింపక = ప్రవేశింపక, చావుతో...మూర్ఛ= మరణముతో సమానముచేయఁదగినసొమ్మ, ఆదిసర్పంబు=తక్షకుఁడు, జనని=తల్లి;

పనివడి చంప నోపదు బాలు నతని
జనని పాతివ్రత్యశక్తి పెంపునను
నది చూచి ముని పుత్రు లాశ్చర్య మంది
మదిలోనఁ దలఁప నీ మనుజేంద్రసుతుఁడు
నిగిడినవిషవహ్ని నిలువునఁ గాలి
పొగిలి భస్మము గాక పోలించి చూడ
నలకాలకూటమహాగరళంబు
చెలఁగుచు మ్రింగి మూర్ఛితుఁడైన శివుని
వడువున నున్నాఁడు వాడదు మోము
విడువదు తనుకాంతి వీస మంతయును
బదతలంబులు గాజు వాఱవు నిప్పుఁ
జెద లంటునే వలచేతి యీరక్ష
వెలయ నే మంచు దీవించి కట్టినదో
తలపోయ మును వీనితల్లి దా' ననుచు
నచ్చెముఱెఁ బురమున కరిగి యావార్త
తెఱఁ గొప్పఁ జంద్రమతీ దేవితోడ
గుఱుతులు సెప్పి వద్దులు చని రంతఁ
గొఱగానిపలు కనుక్రొవ్వాఁడివేఁడి
మెఱుఁగుఁగైదువు నాటి మెఱమిన గుండె
పఱియలుగా వ్రీలి ప్రాణంబు వెడలి

ాలకూట...గరళంబు = హాలాహలమహావిషము, గాజు పాఱవు = గట్టి
ావు, కొఱగాని=పసమాలిన, క్రొవ్వాఁడివేఁడి=ఘుక్కిలివాఁడియైవేఁడిగానున్న'
మెఱుఁగు కైదువు=పదును బెట్టఁగా తళతళ మెఱయుచున్న వాఁడి యాయుధ
మును, మెఱమినన్=నాటి యిటునటు మెదల్చినచో, పఱియలు=తునకలు

యదరి భూవరుదేవి 'హా పుత్ర' యనుచు
నొదవినపెనుమూర్ఛ నొక్కింతదడవు
తఱిఁగినకదళిచందంబున నేల
యొఱగి చేష్టలు దక్కి యొయ్యన దెలసి
నేలలు పుడుకుచు నిగిడినవగల
వాలుఁగన్నుల నీరు వఱద లై పాఱ
'నక్కటా యో లోహితాస్య నా కింక
దిక్కెవ్వ రిఁటమీఁదఁ దెరు వేది బ్రతుకు
కీదుఃఖవార్ధి నే నేతెప్పఁ గడవ
నీఁదుదు నీవిధి కే మని వగతుఁ
బతిఁ బాసియును నిన్నుఁబట్టి నాపట్టి
మతిని నే దిగులును మఱచి వర్తింప
నెక్కడ నుండి నేఁ డిటు వెంటనంటి
తెక్కలి దైవంబు ద్రెక్కొనె నిన్నుఁ
బుట్టక పుట్టినపుట్టుభోగికిని
బుట్టుభోగికిఁ బగఁ బుట్టు నేమిటికి

భూవరుదేవి=రాజుభార్య, ఒదవిన=కలిగిన, తఱిఁగినకదళి=నఱకఁబడినయరఁటిచెట్టు, పుడుకుచు=తడవుచు, నిగిడిన=సాఁగిన— అతిశయించిన, వాలుఁగన్నులు=విశాలములైన నేత్రములు, వఱదలు=ప్రవాహములు, తెరువేది బ్రతుకుకు=బ్రతుకుటకు దారియేది? దుఃఖవార్ధి=దుఃఖసముద్రము, ఏతెప్పఁగా=ఏదితెప్పగాఁగొని,—ఎవ్వరిని ప్రాపుగానాశ్రయించి, ఈమహాదుఃఖమును, కడవనీఁదుదును=దాఁటునట్లు ఈఁదఁగలదానను, ఈవిధికి=ఈదైవవ్యాపారమునకు, నిన్నుఁబట్టి=నీవుండుటంజేసి, తెక్కలిగా=వంచనచే, ద్రెక్కొనెగా=చంపెను, పుట్టకపుట్టినపుట్టుభోగికిని=లేకలేకపుట్టి పుట్టుకమొదలుగా భోగములనుభవించుచుండువానికి.

నప్పాపజాతిపు ర్వదరంటఁ గఱచు
నప్పుడు నన్ను నే మని తలంచితివొ
వేఁడిమి హృదయ మీావిప్రున కెపుడు
వీఁడు కొండొక వాఁడు విపినభూములకుఁ
గనికరింపక పంపఁగా నెట్లు వచ్చు
ననక కృపాహీనుఁడై నిన్నుఁ బంపెఁ
బంపెఁ బో నీకుఁగాఁ బనిఁ బూని యడవి
కింపెసలార నే నేల పో నైతిఁ
బోవుట గలిగినఁ బుత్ర నీకు గోలు
పోవుదు నే బుద్ధిఁ బురు వెట్లు మేసె
నీపుట్టినప్పుడు నెమ్మి దైవజ్ఞు
లేపార నిల యెల్ల నేలెద వనుచుఁ
గడఁగి పల్కిరి గాని కాలాహిచేత
నడవిలోపలఁ జత్తు వనరైరి తనయ
యడవికి నీ వేఁగునపుడు గన్నీరు
వెడలెడునీవాలు వెడఁదగన్నులును

ఆగర్భ శ్రీమంతుఁడగు నీకును, పుట్టభోగికిని=పుట్టయందుండు పామునకును, ఆ పాపజాతిపుర్వు= ఆపాపిష్ఠమైనపురుగు-పాము, అదరంటక=మిక్కిలిగా, వేఁడిమి హృదయము=మనస్సు క్రూరమైనది, 'వీఁడు...ననక'=వీఁడు పసివాఁడే అరణ్యభూములకు దయలేక యెట్లుపంపవచ్చును అని యెంచక, పంపెఁబో=పంపినను పంపనీ, నీకుఁగాఁబనిపూని=నీకొఱకుపని చేకొని-నీవు పెట్టినపని నేనువహించి యేలపోకపోతిని, పోవుట... పోవుదు నే= నేనుపోయియుందు నేని, కొడుకా నిన్ను దారపోసికొందునా-దారపోసికొనననుట, బుద్ధిపురువెట్లు మేసె=నాబుద్ధి పురుగేవిధమునఁ దినివైచినది, నాబుద్ధియు నెట్లుముసించినదో యనుట, దైవజ్ఞులు=జ్యోతిషికులు, కాలాహి=క్రూరసర్పము, వాలు వెడఁదగన్నులు=నిడు

విన్ననై పెదవులు విఱిచి దైన్యమున
నన్ను రమ్మని పిల్చు నలికొట్టుపలుకుఁ
బలుచని చెమటతో ఫాలభాగమునఁ
గలగొన నంటిన కాకపక్షములుఁ
దలసాల వెడలెడుదాఁక నా దెసకు
మలయుచూడ్కులు గలమించినీ మోముఁ
గన్నులఁ గట్టినకైవడిఁ దోఁచు
చున్నది యిప్పు డె ట్లోపుదు మఱవఁ
బ్రొద్దు నేఁ డిదె క్రుంకెఁ బొలమున నుండి
ముద్దులేఁగలు వచ్చి మొదవులఁ గలసె
మనమున మోహంబు మల్లడి గొనఁగఁ
జను దేవు నీవేల చన్నులు సేఁపె
నేపరింపుదు రె న న్నిట్లు మా యయ్య
నా పుత్రరత్నంబ నా నిధానంబ'
యని పెక్కు భంగుల నడలుభూపాలు
వనితపై నా విప్రవనిత గోపించి
'యోసి యమాంగల్య మొదవ నేడ్చెదవు

దలై విఱిచి గానుండుకన్నులు, నలికొట్టుపలుకు=నసకొట్టుమాటపోలేక నడిగొట్టుచుండుపలుకనుట, కలగొనక్ =చెదరఁగా, కాకపక్షములు=కూఁకట్లు, తలసాల=తలవాకిలి, మలయుచూడ్కులు=తిరిగితిరిగి చూచుచూపులు, కన్నులఁగట్టినకైవడి=కన్నులలోనే యుండునట్లు, ఎట్లోపుదు మఱవ=మఱవనెట్లు నేర్తును, ముద్దులేఁగలు=ముద్దుగులుకు దూడలు, మొదవులక్ =ఆవులను, చన్నులు సేఁపె=చన్నులందు పాలు చేఁపుచున్నది, ఏపరింపుదు రె=దుఃఖపెట్టుదురా, భూపాలువనిత=రాజకాంత, కలగొని=ఇటునటు వ్యాపించి, చీమల గాములవలెను-ఇది జాతీ

యీసంధ్యప్రొద్దు మాయింటిముందటను
గలగొని చీమల గాముల వలెను
జెలఁగుచు ముందర శిశువు లాడఁగను
నీకేల పలవింప నీకుమారునకు
నీకునుగాఁ జెడె నేఁ డిల్లుఁ బెళ్లుఁ
బోకార్చి నట్టి యీ ప్రోడకు నేడ్వ
నాకుఁ బోవదు గాక నా సూత్రధారి
కొడుకు నెక్కడ దాఁగ గుఱుతుగా నంపి
కడునుగ్ర భుజగంబు గఱచిన దనుచు
నెడయేడ్పు లేడ్చుచు వెదకుచు సందు
వెడలి పోఁ జూచెవో వేసాలు వన్ని
లోకంబులో లేని లొటతాటకత్తె
నీ కువాడమ్ము లన్నియుఁ దెల్సు మాకుఁ
గైకొని మేఁకలఁ గాచి రా పొమ్ము
నీకంటె మిక్కిలి నెఱజాణ నేను
గొడుకుకు విలపించు కొనుచు నీవున్న
నెడప కెవ్వరు సేతు రీపను లెల్లఁ

యము - గుంపులుగా క్రిక్కిఱిసియనుట, నీకుమారునకు... పెళ్లు=నేఁడునాయిల్లును పెళ్లును నిన్నుండియు నీకొడుకునుండియుఁజెడినది, పోకార్చి...పోవదుగాక - పోఁగొట్టుకొన్న యాప్రోడబిడ్డకు నేడ్చుట నాకునొప్పదుగాని - ఇటలోహితాస్యుని ప్రోడయనుట పరిహాసపరము - ప్రోడబిడ్డనాయనుట, సూత్రధారికొడుకను=సూత్రధారివలె పలువేసములు నేర్చిన యాకొడుకును, దాఁగఁగుఱుతుగా నంపి=దాఁగికొనుటకు అడియాలముచెప్పిపంపి, కడునుగ్రభుజగంబు=మిక్కిలిభయంకరమైన సర్పము, లొటతాటకత్తె=జిత్తులమారిదానవు, కువాడమ్ములు=కపటవర్తనములు, నెఱజాణ=మంచినేర్పుకత్తె, పిసాళింపక=టుక్కులు

జాలు లే లెమ్ము పిసాళింప' కనుచు
నాలీల దుర్భాష లాడుచు నున్న
కాలకౌశికుభార్యఁ గనుఁగొని వగపు
లోలోన నడఁచి యాలోలాక్షి పలికెఁ
'దల్లి నామీఁద నిత్తఱి దయ నుంపు
ముల్లంబులో నిది యొండుగాఁ గొనకు
విస మెక్కి చచ్చెనో విపినంబు లోనఁ
బొసఁగంగఁ గొఱప్రాణముల నున్నవాఁడొ
చొప్పడ నా పుత్త్రుఁ జూచి రా నొకని
నిప్పుడే పంపు వాఁ డీల్గక మున్నె
మసలక తెప్పించి మందుఁ బోయించి
పసనుగా నొనరింపు ప్రాణదానంబు'
ననుచు దైన్యము దోఁప నా రాజుదేవి
తను వేఁడుకొనుచుఁ బాదములపైఁబడినఁ
గలహకంఠిక కనికర మింత లేక
తలమని ముంగలఁ దలఁ బాయఁ ద్రోచి
'తొలుతటిసొమ్ముకుఁ దో డింకఁ గొంత
గెలువఁ జూచెదవు మిక్కిలి జాణ వౌదు
కట్టెలు దెమ్మన్న ఘనభుజంగముల
పుట్ట లెక్కఁగ నేల పోయె నీకొడుకు
చేకొని యిది మేము చేసినతప్పె

సేయక, కొఱప్రాణములు=కుట్టుసురు, పసనుగాన్ = పొందికగా, తలము=తొలఁగుము, తొలుతటి...జూచెదవు=ముందు మిమ్ముకొన్నందులకు దారపోసినరొక్కమేకాక మఱికొంతరొక్కము నీకొడుకు మందుమాకులకు వెచ్చపెట్టింపఁ

వాకట్టు మైతిమి వసుధఁ బాములకు
మందుల విలువలు మాకేడఁ గలవు
మందు వెట్టఁగ లేము మనఁజేయ లేము
వెదక నంపఁగ లేము వెజ్జుఁ దేలేము
మదిమదితో నుండి మాకేమి శ్రద్ధ
పీడ వాయదు మాకు బిడ్డఁడు నీవుఁ
గూడు గూరకు సడి గొట్టక యడిగి
యున్న మాటలు మాని యూరక వచ్చి
పన్నుగా నీచేయుపను లెల్లఁ దీర్చి
ప్రొద్దు వోయినమీఁదఁ బోయి నీ పుత్రు
సుద్ది నిక్కంబుగాఁ జూచి రమ్మనిన
నుత్తర మొండాడ నులికి యా సాధ్వి
చిత్తంబులో శోకశిఖ మండుచుండ
జాము పోయినదాఁకఁ జాఁగఱ గొట్ట
బాములఁ బొందుచుఁ బను లెల్లఁ దీర్చి
బడలియు మఱి వచ్చి భక్తి దీపింప
నడుగు లొత్తుచు నున్న నా విప్రవనిత
వడి జొల్లు సెలవుల వడియ నూరుపులు
నిడుదలై గొటగొట నిగుడ వెంద్రుకలు

జా=చెదవు, వాకట్టుమైతిమి=నోరుకట్టుమైతిమి, విలువలు=వెలలు, మనఁజేయన్ = బ్రతికింపఁగా, వెజ్జున్ =వైద్యుని,మదిమది...శ్రద్ధ=కుడిచి నెమ్మదిగానుండి మాకీ లేనిపోని యక్కఱ అయేమివచ్చె, పీడ...మాకు=నీబిడ్డఁడు ఏమైతేనేమి మాపీడవ దలదు, సడిగొట్టక=నసపెట్టక, సుద్ది=సంగతి, ఉలికి=భయపడి, శోక శిఖి= దుఃఖాగ్ని, చాఁగఱగొట్టన్ = బాధింపఁగా,. సెలవులన్ = పెదవిమూలలం.

విరిసి జుంజుఱుదల వ్రేలాడఁ జెమట
దొరుఁగుకక్షుంబుల దుర్గంధ మొసఁగఁ
బిసరు గాచినకుండ పేర్పు చందమున
నెసఁగినబాకి నో రెంత యుఁ దెఱచి
కలవరింతల వాడగరితలు బెదరఁ
బెలుచఁ బండ్లును బెటపెటఁ గొరుక్క కొనుచు
నొడలిచీర నెఱంగ కుదరంబు పెద్ద
తడగంబుగతిఁ దోఁపఁ దనప్రక్కలందుఁ
జడుగును బేకయుఁ బలెఁ బడి మునిఁగి
పడుచులు గూర్కంగఁ బందిచందమునఁ
దెప్పున నిద్రఁ జెందిన యటమీఁద
నప్పద్మలోచన యల్లన లేచి
యంధకారమును శోకాంధకారమును
బంధురం బగుచు లోపల వెలుపలను
గిఱిగొని కవయంగఁ గెంగేల నొక్క
కొఱవిఁ గైకొని వడుగులు సెప్పి చనిన
కడకుఁ బోయినత్రోవగా నొక్కతెయును

డు, జుంజుఱుతల=పల్లతలయందు, కక్షము=చంక, పిసరు=కడిగినధాన్యములో త్రోపుడుపడినది, కుండ పేర్పు=కుండ పెంకు, బాకి= పెద్ద, తడగము=ఎద్దుమీఁద నీళ్లుతెచ్చెడి తోలుసంచి, పడుగు=వస్త్రపు నేఁతయందలి నిడుపునూలు, పేక =వస్త్రపు నేఁతయందలి అడ్డనూలు, పడుచులు=పిల్లవాండ్రు, బంధురము=అధికము, లోపల శోకాంధకారమును, వెలుపలఅంధకారమును, గిఱిగొని=నెలకొని, కవయంగన్=క్రమ్ముకొనఁగా, పోయినత్రోవఁగా=పోయినదే దారిగా-తాను తెలియకపోయినదారియె దారిగాననుట, వటభస్మ... నుంజర్ =కాళ్లకడ

దొడరినపతిభక్తి తోడుగా నరిగి
పొడవైన వటభస్మపుంజంబు గాళ్ల
కడను బుట్ట తలాపికడ నుండ నిట్లు
పడి కన్ను లరమోడ్చి పాదముల్ వీడు
పడఁ జూచి మృదుపాణిపల్లవయుగము
వెడఁదయురంబుపై వ్రేసి గళంబు
కుడి దిక్కు భుజముపైఁ గొండొక వంచి
మొగ మోరగాఁ బెట్టి ముందటిచుంచు
జిగి దప్పి కెంధూళిచే బీదువాఱి
యొక వికారము లేక యూరక తొల్లి
ప్రకటనిద్రావస్థఁ బరఁగుచందమున
నున్న యాలోహితాస్యునిఁ జూచి ప్రాణ
మున్నదో లే దని యువిద మూర్ఛిల్లి
ధర మీఁదఁ బడి పెద్దదడవుకుఁ దెలిసి
పురపురఁ జిత్తంబు పొక్క నందంద
చెందమ్మిరేకులఁ జెనకుహస్తముల
ముందలయును మొగంబును మోఁదుకొనుచుఁ
జాలఁ గీ లెడలినజంత్రంపుబొమ్మ
పోలిక మూర్ఛిల్లి పుత్రుపై వ్రాలి

మత్తిపొడిరాసియు, తలాపికడపుట్టయును గానుండునట్లు, వీడుపడఁ = వేఱువేఱ ఎడగలుగఁగా, మృదుపాణి పల్లవయుగము=చిగుళ్లవంటి మెత్తనిచేతులదోయి, వెడఁదయురము=విశాలవక్షము, గళంబు=మెడ, చుంచు=కూఁకటి, జిగిదప్పి=కాంతిమాసి, కెందూళిచే బీదువాఱి-ఎఱ్ఱదుమ్ముచేత వన్నెమాఱి, చెనకు=మాఱాడు=పోలునట్టి, కీలుఎడలిన=మఱవీడిన, కల్యాణవిహార=శుభమైన నడవడిగలవాఁ •

క్రమ్మఱఁ దెలివొంది కన్నీరు దొరుఁగ
నమ్మదిరాక్షి యిట్లని యేడ్వఁ దొడఁగె
'హా లోహితాస్య వంశైక విస్తార
లాలితసౌభాగ్యలక్షణాకార
హా నిర్వికార మహాగుణాధార
భూనుతఘనమణిభూషణోదార
హా సుకుమార కల్యాణవిహార
వాసి కెక్కినచక్రవర్తికుమార
తిన్ననినగ వామతించునీమోము
కన్నులపండువుగాఁ జూడకున్నఁ
బులకండ మొలుకునీ ముద్దులమాట
లలవడ వీనుల నాలింప కున్న
మెఱుఁ గారునీబోదు మేను చిత్తంబు
కఱవు వో నక్కునఁ గదియింప కున్న
నోడలఁ బ్రాణము లుండ వొకనిమిషంబు
నెడముగా నినుఁబాసి యే నెట్టు లోర్తు
నే తెరువునఁ బోయి యే నెట్లు వత్తు
నాతోడఁ జెప్ప వే నాతోడునీడ
యెచ్చటు నుండి నిన్నెలమి నేఁ బిలువ
వచ్చి నన్ బాడగాంచి వదనాబ్జ మలర
నెదురుగా వత్తు నేఁ డేటికి రావు

డా, తిన్ననినగవు=చక్కనినవ్వు, ఆమతించు=పుట్టు, పులకండము=కండచక్కెర, బోదు మేను-గోముగాఁ బెరిఁగిన మేను, అక్కునన్=ఱొమ్మున, ఎడముగా = తెలియ గా-నీకు నాకు చేరిక లేనట్లుగా, ఎచ్చటనుండిన్=ఎక్కడనుండిగాని, మరుఱ=ప్రే

మది నీకు నా మీఁద మరు లెందుఁ బోయె
వడుగులచేత నీ వార్త విన్నపుడె
తడయక నే రానితప్పు పైఁ బెట్టి
యలుకమై ముఖ పద్మ మవ్వలఁ జేసి
పలుకవు నే నిట్లు పలుమాఱుఁ బిలువ
నో యన్న నే మని యొకమరి కింక
నో యన్న నీ కింక నుడిగి నాలోని
కుం దార్పవే పైఁడికుండలమేడ
లందు రత్నావళి నలరునుయ్యేలల
సుదతులు జోకొట్టి జోలలు వాడ
నిదుర వోయెడునీవు నేఁడు రానేలఁ
బడి నక్కఱవ నిర్భయమున నడవి
నుడుగక నిద్దుర నొంది యున్నాఁడ
వే మందు నింక నె ట్లేమందు విధిని
నేమందు వెట్టిన నెసగుఁ బ్రాణమ్ము'
లని యని పలవించి యవనిపైఁ బొరలి
తనయుని ముక్కునఁ దన వ్రేలు మోపి
యుడుగక మెల్లనె యూరుపు లరసి
'యొడలఁ బ్రాణము డాఁగి యున్నది గాని

ము, పైఁ బెట్టి=మీఁద మోపి, ముఖపద్మ మవ్వలఁజేసి = ముఖారవిందము పెడమఱ గాఁ ద్రిప్పుకొని 'ఓయన్నకు ఏమిఅని ఒకమరికి ఇంకకు ఓయన్న నీకింకకు ఉడిగి' అని ఛేదము. ఓయన్నా! నేనుఓయని పిలువఁగా ఇంకవొకసారి ఏమియనిచెప్పి, నీ కోపమునువిడిచి యనియర్థము, కుందు=దుఃఖము, పైఁడికుండల మేడలు=బంగారు కుంభములుంపఁబడిన సౌధములు, రా నేల=రాతి నేలయందు, ఏమందు... నెట్లు=

చావఁడు వీఁ'డని చర్చించి మఱియు
భావించి యిది యేల వలవని యాస
వత్తురే చచ్చినవారును మరల
నిత్తఱి నిటు చావ నిది కట్టడయ్యె
నిన్నియుఁ గల్ల లూహింపఁ గౌశికుఁడు
నన్ను వేదనఁ బెట్టి నలిఁ బన్ని నట్టి
మాయ గా కని దైవమా' యని కొడుకుఁ
బాయనియక్కునఁ బట్టి పాలిండ్ల 2030
నొత్తి 'యో యమ్మ చ న్నొల్లఁ' డన్ శోక
మొత్తి యా కఱచినయురగంబు దలఁచి
శ్రుతిబాహ్యుఁ డిలఁ బుట్టుగ్రుడ్డు తామసుఁడు
గతిచెడ్డ చెడుగు తెక్కలి బొక్కలాఁడుఁ
బదవిహీనుఁడు జగ త్ప్రాణభక్షకుఁడు

ఇఁక నేనెట్లు బ్రదుకుదును, వలవనియాస=కూడనియాస, కట్టడి=ఏర్పాటు, పాయనియక్కునన్=కొడుకు నెన్నఁడును ఎడఁబాసియుండని తనఱొమ్మునందు, ఓయమ్మ చన్నొల్లఁడు అన్ శోకము=ఓయమ్మా చన్ను నొల్లఁడేయనెడి శోకము, ఉరగము=పాము, శ్రుతిబాహ్యుఁడు=చెవులులేనివాఁడని సర్పపరము-వేదబాహ్యుఁడని అర్థాంతరము, పుట్టుగ్రుడ్డు=గ్రుడ్డునఁబుట్టినది, అని సర్పపరము-పుట్టినది మొదలుగా గ్రుడ్డియైనవాఁడని యర్థాంతరము, తామసుఁడు=నీచుఁడు, తామసస ర్పజాతి, గతిచెడ్డచెడుగు=దారి సరిగాలేక వంకరగానుండుదుష్టజంతువు-దారితప్పినదుష్టుఁడని యర్థాంతరము, తెక్కలి=దొంగ, బొక్కలాఁడు=బొక్కలందుండువాఁడు - దాఁగుబోతని యర్థాంతరము, పదవిహీనుఁడు = కాళ్లులేనివాఁడు - అంతస్తులేనివాఁడని యర్థాంతరము, జగత్ప్రాణభక్షకుఁడు = వాయువునుభక్షించువాఁడు, జగత్తులోనివారి ప్రాణములనుభక్షించువాఁడు.

వెదకి యీవనపాల విత్తు నేమందు'
నని పాము నిందించి యంతరంగమునఁ
దను దానె యూరార్చి ధైర్యంబు దెచ్చి
'వెల్లువ వారలినవిధిని నీయడవి
మల్లడి గొనువగ మాన కేడ్చినను
సుతునిప్రాణములు వచ్చునె వీనిఁ బుణ్య
గతికిఁ బోవ దహించి కాలకౌశికుని
ముదిత మేల్కొనకయ మున్నె నేఁ బోయి
వదలక పని దీర్ప వలయు నిచ్చోటఁ
దడయుట గా' దని తనచీర బిగిచి
కొడుకు వీఁపునఁ గట్టుకొని కొంత దవ్వు
చని చితికేశాస్థిశకల కపాల
ఘనచర్మ సంకీర్ణఘట జీర్ణశూర్ప
భసిత సముద్భటపటునటద్భూత
విసర బేతాళసంవృత్తమై చూడ
నతిభీకరం బైనయా రుద్రభూమి
ధృతిఁ జొచ్చి యం దొక్క దెసఁ బుత్రు డించి

వెల్లువ వారలినవిధిని=ప్రవాహము ప్రవహించినతీరుగా, మల్లడిగొనువగన్ = పెనఁగొనుదుఃఖమున - ఒకదుఃఖముతో మఱియొకదుఃఖము పెనఁగొనునట్లుగా, బిగిచి=బిగించి, చితి...సంవృత్తమై - చితి=సొదలు, కేశ=వెండ్రుకలు, అస్థి=ఎముకల, శకల=తునుకలు, కపాల=పుఱ్ఱెలు, ఘనచర్మ=పెద్దతోళ్లు, సంకీర్ణఘట=చెల్లచెదరైనకుండలు, జీర్ణశూర్ప=చిరిఁగినచేఁటలు, భసిత=బూడిద, సముద్భట=మిక్కిలి ఉద్ధతమైనదియు, పటు=బిట్టుగా, నటత్=ఆడుచున్న, భూతవిసర=భూతసమూహములు, బేతాళ=బేతాళుఁడును, సంవృత్తము

పొంత యొల్కులలోనఁ బొడవడి కాలి
కొంత చిక్కినకడకొఱవులు దెచ్చి
కుఱుప్రోఁగుగా నిడి కొడుకు నం దునిచి
కొఱవి నొక్కటఁ దలకొఱవిడఁ బూని
చేతు లాడక మోము చీరతో నొత్తి
యాతురంబున నేడ్వ నా యార్తరవము
విని హరిశ్చంద్రుండు విస్మయం బంది
'ననుఁ గన్మఱంగి యీనడురేయి నకట
యీ వల్లకాటిలో నీ యార్తరావ
మీవిధి విన వచ్చె నెలుఁగుచందమును
బోలింప సతి గాని పురుషుండు గాఁడు
చాలు నీతలపోఁత సయ్యన నేఁగి
కదిసి చూడక పొందు గాదని ముద్ర
గుదియ మూఁపున నిడి క్రూరఖడ్గంబు
మొలద్రిండుతో నంట ముడి వేసి బిగిచి
కులగిరిపై నుండి కుంభినిమీఁది
కసమున నుఱుకుసింహంబుచందమున

వర్తించునట్టిది, పొంతయొల్కులు=దాపటిశీనుఁగులు, పొడవడి=కనఁబడి, కడకొఱవులు=కాలఁగా మిగిలినకట్టెలు, కుఱుప్రోగు=చిన్నరాసి, కొఱవి...విడఁగ=ఒక్కకొఱవిచే తలయందు పెట్టుకొఱవిని బెట్టుటకు, మోముచీరతోనొత్తి=మొగమును చీరతోఁగప్పుకొని, కన్మఱంగి=ఏమఱించి, ఎలుఁగుచందమును బోలింపఁగాఁగ=కంఠధ్వనితీరును తారకాణచేసిచూడఁగా, సతి=స్త్రీ), చాలు నీతలపోఁత=స్త్రీయోపురుషుఁడోయని యిచటనేయుండి తర్కించుకొనుచుండుట చాలును, పొందుగాదు=తారకాణ యేర్పడదు, మొలద్రిండు=మొలయందలిదట్టి, కుంభిని = భూమి, కసమునఁగ = దర్పమున, ఆదట = ప్రేమము,

మసలక యారాజు మంచపై నుండి
మేదినిఁ బడ దాఁటి మెల్లన వచ్చి
యాదటఁ గనుఁగొనునప్పు డయ్యింతి
నెరసినకురులును నెఱి ధూళిఁ దూలి
విరిసినసీమంతవీథియు వదలి
జాఱినపయ్యెదఁ జన్నులమీఁదఁ
గాఱెడుకన్నీరుఁ గరపల్లవమునఁ
గదిసినచెక్కును గలికిలే నవ్వు
గుదిసినచూపును గొండొక వదలి
మూఁపుపై వ్రేలుక్రొమ్ముడియును వగల
వాఁపోవఁ గెంపారువాలుఁగన్నులును
వెడలునిట్టూర్పులు వెగచు కుత్తికయు
బడలినమేనును బగిలినమోము
మగిడినచనుకప్పు మాసినచీర
పగిలినయధరబింబము నై తలంపఁ
బలుచనిమొగిలులోపలఁ దోఁచుచంద్ర
కళభంగి మాఁగుడు గవిసి మానికపు

నెరసినకురులును=చెల్లచెదరైన తలవెండ్రుకలును, నెఱి=ఒప్పు, ధూళిన్=దుమ్ముచే, తూలి=పసచెడి, విరిసిన సీమంతవీధి=విచ్చయిన పాపటరేక, లేనవ్వుగుదిసినచూపు=లేఁతనవ్వు తీసిపోయినదృష్టి, కొండొక=కొంచెము, వగల...వాలుఁగన్నులు=దుఃఖములచే రోదనముసేయఁగా సెజ్జఁబాఱిన విశాలములైన నేత్రములును, వెగచుకుత్తికయు=వెక్కి వెక్కి యేడ్చుచున్నగొంతును, మగిడినచనుకప్పు=తొలంగిపోయిన చన్నులమీఁదిపయ్యెద, పగిలినయధరబింబము=పీఁటలువాఱిన దొండపండువంటిమోవి, పలుచనిమొగిలు=పలుచగానున్నమబ్బు, మాఁ

బొమ్మను మసిపాఁతఁ బొదిఁగినమాడ్కి
నెమ్మేనిక్రొమ్మించు నిగుడక మాసి
నాకేశుఁ బాసిననాఁటిపౌలోమి
చేకొన్నదుర్దశఁ జెందిన ట్లున్న
భావించి యాత్మలోఁ బలుమాఱు వగచి
భూవల్లభుఁడు దానిముందఱ నిలిచె
నిలిచినఁ గనుఁగొని నివ్వెఱపాటుఁ
గళవళంబును మదిఁ గడలు కొనంగఁ
దొలఁగినపయ్యెద తుంగ స్తనముల
నలవడఁ గప్పి నయ్యబ్జాక్షిఁ జూచి
'వెఱవకు మీవయో వెలఁది యిచ్చోట
నెఱసినచీఁకటి ని ట్లొంటి నున్న
నెఱసాహసివి మఱి నీకేటి వెఱపు
మఱుఁగు పెట్టక చెప్పుమా నీకు నిట్టి
నెగు లింతయును నేమినెపమున వచ్చె
మగువ నీ పేరేమి మగనిపే రేమి
యెచ్చట నుండుదు వీ బాలుఁ డెట్లు
వచ్చె' నావుడు ముఖాబ్జము వ్రేల వైచి

గుడు=నలుపు - మాలిన్యము, మసిపాఁతక్=మాసినగుడ్డను, నెమ్మేనిక్రొమ్మించు=దేహముయొక్క క్రొత్తకాంతి, నిగుడక=ప్రసరింపక, నాకేశు...దుర్దశక్=దేవేంద్రుని ఎడఁబాసినప్పటి శచీదేవిపొందిన దురవస్థ, నివ్వెఱపాటు=ఆశ్చర్యము, కళవళము=కలఁత, నెఱసినచీఁకటి=నిండుకొన్న చీఁకటి, నెఱసాహసివి=పూర్ణసాహసము గలదానవు, నీకేటివెఱపు=ఇంతటిసాహసముగల నీకుభయమేల, నెగులు=బాధ, విప్రవరునింట=బ్రాహ్మణోత్తముని గృహమునందు, తప్పనా

కన్నుల బాష్పంపుఁగణము లందంద
చన్నుగుబ్బల మీఁద జలజల దొరుఁగఁ
బొరిఁబొరి వగచుచు భూవల్లభునకుఁ
గరుణ రా గద్గదకంఠి యై పలికెఁ
'బురుషవరేణ్య యీపురి నొక్కవిప్ర
వరునింట దాసి నై వర్తించు చుందు
నప్పు దీర్పఁగ నుపాయము మఱి లేక
తప్ప నాడక పతి దన్నమ్ము కొనియె
నాసుతుఁ డితఁ డంసనారి నా పేరు
భూసురుం డడవికిఁ బుత్తేర వేల్మి
కట్టెల కై వచ్చి కడు నుగ్రమైన
కట్టిడిభుజగంబు కాటునఁ జచ్చె
ననఘ మీ రెవ్వ రి ట్లనుకంప మీఱఁ
దనశోక ముడుపఁ జిత్తమునఁ దలంచి
విచ్చేసి నట్టియావిశ్వనాథుఁడవొ
నిచ్చలు బహుభూతనివహంబు గొలువ
నిచ్చలుఁ బ్రియ మార నీ రుద్రభూమి
నచ్చుగా విహరించునాభూతపతివొ
యెఱిఁగి యుండితి రేని యేమైన మందుఁ
గరుణ నిచ్చి సజీవిగా వీనిఁ జేసి

డక=లేదుపొమ్మని అబద్ధముచెప్పలేక, తన్నమ్ముకొనియెన్=నన్నమ్ముకొనెను, భూసురుఁడు=బ్రాహ్మణుఁడు, పుత్తేరన్=పంపఁగా, వేల్మికట్టెలు=హోమమునకైనసమిధలు, కట్టిఁడిభుజగము=క్రూరమైనసర్పము, అనుకంప=దయ, తనశోకము=నాశోకము, విశ్వనాథుఁడవో=కాశీ విశ్వనాథుఁడవో, భూతపతివో=శివుఁ

నన్ను రక్షింపుము' నావుడు దాని
సన్నుతప్రియవాక్యసరణిచేఁ దనదు
కులసతి యవుట నిక్కువముగా నాత్మఁ
దెలియక చంద్రమతీ దేవి కనియె
'భూతనాథుఁడఁగాను భువి నెల్ల జనుల
చేత మ్రొక్కులు గొనుసిద్ధుండఁ గాను
వెడఁగుమందులచేత విష మెట్లడంగుఁ
జెడునాకో చీర రాచినఁ బాముకాటు
మందుఁ బెట్టఁగ నేర మనఁ జేయ నేర
నెందు నిప్పురమున నీ రుద్రభూమి
గుత్తగాఁ గైకొని గురుభుజశక్తి
నొత్తి యెవ్వరినైన నుక్కడఁగించు
బలియుండు చండాలపతి వీరబాహుఁ
డెలమిమై మన్నించి యీ ముద్రగుదియఁ
దగ నిచ్చి యీకాడు తఱలక రేయుఁ
బగలును గావంగఁ బనిచె నన్నిందు
వీరదా సనుపేర వెలయుచుండుదును
వారక నడురేయి వచ్చి నీ విట్లు
నన్నుఁ గానక యుండ నందనుఁ దెచ్చి
పిన్ననిఁ జితిమీఁదఁ బెట్టంగఁ దగునె
నెలఁతవు గాన మన్నించితి నిన్నుఁ

డవో, చెడునాకో చీరరాచినఁబాముకాటు=పాముకఱచిన విషమును గుడ్డ తో రాచి తుడువఁగా తీసిపోవునా, మనఁజేయక=బ్రతికించుటకు, గురుభుజ

దలఁ ద్రెవ్వ వేయుదుఁ దక్కొరుఁడైన
సాద వేర్పఁ దగునంత చోటుకు మాడ
మొదటనే తెచ్చి మాముందఱఁ బెట్టి
పిదప దహింతురు పీనుఁగుఁ దెచ్చి
ముదిత యీతగినచొప్పున నీవు దెచ్చి
యీకుమారున కగ్గి నిమ్మిటు పొసఁగ
లేకున్నఁ గాల్చి పోలేవు నన్నేలు
నొడయుఁడు వీరబాహునియడ్గులాన
వెడలి పో' మ్మనిన నవ్వోలఁది యిట్లనియెఁ
'బరహితచరిత నాపై నొకకొంత
కరుణ సేయక సిరి గలదానివలెనె
యడిగెదవేల నన్నదలించి యిపుడు
యెడపక నీన నీకేమి గూడెడిని
సకలదీవుల నేలుజనపతిపుత్రుఁ
డకట చేరెఁడునేల కర్హుండు గాఁడె
నీ వేమి సేతు పన్నినమునిమాయ
నా వెంటఁ దతిగొని నలఁచి పో నీక
పట్టి యీగతి నేలపై నిడి కాలఁ
బెట్టి ప్రాముచు బుసవెట్టు చుండంగ'

శక్తిఁ = గొప్ప బాహుబలముచేత, కాఁడు=శ్మశానము, తక్కొరుఁడు=మఱి యొక్కఁడు, సిరి గలదానివలెనే = సంపదలగల స్త్రీవలెనే, నీకేమిగూడెడిని = నీకేమిలాభము ఒనఁగూడఁగలదు, జనపతి పుత్రుఁడు=రాజకుమారుఁడు, తతిగొని=విడువక, నేలపైనిడి కాలఁబెట్టి ప్రాముచుఁ=నెలపైఁబెట్టి కాలితోరాచుచు, ఛాయగాఁ=చూచాయగా - జాడగా తనసంగతి సూచిత

నని యిట్లు చాయగా నాడిన మాట
విని హరిశ్చంద్రభూవిభుఁ డార్తిఁ గలఁగి
తగ విచారించి 'యీ తరుణి నా పత్ని
యగు' నని మనసు సయ్యాన మగిడించి
'గట్టిగా నెఱుఁగ కీగతిఁ దలంపే ల
పుట్టె విశ్వేశ నా బుద్ధిలో' ననుచుఁ
బరితాప మంది యప్పడఁతి నీక్షించి
మరి పల్కెఁ 'జోద్యంపుమాట లాడెదవు
నట్టేడుదీవులనడు మెల్ల నేలు
పట్టభద్రునికూర్మిపట్టఁట బాలుఁ
డామహీశునిదేవి వఁట నీకు విత్త
మేమియు లే దన్న నెటు నమ్మ వచ్చు
నీకెంత గలిగిన నిన్నదలించి
మాకుఁ గైకొన రాదు మాడకు మిగులఁ
జేకొని యేలిక చెప్పినచొప్పు
గాక నీ పేదఱికము నాకుఁ బొత్తె
పాటలగంధి నీపలు కియ్యకొనఁగఁ

మగునట్లు - 'ఏడుదీవుల నేలు రాజకుమారుఁ'డనుమాట జాడఁగాచంద్రమతీవృత్తాంతమును సూచించినదని భావము. మనసు సయ్యానమగిడించి=మొదటభార్య గాఁదలఁచి పిదప నట్లు తలఁపఁ గాదని మనస్సును త్రిప్పుకొని, గట్టిగానెఱుఁగక =రూఢిగా నన్నియుఁ దెలిసికొనక, పట్టఁట=పట్టియఁట - ఇటనిత్త్వనకు సంధివిచార్యము, నీకెంతగలిగినను=నీకు ఎంతసంపద యుండినను, మాకు ... మిగులన్ - మాడకంటె నెక్కువగా మాకుఁ బుచ్చుకొనరాదు, నీపేదఱికము నాకుఁ బొత్తె=నీలేమిడితో నాకేమైన సంబంధమా? నీలేమిడిని పాటింపవలసిన యక్కఱ

గాటిపాపని కేల కరుణ నీమీఁద
లే కున్న నాకిచ్చు లెక్కఁకుఁ జెల్లు
గై కొందు నిమ్ము నీ కట్టినమినుకు'
నావుడు నుల్కి యానాతి చిత్తమున
భావింపఁ దనపతిభక్తి పెంపునను
బొడగాన రా దన్యపురుషుల కేరి
కొడికమై నామెడ నున్నయీమినుకు
యితఁడె హరిశ్చంద్రుఁ డేఁక నేమి శంక
మతిలోన ననుచు నమ్మానవాధీశుఁ
డున్నదుర్దశకు బిట్టుల్లంబు గలఁగి
తన్నుఁ దా నెఱుఁగక ధరమీఁద వ్రాలి
ధృతి నెట్టకేలకుఁ దెలసి 'హా నాథ
సతతదయాలోల సత్యసంశీల
హా హరిశ్చంద్ర రావయ్య నీ పుత్రు
లోహితాస్యునిఁ బద్మలోచనుఁ జూడు
ముందు నీతొడలపై ముదమున నిద్రఁ
జెందినగతి నేఁడు చిత్తంబు పొక్కఁ
బన్నినచితిమీఁదఁ బడి దీర్ఘనిద్ర
నున్నాఁడు మేల్కొనఁ డొకమరి యైన
నా పుత్రరత్నంబు నా పాటుఁ జూడ

నాకు లేదనుట, కాటిపాపనికి=వల్లెకాటిలోని వానికి, నీపలుకియ్యఁ గొనఁగఁ గాటిపాపనికి నీమీఁదఁ గరుణయేల అనియన్వయము. చెల్లు–చెల్లుగా, మినుకు=తాళి,బొట్టు, నావుడున్=అనఁగా, ఉల్కి=అదిరి, నాతి=స్త్రీ), పొడగాన రాదు=కనుట కలవిగాదు, ఒడికమై=మనోహరమై, బిట్టు=మిక్కిలి, ఉల్లంబు=

నోపక వచ్చి తా నున్నవాఁ డిచటఁ
గాటిలోఁ గానరికన్నుల నున్న
చోట ని న్నిబ్భంగి శోకాబ్ధి ముంపఁ
దలఁచి మ మ్మిటుఁ దెచ్చి దైవంబు నీకుఁ
దెలిపెనే' యనుచు నద్దినకరకులుని
యడుగుల పై వ్రాలి యశ్రువు లురిలి
మడుఁగు గట్టఁగఁ జంద్రమతి విలపించు
'నో సార్వభౌమ నీ వున్నయీమంచ
భాసురరత్నసభామంటపంబె 2210
పటుభూతబేతాళపంక్తులు పీర
భటపరివారకప్రకరంబె నీకుఁ
బెను పొందుచితివహ్నిభీకరశిఖలు
ఘనతరకరదీపికాసహస్రములె
చదలఁ గ్రిక్కిఱిసినశవధూమపుంజ
మది భవత్కేళినీలాతపత్రములె

మనస్సు, నా పాటు...నున్న వాఁడిచట=నేను పడుపాట్లను జూడఁజాలక యి చ్చటికి వచ్చియున్నవాఁడు అని యుత్ప్రేక్ష. కానరిగన్నుల నున్నచోట= వెలుపలిసంగతు లొక్కటిని దెలిసికొన కుండునట్టి కన్నులతో నున్న యిచ్చో ట-వెలుపలజరుగు సుఖదుఃఖములు పాటింప వీలులేక నీవిచ్చటనుండఁగా ననుట. శోకాబ్ధిన్=దుఃఖసముద్రమునందు, మడుఁగుగట్టగన్=మడుఁగులుగా ఏర్పడఁ గా-వెల్లువలుగా కాఱఁగా ననుట, ప్రకరంబె=సమూహమా, పెనుపు...శిఖ లు=వర్ధిల్లుచున్న సొదనిప్పుల భయంకర జ్వాలలు,ఘనతర...సహస్రములె=మి క్కిలి గొప్పవైన వేనవేలు చేదివ్వెలా, చదలన్=ఆకాశమున, క్రిక్కిఱిసిన ...పుంజము= దట్టముగా వ్యాపించిన పీనుఁగు పొగలసమూహము, భవత్ కేళినీ లాతపత్రములే=నీయొక్క విలాసార్థమైన నల్లని గొడుగులా, శూల...జాలం

శూలకీలితనరస్థూలశిరోజ
జాలంబు లాఖేటసమయచామరలై
కరమర్థి నరశిరఃకఠినపాత్రములు
సరసతమంగళాచారకుంభములై 2220
జ్వలనప్రదేశనిజవ్యజనములు
ధళధళ మనుచిత్రతాళవృంతములై
ప్రజతండములు బరాబరి సేయ మత్త
గజములు నీవెంటఁ గదలి రావేల
నోజతోఁ బడివాగె నొప్పసాంబ్రాణి
తేజీలు నీవెంటఁ దిగిచి రావేల
వలనొప్ప దండెల వజ్రాలమించు
దొలఁకాడు చున్నయాందోళిక లేవి
పసిఁడితీఁగల కీలుపంజుల డాలు

బులు=శూలమందుఁ గ్రుచ్చఁబడిన మనుష్యుని పెద్దతలవెంట్రుకల సమూహములు, ఆఖేటసమయ చామరలై=వేటకుఁ బోవునప్పటి చామరములై, నరశిరఃకఠినపాత్రములు=మనుష్యుల తలలనెడి-అనఁగా పుఱ్ఱెలనెడి-కఠినమైన పాత్రములు, జ్వలన ప్రదేశ నిజవ్యజనములు=అగ్నినిమంట పెట్టుచోటనున్న యీవిసనకఱ్ఱలు, చిత్రతాళ వృంతములై=వింతలైన విసనకఱ్ఱలై, ప్రజతండములు=జనసమూహములు, బరాబరిసేయన్=హెచ్చరిక సేయఁగా, పడివాగె=ఎక్కుట కాయిత్తపఱుచునపుడు సవరించెడు గుఱ్ఱపుసవరణ, సాంబ్రాణితేజీలు=మేలైన గుఱ్ఱములు, ఇచట 'రావేల మదనిర్ఝరావేల పరిమళలోభలుబ్ధాళి భద్రేభఘటలు। తగవేల చూడఁ గ్రొత్తగ వేలసంఖ్యలై పడివాగెఁ బఱతెంచుప్రౌఢహయలు' అని హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమునందలి రచనతోడి సామ్యమూహించునది. దండెలన్=అడ్డకొయ్యలందు, వజ్రాలమించు దొలకాఁడు=మగరాలకాంతి ప్రసరించు, అందోళికలు=అందలములు, పసిడితీఁగల = బంగారుజరీతీఁగలయొ,

పస నైనముత్యాలపల్లకీ లేవి
యా తేజ మా రూప మా భుజాగర్వ
మా తెల్వి యాభాగ్య మా రాజసంబు
నెక్కడ నుడివోయె నెక్కడ నడఁగె
నెక్కడఁ దుద మొద లీదురవస్థ
కక్కటా' యని యేడ్చు నతివచిత్తంబు
వ్రక్కలఁ గౌఁగిటఁ జేర్చి భూవల్లభుండు
ముప్పిరి గొనుమూర్ఛ మునిఁగి యొక్కింత
తెప్పిఱి ధైర్యంబు దిగజాఱఁ దన్నుఁ
గప్పినపుత్రశోకంబున మునిఁగి
విప్పారుకన్నుల వెస నశ్రు లొలుకఁ
గొడుకురూపంబును గుణవిశేషంబు
నడుపును ముద్దును నగవుఁ దేజంబుఁ
బలుమాఱు నంకించి పలవించువిభునిఁ
దెలుపుచుఁ జంద్రమతీదేవి పలికె
'భానుకులేశ యీ పగిది నిద్దఱముఁ
బూని యేడ్చుచు నున్నఁ బొసఁగ దీమీఁద
వివరింపు మిదె ప్రొద్దు వేగుజా మయ్యెఁ
గదిసినచిమ్మచీఁకటి వెల్లఁ బాఱె

కీలుపంజుల=కీలుగల దివిటీలయు, డాలు పసనైన=కాంతి నీటుగలుగునట్టి, ఉడివోయెన్=తీసిపోయెను, 'ఈదురవస్థకు తుద మొదలెక్కడ?' అని యన్వయము, విప్పు ఆరుకన్నులన్=విశాలత నిండిన కన్నులందున్=పూర్ణవైశాల్యముగల కన్నులందనుట, అంకించి=పొగడి, వివరింపుము=వివేచింపుము, ప్రొద్దువేగు జాము=సూర్యుఁ డుదయించు సమయము, ఏతేక=రాక, ఏలికసాని=

నినుఁ డుదయాద్రికి నేతేక మున్న
చన కున్న నేలిక సానిచేఁ జావు
చెప్ప మే తెఱఁ' గన్నఁ జింతించి తగవు
దప్పక నధిపుఁ డ త్తన్వి కి ట్లనియెఁ
'జెలువ యీబాలునిఁ జిచ్చునఁ ద్రోయ
వలసిన నేలినవానిలాభంబుఁ
దప్పించి సత్యంబు దప్పి మోమోట
నిప్పని కియ్యకో నేరీతిఁ బోసఁగుఁ
బోసఁగ వీపలుకులు వ్రాయి ని న్నేలు
వసుధామరునిఁ గాంచి వదలక వేఁడి
వలయుమాడయు మఱి వాతిపాతికయు
వలనొప్పఁ గొని రమ్ము వడి నిట' కనినఁ
దనప్రాణనాథుసత్యవ్రతంబునకు
మనమున నలరి యమ్మహిపతి కాంత
తనయు నక్కడఁ బెట్టి తగ నప్పగించి
మనుజేశునకు మ్రొక్కి మసలక మరలి
పురవీథి నేఁగునప్పుడు కౌశికుండు
తరలాక్షిఁ జంపింపఁ దలఁచి యాక్షణమె
మొఱకువెంద్రుకలును ముదురు మీసములుఁ
గఱకునల్లనిమేనుఁ గలచోరు నొకనిఁ

ధొరసానియైన కలహాకంఠిక, చిచ్చునఁ ద్రోయవలసినన్ = నిప్పునందు వేయవలసి యుండినయెడల, ఏలినవాని లాభంబు దప్పించి= నాఏలికయైన వీరబాహునికి వచ్చు వాతిపాతిక మొదలైన యాదాయమును బోఁగొట్టి, ఇయ్యకోన్ = సమ్మతించుటకు, వసుధామరునిన్ = బ్రాహ్మణుని, ధాత్రీతలేశు పడఁతిన్ = రాజు భా

దడయక పుట్టించి ధాత్రీతలేశు
పడఁతిఁ జంపింప నుపాయంబుఁ గఱపి
పొరిఁబొరిఁ 'బొమ్మన్నఁ బోయి తలాఁకావి
చిర ముండ్ల బంతియు సెలకట్టె కత్తి
బలపంబు భ్రమరాలఁ బట్టినక్రోవి
యొలికి లోపలిభూతి యొగి మైల మందు
కుఱుసీలికాసెయుఁ గొంకి నారసము
నొఱపుగాఁ బూని వాఁ డుక్కున నేఁగి
యావారణాసిపురాధీశు నగరు
వావిరిఁ గన్నంబు వడి వేసి చొచ్చి
మిసమిస మనుచుఁ గ్రొమ్మెఱుఁగులు వాఱు
పసిఁడికుండలమేడపై నంద మైన
తూఁగుటుయ్యాలలోనఁ దోలుకారుమెఱుఁగుఁ
దీఁగబాగున నొప్పి దీపించు దాది
చెలువమై మించిన సిబ్బెంపుగబ్బి
వలుఁదపాలిండ్లలో వదనాంబుజంబు
గదియ నిద్రించుచక్కనిరాచపట్టి
కదలక మెదలక కాలున నూఁది

ర్యను, తలాఁకావిచిర=తలయందు కావి చీర, ముండ్లబంతి=ముండ్లువరుసగాఁగ లచెండు, సెలకట్టె మొదలైనవి దొంగసాధనములు, భ్రమరాల క్రోవి = దీప మార్పెడిపురుగులుగల గొట్టము, ఒలికిలోపలి భూతి=కాలిన పీనుఁగుసాదలో నిబూది, మైలమందు = స్త్రీరజఃకృతమై వశీకరణసాధనమగు నౌషధము, తోలుకారు = తొలుకరి కాలము, సిబ్బెంపు గబ్బివలుఁదపాలిండ్లు=సిబ్బెములు గల్గి బటువులై విజెవిగల చన్నులు, కదలక మెదలక కాలుననూఁది=కాలుచే

కుదియంగ వెసఁ బట్టి కుత్తుకఁ బిసికి
తోరంపుదివియలతో మాఱు మండు
హారమణీశోభితాభరణములఁ
గళవళం బందక కైకొని పోయి
మలఁగుచు నాచంద్రమతి సనుదెంచు
తెరువున కడ్డంబు దిగ్గన వచ్చి
గరువంబు మీఱఁ దస్కరుఁ డిట్టు లనియె
'నీవేళ నీవెంట నెవ్వరు లేక
నీవేల నీరీతి నేఁగెద వింటి
నలుగక చెప్పు మ' న్నఁ జిత్తమునఁ
గలఁగుచు నిలిచి యక్కమలదళాక్షి
వెగచి యేడ్చుచుఁ దన వృత్తాంతమెల్లఁ
దగఁజెప్పుటయు లేనిదయఁ దాల్చి వాఁడు
'నా చెల్లెలవు నీవు నలినదళాక్షి
యీచందమునఁ గుంద నేల కో' మ్మనుచుఁ
బన్నుగాఁ దనచేతిపసిబిడ్డ తొడవు
లన్నియు ముడిగట్టి యందిచ్చునంత
దాది మేల్కని రాచతనయునిఁ గాంచి
మదిలోన శోకంబు మానక యపుడు
చనుదెంచి యంతయు జననాథునకును

త్రొక్కి పట్టి కదలక మెదలకుండునట్లు చేసి, తోరంపు...భరణములన్ = పెద్ద దీపములతో పాటిగా వెలుఁగుచున్న హారరత్నములను శోభితములైన త క్కిన యాభరణములను, కళవళము=కలవరపాటు, గరువంబు = పెద్దఱికము వెగచి= వెక్కి, తొడవులు=భూషణములు, కుదియంగన్ =కీడ్వడునట్లుగా, ఊపి

వినిపించినను గడు విస్మయంబంది
కడువేగమునఁ బుత్రుకడకు నేతెంచి
కడకతోఁ దనదు దుఃఖము లెల్ల విరియఁ
'గొనకొన వీనిని గుదియంగఁ బట్టి
వనరంగఁ జంపినవాఁ' డెవ్వఁ డనుచు
వల నొప్పఁగాఁ దలవరులఁ బిల్పించి
వెలయ వారలకు నవ్విధ మెఱిఁగింప
మెఱుఁగుఁగైదువుల క్రొమ్మెఱుఁగులు దిశల
నెఱసినచీఁకట్ల నెడలంగ జడియు
కాలకింకరులు బింకపుఁదలవరులు
కోలదివ్వెలవారిఁ గొంచు నవ్వీథిఁ
'బడపడఁ డిదె దొంగపదపంక్తి చొప్ప
వదలకుం' డని వచ్చువారికి మున్నె
'దొంగ నాచేతికి దొరికె మీ రేల
వెంగళులై జాడ వెదకెద'రనుచు
వడిఁ జోరకుఁడు తలవరులలోఁ గలసి
తొడిఁబడఁ గృప మాలి తోయజనేత్రి
వెడకేలు బిగఁ బట్టి వెలుచ నందంద
పిడికిళ్లఁ బొడుచుచు బిట్టు తిట్టుచును
బ్రిదులక గొనిపోయి భీషణుం డనెడి
మొదలితలారిసమ్ముఖమునఁ బెట్టి

మెఱుఁగుఁ గైదువుల=తళతళలాడు ఆయుధముల, నెఱసిన=నిండిన, ఎడలంగన్=తొలఁగిపోవునట్లు, కోలదివ్వెలు=దివ్వటీలు, వెంగళులై=వెఱ్ఱివారై, బ్రిదులక=

సూడిద వెట్టి దా సురిఁగె నా చోరుఁ
డప్పుడు భీషణుం డాచంద్రమతిని
నిప్పులు గన్నుల నిగుడ నీక్షించి
కోఱమీసము నుల్చి కొని 'తన బారిఁ
బాఱి పోమ్మ నుచు నుద్భటవృత్తి లేచి
జంకించి చేవాలు జళిపించి వ్రేయ
నుంకించి శంకించి 'యువిద వధించు
రట్టు నా కేటికి రాజు ముందరనె
పెట్టెదఁ గా'క ని పేరోలగమునఁ
గొడుకుకుఁ బలవించు కొనుమహీపాలు
కడ నిల్పి నవరత్నకాంతుల మించు
తొంగలించెడుబాలుతొడవులమూట
ముంగల నిడిన 'హా ముద్దులపట్టి
హా కుమారక' యంచు నట వక్షమందు
దాకొన నొత్తి నేత్రముల నం దంద
తొరుఁగునశ్రులఁ దొప్పదోఁగి శోకాగ్ని
నెరియుచు విలపించు చెట్టకేలకును
గొంత ధైర్యము దెచ్చుకొని హరిశ్చంద్రు
కాంతాశిరోమణిఁ గనుఁగొని పలికెఁ

తప్పించుకొననట్లు, మచ్చెంబుగా=గుఱుతుగా, సూడిద=కానుక, సురిఁగె=ముఱుఁగఱ్ఱ్యైన. నుల్చికొని=మెలిఁబెట్టికొని, తనబారిఁబాఱి పోమ్ము=నాదా నుండి పఱుగెత్తిపోమ్ము, నవరత్నకాంతులమించు = నవరత్నములకాంతులయొక్క ప్రకాశము, తొంగలించెడు = ప్రకాశించెడు, తొడవులమూట = సొమ్ములముల్లె, దాకొనక = కదియునట్లు, దొడికి = తెగించి, అతివలు = స్త్రీలు,

గటకటా నిన్ను నెక్కడి దురాత్మకుఁడు
'కుటిలుఁడై యిటు సేయఁ గోరి పుత్తెంచెఁ
దొడవులకై తెంపుతోఁ బ్రాణములకు
దొడికి ముద్దులపట్టిఁ దునుమ నేమిటికి
నను వేఁడుకొనిన నింతకు మేలిమైన
వినుతభూషణములు వెలఁది నీ కిడనె
సుకుమారు నత్యంతసుందరాకారు
నకట చంపఁగఁ జేతు లాడెనే నీకుఁ
బురుషులకంటె నెప్పుడు నాఁడుగుణము
లరయ సాహస మెక్కు డతివల కనిన
యమరిననీతివాక్యము నిజ మయ్యె
రమణిరో దానవురాలవు గాక'
యని చాలఁ గోపించి యప్పు డారాజు
'ననుమానమే ల సయ్యన ధర్మమెన్న
దీనితో భాషింప దీనిఁ గన్గొనిన
నూనుఁ బాతక'మ ని యుర్వీశుఁ డాత్మ
నంతంత నడరుశోకావేశమునను
వింతగా 'భీషణ విను' మని పలికెఁ
బడఁతుక నా కన్నపట్టిపాదముల
కడ నిల్పి యీబాలఘాతుకిశిరము
వెసఁ ద్రుంపు మని చెప్పు వీరబాహునకు

దానవురాలవు = రాక్షసివి, ధర్మమెన్న... పాతకము = ధర్మము నాలోచింపఁగా నిట్టిఘాతుకితో మాటాడుటయు దీనిని గన్నెత్తిచూచుటయు నే పాతకముగావచ్చును, నాకన్నపట్టి= నేనుగన్నట్టి బిడ్డనియొక్క, 'యుమ్మరంబుగ వగ

మసలకు మిదియె ముమ్మాటికి సెలవు
పొమ్మన్న నప్పు డాభూపాలు దేవి
'ముమ్మరంబుగ మది ముప్పిరి గొనఁగ
వగపు లన్నియుఁ బాయ వరమిచ్చె దైవ
మగలనేటికిఁ జావు' కని తలపోసి
తల వాంచి తనకల్లఁదనము దీపింప
నిలిచి యూరక యుండె నేల వ్రాయుచును
పోఁడిగా నత్తఱి భువనముల్ వొగడ
నేఁడు హరిశ్చంద్రనృపశేఖరుండు
శ్రీకరనిజరాజ్యసింహాసనంబు
నీక్రియ విలసిల్ల నెక్కి నన్నట్లు
లాలితనిజమండలస్ఫూర్తి మెఱయ
బాలభానుఁడు తూర్పుపర్వతం బెక్క
నంత నాభీషణుఁ డనుతలారియును
బంత మేర్పడఁగ నాభానుకులేశు
కాంతఁ దోడ్కొని పోవఁగా రాజవీథి
నంతంత డగ్గఱి యాపౌరసతులు
గమి గూడి చూచి యక్కట దాది చన్ను
నిముక నేరనిచిన్ని నెత్తురుఁగందు
బంగారువంటిపాపని మెడఁ బిసికి

న్నియు మది ముప్పిరిగొనఁగఁ బాయ దైవమువరమిచ్చె' నని యన్వయము.
లనేటికి = చింతింపనేల, దీపింపన్ = ప్రకాశించునట్లుగా ఈక్రియ =
విధము, లాలిత...స్ఫూర్తి = మనోజ్ఞమైన తనబింబముయొక్క తోఁపిక,
...నెత్తురుఁగందు = దాదిచంటిలో నిముడ నేరనంత చిన్నిజొత్తుపాప, బిడ్డ..

క్రింగ నెచ్చటనుండి మృత్యువై వచ్చె
నాఁడుదొంగలు దఱుచైరి యో భువిని
జోఁడిగా బిడ్డలఁ బొరుగిండ్ల నుంచి
నిదుర వోవఁగఁ బాసె నేఁటితో మనకు
నిది మహాపద పుట్టె నీపట్టణమున
వదలక నిటువంటివారికి నెల్ల
బెదరుగా దీనిఁ జంపినఁగాని పిదప
ఢాక గాదనువారు 'తగ దాఁటదాని
నేకల్ల సేసిన నిటు పట్టి చంప
నాలికి ద్రిప్పుడు మేను నొకచోటు గోసి
తలఁగి పో మ్మందురు తనభూమి వెడలి
యాలోకకల్యాణి కీమానవతికి
నేలీల నీనింద యెసఁగెనో కాని
పరికించి చూడ నేపట్టున నైనఁ
బరమాణువంత పాపము గాన మెన్నఁ
డులుకుచు దొంగ దా నొకచోట నుండు
నొలయ నవిశ్వాస మొకచోట నుండు
నాఁటదానికి వశమమ్మ యీ మేటి

నేఁటితో మనకు = బిడ్డలను పొరుగిండ్లకేని పంపినను వారచట నెమ్మదిగానుం దురనునమ్మికతో నిదురపోవుటమనకు నేఁటితో తీఱెననిభావము-పొరుగిండ్లకుం గూడఁబంపరావచ్చె ననిభావము. ఢాక = భయము-హద్దు, ఆఁటదానిఁ = ఆడుదానిని,ఆలికి ద్రిప్పుడుగ్ = పీనుఁగునుజంపి త్రిప్పఁగా, మేనునొకచోటఁగోసి = దేహములో ఏదేనొకభాగమునుగోసి,డులుకుచు...నుండు = దొంగయులుకుచు తానగపడక యొకచోటనుండును. అపనమ్మకము దొంగకానట్టి మఱొక్క

కోటలు దాఁటి యాగోడలు దాఁటి
తాళంబు లెడలించి తలుపులు దెఱచి
కేళిమై రొప్పజాగిలముల మొఱఁగి
దాది వాకట్టి భూతలనాథుపట్టి
నాదట నీరీతి నట్ట్రొత్తి చంప
నూహింప నెవ్వఁడో యొకకన్నగాఁడు
సాహసంబునఁ బోయి చంపి యాతొడవు
లను వొందఁ గొనిపోవ నంత నారెకులు
తను గూడ ముట్టినఁ దరలాక్షిమీఁదఁ
జొప్పు పుట్టంగ నాసొమ్ములు వైచి
తప్పించుకొని పోయెఁ దనప్రాణభీతి
నేరము దనమీఁద నెరసిన లజ్జఁ
గూరి భూపాలునికొలువులోపలను
నిలిచి భాషింపఁగ నేరక చావు
కలుగక చనుచున్న' దనువారు గొంద
'ఱిది బాలఘాతుకి యెద నెన్ని చూడ
నిది వధూవధ దీన నెట్లాడ నెట్లొ

యందుండును, ఎడలించి = ఊడునట్లు చేసి, జాగిలములు = వేఁటకుక్కలు, మొఱఁగి = ఏమఱించి, ఆదటన్ = ఆసక్తితో, అట్ట్రొత్తి = మెడఁబట్టి, ఆరెకులు = తలారులు, కూడముట్టినన్ = కూడునట్లువచ్చిపైకొనఁగా, చొప్పుపుట్టంగన్ = దొంగజాడకలుగునట్లు, నెరసినన్ = వ్యాపింపఁగా - మోపంబడఁగాననుట, లజ్జఁగూరి = సిగ్గునొంది, ఇది... నెట్లొ = ఒకప్రక్కచూడఁగా, నిది బాలఘాతుకిగాన వధింపఁదగును. మఱియొకదృష్టినిజూడఁగా ఇది స్త్రీగాన స్త్రీవధముదగదు. కనుక తగును తగదు అని ఎట్లుచెప్పితే నేమివచ్చునో మ్మనకే

దోష మేవెంటను దొడరునో చనదు
దూషింప భూషింపఁ దుది నెంతవట్టు
తప్పను నొప్పను దైవ మెఱుంగు
నొప్పు నూరక చూచుచుం'టను వారు
పలువు రీరీతిని బలుచందములను
బలుకంగ నావీరబాహునికడకు
వదలక కొనిపోయి వసుధీశుఁ డాత్మఁ
జెదరక మును మూడు సెలవులు నొసఁగి
యాన తిచ్చినచందమంతయుఁ దెలియ
వానికిఁ జెప్పి యవ్వనజాక్షి నపుడు
బెడిదంపుబొవురుఁబిల్లివాతికిని
దొడిఁబడ రాచిల్కఁ ద్రోయుచందమునఁ
దగ నప్పనము సేసి తలవరుల్ దాను
మగిడి భీషణుఁ డేఁగె మనుజేశుఁ గొలువ
వీరబాహుండును విభునాజ్ఞ సేయఁ
గోరి చయ్యన నతిక్రూరవర్తనులఁ
గ్రొవ్వాఁడిమృత్యువుకోఱలు వ్రాలె

జోలియేల, దోష మే...దొడరునో= ఎట్లు చెప్పితే దోషము గూడవచ్చునో, చనదు దూషింపభూషింపక్ =దూషించుటయు భూషించుటయు రెండును ఒప్పదు. తుది... మెఱుఁగు=కడపటనీవిషయమున తప్పెంతమాత్రమో ఒప్పెంతమాత్రమో దైవమే యెఱుఁగును. ఒప్పునూరక చూచుచుంట=ఊరక చూచుచు మాత్రముండుటయేతగును. మూఁడు సెలవులునొసఁగి=ముమ్మాటికిఆజ్ఞ చేసి, అప్పనముచేసి =అప్పగించి, అతిక్రూరవర్తనులక్ =మిక్కిలిక్రూరమైన నడవడిగలవారిని, క్రొవ్వాఁడిమృత్యువుకోఱలు=మిక్కిలివాఁడియైనమృత్యువుయొక్క కోఱపండ్లు,మ

మవ్వంపుమెఱుఁగులమాడ్కి మేలైన
బిత్తరంబులు సిమ్ము బెడిదంపువాలుఁ
గత్తులు గలభయంకరులఁ గింకరుల
వీక్షించి 'మీరెల్ల వెసఁ బ్రేతభూమి
కక్షీణగతి నేఁగి యచ్చోట నున్న
వీరదాసను నెఱవీరుని చేతి
కీరమణీమణి నిచ్చి చంపింపుఁ'
డనుటయు వార లయ్యతివఁ దోడ్కొనుచుఁ
జని వీరదాసునిసన్నిధి నిలిపి
పతిమానతియు వీరబాహునిపంపు
నతిచిత్రముగఁ జెప్ప నది విని యలికి
వెఱఁగంది 'బాపురే విధిచేతఁ గడువ
నెఱవాదు లెవ్వరు నిఖిలలోకముల
నేఁటితోఁ గడముట్టెనే కౌశికుండు
గాటంబుగా సల్పు కపటనాటకము
వెఱచినవానిని వెన్నిచ్చి యోడి

వ్వంపుమెఱుఁగులు=లేఁత మెఱపుఁదీఁగలు. ఈరెండును బెడిదంపువాలుఁగత్తులకు విశేషణములు, వాలుగత్తులు బెడిదములగుటకు క్రొవ్వాడిమ్రుత్యువుకోఱలును బిత్తరములు చిమ్ముటకు మవ్వంపుమెఱుఁగులును ఉపమానములు, బిత్తరములు=బెళబెళ కాంతులు, బెడిదంపు=భయంకరమైన, అక్షీణగతిన్ = కొఱవడనినడతో - వేగముగా నడచి, విధిచేతన్ = దైవకృత్యమును, కడవన్ = అతిక్రమించుటకు, నెఱవాదులు= నేర్పరులు, కడముట్టెనే=ముగింపునొందినదా. గాటముగాన్ =కఠినముగా, కపటనాటకము=బూటకములుపన్ని యాడించునాట- నేఁటితో ముగింపు నొందెనాయనుట, చంద్రమతి వధింపఁబడనున్నది గనుక వధించుటతో

పఱచినవానిని భయమునఁ బూరి
గఱచినవానినిఁ గైదువుఁ బూన
మఱచినవానిని మఱిదిక్కు లేక
మఱుగుఁ జొచ్చినవాని మదిలోనఁ గరుణ
నెఱయఁ బ్రోచుట నాకు నియమవ్రతంబు
పరికింప నిట్టిచో బడలినయబలఁ
దెరలక ఘోరాసిఁ దెగ వ్రేయు మనుచు
నాకడ కంపించినాఁడు నా స్వామి
నా కేల వగ పన్న నా కేలు సాఁగ
దీకీడుఁ గావింప నిది తప్పుత్రోవ
యే క్రియ గల దింక నేమి సేయుదును
సుతుని దుర్మృతికి నేడ్చుచు మఱి కూర్మి
సతిఁ గృపాణాహతిఁ జంపఁ బాలయ్యె'
నని యుత్రశు లొలుక మోమర వాంచి యున్న
మను జేశునకుఁ జంద్రమతి యిట్టు లనియె
'నినకులాధీశ నీ వెఱుఁగనియట్టి

విశ్వామిత్రునిబూటకములన్నియుఁ దీఱిపోవునని భావము. పూరిగఱచినవానిని= కసవునోటఁబెట్టుకొన్నవానిని, కైదువుఁ బూనన్ = ఆయుధమునుదాల్చుట కు,పరికింపన్ = విచారింపఁగా, బడలినయబలన్ = అలసియున్నస్త్రీని, అలయకయున్న పురుషునే శరణుఁజొచ్చినచోఁ బ్రోవవలసియుండఁగా అలసిన స్త్రీని కత్తితోనఱకుట యెట్లుఅనిభావము, నాకడకు అన్నన్ =నాయేలిక నాచెంతకుఁ జంపుమనిపంపినాఁడుగాని నేనె చంపఁదీసికొనిరాలేదు కాఁబట్టినాకుదీనినిగుఱించి విచారమెందుకు అన్నచో, నా కేలు సాఁగ దీకీడుగావింపన్= ఈచెఱుపునుజేయుటకు నాచేయి నిగుడఁజాలదు.ఇది తప్పుత్రోవ=నాచేయి సాగకుండుటయు తప్పుమార్గము, కృపాణాహతిన్ = కత్తివాటున, పా

వినుతధర్మంబులు వేయొండు గలవె
మున్ను స్వామిద్రోహి మోవ లే ననుచుఁ
బన్నగతల్పుతోఁ బలికె భూదేవి
తన్ను మోచినచోటఁ దగ వట్టె పెట్టి
మిన్నక సురిఁగిన మెత్తు రే జనులు
నీపురీశ్వరుఁడు ని న్నేలినసామి
యీపని విధియించె నిది గాక నాకు
రూఢిగా రాకుమారునిఁ జంపె ననెడి
యాడిక తలగూడె యభిమాన మెడలె
నటు గాన నను జంప నర్హ మీవేళ
కటకటా నీవేల కరుణఁ దాల్చెదవు
తక్కినసీచవర్తనులచేఁ జావ
కిక్కడ నాజీవితేశుఁడ వైన
నీచరణంబులు నెమ్మితోఁ గొల్చి
నీచేత మృతిఁ బొంది నీపొందు మీఁద
నే పొందఁగాఁ గంటి నెట్టిసౌఖ్యంబు
లీపొందు రా వింక నెడ సేయనేల

లయ్యెన్ = పాలుపడవలసి వచ్చెను, పన్నగతల్పుతోన్ = శేషుఁడు సెజ్జగాఁగల విష్ణునితో, తన్ను మోచినచోట = తన్ను పోషించి భరించునట్టిస్వామియెడల, తగవు అట్టెపెట్టి మిన్నకసురిఁగినన్ = ధర్మమును జేయక యట్లె దిగవిడిచి యూరక మఱుఁగుపడినయెడల, రూఢిగాన్ = గట్టిగా, ఆడిక = నింద, తలగూడెన్ = సంభవించెను, అభిమానమెడలె = గౌరవము తీసిపోయెను, నిందపాలై గౌరము గోలుపోయియున్న నేను బ్రతుకుట యుక్తముగాదు గాన నన్నుఁజంపుట యర్హము, మీఁదన్ = ఉత్తరకాలమందు-లేక పరలోకమందు-లేక జన్మాంతరంమ

నరులును మునులుఁ గిన్నరులును సురలు
నరుదంది యిందును నందును బొగడఁ
దలఁ 'దెంపు'మని తెంపు దలకొనఁ బలికి
జలజాక్షి తనచీర చక్కఁ నమర్చి
ప్రాణేశు వలగొని పదముల కెరగి
పాణిపల్లవములు భక్తితో మొగిచి
యనుదినరక్తపంకారుణం బగుచుఁ
గనుపట్టి జేవురుగట్టుచందమున
నున్న యా వధ్యశిలోపరిస్థలిని
జెన్నారి చిఱునవ్వు సెలవిఁ దళ్కొత్తఁ
బద్మాసనంబునఁ బడఁతి గూర్చుండి
పద్మినీవల్లభుపైఁ జూడ్కి నిలిపి
'లోకలోచన సర్వలోకైకవంద్య
నాకు వేవేల జన్మంబులయందు
సతతపుణ్యుని హరిశ్చంద్రభూవిభునిఁ
బతిగా నొనర్పు మీపార్థివేశ్వరుని
యాపద లన్నియు నడఁచి సత్యంబు
దీపింపఁ జేయు మీతెఱఁగున'ననుచు
వినయంబు నెక్కొన వేఁడి చిత్తంబు
తనపతిపైఁ జేర్చి తలఁ పొందు లేక

దు, తెంపుదలకొనన్=సాహసము పుట్టఁగా, అనుదిన రక్తపంకారుణము=ప్రతిదినమును నెత్తురు రొంపిచేత నెఱ్ఱనైనది, జేవురుగట్టు=ఎఱ్ఱనికొండ, సెలవి=పెదవిమూల, పద్మినీవల్లభుపైన్=సూర్యునిపై, నెక్కొనన్=మీఱఁగా, బంధ

నున్నంత బంధంబు లూడ్చిపో వైచి
యన్నరేంద్రుఁడు జగదాశ్చర్య మెసఁగు
బహుసరిత్సాగరపర్వతద్వీప
మహితమహామహీమండలభార
మురుతరలీలఁ గేయూర విభాతి
భరియించునపసవ్యబాహుదండమున
సకలవిరోధిరాజన్యకోటీర
నికరకీలితమణినికషణదీప్త
శాతధారాభీలచటులఖడ్గంబు
భూతమాల్ భీతిల్ల ముష్టి నమర్చి
చండమార్తాండదుస్సహదుర్నిరీక్ష
మండలప్రభలతో మార్కొని మండు
మెఱుఁగు లుగ్రంబుగా మిన్నులఁ బర్వ
నోర వాయఁ బెఱికి మహోగ్రతఁ బూని

ములు=ప్రేమాద్యనుబంధములు, ఊడ్చిపోవైచి=బొత్తిగాఁ దొలఁగించుకొని, **బహు**...భారము-బహు = అనేకములైన, సరిత్=నదులచేతను, సాగర=సముద్రములచేతను, పర్వత=కొండలచేతను, ద్వీప=ద్వీపములచేతను, మహిత=పెద్దదైన, మహామహీ మండలభారము=గొప్ప భూమండలముయొక్క బరువు, కేయూరవిభాతి=బాహుపురి లీలగా, భరియించు=తాల్చునట్టి, అపసవ్య బాహుదండమునన్=దక్షిణ భుజాదండమునందు, సకల...ఖడ్గంబు=సమస్త శత్రురాజుల బాహుపురుల సమూహములందు పొదుఁగంబడిన రత్నములతో నొఱపెట్టుటవలన మెఱుఁగెక్కిన వాఁడివాదరచే భయంకరమైన పెనుగత్తి, చండ...ప్రభలతో=ప్రచండమైన సూర్యునియొక్క సహింపశక్యముకానట్టియుఁ దేఱిచూడరానట్టియు బింబముయొక్క కాంతులతో, మార్కొని=ఎదిరించి, మండు

జళిపించి జీవితేశ్వరి మెడ మోపి
కలఁగక తెగ వ్రేయ గమకించునంతఁ
గ్రమ్మఱి నెడ సొచ్చి ఖడ్గంబుఁ బట్టి
యమ్మనుజేశుతో ననియెఁ గౌశికుఁడు
'చాలు నోహో యిట్టి సాహసకృత్య
మేల కైకొంటి నరేశ్వర నిన్ను
వీక్షింప దోషంబు వివరింప మనుజ
రాక్షసుండవు గాక రాజవా నీవు
వ్రాలువైరులమీఁద వాలునీవాలు
వాలుఁగంటులఁ ద్రుంప వాఁడె యీ వాలు
భామలఁ జంపఁ బాపము లే దటంచు
నేమించెనే మున్ను నిను వసిష్ఠుండు
క్రమమున ధర్మార్థకామమోక్షములు
నమర నీ కీఁ దగునట్టియీసాధ్వి
జననుతసౌందర్యసంశోభితాంగి
నినుపముల్కికి నేల యీఁ దలంచెదవు
భువనవిఖ్యాత మై పొలుపొందునట్టి
రవివంశమునఁ బుట్టి రాజసం బుడిగి
బతిమాలి వెనుమాలబంట వై నీచు

మెఱుఁగులు=జ్వలించుచున్న కాంతులు, నిన్ను వీక్షింప దోషంబు=నిన్నుఁ జూచుటయే పాపము, మనుజరాక్షసుఁడవు=మనుష్యరూపమున నున్నట్టి రాక్షసివి, వ్రాలువైరుల మీఁదన్=అతిశయించుచున్న శత్రువులపై, వాలునీవాలు=వ్రాలునట్టి నీకత్తి, వాలుఁగంటులన్=స్త్రీలను, ఇనుపముల్కికి=కత్తి యిన్నుపనలాకునకు, రవివంశము=సూర్యవంశము, నందనున్=కొడుకును, నాతిన్ =

గతిఁ గాదు గాచునీకష్టంబు దగునె
కులసతితలఁ దెగఁగొట్టి యేలోక
ముల కేఁగి సౌఖ్యంబుఁ బొందఁ జూచెదవు
యాలికై దక్షుని నడఁపఁడే శివుఁడు
పోలింప నీకంటె బుద్ధిహీనుండె
సతి లేనిగృహ మేల సౌఖ్యంబు లేల
సతి లేనిసుతు లేల సంపద లేల
సతియుఁ గల్గినఁ గల్గు సకలధర్మములు
సతియుఁ గల్గినఁ గల్గు సకలపుణ్యములు
సతి గల్గినను గల్గు సత్పుత్రచయము
సతి గల్గినను గల్గు సద్గతిత్రోవ
యటు గాన విడువు మీ యాగ్రహబుద్ధిఁ
గటకటా నీ వివేకం బెందుఁ బోయె
నాబుద్ధి వినక నందనుఁ జంపుకొంటి
నాబుద్ధి వినక నీ నాతి నమ్మితివి
మాను మీగుణ మన్న మానక దురభి
మానంబె పెంచెదు మానవాధీశ
నామాటఁ గైకొని నాకొమారితల
నామాలమగువల నర్థి వరింపు
నీ సుతుప్రాణంబు నీరాజ్యసుఖము
నీ సతితోఁ బొందు నీ తొంటిపెంపుఁ
బడయు మీ వింక నీపదును దప్పినను
గడపట నీవు తెక్కలిఁ జత్తు' వనుచుఁ

స్త్రీని, పదును=సమయము, తెక్కలిన్=వంచనచే, భవసాగరంబున్=సంసార .

బెక్కు చందమ్ములఁ బ్రియమును భయము
నెక్క బోధించుమునీంద్రునిఁ జూచి
పకపక నవ్వి 'యీభవసాగరంబు
నొకదరిఁ జేర్చుచు నున్నాఁడు శివుఁడె
యితరునివలె నది యిది యని కాని
గతులు నీచేతఁ దార్కాణింపఁబడెడు
రాసి నీకెదు రుత్తరంబులు వల్క
నాసరోజాక్షుండు నలుకు నేనెంత
మును నీవు చెప్పినబుద్ధులె కాక
వినఁ గ్రొత్త లేడివి వివరించి చూడ
వీరబాహునిమది విశ్వాస మొదవఁ
గోరి నేఁ జేసినఘోరప్రతిజ్ఞ
మఱచి సత్యము మట్టుపఱిచి లోలోన
జరిగి పోనిత్తునె స్వామికార్యంబు
సుతు నొల్ల సతి నొల్ల సురలోక మొల్ల
బతిమాలి నీ విచ్చుపడఁతుల నొల్ల
సత్యంబు గలిగినఁ జాలు వేయేల
సత్యమే జయ మని చాటు వేదములు
విడువు ఖడ్గం బింక వేంచేయు మిట్టి
యెడ నుండఁ జనదు మునీశ నీ వింక'

సముద్రముయొక్క, ఒకదరిన్=ఒకగట్టును, ఇతరునివలె=సామాన్యుఁడైన యొకనివలె, ఇదియదియని కానిగతులు నీచేతఁ దార్కాణింపఁబడెడు=ఇదిమంచిది అది చెడ్డది యని సరికానట్టి పద్ధతులు నీవు సూచించుచున్నావు, రాసిన్=తెగువతో, సరోజాక్షుఁడు=విష్ణువు, పొంకంబు చెడి=పసగుంది, ఉవిదలు=స్త్రీలు,

నాపుడు వెఱఁగంది నరలోకనాథు
పావనసత్యసంపద కాత్మ నలరి
బొంకించునాసలఁ బో వీడి మాని
పొంకంబు చెడి తలపోయుచు నుండె
నప్పుడు దేవత లంబరవీథి
నుప్పొంగువేడ్కల నువిదలుఁ దారు
బహురత్నదీప్తుల భాసిలుచున్న
మహనీయదివ్యవిమానంబు లెక్కి
వెఱఁగంది క్రందుగా వీక్షించుచుండ
నెఱదెంపుమై ధారుణీతలేశ్వరుఁడు
భిదురంబుకంటెను బెడిదమై చదల
నదరులు సెదర భయంకరలీల
వాలువా లెత్తి యా వామాక్షికంఠ
నాళంబు తెగ వేయ నది కఱుక్కనఁగఁ
దాఁకినవ్రేటు పూదండయై చెన్నుఁ
గైకొని పూబోఁడిగళమున నున్నఁ
దల యూఁచి సతిఁ జూచి తన కేలునెత్తి
ధళధళ మనుఖడ్గధార వీక్షించి
'దాఁటి దప్పెనో కాక ధవళాక్షి కిప్డు

ందుగాన్ =గుంపులుగొని, భిదురంబు కంటెను=వజ్రాయుధముకంటెను, బె
దమై=భయంకరమై, చదలన్=ఆకాశమునందు, అదరులు= మిడుంగుఱులు,
లువాలు=అతిశయించుచున్న కత్తి, కంఠనాళంబు=గొంతుక్రోవి, కఱుక్క
గ...దండయై=కఱుక్కని తగిలినదెబ్బ పూదండగా మాఱినదై, చెన్నుగై
ని=అందమునొంది, గళమునన్ = మెడయందు, ఈతోయము= ఈసారి, అసివో

డీరీతి కౌశికునింద్రజాలంబొ
వా తప్పితినొ చేతివడి దప్పి చనెనొ
చూత మీతోయ మీచోద్య మీలీల
నసి పోవ వచ్చునాయసి పోక' యనుచు
వెసఁ బూన్చి మఱియును వ్రేయఁ జూచుటయు
శ్రీవిశ్వనాథుఁ డాశ్రితపారిజాతుఁ
డావేళఁ గరుణ నిండారుచిత్తమున
వడి గొని మూఁడుత్రోవలఁ బాఱునేఱు
తొడరి కెంజెడలలోఁ దుంపురుల్ గురియఁ
జెన్నుగా నొదలఁ జేరినమించు
క్రొన్నెలతళ్కు చకోరాళిఁ బిలువ
నుఱక పువ్వులవిల్తు నొకజుఱ్ఱఁ గొన్న
చుఱుకుచూపులకన్ను చోద్యమై మెఱయఁ
దనర నేనుఁగుమోముతనయునిఁ గన్న
వనజాక్షి దాపలివంక శోభిల్ల
మేలి మువ్వన్నెలమెకము మైతోలు
చేల గట్టినకాసెచెఱఁగు దూలాడఁ
బోఁడిగా మెఱుఁగులపోల్కి దీపించు
మూఁడుముల్కులవాలు ముష్టిచే నమర

వవచ్చునాయసిపోక = నాకత్తిపాటు వ్యర్థముకావచ్చునా, మూఁడుత్రోవలఁ బాఱు నేఱు = త్రిపథగ-గంగ, మించుక్రొన్నెలతళ్కు = ప్రకాశము గల్లేత చందురునిరేక, ఒకజుఱ్ఱన్ = ఒక్కపీల్పుగా, చుఱుకుచూపుల కన్ను = అగ్నినేత్రము, ఏనుఁగుమోము తనయుని గన్నవనజాక్షి = విఘ్నేశ్వరునిఁ గన్నట్టి పార్వతి, దాపలివంకన్ = ఎడమప్రక్క, మేలి మువ్వన్నెల మెకముమైతోలుచేల = మేలైన జింకమేనితోలనెడి వస్త్రము, మూఁడు ముల్కులవా

వెస ఖణిల్లున ఱంకె వేసి కుప్పించు
బసవరాయని నెక్కి పార్శ్వభాగమునఁ
బాలును నీరు నేర్పఱచువాహనపు
వేలుపు డగ్గఱి వింజామ రిడఁగఁ
దివిరి నెమ్మదిఁ దూర్పుదెస నేలురాజు
ధవళాతపత్రంబు ధరియించి నడువ
ముట్టి వేల్పులఁ గొట్టి మొనసినబిరుదు
పట్టెంబువీరుండు పడవాలు గాఁగఁ
గిన్నరగంధర్వగీర్వాణయక్ష
పన్నగవరులును బ్రమథులుఁ గొలువ
శుక కుంభసంభవ సుబల కణ్వాది
సకలసన్మునిగణసంస్తుతు లెసఁగ
ననుపమభూతిలిప్తావదాతాంగ
జనిత నిర్మలకాంతిచంద్రికవలన
నయ మార నఖిలవిజ్ఞానివిశాల
నయనోత్పలముల కానంద మెసంగఁ
బరమయోగీంద్రులు భావంబునందుఁ
బరికించి కానని పరమాత్మమూర్తి
యావేళఁ దనకుఁ బ్రత్యక్షమై 'సైఁచు

ఖ = త్రిశూలము, బసవరాయనిన్ = వృషభరాజును - నందిని, పాలు...సు వేలుపు = హంసవాహనుఁడైన బ్రహ్మ, తూర్పుదెస నేలురాజు = ఇంద్రుడు. బిరుదు పట్టెంబు వీరుఁడు = గొప్ప కత్తిని దాల్చిన వీరుఁడైన కుమారుఁడు, పడవాలు= సేనాపతి, అనుపమ...చంద్రిక వలనన్ =సాటిలేని బూదిచే పూయఁబడిన తెల్లని యవయవములవలనఁ బుట్టిన యచ్చమైన కాంతియనెడు వెన్నెలవలన, అఖిల...త్పలములకున్ =సమస్తజ్ఞానుల విశాలములైన నేత్రముల

భూవర' యనిన నద్భుతముఁ దత్తఱము
భయము సంభ్రమమును భక్తియు నయముఁ
బ్రియమును బెనఁగొనఁ బెల్లుగా మేనఁ
బులకలు గొబ్బునఁ బొడమ నానంద
కలితాశ్రుకణములు గన్నులఁ దొరుఁగ
నవనిఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి యడుగుల కెరఁగి
సవినయంబునఁ గరజలజముల్ మొగిచి
'కాలకంధర లయకాలాగ్నిరుద్ర
కాలసంహర మహాకాళీనివాస
వాసుదేవప్రియ వాసుకివలయ
వాసవార్చిత కృత్తివాస మహేశ
నాగశోభితహస్త నాగాసురారి
నాగనాగాంతక నాగేంద్రవంద్య
కమలాసనస్తుత్య కమలాప్తనేత్ర
కమలారి సురసరిత్కమలకపర్ది

నెడి కలువలకు, సైఁచుభూవర=తాళురాజా, కాలకంధర=నల్లని కంఠముగలవాఁడా, లయ...రుద్ర=ప్రళయకాలాగ్నివలెరౌద్రుఁడైనవాఁడా, కాలసంహర =యముని నిగ్రహించినవాఁడా, మహాకాళీనివాస=పార్వతికాటపట్టయినవాఁడా, వాసుదేవప్రియ=విష్ణువునకుప్రియుఁడైనవాఁడా, వాసుకివలయ = వాసుకి కడియముగాఁగలవాఁడా, వాసవార్చిత = ఇంద్రునిచేతఁ బూజింపబడినవాఁడా, నాగశోభితహస్త= జింకతోలుచేనొప్పుచున్న చేయిగలవాఁడా, నాగాసురారి = గజాసురునకు శత్రువైనవాఁడా, నాగనాగాంతక= గజాసురాంతక, నాగేంద్రవంద్య= ఆదిశేషునికి వందింపఁదగినవాఁడా, కమలాసనస్తుత్య = బ్రహ్మకుస్తోత్రము సేయఁదగినవాఁడా, కమలాప్తనేత్ర=సూర్యుఁడు కన్నుగాఁగలవాఁడా, కమలా...కపర్ది = చంద్రుఁడు గంగానదితామరలునుగల జ

గిరిశరాసన కాప్యగిరిశృంగనిలయ
గిరికన్యకాప్రియ గిరిభేది జనక
వేదమస్తకముల వెలయునీదివ్య
పాదపద్మములు నాఫాలంబు సోఁక
నరయఁ గృతార్థుండ నైతి లోకముల
దురితంబు లన్నియుఁ దొలఁగింపఁగంటి'
నని పెక్కుభంగుల నభినుతి సేయ
జననాథువలనఁ బ్రసన్నుఁడై శివుఁడు
'రాజేంద్ర నీవంటిరాజు నాయేలు
నీజగంబులలోన నెవ్వఁడు లేఁడు
మేలు నీసత్యంబు మేలు నీతెంపు
మేలు నీ ధైర్యంబు మెచ్చితి నడుగు
వరములే మిటి వేఁడు వలసిన'వ నుచుఁ
గరమున మే నంటి గారవం బమరఁ
గలకంఠములచాయ గల దనగూర్మి
కలకంఠివంకకై కడకంటిచూపు
నిగిడించుటయు సిగ్గు నెక్కొని విభుఁడు

...రాజూటముగలవాఁడా, గిరిశరాసన = కొండయే విల్లుగాఁగలవాఁడా, కా...
...గిరిశృంగనిలయ=కైలాసశిఖరము వాసస్థానముగాఁగలవాఁడా, గిరికన్యకా...
...యి=పార్వతికివల్లభుఁడైనవాఁడా, గిరిభేదిజనక = క్రౌంచపర్వతమును భే...
...ంచిన కుమారునికి తండ్రియైనవాఁడా, వేదమస్తకములన్ = వేదశిరస్సులగు
...పనిషత్తులందు, దురితములు= = పాపములు, కలకంఠ...వంకకై = కోకిలము
...వన్నెగల తన గారాబుపడఁతి దెసకై -నల్లనిచాయగల గౌరిదిక్కు- అనుట, సిగ్గు
...నెక్కొని విభుఁడు=రాజు సిగ్గునొంది, మునుకుచు=మిణకరించుచు, సొదలనీటు

మొగము వ్రాలఁగ వైచి మునుకుచు నున్న
వానితలంపు భావంబున నెఱిఁగి
యానీలకంధరుం డనియె నవ్వుచును
'సొదలనీ ఱలఁది యచ్చుగఁ దోలు గప్పి
పొదివి నిచ్చలు బహుభూతముల్ గొలువ
నీవల్లకాటిలో నిటు విహరింప
నావంటివాఁడ వై నాఁడవు నీవు
నిది గాధిపుత్రుమహేంద్రజాలంబు
విదితంబుగా నీకు వివరింతు వినుము
మసనంబు గాదిది మఘశాల గాని
యెసఁగు శల్యములు గా విధ్మముల్ గాని
పడినపున్కలు గావు పాత్రలు గాని
యడరునెత్తురులు గా వాజ్యంబు గాని
యొలయుకొర్వులు గావు యూపముల్ గాని
తలవెండ్రుకలు గావు దర్భలు గాని
వెఱవక ని న్నేలువీరబాహుండు
మఱియుఁ గాలుఁడు గాని మాలఁడు గాఁడు
వినుము నీకూర్మి దేవిని నేలుచున్న
యనఘుండు కౌశికుననుమతి నిలిచి

=చితియందలిబూడిద, పొదివి=చుట్టుకొని, 'బహుభూతమూనిచ్చలుపొదివి గొలువఁగ' అని యన్వయము, నావంటివాఁడవు= నేనెట్లు వల్లకాటిలో పూర్వోక్తవిధములనుందునో యట్లే నీవున్నాఁడవనుట, మసనంబు = వల్లకాఁడు, మఘశాల=యజ్ఞశాల, ఇధ్మముల్=కట్టెలు, ఆజ్యము=నెయ్యి, యూపముల్ = యూపస్తంభములు, కాలుఁడు=యముఁడు, దుగ్ధోహ... కారంబు = చెడ్డయ

కలఁగక కపటమార్గమునఁ జరించు
కలిరాజు గాని తాఁ గాఁడు బ్రాహ్మణుఁడు
మతి నింక నీ కనుమాన మేమిటికి
ధృతిఁ జూడు' మని దివ్యదృష్టి నిచ్చుటయు
నంతయు విస్మయం బడర వీక్షించి
సంతోషమునఁ బొంది సతియును దాను
నొక్కట సాష్టాంగ మొనరించి భక్తి
నెక్కొన 'పరమేశ నీప్రసాదమున
నరిగె దుర్మోహమదాంధకారంబు
పరఁగె సమ్యగ్జ్ఞానభాస్కరోదయము
నీభవబంధంబు లిన్నియుఁ బాపి
నీభక్తుగా నేలి నీసేవ మరిపి
నన్ను మన్నింపవే నమ్రవిధేయ
నన్ను రక్షింపవే నాగకేయూర
నీకు మ్రొక్కఁగఁ గంటి నినుఁ జూడఁ గంటిఁ
బ్రాకటంబుగ జన్మఫల మబ్బె నాకు
నిండునెమ్మది నిన్ను నిలుపుట దక్క
నొండువరంబు నే నొల్ల నీ యాన'
యనునప్పు డారాజునర్ధాంగలక్ష్మిఁ

్ఞానమ నెఁడు గొప్పచీఁకటి, సమ... దయము=మంచిజ్ఞానమనెడి సూర్యోద యము, నమ్రవిధేయ = అడఁకువతో భజించువారికి పరతంత్రుఁడైనవాఁడా, నాగకేయూర = సర్పములు బాహుపురులుగాఁగలవాఁడా, 'నిండునెమ్మది నిన్ను నిలుపటదక్క' = నాపూర్ణహృదయములోనిన్ను నెలకొలుపుటతప్ప, అర్ధాంగలక్ష్మిక =భార్యను-చంద్రమతిని, కాత్యాయని=పార్వతి, బాముబ్లక

దనకృపాదృష్టిఁ గాత్యాయని చూచి
'ఈ చంద్రమతి పతివ్రత వౌదు వీవు
నీచరిత్రంబు వర్ణింప నచ్చెరువు
సుదతి నీమంగళసూత్రంబు గాదె
పదివేలబాములఁ బాపె నీపతికి
సౌభాగ్యవతివి గా సకలసామ్రాజ్య
వైభవంబుల మించి వసుధ నేలుచును
బెద్దగాలమునకుఁ బ్రియుఁడును నీవు
నొద్దిక వచ్చి మాయొద్దనే యుండుఁ'
డని కుస్తరించి 'నీ వడిగినవరము
కొను మిత్తు' మనిన నక్కొండరాచూలి
పదముల వ్రాలి 'భూపాలబాలకుని
బ్రదికించి నానిందఁ బాపి రక్షింపు
సకలజగన్మాత శాంభవి' యనుఁడు
వికసితవదనారవింద యై గిరిజ
'నీచిత్తశుద్ధికి నెఱయ మెచ్చితిని
రాచపాపఁడు మున్న బ్రతుకు లోహితుని
ప్రాణ మిచ్చితి హరు పంపున' ననిన
మాణిక్యకీలితమంజుమంజీర
కంకణకింకిణీకాంచనవలయ
ఝుంకృతు లొలయ వజ్రపుటంటుజోడు

=ఆపదలను, కుస్తరించి=బుజ్జగించి, కొండరాచూలి=పర్వతరాజైనహిమవంతుని కూఁతురగు పార్వతి, భూపాలబాలుకుని=కాశిరాజుబిడ్డను, హరుపంపునన్=శివుని యాజ్ఞచేత, మాణిక్య...ఝుంకృతులు=రత్నములు పొదుఁగఁబడిన సొగసైనందెలు కడియములు, చిఱుగజ్జెలు మొలనూలు, వీనిఝుంకారధ్వనులు, నేవ

తళుకులు మెఱయునద్దంపుఁజెక్కిళ్లఁ
దళుకు దళుక్కని తఱుచుగా మెఱయఁ
గదలుబంగారుచిల్కలరావిరేక
పొదలి నెన్నుదుట సొంపుగ నటియింప
గోమేధికపుఁబులిగోరు సేవళము
ప్రేమమై యురమునఁ బెనఁచి తూఁగాడఁ
బరఁగ నుంగరములపచ్చనిడాలు
బెరసి ముద్దులవ్రేళ్లఁ బెనఁగ నేతెంచు
సుతు లోహితాస్యునిఁ జూడ నాచంద్ర
మతికిఁ జన్నులు సేఁపె మమత నాయింతి
యానందబాష్పంబు లందంద రాల
గా నక్కుతో నొత్తి కౌఁగిటఁ జేర్చి
ముద్దాడుచుండ నప్పుడు కౌశికుండు
తద్దయు లజ్జించి తలవంచుకొనుచుఁ
గడుఁ జిన్నఁబోయి యాగ్రహ మెల్లఁ బోవ
విడిచి శంకించుచు వెఱఁగున మునిఁగి
'తపమనుదనమూలధనము ప్రతిజ్ఞ
నెపమునఁ జెడిపోయె నేఁడు నాకకట
పాకశాసనుఁ డేల ప్రశ్న గావించె
నాక్రియ మును లెల్ల నట్లూరకుండఁ
బాఱెడిబండ్లకుఁ బదములు సాఁచు

ళము=హారము, ఉరమునన్ పెనఁచి=ఱొమ్మునందుగీలుకొని, తపమను తనమూలధనము=మూలధనమువలె సంతరించిన తనతపస్సు,పాఱెడి...పీటఁడిసగిడి=పరుగెత్తుచున్న బండ్లను పోనీయకుండ నిలుపనెంచి తనకాళ్లడ్డముగాఁజాఁచి తు

వీఱిఁడిపగిది వివేకంబు మాలి
పని లేనిజగడంబు పైకి రాఁ దిగిచి
యనఘ వసిష్ఠమహామునిసింహుఁ
గలఁచి నాదెస కేల గవియించుకొంటి
వల దని సుర లైన వారింపరైరి
జగతిలోపల హరిశ్చంద్రభూవిభుఁడు
పొగ డొందె నేమి తాఁ బొగడొందఁ డేమి
బొంకకుండిన నేమి బొంకిన నేమి
కింకరిపడి పరికింప నాకేల
నేలకు నింగికి నెఱి సూత్రపెట్టఁ
జాలెడునాబుద్ధి సమసె నేఁ డనుచు
నొగి వ్రేటు దప్పుటయును జోహా రనెడు
పగిది సన్నిధి యైనభర్గాదిసురులఁ
గని మ్రొక్కి పార్థివుఁ గౌఁగిటఁ జేర్చి
మనమున హర్షించుమాటలు వలికి
'బడలితి వెంతయు భానుకులేశ
జడమతిఁ బూని నీసత్యంబు పెంపు
సొలవక నొరసి నేఁ జూచుట కిట్లు

చకుసానిని నిలుపలేక తానే బాధనొందునట్టి వెఱ్ఱివానివలె, కవియించుకొంటి =ఎదిరించునట్లు చేసికొంటి, కింకిరిపడి = కోపపడి, పరికింపన్ =పరీక్షింప, నేలకునింగి...నాబుద్ధి=భూమికి ఆకాశమునకు సరిగా సూత్రము పెట్ట సమర్థమైన నాబుద్ధి-భూమ్యాకాశముల కవలీలగావ్యాపించునట్లు అతివిస్తీర్ణమైన నాబుద్ధి యనుట, సమసె=నశించెను, వ్రేటు...పగిదిన్=వ్రేటు తప్పిపోఁగా జోహారని మ్రొక్కునట్లు-అందినచో తలయును, అందనిచో కాళ్లును పట్టుకొనునట్లు, లేక వ్రేటు తప్పఁగానే జోహారన్నట్లు తటాలున, పార్థివున్=రాజును,ఒరసి=ఒత్తి,

నలఁకువఁ బొందించి నాతిని నిన్ను
వేవేల విధముల వెతలఁ గుందించి
కావరంబునఁ జాలఁ గల్ల చేసితిని
లోలత నా తప్పు లోఁగొని మనసు
జాలిఁ బో విడిచి యీసామ్రాజ్యలక్ష్మి
నెమ్మదిఁ గైకొని నెఱి మహీప్రజల
నిమ్ముల రక్షింపు మిఁక' నన్న నవ్వి
'యకట మునీంద్ర యి ట్లానతీఁ దగునె
సకలజగన్నుతచరితుండ వీవు
నీ కేటి తప్పులు నిఖిలలోకముల
నీకతంబున మించె నేఁడు నా కీర్తి
ఘన మైననీయనుగ్రహమునఁ గాదె
చనుదెంచె ననుఁ బ్రోవఁ జంద్రావతంసుఁ
డీదేవతలు మును లీయోగివరులు
నీదయఁ గాదె మన్నించిరి నన్నుఁ
జల్లనినీకటాక్షంబు నామీఁద
నుల్లంబులో మోద ముప్పొంగఁ జేసెఁ
బరితాపముల నెల్లఁ బాపె సౌఖ్యములఁ
బురికొల్పె నింక నోమునిచంద్ర నిన్ను
వెఱచుచు నొకమాట వేఁడెద నేను
మఱచియు రాజ్యంబు మళ్లి కొమ్మ నకు
మెలమితో ము న్నొక్కఁ డిచ్చినదై నఁ

నలఁకువ=ఒరిపిడి, నాతిని=స్త్రీని – నీభార్యయైన చంద్రమతిని, చంద్రావతంసుఁడు=శివుఁడు, మున్నొక్కఁడు... కడపినన్=ఒకఁడు ముందు దానిచ్చినట్లైగాని

బాలుపొందఁ దా దార వోసినదైన
సూది మోపెడునంతచోటు నాభూమి
లే దని కడపిన లెక్కింప వాఁడు
ఘనతర మగునరకమున వేయేండ్లు
మునుఁగుచుఁ గ్రిమిరూపమున వసియించు,
ననుధర్మశాస్త్రవాక్యార్థంబు గొంత
మనమునఁ దలపోయుమా మునినాథ
యేకాతపత్రమై యెసఁగునీవసుధ
నీ కిష్ట మగువారి నిలిపి యేలింపు'
మనుటయు 'మే లయ్యె నట్ల చేసెదను
జననాథ నాకు నీసకలరాజ్యంబు
నీచేత నేలింప నిక్కంబు వేడ్క
నా చిత్తమునఁ జాల ననిచిన దిపుడు
బొంకితి నని పొమ్ము పో కున్న వట్టి
శంకలు మాని నాజాడనే రమ్ము
దేవేంద్రుఁ డాదిగా దేవసంఘములు
నావామదేవా దులైనసన్మునులు
సెవులార విన మున్ను సేసినప్రతిన
శివశివ తప్పునే చెచ్చెర నిన్ను
నిల నెంతగాలంబు నేలింతు ననుచుఁ
బలికితి నందాఁకఁ బాలింపు వసుధ

ధారవోసినట్టిగాని భూమిలో సూదిమోపెడునంతమాత్రముభాగము ఇయ్య లేదని చెప్పి జరపిపుచ్చినయెడల, ఏకాతపత్రము=ఏకచ్ఛత్రము, ననిచినది=పుట్టినది, బొంకితిననిపొమ్ము=అబద్ధము చెప్పితినని చెప్పి తప్పించుకొనిపొమ్ము, పోకున్న...రమ్ము = అట్లుచెప్పిపోనియెడల నావెంటనే వచ్చి నాపంపుసేయుము,

మఱి మీఁద దేవేంద్రుమాఱటగద్దె
నెఱి నెంతగాలంబు నిలుపుదు నంటి
నంతగాలము నుండు మమరలోకమున
వింతగా దీమాట విశ్వేశునాన'
నావుడు నొం డాడ నలికి భూనాథుఁ
'డే వెంట నేదోష మెసఁగునో' యనుచుఁ
జింతింపుచున్నంత శిష్యులు గొలువ
సంతోషచిత్తుఁడై చయ్యన వచ్చి
తన తేజ మెల్లెడఁ దనర వసిష్ఠుఁ
డనుపమభక్తి భర్గాదిదేవతలఁ
గని మ్రొక్కి ప్రస్తుతిఁ గావించి యప్పు
డినకులాధీశుని నీక్షింప నృపుఁడు
మ్రొక్కి చేతులు మోడ్చి మునినాథ నీవు
మిక్కిలికరుణ నామీఁదఁ గావించి
తోడిఁబడఁ బసునంబుతో నిన్ను సోఁకి
కడువడి మేల్మిబంగారమైనట్టు
లీతని నన్నుఁ బరీక్షింపఁ జేసి
ఖ్యాతి నొందించితి గాదె నీ విపుడు
ఘనతపోధనుఁడై నగాధేయుతలఁపు
మనమున నెఱిఁగి సమ్మతిఁ బ్రోవ నిందు
వచ్చితి గాన జీవము వచ్చె నాకు

మాఱటగద్దె=ప్రతియైన సింహాసనమందు, పసునంబు నిన్ను సోఁకి... బంగారమైన ట్లు=స్పర్శవేదితో నినుముతగిలి మంచి బంగారయినవిధమున, ఇచట స్పర్శవేదికి విశ్వామిత్రుఁడును, ఇనుమునకు హరిశ్చంద్రుఁడును ఉపమేయములు,

నచ్చుగా మీతలం పానతీ వలయు'
ననిన హరిశ్చంద్రు నావసిష్ఠుండు
గనుఁగొని తనపెంపు గాన రాఁ బలికె
'జగతి నిక్ష్వాకువంశజులసత్కీర్తి
మిగులంగ నీచేత మెఱుఁగు వాటిల్లె
నాపురోహితుఁ డని ననుఁ బెద్దఁ జేసి
నాపూన్కి చెల్లించినాఁడ వీ వనఘ
యిట్టిసత్యవ్రత మిట్టియౌదార్య
మిట్టి తెంపును గాన మెవ్వరియందు
నెలమితోఁ గౌశికుం డేపని వనిచె
నలవడఁ గావింపు మదియె నాతలఁపు'
నావుడుఁ దనగురునాథువాక్యములఁ
ద్రోవక గాధిపుత్రునిమాట సేయ
ననుమతించె నరేంద్రుఁ డట శివ శక్ర
వనజాసనుల మునివరుల పంపునను
దివ్యగంధంబుల దివ్యమాల్యముల
దివ్యభూషణముల దివ్యాంబరములఁ
గులపతితోఁ గూడఁ గువలయేశ్వరుని
నెలమి నచ్చర లెల్ల నెమ్మిఁ గైసేయ
నాసమయమునఁ బూర్వాద్రిశృంగాభ
భాసురం బగు చున్నభద్రపీఠమున
రమణీయ మగుహేమరత్నకుంభముల

పూర్వాద్రి...భాసురము=తూర్పుకొండశిఖరముతో సాటిగా ప్రకాశించుచున్నది, హేమము=బంగారు, అమరనదీజలంబు=గంగాజలము, బకము=కొంగ,

నమరనదీజలం బమరఁ దెప్పించి
శ్రీకరంబుగ నభిషేకంబు చేసి
'శ్రీకంఠకరుణావిశేషంబు వలన
ధరణీతలం బెల్లఁ దగ నేలు' మనుచుఁ
గరమొప్పఁ బట్టంబు గట్టి రావేళఁ
గమలాసనుం డాదిగా మునివరులు
నమర దీవించి మంత్రాక్షత లిడిరి
తిరముగా ఘోషించె దేవదుందుభులు
పోరిఁ బోరి వర్షించెఁ బుష్పవర్షములు
పాడిరి గంధర్వభామిను లెలమి
నాడిరి వేడుక నప్సరః స్త్రీలు
చల్లనై విభుమీఁదఁ జందనానిలము
నుల్లంబు వికసింప నొయ్యన నొలసెఁ
బరమేశుఁ డప్పు డాపార్థివేశ్వరునిఁ
బరఁగ దీవించి 'నీపట్టణంబునకు
భూనుతవైభవంబున నేఁగు' మనుచుఁ
దానును సురలు నంతర్ధాన మొంది
(*రంత వసిష్ఠసంయమి గాధిసుతుని
పంతంబుమాటలు పచరించి 'మిగుల
నొంచి నాతనయుల నూర్వుర నీవు
ద్రుంచునప్పుడు నింతదుఃఖంబు లేదు
యకట హరిశ్చంద్రు నతికష్టవృత్తి

* ఈకుండలీకరణములోనిది పెక్కుప్రతులం గానరాదు. మఱియు నిందు లక్షణదోషములును దక్కిన భాగమున లేనివి గనుపట్టుచున్నవి గాన యిది ప్రక్షిప్తమే

సకలరాజ్యముఁ గొని చండాలుఁ జేసి
వికృతరూపంబు గావించిననీవు
బకమవై యుండుము పాపాత్మ' యనుచు
శాప మిచ్చుటయు విశ్వామిత్రుఁ డలిగి
యేపున 'నాఁడేలవే యగు' మనుచుఁ
బ్రతిశాప మిచ్చినఁ బరఁగ నక్షణమె
యతులు కొక్కెరయును నాఁడెలు నైరి
వెలయు దీర్ఘము మూడువేలయోజనము
లలరఁ బదాఱువేల నిడివి గలుగు
కొక్కెరయును నతిఘోరరూపమున
నొక్కట ద్వ్యధిక మాయోజనోన్నతిని
నతిభీకరం బైనయాఁడేలు నగుచు
ధృతి యొప్ప భాగీరథీసమీపమున
బలమునఁ బోరెను బక్షిద్వయంబు
చలమును బలమును శౌర్యంబు మెఱయఁ
జరణతాడనతీవ్రచంచుప్రహతుల
నురుపక్షవిక్షేపణోగ్రతాపముల
శిరముల నరములఁ జిక్కని తొడలఁ
దొరఁగురక్తంబులతో శరీరములు
నరుణవర్ణంబులై యతిభీకరముగఁ

ద్వ్యధికమాయోజనోన్నతిని=మూఁడుయోజనముల పొడవుచేత, భాగీరథి=గంగ, చరణ...ప్రహతులన్=కాళ్లచేఁదన్నుటలచేతను వాఁడిముక్కులతోఁ బొడుచుటలచేతను, ఉరుపక్ష...తాపములన్=పెను ఱెక్కలను విదుర్చుటచేతఁ గలిగినగొప్పసంతాపములచేతను, పక్షపదాహతిన్=ఱెక్కలయుకాళ్లయు కొట్టు

బోరుబోరు నుడుగక పోరంగ వారి
పక్షపదాహతిఁ బరఁగంగ జలధు
లక్షీణగతుల నేకార్ణవంబైన
చందంబుఁ గైకొని జనపాలవరుఁడుఁ
జంద్రమతియుఁ దనుజన్ముని భయము
లందంద తేర్చుచు నానమయమున
నెడఁ జొచ్చి వారింప నింతలోఁ గదియఁ
దడయక నాఁడే లుదగ్రతఁ గదిసి
బకముకంఠముఁ బట్టి బలువుగఁ ద్రెంప
బకము పక్షములచే బలువిడి మోఁద
గిరులు వ్రేళ్లతో తలక్రిందు మీఁదయ్యెఁ
దరులతో మృగపక్షితతులు బిట్టెగసెఁ
దెఱలి యా భూదేవి ధృతి దప్పి దివికి
మొఱఁ బెట్టఁ బోయెనో మురవైరి కనఁగ
సురలును నజుఁడు నచ్చోటికి కేతెంచి
యిరవుర యెడఁ జొచ్చి 'యికఁ జాలు' ననుచుఁ
గృపతోడ వారిపక్షిత్వము మాన్పి
'యపగతకల్మషు లగుమీర లిట్టి
ఘోరసంగ్రామంబు క్రూరతఁ జేయఁ
గారణమేమి యీకౌశికు వలన
నాహరిశ్చంద్రున కైనకీ డేమి

టుచేత, జలధులు=సముద్రములు, ఏకార్ణవంబైన=ఒక్కటే సముద్రమైనట్టి, తనుజన్ముని=కుమారుని, అపగతకల్మషులు=పోయిన పాపముగలవారు - పాపము లేనట్టివారు, సంగ్రామంబు=యుద్ధము, పురికొన్న సంభ్రమంబున=అతిశయించి

యూహించి కనుఁగొని యుడుగు కోపంబు'
ననుచు వసిష్ఠుని నజుఁడు ప్రార్థించి
మునుకొని వారి నిమ్ములఁ గౌఁగిలించి
కొనఁజేసి శాంతిఁ గైకొలిపి వీడ్కొల్పి
చనియె వేల్పులుఁ దాను జలజసంభవుఁడు)
యంత నా వృత్తాంత మానారదుండు
వింతగాఁ జెప్పిన విని సత్యకీర్తి
యానందరసభరితాత్ముఁ డై యపుడు
భూనాయకుని రాక పురిఁ జాటఁ బనిచె
నావార్త వీనుల కమృత మై సోఁక
వావిరిఁ దమతమవాడవాడలను
బురిగొన్న సంభ్రమంబునఁ బౌరసతులు
పరువడి బహువిధభవనమాలికలఁ
దనరుముంగిళుల ముందరిహజారములఁ
గనుపట్టునగరుపంకంబునఁ బూసి
సిరిగందమున నోలిఁజిగు రొప్పఁ జల్లి
సురుచిరకర్పూరసూత్రముల్ నిగుడఁ
బలుచనిచాఁదునఁ బట్టెలు దీర్చి
ధళధళ మెఱయుచిత్తరువు వ్రాయించి
కర మొప్పఁ గమ్మనికస్తూరి నలికి
సరస మాపన్నీట జలకముల్ సల్లి
యాలయంబుల నెల్లనాణిముత్తెముల

వసంబరముతో, పౌరసతులు=పురస్త్రీలు, భవనమాలికలు=ఇండ్లవరుసలు, సిరి
గంధము=శ్రీగంధము, రంగవల్లికలు=ముగ్గులు, తావుమంజిష్ఠపుట్టములు=చిక్క

లీలమై రంగవల్లిక లొప్పఁ దీర్చి
ప్రమద మారఁగ నెఱపట్టుపుట్టములఁ
గమనీయ మగుమేలుకట్లుఁ గట్టించి
తావుమంజిమపుట్టములు తేరులను
తీవి మీఱఁగ సంఘటించి కుంభములఁ
జెలువారఁగా వన్నెచీరలు గట్టి
కలువడంబులు గట్టి కాంచనదండ
కలితపతాకలు క్రందుగా నెత్తి
విలసిల్లఁగాఁ బురవీథి మార్గముల
స్ఫురదురుకాంచనపూర్ణకుంభములఁ
బరువడి నెత్తి పుష్పంబులు నెరపి
ప్రవిమలరత్నదర్పణతోరణములు
రవిదీప్తులకును మార్పడ నమరించి
కర మిట్లు పురము శృంగారించి రంత
నరయుంగ వివిధవాద్యంబులు మ్రోయఁ
దేరులఁ గరులను దేశాలిభటుల
శూరుల వీరులఁ జుట్టాల హితుల
దొరల సామంతుల దుర్గాధిపతుల
నరసుల సత్కవీశ్వరులఁ బౌరకుల
నందఱఁ దోడ్కొని యాసత్యకీర్తి

నాటుంచి తెలుపువన్నె వలువలు, కాంచనదండకలితపతాకలు=బంగారుదండములతో నొప్పుధ్వజములు, క్రందుగాన్=దట్టముగా, ప్రవిమలరత్న దర్పణ తోరణములు=స్వచ్ఛమైన రత్నముల చేత రచింపఁబడిన యద్దములుగల వెలుపద్వారములు, రవిదీప్తులకును మార్పడన్=సూర్యకిరణములకు ఎదురుపడునగా-తోరణములందలి రత్నదర్పణములు సూర్యకిరణముఁ, లెదురుపడువట్లు

వందిమాగధజయధ్వను లుల్లసిల్ల
నెదురుగా నేఁగి యయ్యినకులేశ్వరుని
పదపంకజములకు భక్తితో మ్రొక్కి
యొనరఁ జేతులు మోడ్చి 'యో హరిశ్చంద్ర
దినకరవంశప్రదీపక నీకుఁ
బ్రతి సేసి కొనియాడ రాజులు గలరె
సతతసత్యవ్రతాచారసంపదలఁ
దొడరి వసిష్ఠునితో రాయిడించి
తడయక తన ఘోరతపము పెంపునను
బడయ దుర్లభ మైనబ్రహ్మఋషిత్వ
మడరంగఁ గైకొని యఖిలలోకములఁ
బొగ డొందు కౌశికముని వెఱఁగంద
నెగడించి మించితి నీ సత్యమహిమ
వసుమతీవల్లభ వన్నె రెట్టించె
నెగడె నీకతమున నీవంశ మెల్ల
సన్నుతం బైననీసామ్రాజ్య లక్ష్మిఁ
బన్నుగాఁ గైకొని ప్రజలఁ బాలింప
విచ్చేయుఁ డిఁక' నని విన్నవించుటయు
నచ్చుగా దరహాస మల్లన యొలయ
సముయోచితప్రియసంభాషణములఁ
గొమరార మంత్రిముఖ్యుని నాదరించి
సన్నుతకాంచనాచలమును బోలె

విలిపి మిక్కిలి ధగధగ ప్రకాశించునట్లుగా నసుట, తేజీలు=గుఱ్ఱములు, ప్రతి సేసి=సాటిచెప్పి, రాయిడించి=మార్కొని-కలహించి, కాంచనాచలము=బంగ

నున్నతం బై మించునొక రథం బెక్కి
చతురంగబలము లసంఖ్యలు గొలువ
మితి లేనివాద్యముల్ మిన్నంది మ్రోయ
మానితమాగధమధురగానములు
వీనుల కింపుగా విలసిల్లి పొలయఁ
దలకొని వందిబృందములు నుతింపఁ
జెలఁగి పుణ్యాంగనల్ సేసలు చల్ల
వెన్నెల వెదచల్లువింజామరములఁ
బన్నుగా డగ్గఱి భామలు వీవ
వాలారుఁగన్నులవారకామినులు
లీలమైఁ బసిఁడిపళ్లెరములలోనఁ
గమనీయమణిదీపకళికలు మెఱయ
నమరించి మెయిదీఁగె లల్లన సొలయ
ఘనకుచంబులు నిక్కఁ గరములరుచులు
గనుపట్ట దరహాసకాంతులు నిగుడఁ
గలికిచూపుల మించుగములు రాణింప
నిలిచి నివాళింప నిండారువేడ్కఁ
బురముఁ బ్రవేశించి భూప్రజ లెల్లఁ
బరువడి జయ పెట్టఁ బార్థివేశ్వరుఁడు
ఘనమతి నిజరాజ్యవైభవలీల
మెసగంగఁ జిరకాల మేలుచు నుండె
ననుచు మార్కండేయుఁ డాధర్మజునకుఁ

కొండ, మణిదీపకళికలు=మొగ్గలవంటి రత్నదీపములు, దరహాసకాంతులు= చిఱునవ్వు మెఱుఁగులు, మించుగములు=మెఱపుల సమూహములు, భ్రమరా

బెనుపొంద మున్ను సెప్పిన మార్గమునను
సత్యసంధుఁడు హరిశ్చంద్రునిచరిత
నిత్యసత్కీర్తులు నెగడ రచించె
భ్రమరాంబాప్రసాదసంప్రాప్తకవిత్వ
సుమహితసామ్రాజ్యసుఖపరాయణుఁడు
చతురసామాన్యలక్షణచక్రవర్తి
ప్రతివాదిమదగజపంచాననుండు
మతిమంతుఁ డయ్యలమంత్రిపుంగవుని
సుతుఁడు గౌరనమంత్రి సుకవిశేఖరుఁడు
కవు లెన్న నుత్తరకథ రచియించె
నెవరు పఠించిన నెవ్వరు వినిన
జనులకుఁ బుణ్యముల్ సమకూడు సిరులు
మునుముగా నాయుష్యములు గొన సాఁగుఁ
దామఁ బుత్రులు నన్నదమ్ములు సఖులుఁ
దామరతంపరై ధరణిఁ బెక్కేండ్లు
వేమాఱు నోములు నెలయఁ బెండ్లిండ్లు
సేమ మేర్పడ నొందఁ జేయుచుండుదురు.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

సమాప్తము.

...పరాయణుఁడు=భ్రమరాంబిక యొక్క యనుగ్రహమువలనఁ గలిగిన కవిత్వమ నెడి మిక్కిలి గొప్పసామ్రాజ్యమునందలి సుఖమునందు నిష్ఠుఁడైనవాఁడు, ప్రతివాది మదగజపంచాననుండు = ప్రతివాదులనెడి మదపుటేనుఁగులకు సింగమైనవాఁడు.

శుద్ధపత్రము.

పుట.	పద్య	తప్పు.	ఒప్పు.
21	191	జర్ఝరుల	జజ్జఱుల
47	619	మిద్గురులు	మిద్గుఱులు
61	831	అవికె	అవిక
70	965	నతి క్రమ్మి	నఱు క్రమ్మి
91	1316	నిల్చి	నిచ్చి
98	1446	వడిచిన	నడిచిన
07	1602	బీఱువాతె	బీదువాతె
84	477	నక్కలు దండఁడై	నక్కలగండఁడై
87	520	తృష్ణాస్థ	తృష్ణాఃస్థ
06	828	యేభ్యరానసి	యేభ్యరాసి
12	924	రెన్నఁడు	ఎన్నఁడు
14	974	జజాటు	జంజాటు
38	1955	జడుగును	బడుగును